

Светозар Марковић
ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА

I-XVII

10-41188876

ОДБОР ОДЕЉЕЊА ДРУШТВЕНИХ НАУКА
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЗА ПРИПРЕМУ ЦЕЛОКУПНИХ ДЕЛА
СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА

Председник

члан САНУ ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ

члан САНУ РАДОМИР ЛУКИЋ

Чланови

др Добросав Бјелетић, др Перо Дамјановић, др Сергије Димитријевић

др Јован Дубовац, члан САНУ Душан Матић, члан САНУ Чедомир

Попов, члан САНУ Петар Поповић, др Јашар Реџепагић,

члан САНУ Владимир Стојанчевић, др Андрија Стојковић

и инж. Душан Чкребић

Секретар

Ђорђе Митровић

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323 (497 . 11) "18"

МАРКОВИЋ, Светозар

Целокупна дела. Књ. 5 / Светозар Марковић
; уредник Радомир Лукић ; [приређивачи Борђе
Игњатовић ... [и др.]. — Београд : Завод за
учбенике и наставна средства, 1995 (Ниш :
Просвета). — 301 стр. : илустр. ; 24 cm

На спор. насл. стр. Oeuvres complètes /
Svetozar Marković. — На врху насл. стр. :

Српска академија наука и уметности, Одељење
друштвених наука. — Тираж 2000. — Белешке
приређивача: стр. 273—294. — Регистри. —
Résumé

ISBN 86—17—04358—X

327 . 32 (497 . 11) "18"

а) Социјалистички покрет — Србија — 19в б)
Србија — Политичке прилике — 19в

ИД = 41188876

ISBN 86-17-04358-X

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
– CLASSE DES SCIENCES SOCIALES –

SVETOZAR MARKOVIĆ
OEUVRES COMPLÈTES

Vol. V

Reçu à la IVe séance de la Classe des sciences sociales le 15 mai
1990 à la base des rapports des membres de l'Académie
Miloš Macura et Nikola Čobeljić

Rédacteur

RADOMIR LUKIĆ

membre de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts

MAISON D'EDITION POUR LES MANUELS ET FURNITURES SCOLAIRES
BEOGRAD
1995

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
– ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА –

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ
ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА

Књига V

Примљено на седници Одељења друштвених наука од 15. маја
1990. године, на основу реферата члана САНУ Милоша Мацуре
и члана САНУ Николе Чобелића

Уредник

члан САНУ РАДОМИР ЛУКИЋ

ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ И НАСТАВНА СРЕДСТВА
БЕОГРАД
1995.

ОДБОР ОДЕЉЕЊА ДРУШТВЕНИХ НАУКА СРПСКЕ
АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ ЗА ПРИПРЕМУ
ЦЕЛОКУПНИХ ДЕЛА СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА

Председник
члан САНУ Радомир Лукић

Чланови
др Добросав Бјелетић, др Перо Дамјановић,
члан САНУ Чедомир Попов, др Јашар Реџапагић,
члан САНУ Владимир Стојанчевић, др Андрија Стојковић,
инж. Душан Чкребић

Секретар
Ђорђе Митровић

II 355413/S

Приређивачи
др Ђорђе Игњатовић, Ђорђе Митровић, др Андрија Стојковић,
др Драгоје Тодоровић

Рецензенти
др Перо Дамјановић и др Јован Дубовац

Ликовно-технички уредник
мр Михаило Писањук

За извршног издавача
др Добросав Бјелетић, директор
Завода за уџбенике и наставна средства – Београд

*Главни и одговорни уредник у Заводу за уџбенике
и наставна средства – Београд*
др Петар Пијановић

Уредник у Заводу за уџбенике и наставна средства – Београд
Драгутин Ранковић

Технички уредник
Градмир Драгашевић

Лектор
Светлана Милошевић

Реџисџри
др Андрија Стојковић и Ђорђе Митровић

Фотоџрафије
Радомир Живковић, уметнички фотограф

Корекџори
Бранислав Матић, Милка Цанић, Зорица Бачковић,
Вера Бошковић, Горица Марковић, Љиљана Митровић

20/20

НАПОМЕНА УЗ ОВУ КЊИГУ

У V књизи обухваћени су радови Светозара Марковића настали од половине јуна до краја августа 1871. године. Занимљиво је да су сви ови радови објављени у листу *Раденик*, сем предговора *Ослобођење женскиња*, написаног за превод Милове књиге *Пошчињеност женскиња*.

Од њихова из тог времена сачувано је само једно писмо, и то у фрагментима. Грађа се односи на деловање Марковића и његових сарадника у листу *Раденик*. Прилози у овој књизи су обимнији, јер у ово време започиње велика кампања грађанске штампе, па и званичних институција против Светозара Марковића и његових сабораца.

Приређивачи су се у свему држали начела објављених у I књизи овог издања.

Београд, маја 1990. године.

Приређивачи

Портрет Светозара Марковића из времена издавања листа *Радевик*

I
ЧЛАНЦИ

СУВРЕМЕНА – БУРЖУАЗНА – ДРЖАВА.

У чланцима „о радничком питању“¹ ми смо показали економски строј друштва у западној Европи. Показали смо како сам тај строј чини, те целе класе људи у једном народу и једној држави стоје као непријатељи један против другог. Али ако оћемо да видимо у каквој свези стоји ова економска борба са државним превратима и бунама, што се једнако свршавају пред нашим очима, треба нам да проучимо сам строј данашње државе и њен одношај спрема друштва.

У данашњој европској држави огледа се она иста подела на класе, што постоји у економским одношајима појединаца. Једна класа – буржуазија – која има богатство и образовање у својој власти, та има и власт политичку. „Државни поредак“ није шта друго већ: *уређена влада буржуазије над осталим народом*. Но ово није ништа ново, што држава своим установама ујамчава владу једне класе људи над другом. Док је трајала спахијска система² у народној привреди, дотле је држава јамчила спахијама њихово *право* да над народом имају политичку и економску власт. Сељак је морао да даје своје спахији део своих производа и да му кулучи. Ако је тео да се ослободи, морао је да се откупи. Сељак је морао да плаћа „царске друмове“, које је он сам градио; морао је да плаћа ђумручину при уласку у варош и т.д., ко није дао десетак, или није кулучио, или је побегао од спахије без откупа или је провезао своју робу без ђумрука и т.д., такав је сваки кажњен као преступник или злочинац према величини кривице. Таква је била *права* оног времена. Тако је исто било с еснафима. У то доба нико није смео радити неку радњу, ако није био члан еснафа од те радње. Еснафи су одређивали број година колико мора шегрт кулучити мајстору, док сам не постане мајстор; закони су често одређивали *највећу* плату коју мајстор *сме* дати своје калфи да се неби цена најамници повишавала (али није никад у то доба законом одређивана *најмања* цена, коју *мора* мајстор давати) и т.д. Таки су били *правни ђојмови* оног доба у оним одношајима, који се данас обично зову „грађански.“ Али такви су били сви други нарочито политички и административни одношаји и уређења. Владар је негде био наследни господар државе и по праву и у самој ствари, сматрао се *као власник живојиа и имања свију ђода-*

ника. Народи су често морали да воде крваве ратове због приватне свађе или због насле[д]ства својих владара. Негде је опет владар делио своју власт са другим спахијама (спахијски „парламенат“) али спрам „простог народа“ они су опет били потпуни господари. Спахије су били и управљачи и судије и војсковође а често и војници (као код нас Турци) и т.д. У свима тим струкама они су управљали једино по својој ћуди и памети. У току историје, изобраењем, углађивањем сурови појмова и одношаја, а нарочито побунама и претњом потчињене класе, поникли су неки „закони“, који су ћоја одређивали одношаје између власника и потчињених. Али сви ови закони излазили су озго – од самих власника, зато су сви ишли да осигурају оно стање, које је било у њиовом интересу. Правда, што је у њима изречена, то је права спахијска правда. Оно је „право“, што осигурава трајашност спахијске системе, кулука, еснафа и т.д., а оно је „криво“, што иде против овог „законитог поретка.“ Ако су се десиле неке неуредности н. пр. да је спахија узео од потчињеног више, но што му је припадало, или да овај није испунио своје обавезе спахији и т.д., то су биле ситне злоупотребе, које су се исправљале или судом или песницом, али против самих ових одношаја нико није смео устајати – јер то је било „злочинство“, нарушење јавног реда, издајство отаџбине и т.д.

Од свију правних појмова пређашњих и данашњих за нашу цель нарочито су важни појмови о *својини*, јер је својина основ целог нашег грађанског и политичког поретка. Зато се ми морамо задржати мало, да кажемо разлику између *спахијске* и *буржуазне* својине. Спахијска својина основана је на „привилегијама“, које су имале извесне фамилије „племените крви.“ Т.ј. тако се то каже, а у ствари те су привилегије задобијене или на сабљи или понижавањем и служењем. Кад су народи и племена водили међу собом ратове, па су једни остали победиоци а други побеђени, онда су поједине победилачке породице (обично вође) а често и сви победиоци присвојили право да побеђени за њи раде. Ови су остали спахије. На други начин постајале су спахије, што су поједине спахије или владари (који у почетку „феудалне системе“ не беху ништа друго већ силније и богатије спахије) давали своим љубимцима своје или туђе спахилуке или су „силом државне власти“ слободне људе преобраћали у спахијске робове. У самој ствари правни извор својине у једном и другом случају један је исти. Тај је извор проста, груба *сила* – „право јачега“ – тако веле сви правници од заната. Ова својина постоји још у Енглеској, Немачкој, Русији, у Аустрији и другим земљама, и управо срушена је са свим само у Француској, знаменитом *првом француском револуцијом*. Но покрај ње већ у велико постоји и надмаша је далеко, величином, *буржуазна* својина.

Буржуазна својина основана је на *слободи куповине и продаје*. У данашњем веку сваки је „слободан“ да купи све што му се нуди на продају – пошто се погоди, а тако исто слободан је да прода. Један

трговац може продати ствар од 1 гроша за 5, 10 или колико му драго, само ако оће ко да је купи; тако исто слободан је да купи ствар која кошта 100 гр. за 1 гр., само ако оће ко да је прода. Може бити да онај што даје за неку ствар више, но што обично „вреди“ (у „вредност“ ми рачунамо и обичну добит трговачку, која му је нужна за издржавање), чини с тога што не зна цену – он се *вара*, али трговац зато није ни у колико одговоран пред судом и законом. Он продаје своју својину пошто оће, и оно што добије постаје тако исто његова *законитија* својина. Тако исто, може бити, онај који продаје своју ствар у бесцење (или коме се продаје ствар у бесцење н. пр. на лицитацији) мора да чини то *из нужде*. То је његова „слободна воља“ и нико није дужан да му плати ствар онолико колико она одиста *вреди*. Тако исто може неко продавати појединцима или држави ствари или своје услуге, које нису ником од вајде већ су још од штете, само ако оће ко да му плати н. пр. предузимач који направи рђаву грађевину; трговац који продаје кваран еспап; шпијон који продаје своју савест; адвокат који даје рђаве савете; судија који суди рђаво било из незнања или из других узрока; женска која продаје своју лепоту и своју љубав; и т.д., и т.д., сви ови могу стећи и обогатити се *законитим* начином, као год и они који продају ствари и услуге заиста по вредности. Све што је ко стекао „слободно“ купујући и продајући на светској пијаци – све је законита, *буржуазна*, својина онога који је стекао. Ми наводимо ове примере да подсетимо само читаоце на *безбројне* начине, како се може стећи својина у данашње време, и то не „каишарлуцима“ и преступима, које закон казни већ просто на основу *слободе трговине*, слободе куповине и продаје.

У петом броју овог листа³ показали смо основну разлику између спаијске и буржуазне* својине. Казали смо да је основа спаијске својине проста, груба сила, а основ буржуазне својине „слобода“ куповине и продаје без разбора да ли се сви предмети трговине – производи или услуге – у друштву купују и продају по њиовој вредности или не.

Овде смо дужни да се оградимо од пребацивања које би нам се могло учинити. Ми не велимо да су ово *једини* основи својине у буржуазном друштву. У времену ћифтинском велики део људи одиста *зарађује* све што има. Па таквих људи има и за време спаија па чак и у оно време кад су се људи продавали као стока. Али ми оћемо само да кажемо, да ни у спаијском ни у ћифтинском правном поретку *није нужно* да је човек *зарадио* оно што има, већ је *довољно* да је „присвојио“ ма којим начином, који се друштвеним законима дозвољава. Уз то још примећујемо да ми називљемо својину зарађеном

* „Буржуа“ је реч француска и означава грађанина, који живи само за своје себичне интересе; од прилике оно што се код нас зове „ћифта“. Од речи „буржуа“ ми смо начинили придев „буржуазни“ – значи „ћифтински“.

онда, кад је човек све што има створио својим умним и физичним радом или добио у размену за свој умни и физични рад (или за производе које је радом произвео) од други људи који су с њиме у равним условима и који су кадри да оцене вредности и свога и њихујега рада.

Може се учинити коме да тако нешто и постоји данас у друштву. Ово се чини нарочито код нас, где је сиротиња општа а богатство изузетак. Али то не стоји вазда ни код нас а камо ли на западу. Ми подсећамо читаоца на оно што смо казали у чланку о „Радничком питању“. Онда, где је *капитал* створен и нагомилан, постоји закон економски, да се људима који *раде и производе – одузимање својина*. Богаташи који веома мало или нимало не раде, товаре иљаде на иљаде, милијоне на милијоне. Једноме је остала фабрика у наследство у којој раде неколико стотина радника. Он их цеди колико год може. Нека њихов рад вреди сто пута више – то се капиталиста не тиче. Он им плаћа само толико колико да животаре. Ако им се то не допада – могу лепо оставити посао, па јести камење. Радник је „слободан“ човек и нико га не може натерати да ради кад неће. Капиталиста је тако исто слободан човек и нико га не може натерати да плати вишу надницу, кад неће. Да ли је овакав одношај моралан? По њифтинским појмовима, то је управо савршенство морала. Али најважније је то што је тај одношај *законити*, што га држава ујемчава законом и *одржава силом*. Овакви одношаји нису изузетак у цивилизованом друштву. Напротив они су правило. Акционарске кумпаније за жељезнице и државни зајмови – једном речи: све уставне и све радње у данашњем друштву, у којима се *уједнавају милијони* – подигнути су на таком моралном темељу. Да ли се купује услуга (т.ј. личност човека) или ствар, да ли је она за бадава купљена и папрено продана или не, да ли ће ко остати без леба, ако један згрне милијоне – о томе се њифта не брине. Његов је морал: „радње су слободне, ја ни од кога не *одимљем* и не *крадем*, а сваки нека гледа свој интерес.“

Ми смо до сада говорили о онима који одиста „законито“ теку милијоне, овамо још долазе они који одиста „краду“ н. пр. у лиферицијама, грађевинама јавним и приватним, који каишаре јавно на берзи и т.д. Њифтинске моралисте ужасавају се кад чују да је неки несрећник обио дућан и покрао што је било, а никад и не помишљају да се сваког дана краду иљаде и милијони и то јавно на белом дану, и они који то раде већином су људи „образовани“, „поштени“, па често и „патријоте.“

Неко се уортачио за извесну набавку и неколико иљада сувишних „поделио“ с ортаком; неко је добио каку „државну концесију“ или „државну гаранцију“ за неко предузеће и опет с неким „поделио“; један је примио неко мито да учини неке олакшицу, или да учини неке „на руку“ да нешто добије или да нешто не изгуби или тако што и зато је добио „јабуку“ и т.д. На западу где су државне потребе огромне, а државна машина веома сложена оваке тековине

су *свакидања појава*. Може се управо казати да скоро нема ниједног великог предузећа у коме се поједине личности на тај начин не богате. Али као што рекосмо: та је тековина и по сувременим „законитим“ појмовима – неправедна. Ми о њој и не говоримо. Ми имамо у виду поглавито оне правне појмове који данас владају у друштву и који се садрже више или мање у параграфима свију грађанских и кривичних законика у данашњем образованом свету.

У „Радничком питању“ ми смо доказали цифрама како велики капитал гуга мањи. Како оруђа за производњу – капитал или управо *својина* прелази непрестано у руке мање власника; како ишчезава онај ред људи који сам ради са својим капиталом, а намножава се ред људи – пролетаријат – који ради с *њихим* капиталом – ради за другога. Ми смо то изнели просто као закон економски не обзирући се на моралност – правичност и неправичност тога закона. Па и овде ми нећемо да говоримо да ли је ово или оно поштено или непоштено по нашим појмовима; ми оћемо просто да покажемо шта се сматра за „право“, и т.д. а шта за „неправо“ и „непоштено“ у њифтинском свету. Оћемо да покажемо *језгро њога морала* на коме почива сва државна зграда образоване Европе. Јер као што смо рекли: сви закони друштвени нису ништа друго већ *морал, који друштво званично признаје за истину*.

Издајући појам о њифтинској својини видели смо како европска буржуазија сматра као савршено право и законито да за неколико пара исцеди из радника сву његову радну снагу, ако само може да из његове радне снаге исцеди и присвоји „колаче“ и „шампањере“ или палате, фабрике, каруце, свиљу и кадифу и т.д. Буржуазија не увиђа, да ако год силом у мраку принуди неоружана човека да му уступи своју кесу, и ако капиталиста глађу принуди радника да му овај уступи своју снагу а често и свој живот – да у та два случаја *нема никакве моралне разлике*. Њен је морал кратак и јасан. „Ко неће да ради (разуме се за цену која подноси капиталисти) тај нека гладује.“ „Ко нема места да живи на земљи (у којој је све заузето) тај нека умре.“ „Ко не може да издржава породицу нек се не жени.“ Она је ова морална начела у Економици развила у читаву научну систему.* У држави она је тај морал осигурала силом.

У 5-том бр. „Радника“ казали смо да у данашњој европској држави „државни поредак није ништа друго, већ уређена влада буржуазије над осталим народом.“⁵ Наука која је поникла на земљишту њифтинском а под платом њифтинства, ваздан се распиње да покаже, како је данашња, њифтинска држава „заједница људи, рад лакшег подмиривања оних потреба, које појединац не би могао сам себи набавити“. Али кад се погледа само овлаш на постанак и склоп

* Позната је у „Економици“ „теорија Maltusova“ која је проповедала радницима да се не жене – како би сиротиња мање досађивала богатима.⁴

државе, види се одма да је то лажно. У ропској држави (као што су биле н. пр. Грчка и Римска) господари робова су у исто време господари државе; у спајској држави, спајје су власници; у буржуазној држави власт је у рукама буржуазије. Сваки пут у сваком друштву, *које је поделено на класе*, она класа која има власт, гледа да целокупном друштвеном снагом одржи онај поредак који је *по њеним појмовима* правичан и законит т.ј. који је њој у интересу. Дуго време борила се је буржуазија са племством и поповима док им је преотела власт или их барем принудила да власт поделе, а од тог доба цела државна зграда служи на то да сачува правни и економски њиџтински напредак.

У образованом друштву одношаји су међу појединцима веома сложени, а како међу њима сваки исповеда морал: „присвој све што можеш законитим начином“!, то разуме се по себи међу њима морају бити непрестани спорови, свађе, и т.д. а зато је потребна многобројна војска, полиција и т.д. Па и то није довољно. Да се „необразована маса“ одржи у покорности, нужна је не само „строгост закона“ и груба сила већ је још потребно поштовање ауторитета власти. Зато је и буржуазија помагала владу „по божијој милости“, давала јој милијоне на расположење, облачила је у сјајност величанство и поврх свега преко свете цркве дарила је божанственим благословом. У самој Француској где је у три пута револуцијом народном срушена влада по божијој милости, у три пута је буржуазија успела да поврати опет исту владу са истом силом (до душе са много мањим поштовањем) и истим правима.⁶

Цела машинерија буржуазне државе основана је на борби између појединих чланова и појединих класа у друштву. Кад не би било ове борбе, не би било ни садањих односа у друштву, који су израђени услед те борбе, него би друштво било у другом облику, који није ни мало налик на овај садањи. Ово опет није могуће док се не промену правни и економни одношаји међу људима а још пре правни и економни појмови. Али у оним земљама где је друштво подељено на класе, владајуће класе вазда су се противиле томе свом државном силом. Зато су оне на просвету и друге народне потребе трошиле само толико колико је потребно да се народ „задовољи“, да се „придобије уз владу“, да се *влада укрепи* а нису народна средства никад употребљавале у толикој мери и с том цели, да униште унутрашњу борбу у друштву, а тим и свој господарећи положај. Разуме се, ниједна владајућа класа није хтела да упропасти саму себе. За доказ да наведемо само буџет Француске за време Наполеонове царевине.⁷

1868 г. износио је редовни буџет Француске 1673 милијона франака.* (Франк 5 гроша од прилике) од те суме трошило се:

* Kolb. Vergleichende Statistik, стр. 269.⁸

на интер. државног дуга, годшње ренте и плату законод. телу	512,980.000 фр.
Министарство државно	3,042.000 „
„ правде	33,185.000 „
„ цркве	48,374.000 „
„ спољн. послова	
(на шпијуне 6 милијона)	12,933.000 „
министарство финансиј.	57,997.000 „
„ војено	348,000.000 „
флоте и колоније	148,000.000 „
управа Алгира	14,702.000 „
министар. царске куће и лепих вештина	12,000.000 „
трошкови око подизања порезе и издржавање приходских извора	232,800.000 „
отплате и награде	12,300.000 „
Свега	1436,313.000 фр.

Од ове суме ваља само одбити 8 мил. на издржавање телеграфа и 62 мил. на издржавање поште а сви осталих 1366 милијона франака редовног буџета држава троши само на издржавање државне машине и државног поредка. За друге производне издатке у општинама и департаментима постоје разни буџети, који се подмирују из других намета на народ, што не спадају у редовни буџет. Али у тим „оделитим“ буџетима има тако исто још више непроизводних издатака но производних, као у редовном буџету. За производне трошкове има у редовном буџету од исте год. само 2 одељка, и то на министарство просвете 22 мил., министарство пољске привреде, трговине и јавних грађевина 72 мил., свега 94 мил.

До душе и у овим пређашњим одељцима може се рећи да су правосуђе, јавна сигурност и друге гране управе потребне друштву, па су за њих и издатци потребни. Ми то признајемо. Само велимо: кад би ова два последња одељка била много већа онда би цео буџет био много мањи, јер би били много мање потребни.

Али осим овог редовног буџета Наполеонова влада је разним мајсторијама истеривала још неки „ванредни“ буџет који је 1868 г. износио 466 милијона, и из тога буџета огромна је већина непроизводна. Између осталих одељака ту долази и царска плата, која у готовом новцу износи на 25 милијона а кад се дода вредност прихода од добара што их цар ужива, преко 40 мил.

Код свију тих грдних издатака није ни чудо што је царевина Наполеонова увећала државни дуг од 5 1/2 милијарде на 13 милијарди, куда још треба додати 1100 милијона неутврђеног или привременог дуга.

Сав овај грдни новац плаћао се дакле само за то, да се издржава машина, која чува „државни поредак“. Машина је прескупа и сувише сложена, зато је народ незадовољан, али њиџте место да гле-

дају да машина буде што простија, и да више пажње обрате на народно унапређење, са свим обратно све више увећавају и ојачавају државну машину, да стегну народ, да загуше његова праведна зактевања. Отуда долази што се буџети државни све више увећавају и то поглавито они одељци, који се односе на непроизводне издатке.

1848 предлагао је Луј-Блан да се установи министарство рада са буџетом од 200 мил. франака, коме би министарству била целъ да организира рад, да даје капитал радницима који оће да раде и да живе од свога рада и да на тај начин мирним путем решава тешко „радничко питање.“ Ђифте завацише тада, да је то пљачка, отимање и т.д., а не називаху крађом, кад после тога, у течају 20 година даваху, по 2 пута толико за војску, која је од рада одузимала пола милијона људи.

Ми смо узели буџет Француске само ради примера, али можемо претрести све буџете европских држава и у њима ћемо наћи само друге цифре а у начелу је исто што у Француској. Свуда се огромни део народног прихода троши непроизводно. Свуда се ова штета удвојава још тиме, што се тим трошком издржавају стотинама иљада и милијона руку бадаваџија који би иначе морали зарађивати своје издржавање. Свуда се тиме помаже, да се имање сабира у поједине руке, да се раскош увлачи у друштво, да се [у]кус људи а с тиме технички развитак па и сама наука развијају како је по ћуди владајућој класи. Довољно је само да споменемо, како су се механика и хемија много раније примениле на ткање и бојење разних господских материја, а најдоцније на земљорадњу. Чак дотле је утицао ћифтински поредак у друштву!

Ми смо показали основу савремене ћифтинске државе. У најновијој историји све до последњих крвавих догађаја у Паризу⁹, ми у тој држави видимо постојано упињање потчињене класе да обори тај поредак. Али ово упињање не може имати успеха (као што га није ни имало) док у друштво не продру други појмови о правним и економским одношајима појединаца т.ј. други појмови о облику самога друштва.

Наука о друштву учинила је у томе правцу огроман напредак у овом веку. Она је изрекла начела, која су правце супротна начелима на којима је скрпљена данашња ћифтинска држава. Али изрећи неки закон или начело није тако тешко као *према ћојоу закону најравнијоу зграду*, – склопити друштво, које би живело и радило по тим начелима. (То се види на данашњим друштвима која код свију своји начела и закона, морају постојано да ударају закрпу на закрпу на своју подерану, а неудару зграду.) Но за нас је важно да знамо савремено решење науке о тим начелима и, ако нам прилике дозволе, ми ћемо их изложити у идућим бројевима.¹⁰

НАШЕ УДРУЖИВАЊЕ.

I.¹¹

Има више страна са којих би требало говорити о нашем удруживању. Нама треба да знамо:

Какве су наше дружине и каквом су потребом изазване?

Како су оне удешене и колико одговарају потреби, ради које су установљене?

Какав значај имају наше дружине за нашу народну привреду у опште?

Сва ова питања тичу се управо више самог начела, основа, на коме су дружине подигнуте. Кад би одговорили на сва та три питања, онда би видели шта можемо очекивати од нашег удруживања, у каквом правцу треба да се развијају ове дружине што постоје и да се подижу нове, које би биле потребне.

Али нама није то довољно. Осим ове опште потребе ми морамо имати у виду друге неке практичне цели. Свакоме, који је имао ближег додира са нашим дружинама, познато је какве тегобе постоје да се нека дружина организује – да ради. Веома је лако написати целе књиге „о удруживању“, али је веома тешко сакупити живе људе, уредити њихове одношаје, одредити начин радње; једном речи све тако удесити, да дружина ради онај посао, због кога се сакупила, а да сви чланови дружине буду задовољни својим послом и својом наградом. То се особито примећује код наших занатлијских дружина где радници одиста заједнички раде као једна дружина.

По унутрашњости веома често било је воље и говора да се подигне ова или она дружина, банка, штедијоница и т.д. али много пута није могло ништа да се оствари само с тога: што није било људи, који би могли да напишу проста правила (штатут) за радњу, а камо ли што друго.

Према цели коју је „Раденик“ поставио,¹² ми ћемо у овим чланцима¹³ показати и општи значај и правац нашег удруживања и практичку организацију радње појединих дружина. А држаћемо се у нашем излагању онаквог реда, који нам буде најудеснији. Но пре но што пређемо на само расматрање наших дружина, морамо да покажемо на неке карактерне појаве у нашем удруживању.

На први поглед примећавамо у нашем удруживању два различита правца.

На једној страни видимо да се удружују људи са капиталом и *рагом*, а главна им је целъ да *заједнички раде – производе*.

То су *радничке, произвођачке* дружине. Такве су све наше *занатлијске* задруге.

На другој страни видимо да се удружују само капитали за већа индустријална, кредитна или трговачка предузећа.

Међу овим дружинама има опет разлике. Једне су основане на *акције* а друге су подигнуте *месечним улозима*.

По цели и радњи акционарске дружине могу се поделити на: 1. *индустријске* као: I. београдска заједница,¹⁴ абацијска дружина, пиварска дружина и жељезничко друштво у Пожаревцу;¹⁵ 2. *кредитне* дружине: I. Српска банка, Кредитни завод и Смедеревска банка.¹⁶

На послетку две дружине које су подигнуте месечним улозима: „Нада“ и „Потрошња“¹⁷ са свим се разликују и по своме склопу и по цели коју теже да достигну. „Нада“ управо ближе стоји акционарским трговачким дружинама, а „Потрошња“ има у неколико изузетан положај.

Но ово је све спољна подела. Из ње се не може још видети каква је разлика између једних и других. За нас је много важнија подела унутарња: потреба која је једне, а која друге дружине изазвала и цели коју једне и друге мисле да достигну. Ми ћемо то показати у идућем чланку.¹⁸ Сада смо хтели само да обратимо пажњу читалаца на ту појаву која одма пада у очи.

II.

ПРОИЗВОЂАЧКЕ ДРУЖИНЕ.¹⁹

Као што смо казали, ово су дружине где су чланови удружили свој *капитал* и *рад* да *заједнички раде и производе*.

Све произвођачке дружине у исто време су и занатлијске дружине, али њи ваља добро разликовати од оних дружина које су само *по имену* занатлијске као н. пр. „Абацијска дружина“. Ово је дружина само по капиталу, јер њени чланови само имају извештан број *акција*, а нико од њих није обавезан да *ради занат абацијски* у друштвеној радионици. Према томе члан абацијске дружине могао би бити и сваки други грађанин, који није абација, само ако уложи свој капитал у акције те дружине. Ово наводимо само ради примера.

Карактерна црта код произвођачких дружина је дакле та: да сви чланови *заједнички раде*. Њима је капитал само оруђе за производњу а главни је учесник у производњи њиов сопствени рад.

Оваквих дружина има неколико у Београду, у унутрашњости Србије није нам позната ни једна, а код Срба у Аустро-Угарској знамо да је постојала *кабаничарска задруга* у Панчеву, и да се спремају „кројачка дружина“ у Новом Саду и „коларска дружина“ у Панчеву.

Потреба која изазивље удружење занатлија, веома је јасна и очигледна, чим се само мало загледа у садањи положај наших занатлија и њиову скорашњу прошлост.

Са развитком и намножавањем људства иде упоредо скупоћа ране, огрева и обиталишта и у опште скупоћа свију сировина. То је закон и то је један узрок који притискује малог занатлију, који сам или са неколико „момака“ ради свој занат.

С друге стране иде упоредо *власи капитал* на *рагом*. Материјал који занација прерађује, било то гвожђе или дрво или кожа или друго што у рукама је *капиталиста*. Овај купује ове материјале од произвођача, он зна пијаце где се ти материјали најјевтиније продају и зна путове којим најјевтиније долазе и, што је најглавније, *он има капитал да купи те материјале у већој количини* и разуме се *по јевтинијијој цени*. Мали занација то није кадар, већ је принуђен да купује материјал за израду од капиталисте и овоме да даје проценте и добит трговачку, која је вазда већа но зарада занатлијска. Ово је други узрок који притискује занатлију.

Трећи је узрок који притискује занатлију конкуренција страних фабриката (у којим занатима постоји фабрична производња). Свуда где је уведена производња у великом размеру, ту је много радника у једној радионици за истим послом: ту је посао у самој радионици подељен, те сваки радник врши само један, најпростији посао и тиме сваки радник производи много више но што би појединце произвео; ту се штеди у згради, (или кирији дућанској) у огреву и осветљењу дућанском, ту се штеди у материјалу, јер се ту свако парче може да употреби, које би код малог занатлије пропало неупотребљено, ту се могу да примену усавршенији алати, да се употреби снага воде или паре место човекове снаге и т.д. На послетку у великој производњи материјал за израду купује се непосредно од произвођача (или бар потребује мање посредника) и само на томе уштеди се толико са колико би се многи трговац обогатио. Сви услови (а може бити и други којих се несећамо) чине, те је фабрична производња много јевтинија но занатлијска.

Познато је да је фабрична производња утукла многе наше занате, до душе не само својом јевтиноћом, већ, што је тако исто важно, *својом каквоћом*. Да споменемо само наше ткаче, лончаре, табакџије и мугавџије.^{19а} Да су они знали шта их очекује, па да су се удружили још пре двајестину година, али не само да раде „као што су им и стари радили“, већ да су шиљали своју омладину у страни свет, да изучи те занате у *савршенијем виду*, да уведу савршеније алате и машине, па да су то све применили код своје куће – они би

подигли *мануфактурну, велику производњу*, која је и на западу преходила великој фабричној индустрији. Они би васпитали колено способних радника и данас би се фабрична индустрија сама развијала из првобитних занатлијских задруга. Они то нису знали и њих је збрисала страна индустрија. Данас ми оћемо да дижемо „индустрију“, а немамо радника, што је још теже набавити но и капитал.

Овај страшни конкурент, страна фабрична производња, притискивала је страшно и све друге занате, с којима је само била на једном пољу. До душе има таквих заната, који сами по себи нису тако подложни ударцу фабрика. Н. пр. фабрикант у својој радионици не може баш да изради ципелу за извесну ногу или капут за извесна леђа, или врата за извесну кућу. Ту решавају особити размери, укус, и друге околности, које треба најпре знати па тек по њима израдити производ. С тога такви занати као: обућарски, кројачки, столарски, браварски и други слични, нису могли да буду поништени страним фабрикантима. Али они су опет морали трпети велике незгоде од свију оних узрока што смо их наређали. Уз то је још долазила конкуренција између њих самих. Сваки је од њих морао да ради што јефтиније, да му неби други преотео посао.

Тако је сирому мали занатлија био с једне стране у зависности од капиталисте, од кога је куповао материјал, а с друге стране од муштерије, којој је продавао свој израђени еспап. Што су ови започињали то је завршивала скупоћа свију срестава за живљење и мали занација био је осуђен да живи „од данас до сутра“, да се непрестано мучи и страхује од своје неизвесне будућности. Још ако је занатлија „оптерећен“ породицом (што богаташ зове „благословом“), ако му се ко у породици разболе и, што је најгоре, ако се он сам разболе, онда је задуживање и пропадање неизбежно.

Ето какви су узроци покренули наше занатлије да се удружују. То је исказано скоро у свима штатутима занатлијских дружина на првом месту: „ми потписани удружујемо свој рад и капитал, да заједничким радом *осиђурамо себе и своје породице*.“²⁰ Занатлије су разумели своје потребе.

Но до сада видимо веома мало њих, који су сватили потребу и корист удружења. Остали већином мисле да су „слободнији“ кад „сами за себе“ раде, но да су обвезани да раде у дружини. Они ће доцније увидети своју погрешку. Велика производња отераће их пре или после са занатлијског поља и они који не буду имали „капитала“ да постану трговци и шпекуланти (што обично раде наше занације кад пропадну у занату) постаће надничари. Али и оне занатлије који су се сакупили у дружине, неће много прокопсати,²¹ ако остану само „мале занације“ сакупљене у једну велику радионицу. До душе они могу сатирати конкуренцијом поједине мале занације, јер имају јефтинију кирију (мање дућана), јефтинији огрев, осветљење, код њих је посао боље подељен, могу купити већу количину еспапа и т.д. Све то даје им већу могућност да се одрже, но кад би радили појединце.

Али против велике фабричне производње не ће се ни они одржати. Њима је нужно дакле да се тако организују како би непрекидно развијали и увећавали своју дружину и како би сами у својим радионицама увели фабрични начин производње (у оним радњама где је могуће њу применити).

Оволико о потреби и целии занатлијских дружина. У идућем броју говорићемо о њивој унутарњој организацији и условима који *ћреба још да се сћворе* да би могле наше дружине напредовати.

III.

Ми смо у 7 бр. „Раденика“²² показали потребе, које су изазвале удруживање наших занатлија. Да видимо сам склоп ових дружина.

Склоп је код свију готово један исти: у свакој дружини сви се чланови удружују са *једнаким улођом* т.ј. определили се одсеком сума, коју сваки члан треба да унесе при ступању у дружину, било у алату, било у новцу.²³ Ако би ко унео више, дружина по договору решава колики интерес да даје на овај вишак од капитала. Било је примера у нашим дружинама да су оне примале и такве чланове, који нису унели одређени улог. За те случајеве није било прописаног правила, али се понајвише упражњавало да је тај члан плаћао интерес дружини на онај мањак, што га је имао да унесе, а при рачунима, од добити што би долазило на таквог члана, један део употребљавао се да попуњава недостатак у његовом улогу. Пред својим поверитељима дружина одговара само *друшћвеним* имањем. Из приватног имања појединих чланова нико се не може наплатити за дуг дружине.

По капиталу дакле све су занатлијске дружине уређене као прости ортаклуци. Шта више у простим ортаклуцима чланови су по капиталу још ближе везани, јер су одговорни својим приватним имањем за своју радњу. Код нас чланови једне дружине још нису тако блиски један другоме и нису заузети за ствар своје дружине као што би требало да су. Разуме се, кад би чланови одговарали и својим приватним имањем за радњу дружине, онда би они боље пазили и радили да дружинска радња напредује; тада поједини чланови не би због ситних препрека иступали из дружине, јер би се сви старали да до тога не дође. Управо кад би сви чланови били у неку руку материјално везани један с другим и ван дружинске радње, они би се старали да боље један другог познају, управо да се опријатеље између себе, а цела радња била би им више на срцу. Дружина би имала много јачи темељ за свој опстанак, што је тако исто важно за напредак дружине, – дружина би имала много већи кредит но што га има без тога. Што се до сада није увела ова заједничка одговорност чланова за радњу дружине, узрок је: што при ступању у дружину сви чланови ступају с неком зебњом и неповерењем да ће дружина напредовати. Сваки се боји да буде сувише везан за друштво. Овако

поједини члан рискује само својим улогом. Зато се код наших дружина дешава да чланови због најмањих препрека – понајвише свађа – остављају дружину. Кад би међу члановима постојала ова тешња свеза и одговорност, они не би могли тако лако отпуштати поједине чланове из дружине, а у исто време морали би више да пазе да се уклоне из дружине сви узроци који би изазвали поједине да остављају дружину. Ни један члан не треба да мисли, да он чини милостињу другоме што јамчи својим приватним имањем и да је имућнији од другог. Сваки треба да зна, да што је слога и узајамна веза међу члановима већа и дружина ће бити сталнија и цела радња напреднија, а то је корист сваког појединог члана.

Но овај одношај у капиталу што постоји код наших дружина није тако штетан по радњу друштвену, као што је од штете неуређеност рада и награде у радњи.

Код свију наших дружина у штатутима 1) није одређено, како се мери рад појединог члана, већ се просто вели да ће сви радити заједнички и да *ће сваки радити све њослове, на које буде одређен*. Овде се претпоставља да ће сваки радити савесно онолико колико год може и што год боље може. Награда је била одређивана једнака за све: сваки је примао одсеком неку суму за месечно издржавање, а добит, која би се показала при склапању рачуна, делила се подједнако. Све наше занатлијске дружине уређене су на овом начелу, и код свих њих у *њочейку*, док је трајало одушевљење, ишло је не може бити боље. Сви су радили са највећом вољом и нико никоме није могао пребацити да се намерно извлачи из посла. Код неких дружина, доцније видело се да су неки чланови способнији па су радили више но други, или посао им је био боље израђен но код других – све је то изазивало код њих незадовољство: „што да један издире за другог.“ Чланови су заборавили да су они баш зато дошли у дружину да раде *сви за једнога, један за све*. У сваком скупу људи мора бити различитих способности. Разуме се, зарада појединих може бити већа или мања, али је корист што је сваки поједини има од самог удружења толико већа но што је корист од личне преваге појединца, да сваки појединац треба да жртвује своју превагу над другим, зарад опстанка дружине. Наше занатлије већином не увиђају ту потребу. Уз то је дошло још једно зло: *код свију дружина* појавила се је једна иста, стара и позната мана човекова: жеља да се извуче из посла и да други раде за њега. До душе та мана није се појављивала код свију чланова већ код појединих, али то је морало изазвати од других пребацивања и свађе, у којима се губи време некорисно и што је најгоре – раздражују и цепају сви чланови између себе, а тиме се поткопава и поништава главни, морални темељ дружине: братска љубав и узајамност међу члановима. Уређење рада у дружини и према томе издавање награде за рад управо је најважније питање у целом дружинском устројству. Ако дружина плаћа сваком члану одсеком, а међу тим чланови толико не зарађују, разуме се да

ће чланови појести готовину и упропастити дружину. Зато се у дружинама почело уводити плаћање по заради што се зове: „на парче“. Т.ј. свакоме члану плаћа се од комада, као што се плаћа обичном раднику (или нешто више), а само чиста добит дели се подједнако између чланова. Овакво уређење даје више сигурности дружини да неће плаћати за нерадњу ниједном члану. Али и ово је уређење нашло неке препреке с друге стране. Неки чланови дружина који су лошији радници а имају фамилија, противе се томе плаћању на зараду, јер не могу да изађу на крај да се издржавају са својом породицом. Док су они радили оделито као мајстори, они су имали по неколико момака уза се. Разуме се да им је месечни приход био већи, но кад су остављени да живе само од своје личне зараде или управо од своје наднице, јер и њихов се део зараде задржава у општи приход. У дружинској радионици додуше има прихода осим ове наднице али тај приход иде на увеличавање дружинског капитала. Али ова незгода може се обићи тиме, да се плата за рад толико повиси на сваком послу, како би сваки вредан радник могао заслужити пристојно издржавање. У крајњем случају могла би дружина изузетно дозволити својим члановима, који су породицом отерећени, да осим редовне плате за рад узимљу у напред, на рачун општег прихода, колико им буде нужно да покрију своје домаће расходе. Но већином ово неће бити нужно. Довољно је да се само одреди довољно висока плата за рад, како би и човек с породицом могао пристојно живети од своје зараде. Друга је незгода, (која постоји у оба случаја т.ј. и кад се плаћа на парче и кад се плаћа одсеком) та: што неки чланови кад зараде колико им треба за живљење, онда престају да раде. Ово је за дружину велика штета, јер дружина има и других заједничких трошкова осим издржавања појединих породица и ако чланови не зараде недељно или месечно толико да се могу покрити сви расходи за то време, онда дружина долази у опасност да пропадне. Ово се одиста дешавало у неким дружинама. Оне су одређивале у које време мора сваки да је [у] радионици и докле и колико комада мора сваки да изради. Ко одређен број није израдио, плаћао је дружини за сваки неуррађен комад извесну суму коју је дружина одредила. Ове казне, као и сваке казне већином промашују своју целу. Члан који није урадио колико је требао да уради, већ оног месеца има мање за своје издржавање, па ако му се још од зараде одбије глоба, онда он мора да се ували у дуг да оног месеца проживи. Разуме се да ће такав члан сматрати чланове који су га на то осудили као на непријатеље или бар што но кажу имаће „пик“, да се и он другоме освети чим било, а отуда се одма порађају свађе и штете за дружину, ове би казне биле може бити блажије, да се члану одбија од капитала и да се овај одбијени део рачуна у „резервни фонд“, од кога опет има асне цела дружина. Али опет казна остаје казна, дружини је – дакле свима члановима – у интересу да се то не догађа.

На част наших дружина, бар оних које ми познајемо, имамо да кажемо, да личне свађе, псовке и уопште неуредности у радионицама постају све ређе и на сву прилику скорим временом ишчезнуће са свим. Заједнички рад и боље познанство учиниће да и остале препреке ишчезну што сада још понекад заустављају правилну радњу у радионицама. Но да се вратимо на организацију. За боље уређење наших дружина нужно је према свему што смо до сада казали:

1) Да сви чланови буду заједнички, својим приватним и друштвеним имањем одговорни бар за оне суме или еспапе, које на менице крећу. Ово ће им прибавити већи кредит и везаће их да боље пазе на свој рад.

2) Да се рад одређује на парче и да се за плату рада одређује таква сума како би чланови са породицама могли да живе.

3) Да се одреди најмањи број колико сваки члан мора да изради – према потребама дружине.

4) Да се казне колико је већма могуће избегавају.

Има још једна веома важна страна у организацији дружина а то је одношај радника – мајстора – који су чланови дружине, спрам најамника као што су калфе и шегрти. Но о томе ћемо говорити у идућем броју.

Ми смо показали у прошлом чланку како наше занатлијске задруге имају велики морални недостатак, а то је: што међу члановима није развијено осећање братства и узајамности. Чланови су већином онако исто себични у својим интересима, онако подозриви и неповерљиви један спрам другог, као што су навикли у своим радионицама, док су сваки за себе радили. Ово је главни узрок, који изазивље раздор у нашим дружинама и не може се одклонити док се свест код нашег радничког света не развије; док саме занатлије не увиде да су њих себичност и супарништво убијали док су радили сваки за себе и да ће им то дружине расирштати.

Ова иста мана, себичност пренешена из приватних радионица опажа се у одношајима између мајстора и „млађих“ у дружинама. Пре кратког времена у једној овдашњој дружини све су калфе одједаред оставиле посао, *јер им је била надница сувише мала.*²⁴ У истој дружини радило се на парче и за свако парче плаћало се тако мало да је најбољи радник једва могао да заслужи 10 гроша дневно! У другим дружинама додуше ово се није догађало, али се редовно догађа нешто, што није ни мало боље. То је онај вечити раднички „блау-монтаж“²⁵ тј. навика да калфа оно што преко недеље заради, у недељу пропије па у понедељак а често чак и у вторник „тера мамурлук“. Често кад је највећи посао у радионицама калфе имају свој блау-монтаж. Ова навика распрострла се отуда што је то тако „примљено“, да калфа не мисли о себи и својој будућности, тј. што је несвестан па не уме да мисли о себи. До душе било је воље бар код једне наше дружине да измене ову шкодљиву навикку код својих млађих. Иста дружина избрала је прави пут, па је хтела да сама *изобрази своје*

шегрти, да их спреми за ваљане раднике, да их као калфе заинтересује за свој посао, а доцније кад буду спремни, да сами постану задругари исте радње. За ту целу иста дружина хтела је да отвори школу за своје шегрте, али по нашем уставу то се не може учинити без „одобрења власти“, а наш министар просвете још до сада није нашао за добро да дозволи да се поменута школа за шегрте оствари.²⁶

Ми радо спомињемо овај изузетак код ове дружине, који заслужује сваку хвалу, али у опште морамо да кажемо да су одношаји између мајстора и млађих код наших дружина на веома погрешном начелу. У опште види се тежња код наших дружина, да што већма *ограниче број својих чланова, а да увећају број радника који раде на надницу.* Другим речима: све наше дружине теже на то да се преобрате у шпекулантске кумпаније, где су чланови удружени по капиталу. У таким дружинама чланови не морају да раде и већином не раде лично ништа, већ им раде надничари. Такав идеал од прилике имају наше дружине пред очима. Очеvidно они заборављају нешто што су још до јуче знали, а то је: чланови наших занатлијских задруга већином су били најсиромашнији у своме занату, сиротиња их је управо натерала те су се здружили; здруженом снагом они могу да конкуришу свима појединим капиталистима – занатлијама, који имају *много већи капитал* но *ишћо га имају целе дружине ишћо занатлија*, али који раде туђом – најамничком снагом. Наше занатлије кад су ступили у задруге знали су да је њиова главна снага у томе што су, они удружили свој рад, што *сами раде и за себе раде.* Ово они вазда и требају да имају на уму. Чим се радничке задруге претворе у капиталистичне задруге, оне ће бити у онаком истом положају као што су поједини капиталисте. Оне се могу у извесним приликама обогатити, али и могу пасти под ударцима конкуренције, особито ако се сами капиталисте удруже. То је једно. С друге стране могу се против њих подићи *праве радничке задруге* и те ће против њих сигурно одржати конкуренцију, као што данас оне саме могу да држе конкуренцију, појединим капиталистама.

Из свега што рекосмо о одношајима чланова и најамника излази овакав закључак: постојанство и напредак свију дружина изискује: да сви чланови осећају потпуно узајамност својих интереса и да се дружине шире и разграњавају *поглавијо постојаним увеличањем броја својих чланова*, а не умножавањем најамника. Спрам најамника треба да су дружине правичне, да у њима задобију будуће пријатеље и *задругаре*, а не будуће *сујарнике*.

Ових начела треба да се држе наше дружине, нарочито при разграњавању и увеличавању своје радње овде у месту и оснивању филијала на страни. На овај начин сваки ће имати мању али *сигурну* асну, конкуренција је борба, а у свакој борби познато је, да „батина има два краја“. У економској радњи то је правило да од 10 један постаје богат, а остали 9 иду у толико ниже у колико овај један иде више.

На ово обраћамо особиту пажњу наших занатлија, јер се код њих у последње време учестало са „отпуштањем“ чланова из дружине. Ово је за наше дружине, које су још младе и са малим капиталом, веома штетно, јер им поткопава кредит код страног света, који им је кредит веома потребан.

После начела о уређењу рада и награде у дружини, важно је начело на коме је уређена управа дружине. У нашим дружинама до сада управу је вршио одбор из неколико лица (према потреби), а без директора. Одбор је биран већином гласова и радио је *само оно на шта је скупштинском дружинском био овлашћен*, под непосредном контролом дружинском. У дружини где су сви чланови под једним кровом, ова је управа и контрола са свим могућа и удесна и на практици се ова дружинска самоуправа потпуно оправдала. Одборници немају никакву особиту плату за свој рад, већ раде као и сви остали чланови. Само они чланови, који због дружинских послова ван радионице не би могли да раде у радионици, добијају одсечну плату. Одборници се могу променити у свако доба. Узгред још примећујемо, да се сви спорови међу члановима „суде“ на дружинским скуповима, које тај посао врше бесплатно. То је жива слика потоњег целокупног друштвеног уређења.

Ми смо показали основна начела на којима су основане наше занатлијске дружине; показали смо мане које у њима постоје, што смо их за ово кратко време нашим искуством дознали. Они пријатељи радничког света, који би хтели да приме учешћа у организацији рада код нас, могу по овим начелима удесити правила за сваку занатлијску задругу у своме месту према својим потребама.

У овоме излагању нарочито смо испустили једну веома важну страну, а то је: питање о кредиту, који је за занатлије веома нуждан. Ми смо то оставили да кажемо приликом, кад будемо говорили о нашим кредитним удружењима.

Тако исто неговорисмо ништа о значају занатлијских задруга по нашу привреду у опште. То остављамо на послетку кад свршимо преглед о нашем удруживању. Сада прелазимо на друге дружине и на реду је *Дружина Потрошачка*.

О њој ћемо говорити у идућем броју.

IV.

ПОТРОШАЧКА ДРУЖИНА.²⁷

По самом имену свом види се да ова дружина има сасвим другу цел, но што је имају произвођачке занатлијске дружине, о којима смо раније говорили. Потрошачкој дружини цел је да свакидање потребе човекове као: рану, огрев, а често одело, обућу и друге ку-

ћевне потребе набавља у већој количини, како би свакога појединце стала јефтиније.²⁸ То је цел свију дружина ове сорте, са гледишта чланова, који састављају дружину. Познато је свакоме без даљег објашњавања да кад се еспап купује у већој количини, кошта јефтиније, но кад се купује на мало. Али да се достигне ова цел, није баш потребно организовати засебну радњу и отварати своје дућане, већ је довољно само да се удруже више њих који желе известне еспапе да купују заједно. Заиста, на западу има потрошачких дружина основани на том начелу. Више чланова саставе дружину па начине *уговор* са овим или оним трговцем, да дружини даје еспапе по спуштеној цени. Разуме се да сваки овакав набављач пристаје на то, кад само зна да има извештан број сигурних муштерија. Оваке дружине састављају на западу нарочито сиромашне радничке класе, које и кад би хтеле не би имале средстава да створе свој дућан.

Ове дружине су веома удесне да постигну своју главну цел, те да и најсиромашнијем члану набаве еспап по јефтиној цени, што код њих члан није обвезан да даје готово никакав улог. Али ове дружине у исто време служе да се поједини продавци несразмерно богате, да потуку конкуренцијом своје противнике, а после кад остану без конкурента да опет продају еспапе са неким процентом, који је њима повољан. Главна је цел ових дружина дакле промашена. Дружина би желела да цену најпречих кућевних потреба одређују потрошачи, а овамо она би подигла једног богаташа, потукла би његове конкуренте и на тај начин дошла би још у већу зависност од богаташа но што је пређе била.

Из ових разлога свуда, где је могуће потрошачке дружине оснивају своје сопствене дућане. На тај начин сва асна што би је вукао приватан капиталиста остаје самој дружини – па ма како мала била ова асна. Потрошачке дружине, које отварају своје радње имају двојаку цел: прво да набављају добар и јефтин еспап својим члановима са тачном мером и то је управо цел коју имају сами чланови и ради које су се скупчили у дружину. Друга је цел њена, да уједини потрошаче, да купујући из једног свога дућана по могућству умање број посредника између произвођача и трошача. Прва је цел лична, а друга се тиче целог економског строја народа. Кад би се сви трошачи на тај начин сјединили, онда би посредници (садањи трговци) били сведени на најмањи број, а њиова добит на најмању меру, коју може имати прост набављач, који зависи од сами потрошача. У овом погледу потрошачке дружине са својом радњом далеко надмашају онаке дружине, које праве уговоре са туђом радњом.

Кад се овако свати значај потрошачке дружине, онда је очевидно, да је она нужна не само онде где има много сиротиње, и гомили која не може да добије добар еспап, већ да је та установа нужна свуда где год се оће да стане на пут ситничарском трговању и растурању радничке снаге. Ми у томе идемо много даље но обичне потрошачке дружине. Ми би желели да саме наше општине нарочито по

селима општинским средствима отварају дућане и да у њима продају члановима општине еспапе на истим условима као и потрошачке дружине.²⁹ На тај би се начин отварало само онолико дућана и употребљавало би се само онолико руку за ситничарску продају, колико је одиста нужно. На тај начин народ би уштедио грдни материјал у зградама, алатима, и другом капиталу, који узалуд пропада, а тако исто уштедио би се огроман број радничких руку.

Има неки моралиста, који одма вичу да је себично и непоштено упропашћавати данашње бакале, одузимати целим породицама средства за живот и т.д. Ови су се разлози заиста подизали против потрошачке дружине у „Трговачком Гласнику“.³⁰ Овде је баш на месту да претресемо овај ђифтински морал.

Да почнемо упоређивањем. Рецимо да се је у Србији осетила потреба да се све струке нашег чиновништва реформишу да се број чиновника смањи и на тај начин да се издатци на чиновништво умање. Нема сумње да би на оваку реформу пристали и бакали београдски, јер би то сигурно понело да се порез умањи. Али сада настају тешкоће. Чиновници који постану непотребни за службу рецимо пензионираће се „по годинама службе“ или на који други начин. Но пензије су обично мање од плате а породице се често увећавају, цене за живот постају скупље, усљед тога неки баш немогу од пензије да живе, јер се пензија не увећава. Чиновник није ништа наумио да ради ван своје службе – његова је породица у крајњој сиротињи. Оће ли који бакалин или у опште неки грађанин поделити с њим своје приходе?

Може бити да би ко жртвовао нешто из *милосрђа*, али нико то неби радио из начела, да му је то *дужности*. Па тако ми видимо да се дешава постојано у друштву. Наши бакали доносе одавна лонце, тестије и друго земљано посуђе са запада. Они су својом трговином *уџушили лончарски занат* у Србији. Они су гледали само на своју добит, а нису мислили ни на породице оних лончара што остајаше све више без посла и леба и морадоше да траже друге радње; нити су мислили да они тиме гуше индустрију у Србији. Ово наводимо само ради примера. Сличних примера могли би показати сијасет. У друштву у коме ми живимо, сваки гледа да увати онај посао, који му доноси више асне не обзирајући се ни мало оће ли то коме отети лебац или не. Само кад се деси обратно, те се нама лебац одузимље ми подижемо вику да је то себичност, непатриотичност и т.д. То је ђифтински морал. Он се позивље на човечност само онда кад се тиче нечијих цепова. Али прави морал захтева да друштво вазда води рачун о *сваком* свом члану, да се један брине за све, а сви за једнога – да поштен човек може наћи посла у друштву и да сваки може *зарадити* толико, колико му је нужно за живот. Кад би се усвоио овакав морал у друштву, као што га ми проповедамо, онда ни један члан неби имао узрока да се плаши од усавршавања производње или обрта. Јер сваки би знао да ће га друштво помоћи у невољи

ма у којој радњи. На против док је друштво основано на конкуренцији – на узајамном отимању зараде – природно је са свим, да мора бити људи без леба, или бар оних који стрепе за свој леб. Према овоме сва пребацивања што се чине дружини за потрошњу, као да је она установљена из себичности, само да оштети бакале београдске – немају никаква смисла. Она је основана на оном истом *моралном темељу*, на коме су основане све радње у данашњем економском поретку. Ако она оставља кога без леба, онда је по нашем сватању дужност свију грађана, (а не само оснивача потрошње) да се старају како ће се њима помоћи. А разуме се да је за сада најпречи и најпоузданији лек да се одма сами капитали бакалски што више пренесу у индустријална предузећа, као што заиста бакали и раде оснивајући фабрику за палидрвца.

Друга је ствар са свим, да ли сама потрошачка дружина одиста приноси вајду члановима и друштву у чијој је средини подигнута. То зависи од устројства саме дружине и од способности управе.

Устројство дружине за потрошњу показано је у њеним штатутима, који су изнешени на јавност.³¹ Из штатута се види да је се овом дружином ишло поглавито на то да се што више асне они који троше, а не они који улажу капитал. Капиталу није одређен никакав сталан интерес, већ му се даје половина од чисте добити и то пошто се од целокупне добити одбије цела четвртина за резервни фонд. Да би сваки и најмањи капитал могао ући у заједничку радњу, одређени су најмањи улози од 5 гр. месечно. Многи мисле да су сви улози за Београд сувише мали „јер ми немамо пролетаријата.“ Из општинских спискова могли би се уверити да близу 2000 пореских глава нису у стању да измире грађански порез од 6 талира годишње. Ето шта значи: „ми немамо сиротиње!“ При свем том што су улози за потрошачку дружину веома мали и што у Београду има веома много сиротиње учесници су потрошње већином људи имућнији, а поглавито чиновници. Узрок је томе главни тај, што сиромашнија класа не може да се из књига и новина увери о користи ове или оне установе из најпростијег узрока: она већином ништа не чита. Она дакле треба да се увери опитом – а то иде споро. Осим тога многи чланови у потрошачкој дружини нису на чисто или боље нису једног мишљења о цели потрошње. Неки у њој желе да теку капитал, па с тога се баш противе да сиромашна класа уђе у састав дружине – „јер од ње нема хасне“. Занста, сиротиња има мање потреба и хоће јефтинији еспап. Нама је познато да су многи чланови дружине пребацивали приватно одбору што је отворен филијал на Дорћолу, у крају где већином живи сиротиња. Али из штатута јасно се види да је главна цель потрошње не да се теку капитали, већ да користи потрошачу, а други ред долази: „да даје прилике члановима да штеде“ – примајући у радњу месечне улоге. Осим тога нарочито ради сиромашније класе стављена је једна тачка: да се свакоме без разлике, био он члан или

нечлан, продаје из дућана по утврђеној цени и јамчи за ваљаност еспапа и тачност у мери.

Но има један важан разлог, који одбија сиромашнију класу од потрошње а то је: што се пазари за готов новац. Сиромашнија класа већинном је у вечитом дугу код бакала, јер она нема вазда готових новаца. Нама су познати случајеви нарочито из продавнице на Дорћолу, да су неки одлазили крадом од своих кредитора ондашњих бакала да пазаре у потрошњи. Они су знали да ће им кредит скоро трепати, па су се бојали да се не замере.

У опште свуда где се потрошачке дружине установљавају с том жељу да све класе могу у њима учествовати, веома је одавно важно питање о кредиту, који се може дозволити појединим члановима. Обично се одређује неки део од улога, тако да сваки члан има кредит сразмерно улогу, а опет да нико не може извући свој улог са свим. Али ово питање неспразно је свезано са питањем о враћању улога. Очеvidно ако неки члан има право узети на кредит еспапа из дружине и на тај начин умањити свој улог зашто да други неби имао право вадити готов новац, кад му је то нужно? Заиста дешава се веома често сваком човеку сиромашног, па и средњег стања, да му за време треба нека сума новаца, коју је у другим приликама уштедио. Такви су се случајеви већ и дешавали у овдашњој потрошњи, где се по штатутима улози невраћају за три године – осим у ванредним околностима и то решењем саме скупштине. Ово је у овдашњој потрошњи дошло у штатут сигурно од стра да се у неким приликама не би навлачили капитали и без стварне опасности, и да се капитал дружински што већма нагомила, како би дружина могла своју радњу распространити и ван овога места. Но обично у потрошачким дружинама установљено је да се улози могу или до неког дана или са свим извући, само треба дружини то јавити напред за извесно време – што зависи од величине улога. На овај начин потрошња замењује у правом смислу штедионицу. Сваки улаже онда кад има, а диже новац кад му је потребно. Разуме се асну која му за то време припада, и овде често може се добити већа асна но у штедионици. (У штедионицама се плаћа обично капиталима што долазе на оставу по 6%, 4% и мање.)

Код дружина, које би биле основане на овим начелима, опасност је само у томе, да дружина не остане изненада без нужног капитала, ако би много чланова у једно време извукли своје улоге. Ово је невероватно, али у том случају такве дружине могу се осигурати јачим „резервним фондом“, а могу одредити извешан „основни капитал“ који чланови оснивачи неби смели дизати без одобрења скупштине. А на овај постојани, основни капитал, могао би се одредити сталан процент.

Са овим изменама штатут београдске потрошачке дружине могао би по начелима служити као образац, свима потрошачким дружинама, које би се установиле код нас.

Устројство управе свакој дружини такође је једно од најважнијих питања. Узалуд су добра начела, ако није све удешено да се та начела и остваре. Ми овде не говоримо о личним способностима саме управе. Разуме се по себи да и код најбољег устројства ако извршиоци неваљају може радња пропасти; напротив и код лошијег устројства, ако су извршиоци ваљани, може опет радња да напредује. Али за способност личности не може јамчити никакво устројство, ми говоримо о самом устројству.

У овдашњој потрошњи управљач је одбор из три лица.³² Код нас је веома тешко наћи човека образована, који би кадар био да свати целу и организацију једне дружине, да обухвати својом памећу цео њен склоп, а у исто време да разуме све појединости радње до најмање ситнице, н. пр. у потрошачкој дружини да разуме цене и својства еспапа, светске пијаце, услове и начине, како се најјефтиније и најлакше еспапи набављају; да уме одржати ред у књиговодству, ред у продавници и т.д. – једном речи који би био у исто време „специјалиста“ у тој радњи.³³ Да не говорим о једном својству, које је толико исто важно, колико и сва остала, а то је – поштење. У устројству београдске потрошње по самој награди, која се даје одбору за његов управљачки рад, види се да се разумевало, да ће одборници управљачки посао вршити покрај других својих послова. Ишло се на то да управа буде што јефтинија. Али у ствари то се показало као веома непрактично. Јер ова уштеда далеко је мања, но што је штета, која долази отуда, што управа не разуме свој посао колико би требало, што се губи на куповини, што се растура и т.д. што све боље разуме најобичнији бакалин који се подуже бавио тим послом но најучевнији теоретичар. Овај недостатак у устројству потрошње може се поправити само тиме, ако се одвоје ова посла: организација и контрола укупне радње и прави трговачки посао – куповина и продаја. Први посао може и треба да врши одбор из чланова и то са свим бесплатно, а други посао треба оставити практичном човеку – трговцу. На овај начин бар ми овде у Србији можемо добити у управи сва ова својства, што се на западу обично могу наћи у једном човеку.

На овај начин устројена управа могла би тако исто да служи као образац, свима потрошачким дружинама.

V.

АКЦИЈОНАРСКЕ КУМПАНИЈЕ.³⁴

Дружине на акције код нас су највише распрострањене, о њима се највише писало и говорило по новинама, штатути разних акцијонарских дружина има повише печатаних у оделитим књижицама –

према томе ми мислимо да су ове дружине код нас најпознатије. Због тога нећемо опширније говорити о склопу њиовом, само ћемо да кажемо њиова основна начела и њиово значење за народно газдинство.

Акцијонарска дружина, то је *удружење капиталала*. Са развитком народног газдинства осећа се т.ј. осећају људи који владају капиталом, да већи капитал доноси већу асну само кад се уложи у извесне радње, не само својом количином но баш сразмерно је процент већи на велики капитал но на мали. Особито велика индустријална и кредитна предузећа: фабрике и велике радијонице за производњу, дружине за подизање жељезнице и паробродарства, трговачке кумпаније, банке, кредитни заводи, штедијонице и т.д. сва та предузећа доносе далеко већу асну кад се раде већим капиталом но малим. Зато се ова предузећа већином раде акцијонарским дружинама.

У акцијонарској дружини *влада капитал над радом*. Управо она је најпоузданије средство да присвоји мале капитале (или да их уништи) и да малу производњу где је капитал скопчан с радом замене *великом*.

Нема сумње, да је велика производња кориснија но мала и према томе да капитал уложен у акцијонарско предузеће може да донесе већу асну но кад за себе ради, али акцијонарске дружине, организујући капитал у западној Европи утврдили су провалу између радника – најамничара и капиталиста. Мале радијонице које су некада постојале не могу нигде да одрже победу над великим фабрикама, да не говоримо о оним предузећима где је мала радијоница немогућа н. пр. подизање жељезница. Акцијонарске дружине претварају радника у најамника. Акцијонар – госа акције – власник капитала, обично и незна ону радњу коју дружина врши преко својих најмљених органа.

У народу, коме је газдинство још у повоју, мало ко може да замисли, какве ће последице код нас произвести акцијонарске кумпаније. Без сумње лични новчани интерес у необразованом друштву најсилнији је покретач за радњу. Лични интерес изазваће наше капиталисте да путем акцијонарских дружина подигну индустрију код нас. Нема сумње такође, да је за нас корисније да се овде код нас производи сукно, платно, шећер, кожа, свећа, сапун, машине, алати, и т.д. но на страни. Не само с тога, што ће тада вући асну наши а не страни капиталисте, већ и с тога, што је то преки пут да ми добијемо веште раденике у различитим радњама, да добијемо изображене техничаре, да добијемо фабрике и машине – управо да усавршимо нашу првобитну производњу, да *створимо* капитал, кога данас немамо. Али у исто време, акцијонарске дружине створиће код нас *новчану аристократију* – створиће људе који су својим акцијама добили извесна права на један, и то веома велики део, народне производње а да сами ништа не раде. Прошли, нагомилани или уштеђени

рад, задобија господство над садањим радом; онако исто, као што су некад у племству по крви, некадашње „заслуге“ господовале над садашњим заслугама. Правом раднику на свагда се затварају врата да постане свој госа. Класа пролетаријата а с тим и социјална револуција доћи ће неизбежно.

Ове су последице акцијонарских дружина већ испитане на западу. Оне управо постају влада над народом. У многим „слободним“ северо-американским државама кумпаније жељезничке, управо су власт у земљи. А баш у последње време видели смо колику је борбу морала претрпети Румунија да се отресе Штрусберга.³⁵ Ово наводи мо ради примера, а могли би оваке примере наређати без броја.

Занимљиво је што они људи који највише лармају о томе да се „развијемо у народном духу“ и „на народном темељу“ највише проповедају и подпомажу ову западњачку установу. Ми нећемо више ништа говорити против ове установе, само опомињемо свакога, да има на уму оне последице, које су акцијонарске дружине произвеле на западу.

VI.

Казали смо у опште шта мислимо о нашим акцијонарским дружинама. Од свију акцијонарских дружина код нас су највише распрострањене дружине за кредит. До сада имамо их у Србији три утврђене: 2 у Београду, 1 у Смедереву, и 2 у пројекту у Пожаревцу и Шапцу. Код оностраних Срба има оваких дружина много више.

Значајно је што су код нас све кредитне дружине – установе за капиталисте, док на против код оностраних Срба има „штедијоница“, новчани завода за улагање, штедњу мањих капитала; и „вађевина“ т.ј. дружина за узајамни кредит – и једне и друге установе бар по својој тежњи иду на то да набаве кредита и сиромашнијој класи људи.³⁶ Ово је знак да је тамо средња а нарочито занатлијска класа људи много свеснија но код нас и после, да се код њих поклања са стране образованих људи више пажње на ову класу но код нас.

Кредитне установе поглавито су изазване потребом наших капиталиста. Трговина постојано потребује кредита. То је једна побуда, што склања трговце да уложи своје капитале и подигну такве заводе одакле би могли повући већи кредит, кад им затреба. Али има и друга побуда, која ствара кредитне дружине (бар која је код нас имала утицаја). Најпромућурнији међу трговцима увидеше, да са развитком трговине, банкарска радња у великом размену може да донесе њима већу асну но обична трговина. Ти су људи код нас поглавито створили кредитне заводе. Кад би изложили строј и радњу банковских дружина читаоци би могли видети веома занимљиве ствари. Видели би на који начин по неки акцијонар може да вуче дивиденду често на 4 пута већу суму но што је у ствари уложио, видели би како

банке могу да дају зајмове и да вуку интерес на новце, *које нису издале из своје касе* и т.д. једном речи видели би онај тајанствени процес у данашњем новчаном свету како „дукат рађа дукате“. Но ми не ћемо да улазимо у унутарње тајне банкарских послова, јер нам то није циљ. Да кажемо само значај кредитних дружина у опште. – Оне ће бити снажно средство да се развије и убрза наш трговачки обрт т.ј. да се увозе код нас страни фабриката а извозе сировине и да се што брже и потпуније произведу оне последице које смо ми показали у чланцима: „Наш економски напредак.“³⁷ Доцније кад код нас буде индустрије т.ј. кад буде знања и радника да раде индустријске послове, кредитни завод тако ће исто утицати да се ова предузећа развијају, набављајући им нужне капитале. Али свакојако наше кредитне установе оваке какве су се створиле код нас, кроз који десетак година, неколико људи, који ће бројати ако не милијоне, а оно бар стотине иљада – и обогатиће неколико страних богаташа и то ће бити главни њиов резултат. За српски народ разуме се то неће бити никаква особита благодет.

Ми знамо врло добро да наше речи неће спречити код нас развитак удруживања и његове снаге, која оће да потчини себи рад и производњу. Ми оћемо само да кажемо прави значај наших кредитних усанова. Обично се тим дружинама приписивала велика патријотична циљ, а људима што их осниваше велику грађанску свест и врлину. Ми не волемо громке фразе, већ желимо да се свака ствар зове својим именом. Ове су дружине усановљене чисто ради трговачких потреба личног новчаног интереса. Оне показују да се шпекулативне способности код наших грађана развијају и да су наши трговци боље рачунције но пређе. Али казати једном грађанину да је патријота зато само што ради за своју асну – нема смисла.

Ми овим никако нећемо да кажемо да наши грађани у опште нису свесни и патријотични. Ми само велимо да се ни свест, ни патријотизам не огледају у кредитним заводима, већ се ту види само: добро прорачуњен лични интерес.

„Штедијонице“ оснивају се на истом темељу као и банке. Оснивачи – акционари испуштају опредељени број акција од опредељене вредности као и код банака, и то је њиов основни капитал. Оне се разликују од банака само тиме, што примају најмање уштеде појединих лица у своју радњу, издају их по захтевању назад у одређено време и на њих исплаћују интересе. У осталом врше све послове што и банке. Нема сумње да оваке усанове асне средњем сталезу, који може и има шта да штеди, јер оваке усанове побуђују људе да штеде, не толико ради онога интереса што га штедијоница исплаћује (интерес је обично веома мали) већ поглавито с тога што људи почињу да мисле о штедњи и својој будућности и остављају на страну готовину место да је потроше. Сваки део асне од штедијоница као год и од банака – односи капиталиста. Штедијоница прима од сиротиње обично капитале за 3–4 највише 5% интереса, а даје по

5–6 и 8% на зајам истој сиротињи, кад јој буде потреба. Мали капитали само служе да велики могу произвести велике новчане послове, а главна асна остаје великом капиталу.

„Вађевине“ су праве штедијонице за сиромашнију класу. Оне се оснивају не акцијама већ месечним улозима чланова. Главна је циљ њиова да дају кредит самим члановима. То је у начелу управо дружина где су се чланови сјединили тога ради да узајамном помоћи могу један другога да кредитирају у нужди. Ове су усанове (Vorschuss-verein) нарочито распрострањене у Немачкој у средњем сталезу – међу занатлијама, мањим и трговцима.

Ми не говоримо опширније о овим заводима, код свију њиових добрих страна, због тога, што имамо у виду другу усанову, која има уједно *све врлине банке, штедијонице, и вађевине, без и једне њиове мане*. То су наше *окружне штедијонице*,³⁸ за које смо у прошлом броју јавили, да су спремљене као предлог за скупштину од нашег министра финансије.

Окружне штедијонице могу имати капитал далеко већи но што га може имати једна банка у окружној вароши, само ако се окружне штедијонице као што ваља уреде. Оне примају улоге на оставу од 10 гр. до 200 дук. (ми невидимо разлога зашто је одређена ова највиша сума); оне могу давати појединим грађанима кредитно узајамно јемство као и у вађевини. Уз то овде се концентрише велики капитал, који доноси асну целом округу и појединима.

Ове окружне штедијонице с временом постаће најјаче и најбоље средство да се земљорадња усаврши и да се индустрија подигне. Треба једном разумети да није посао државе само да помаже „сиромашном“ земљоделцу, „сиромашном“ занатлији и т.д. т.ј. да вечито претпоставља сиротињу па да је помаже – да дели милостињу. Треба једном разумети да је држава исто што и друштво, да је њена циљ да створи радиност, да развије и усаврша производњу – да искорени сиротињу и да створи богатство. Држава има за то средстава. Окружне штедијонице најбољи су јој органи. Окружне штедијонице могу позајмити потребан капитал земљоделским и индустријалним дружинама, које би по своме склопу давале јемства да ће бити корисне и својим члановима и целом народу. Општим средствима и под *оштром контролом* ми можемо дакле подићи велико газдинство у пољској привреди са овим усавршеним оруђима што их даје сувремени напредак, ми можемо основати народну индустрију и то све помоћу правих *радничких заједница*. Ако то неучинимо и нашу земљорадњу и нашу индустрију подићи ће капиталисте са акцијама, а народ ће постати надничар.

У 1. бр. „Раденика“ један наш пријатељ из Зајечара³⁹ предлагаше да код нас индустрију дижу општине са својим средствима и својим кредитом. Онде је само предложен један начин, како да наша индустрија не падне у руке новчане аристократије. Већ да остане у рукама народа. Окружне штедијонице износе нам не само начело но и

готов орган како да се то изврши да се створе народна средишта по целој Србији, која би кретала целу српску производњу и која би дала нашој производњи прави народни правац.

Ми незнамо још потпуно какав је делокруг одређен окружним штедијоницама у министарском предлогу: каква је њена организација и је ли управо она способна да врши оно што јој ми стављамо као задатак. Ми сада велимо само шта могу да учине окружне штедијонице, само ако се начело усвоји да оне врше поменуте послове. Но за први мах нека је радња много ограниченија, нема сумње да ће се она раширити, чим се само увиде све користи, што их оне могу донети народу. О њиховој организацији ми нећемо говорити док непочитамо целокупан предлог г. министра,⁴⁰ који је ту установу покренуо. Само не можемо а да не речемо да је ово најбоља економска мера, од свију што су изишле од наше финансијске управе, од како постоји финансија.

VII.

Ми смо прегледали све наше дружине код занатлијских дружина и код дружине потрошачке задржали смо се подуже, јер смо хтели да покажемо опширније њиову организацију. Акционарске дружине како индустријалне тако и кредитне прегледали смо само са начелне стране и показали смо на последице, које могу понићи од тих дружина.

Имамо да одговоримо још на једно важно питање, што смо га поставили још у почетку овога нашега прегледа; на име: какав значај имају наше дружине за нашу народну привреду?

Ми смо казали већ да су занатлијске дружине почеле да ничу усљед конкуренције страних фабрика и усљед страха од капиталиста. То је тежња за самоодржањем, а у исто време то је тежња да се одржи средњи, занатлијски сталеж у друштву, да се задржи мануфактурна производња, а с тиме да се спречи увођење индустријских производа. У правом смислу занатлијске су дружине вазда конзервативне. Оне оће да задрже стари начин производње против новог савршенијег. То није могуће. Најбољи је доказ томе пропадање средњевековних еснафа и сувремених занатлијских дружина у Европи. Они не могу никад да издрже борбу са великом, машинском индустријом. И наше занатлијске дружине, ако не буду свесне и ако се не заузму да постојано усавршавају своја оруђа за производњу, ако не буду постојано увеличавали своју радну снагу и свој капитал – оне ће пасти под ударцима велике индустрије.

По овоме ми сматрамо удруживање наших занатлија у Србији само као прелазно стање, као пут да дођемо до индустријске производње. Ово је најбољи начин да се занатлије васпитају за заједни-

чку производњу; ту им је најбоља школа да се сами спреме за управљаче и организаторе великих радијоница.

За сада наше занатлијске задруге само су слабе клице овога што треба из њих да буду занатлије. Већином само несазнају свој садањи положај, нити предвиђају своју будућност. То се види и код ових дружина што сада постоје, као што смо казали, кад смо говорили о „занатлијским дружинама“. А још се очигледније то показује, кад само помислимо како је незнатан онај део занатлија, који се је здружио. По унутрашњости Србије овај покрет удруживања, као и да не постоји.

Главни је узрок овога мртвила и спорости у нашем удруживању, необразованост наших занатлија. Ово мало дружина што их имамо, саставили су већином најобразованији и најразборитији људи у своме занату, који су прошли доста света, па су видели шта може да учини снага дружине. Али је таквих људи мало. Многи који би по својој потреби и желели да ступе у дружину, нису још толико свесни да увиде све користи што их отуда очекују. Њих ваља обавештавати дуго и дуго. Штампом то није могуће, јер људи који могу, да се користе штампом, то су управо људи, који већ нешто знаду, које дакле треба најмање обавештавати; а они који баш ништа незнају, којима је дакле обавештавање најпотребније, немогу да се користе штампом ни мало – јер ништа не читају. Оваке људе а таквих је грдна већина, треба обавештавати усмено, на јавним зборовима, селима и јавним предавањима. У овоме требало би ове занатлијске дружине што већ постоје да учине почетак. Оне би требале да настану да се код њих одомаће јавни зборови, где би долазиле занатлије од свију струка ради заједничког обавештавања. Јер заиста код занатлијских дружина што постоје опажа се страшна оскудица, унутарње, моралне везе. Голи, новчани интерес не може никад људе за дуго да свеже, ако их не веже нешто више у животу. Људи који су се само ради тога скупили како ће што више да стекну, васпитаваће се за грамзивце: они ће пре или после почети да један другоме неверују, да се гложе и један другога „закачују“ – па мало по мало и да се растурују. Дружине морају ићи не само на то да се њени чланови обогате, већ да их *изобразе*, како би у друштву и грађанству заузели онакав положај, какав треба да заузму људи, који својим рукама зарађују свој леб. Тек тада у дружинама биће моралне везе, која ће их везивати у једно чврсто нераздвојно цело.

Но осим утицаја самих дружина и појединих занатлија, да се распростре мисао удруживања код наших занатлија нужна је најозбиљнија пажња нашег законодавства. Осим закона о јавним зборовима, који је и по мимо занатлија преко потребан целом народу, нужни су нарочито за занатлије ови закони:

1) Закон о дружинама у опште. До сада ми нисмо имали никаквих закона о дружинама, које нису биле акционарске. Све друге дружине морале су за потврду својих правила тражити одобрење

министра, а то је веома дангубан и штетан посао. Треба једном за свагда одредити законом услове које треба дружина да испуни, па да може ступити у живот чим испуни те законске обвезе, без даљег питања и одобравања.

Оваке законе треба издати како за оне дружине које се склапају за заједничку производњу тако и за оне које би се склапале за узајамно обавештавање (н. пр. читаонице, дружине за јавна предавања и т.д.), за узајамно помагање у нужди или осигуравања фамилија после смрти и т.д.

2) Закон којим би се укинули еснафи и све оне формалности, што један радник мора да прође док нестане мајстор. Очеvidно један радник може дати јемство да је добар и способан – *својим радом*. Лош мајстор не ће имати муштерија ма имао 100 еснафских писама. Занатлијска дружина, која зна сваког члана у главу неће примити у друштво неспособног. На тај начин публика је осигурана дупло – својим знањем и коришћу дружине – да је нико неће оштетити ни неспособношћу ни непоштењем.

3) Да се изда закон по коме би свака занатлијска дружина могла отворати *свјеручне школе* за своје раднике, само кад саопшти програм министру просвете, а министар да има право само контролисати те школе да од програма не одступају.

4) Да се изда закон како би се *свјеране занатлије* што брже и лакше примили у српско грађанство. Ово никако не треба мешати са примањем странаца у опште. Јер занатлије нам доносе радничку вештину и од њих занати ће се у Србији далеко брже распространили но од занатлијских школа. Ово је питање веома важно и заслужује особиту пажњу законодавства.

5) Да се *окружне штедионице*⁴¹ тако уреде, како би се занатлијске дружине могле код њих користити кредитом, који је овим дружинама веома нуждан.

Са овим условима наше занатлијске дружине изгубиле би свој конзервативни карактер. Оне не би биле ограничене само на то да ограђују од сиротиње неколико породица. На против оне би добиле основа за веома широк непрекидни развитак, из њих би се развиле *кооперативне дружине* радничке задруге које би једине биле кадре да подигну нашу индустрију на здравом народном темељу. И доцније, кад би се Балканско полуострво очистило од владавине једне дивљачке ордије,⁴² кад би сви извори пребогатог Балканског полуострва рудници, шуме, реке и др. били у рукама народа који на њему живе – ми би имали и веште руке и стручне, научене зналце и израђену организацију, те се не би бојали да ће нам странци заузети сву индустрију и све изворе богатства, као што данас страхујемо у данашњој „слободној“ Србији.

Ето такав значај имају код нас занатлијске дружине, које су тек у повоју.

О потрошачкој дружини и оним кредитним дружинама, које су по својој тежњи и својим начелима сродне са занатлијским дружинама – ми смо казали све што смо имали у овом прегледу да кажемо.

Са свим други значај имају код нас акционарске дружине. То је тежња нашег капитала да пређе из чисто трговачких предузећа у друге радње, где би доносили већи процент, а с тим у једно да постане господар над радњом и производњом у Србији. До сада сви његови покушаји показују да је још нејак. При оснивању I Српске банке он је хтео да увуче и стране па је то и учинио. При подизању „индустријске дружине“ хтели су неки да целу трећину акција узму стране капиталисте. Оваке појаве показују, да наши приватни капитали још нису снажни да заузму сами онај положај у Србији, који би хтели. Зато они праве радо савез са страним капиталистима и овим отварају нове изворе за исцрпљивање српске земље. Сви осим тога, оваке појаве показују, да су интереси свију капиталиста солидарни и по томе да наше капиталисте нити имају, нити могу имати намеру да подигну „народну“ индустрију о чему врло радо говоре. Али и кад би наши капитали имали снаге да сами заузму српску производњу, ми смо казали већ једном од каке би то вајде било огромној већини српског народа.

Ми нећемо без нужде да правимо раздор између појединих класа у нашем народу, па с тога се уздржавамо да речемо нашу последњу реч о „акционарским дружинама“ код нас. Ми се надамо да ће и без тога онај први, народни правац одржати победу. У сваком случају ми задржавамо право да другом приликом кажемо одређеније прави значај акционарских дружина.

Рагеник, бр. 5, 7, 10, 11, 14, 20, 22 и 23, од 10, 15, 22. и 24. јуна и 1, 15, 22. и 24. јула 1871.

Издава уторником, четвргом и суботом.

Стјаје: на годињу . . . 60 гр.
на по годињу . . . 30
четврт . . . 15
За Аустро-Угарску 10 евр. на годињу 5 од по год. и 2 1/2 на чет. год.
За остале земас кошта лист на годињу 120 гроша.

РАДЕНИК

За огласе плаћа се 10 пара од прсте за сваки лрт.

Рукописи као и прегледати, плаћа се Администрацији.

Сваки је уредништва у својој кући г. Мило Миловића.

Наш Економски Напредак.

(Наставак)

Вредност непокретног имања је у Србији 1863 г.:

код вароша. па 97.692 душ. 4,044.312 д.
код сељака па 1,010.976 . 16,471.437 *

Свега па 1,108.668 . 19,515.749 д.

Или: у варошима па 100 души. — 4.130 дук.
у сељацима . . . 100 душ. — 1.600 дук.

у целој Србији па 100 души. — 1.760 дук.

Свака душа у Србији има диле пенито више од 17% дуката непокретног имања и то у варошима своје 2 1/2 пута више по у сељацима. *) Као што смо казали оад је процена непокретног имања у Србији чињена ради порезе, те у тајни приликама процена испада ваода јевтинија по што у ствари вредн.

Ово не бива само код нас већ свуда у свету где се имање па порез проценије. Државна статистика казује нам да је у Бавенској 1865 г. вредност непокретне имаовине процењена па разрезивање порезе па 180 милијона, а па осигуравање од пожара исто имаовина процењена је па 340 милијона т. ј. скоро два пута толико *). Према овоме ми не можемо узети горње цифре државне статистике као првају вредност непокретне својине, али омет можемо их узети за упоређење са другим земљама, где је имаовина тако исто процењивана ради разрезивања порезе. Из овог упоређења излази, да је Србија 9 пута сиромашнија по Белгији, а скоро 3 пута сиромашнија по Мађарској, и па послетку да је сиромашнија по Далмацији, где је земља већини сам врш и гола степа, јер у Далмацији па сваку душу долази 19 д. непокретности. Ово само упоређење показује нам, да је процена за разрезивање порезе према другим земљама доста добра. Иако земља по својој култури не би могла више вредети по вршења Далмацији. У државнопису Србије ваводи се још неко упоређење имања наших грађевина са грађевинама у Грчкој и Валиској. Ово упоређење чињено је па основу те претпоставке да све грађевине у Србији вреде 20%, а остале непокретности 80% од целе вредности, али да све грађевине вреде 20 милијона а остале непокретности 80 миа. Према томе излази да у Грчкој свака душа има 9 пута толико грађевина по у Србији, а у Валиској 2 1/2 пута. Ове су диле најсиромашније у Европи, а знамоће су „цивилизацију“ у исто време кад и ми, па смо ми омет далеко сиромашнији од њи. Ми често говоримо како се пијде не

плаћа тако мала порезе као код нас, при том никад не упоређујемо нашу пореску силу са пореском силом других земља, где њој плаћају више но код нас. У Енглеској, велики „Државни Србије“, и не рачује се приход имања од 500 талира „почем се ови сматрају да су тек пужни да се сиромашнији житељи с њима скучено издржавати могу, те зато су од сваког пореза ослобођени са свим. По енглеским дилка законима тешико да би у Србији и 1090 пореских глава било.“ Код нас није одређено колико се приход сматра као пужда па издржавање породис и од тога се не смо плаћају нати порез. Међу тим утврђено је да и такав богатствени плаћа више од 69 талира пореза.

По да оставимо упоређење са страним земљама. Ми и тако знамо да смо у Европи најсиромашнији народ. За нас је ваљко да знамо вако напредује ишине имаовине стање броју душа, а тако исто како се богаство дели између вароша и сељака и вако се дели између појединих породица. О овоме даје нам „Државни“ исев, истина оскудице, податке, али омет па њих можемо бр да напредно или економски напредак.

Код нас није проценљивана вредност имања од 1863 г., но томе било би могуће непосредно дознати да ли се је наше богатство увелико сразмерно броју душа или не, и вако се оно дели између вароша и сељака. Државна статистика наша је околитећи, али улесав и дошло тачан пут. Она је узела имања „цивилизације“ која су била па рукопису код наших судова, од 1843 до 1863 год. Може се узети да међу породицама малолетних наследника постоји такав исти одношај у имању као и међу породицама којима је старешина породице жив. Или па 100 породица малолетних долази од прилике толико имања колико па 100 породица пунолетних. Кад се ово допусти, онда је веома лако израчунати да ли је 1843 г. долазило па 100 породица (или па 1 породицу) више или мање по 1863 год, но пунишни имањима која су у готовици, облигацијама, непокретностима и непокретностима код судова тачно забележена. Тако је радила државна статистика, и по њеном рачуну излази да је у Србији долазило имања па 100 породица, која су долазила под судско старање: 1846—1847 у готовици . . . 653 дук.
. . . облигацијама. . . 6.702
. . . непокретностима. . . 736
. . . непокретностима 4.167 *

Свега . . . 11.268 дук.

1862 и 1863 било је у готови. 558 дук.
. . . облигаци. 4.780
. . . у покрети. 804
. . . у непокрет. 3.787
Свега . . . 9.909 дук.

код ових цифара није узето у обзир, што, по вакому од 1862 г., имања мања од 1000 гроша не долазе у судско руковање рад чега цифра од 9.909 дук. па рачуну државне статистике увеличана је са 12%.

Ове цифре ишву тачне кад се узму апсолутно, јер по њима излази да је 1868 г. па једну породицу долазило и покретног и непокретног имања 99 дуката а само непокретног имања 3.787, док па попису од 1863 г. излазило је да је па сваку породицу долазило 87% дуката само непокретног имања, *) али ваља имати па уму да се код пунишних имања непокретности већиниом претварају у покретног и предлају суду па руковање и кад би се узело да је сва цифра која се налази у облигацијама, добијена продајом непокретног имања онда би добила скоро 85% дук. непокретног имања па славу породицу, која се цифра веома мало разликује од ове цифре што је ваљена при попису.

Па послетку имамо још и то да приметимо: Ако је учињена нека погрешка што је узето да па 100 пунишних породица припада толико имања колико и па 100 непунишних, онда је та погрешка једнака па 1863 као и за 1843 годину. С тога ове погрешке не утичу, кад се рачуна процент растена или опадања имања од 1843 до 1863 г. Зваључак је даљко свалојало тачан: да је у целој Србији 1863 г. па сваку породицу долазило мање имања но што је било 1843 г.

Ово се још више потврђује кад се прегледју пописи стоке од 1860 и 1866 г. *) који су пописи по сведоштво државне статистике са једнаком тачношћу извршени.

По томе попису долазило је па 1000 душа:
1859 г. 1866 г.
копа 129 — 101. рзаника 28.
говедо 730 — 600. . . 130.
свиња 1637 — 1061. . . 676.
овица 2202 — 2203. . . —1.
(Наставка сл.)

Наше удруживање.

II.

Произвођачке Дружине. Као што смо казали, оло су Дружине где су чланови удружил свој капитал и рад да заједнички раде и производе.

*) Ишво да одређено да државна статистика није оцилака ову разврат.
*) Веома државни Србије III. IV.

НАШ ЕКОНОМСКИ НАПРЕДАК.⁴³

У 2 броју „Раденика“ ми смо саопштили у одељку „Наше домаће ствари“ један кратак извештај из смедеревског и београдског округа.⁴⁴ У томе извештају употребили смо обичну реченицу: „народ је тамо дотерао до *просјачке шорбе*“, која се реченица код нас у опште употребљава да означи крајњу сиротињу. Ми смо казали да је *најближи* (али не корени) узрок овој сиротињи што је „прошла година била рђава с раном због непрекидне кише.“ Казали смо да сада већ није довољна помоћ општинска и државна, већ се народ задужује зеленашима а „ако и ова година *буде* као што је лањска, (као што изгледа опет због кише) *онда шек* настаје оно крајње стање, које се управо зове „гладна година“. У данашњем броју ми саопштавамо накнадни извештај из Смедерева од 8-ог Јуна. Извештај исти послао нам је човек који је по својој образованости кадар да оцени потпуно све чињенице, које показују економно стање народа, и који по своме поштењу и савесности заслужује потпуно поверење.⁴⁵ Ево тога извештаја од речи до речи:

„Од почетка ове године па до сад, има већ близу 600 интабулационих нумера, а то је број, како га до сада није било ни за целу годину.

Као поуздано кажем да се већина задужује *због ране*. Има распис управе фондова да за израну даје новце преко реда — што је доказ да је оскудица. Осим тога ја познајем прилично цео округ и баш данас сам се разговарао са многим сељацима, па сви кажу да је невоља велика за рану. Кукуруз је амо по 100 до 105 гр. за готово, а на веру за 120 гр. и то са интересом 12% год. По неколико сељака се сложе па издаду облигацију у којој јемче један за другога. Управа фондова је најмање њима 200 дала зајам због изране. Кукуруз долази из Крушевца и Јагодине. Сељаци амо не надниче, јер има доста Бугара надничара. Надница је пролетос била 8-9 гр. а лане 12-16 гр. Од смедеревских свињарских трговаца ретко је ко ове године извадио и главне паре, а о добити није ни мислити. На пијаци је новчана оскудица још грдна. По цванцик а и по 6 гр. па дукат месечно (то је 120% година).^{45а} Сума сумарум: у овом је округу оскудица у рани велика, а народ у опште нема новаца, и ако има њих неколико, који имају сувише.“

Овако је стање народа у смедеревском округу после *једне кишне године*. Треба још знати да је по званичној статистици од 1863 г.,

*) Државни Србије II. свеска, стр. 78.
*) Државни Србије исто.

смедеревски округ био најбогаћији у целој Србији. Ови податци о имовном стању народа у разним крајевима не могу бити са свим поуздани, јер при попису за разрезивање порезе многи крију и навалице умањавају своја имања. Но опет ко је само једном прошао кроз округ смедеревски пре ове невоље, могао је закључити по плодovitости и урађености земље, по отрешености народа, строју кућа и зграда по селима и другим знацима који падају у очи на први поглед, да је то један од најнапреднијих округа у нашој отаџбини. У томе округу једна једита неродна година тако је исцедила новчану снагу народну те је интерес новцу скочио на 120%. Но овако велики интерес не постоји само у смедеревском округу већ је то довољно општа појава у многим окрузима. Да је то започело одавна и управо неизвесно кад, сведочи „Државопис Србије“, стр. 36 где се вели: „многи (пак) од богатих па и већина сиромашака задуживаше се с намером за кратко време код приватних људи са 12% а често са двојубим и тројубим интересом код зеленаша...“⁴⁶ Г. Ђ. Павловић у своје предлогу „о тежачком кредиту“ (на кога покрај све његове важности наша штампа није обратила никакву пажњу) наводи једно саветско решење од 1853 у коме се тако исто *признаје* факт да зеленаши даде народ прекомерним интересом али се признаје *немоћ* владина да томе злу помогне, дају прости савети „да се народ чува од давања прекомерног интереса.“ Као да народ не зна да је за њега корисније примати кредит из „државне касе“ без интереса и без залог или из управе фондова с 6% и отплатом 2%, но узимати по цванцик на дукату. Гола фраза, да се народ задужује код зеленаша из „лакомислености“, не вреди ништа пред економском науком. Овај зеленашки интерес и непрекидно задуживање народа мора имати дубока економска узрока, кога ваља пронаћи. У сваком случају оскудица у новцу и интерес 120% тако је важан знак за економско стање једног народа, да кад неби било никаквих других разлога и доказа, ми би на основу тога једног могли да кажемо: Овај је народ дошао до просјачке торбе. Али није то једина појава, која нам показује наше економно стање у веома мрачној слици. Сличних чињеница има веома много, и на основу свију њих ми смо у 2-м броју „Раденика“ изrekli о[д]судно: „код нас сељак има обично само толико да се лебом зарани, а кад једна година омане настане глад.“⁴⁷ Ова је поставка веома смела и веома важна, али је истинита и ми ћемо се постарати да је докажемо, што пређе због мало простора у листу нисмо могли да урадимо.

Унапред морамо да кажемо да ми још до сада немамо поуздане статистике ни за једну годину у којој би нам било показано право економско стање народа. Ми не знамо, што је најважније, колико наш народ производи разноврсне хране* за себе и стоку, колико му

* У овогодишњим „Српским новинама“ печата се попис обрађевина у Србији („Државопис Србије“).

од те ране претиче за издржавање, колико за стоку, а колико мора да изда: држави, општини и повериоцима, па према томе да се оцени колико он може имати у свом кошу за гладну годину; ми не знамо колики се простор земље посеје којом сортом ране; не знамо производност нашег рада јер не знамо начин како наш народ у коме крају води своју „пољску економију“. Ми не знамо да ли се количина обрађевина код нас увеличава *сразмерно* броју душа или не; ми не знамо колико имамо занација и какви се занати код нас подижу а какви пропадају; ми не знамо колико има људи *без имања* у селима и варошима, и људи који по општинским списковима *нису кадри да њлађају њорезу* и незнамо како се број ови људи увеличава; ми не знамо колико имамо правих „сопственика“, који имају земље, а колико привидних; ми немамо рачуна о продавању непокретних имања и прикупљању непокретне својине у руке појединих богаташа и т.д. Наша државна статистика казује нам редовно само о покрету људства; о ценама разних производа у разним крајевима; о ђумручном увозу, извозу и провозу; даје неки преглед трговине на нашим панађурима. Осим ових редовних извештаја издала је у 4 свеске што су до сада печатане „попис непокретног имања у Србији од 1863 г.“, преглед пупилских маса од 1842 па до 1863 г. и попис кућевне стоке од 1866 г. Ови су податци доста оскудни, али опет и по њима може се видети довољно јасно, да је наше тврђење истинито. На основу ових оскудних званичних података ми ћемо дакле показати какав је наш економски напредак, као год што један природњак из неколико костију животињских црта скелет животиње.

Вредност непокретног имања је у Србији 1863 г.:		
код варошан. на	97.692 душ.	4,044.312 д.
код сељака на	1.010.976 душ.	15,471.437 д.
Свега на	1,108.668 душ.	19,515.749 д.
Или: у варошима на	100 душ. -	4.130 дук.
у селима „	100 душ. -	1.500 дук.
у целој Србији на	100 душ. -	1.760 дук.

Свака душа у Србији има дакле нешто више од 17 1/2 дуката непокретног имања и то у варошима скоро 2 1/2 пута више но у селима.* Као што смо казали ова је процена непокретног имања у Србији чињена ради порезе, те у таким приликама процена испада вазда јевтинија но што у ствари вреди. Ово не бива само код нас већ свуда у свету где се имање за порез процењује. Државна статистика казује нам да је у Баденској 1855 г. вредност непокретне имаовине процењена за разрезивање порезе на 180 милијона, а за осигурање од пожара иста имаовина процењена је на 340 милијона т.ј. скоро

* „Државопис Србије“, II свеска, стр. 72.

два пут толико.* Према овоме ми не можемо узети горње цифре државне статистике као праву вредност непокретне својине, али опет можемо их узети за упоређење са другим земљама, где је имовина тако исто процењивана ради разрезивања порезе. Из овог упоређења излази, да је Србија 9 пута сиромашнија но Белгија, а скоро 3 пута сиромашнија но Маџарска, и на послетку да је сиромашнија но Далмација, где је земља већином сам крш и гола стена, јер у Далмацији на сваку душу долази 19 д. непокретности. Ово само упоређење показује нам, да је процена за разрезивање порезе према другим земљама доста добра. Наша земља по својој култури не би могла више вредити но кршевита Далмација. У државопису Србије наводи се још неко упоређивање наших грађевина са грађевинама у Грчкој и Влашкој. Ово упоређивање чињено је на основу те претпоставке да све грађевине у Србији вреде 20% а остале непокретности 80% од целе вредности, или да све грађевине вреде 4 милијона а остале непокретности 16 мил.⁴⁸ Према томе изилази да у Грчкој свака душа има 9 пута толико грађевина но у Србији, а у Влашкој 2 1/2 пута. Ове су две земље најсиромашније у Европи, а започеле су „цивилизацију“ у исто време кад и ми, па смо ми опет далеко сиромашнији од њи.

Ми често говоримо како се нигде не плаћа тако мала пореза као код нас, притом никад не упоређујемо нашу пореску снагу са пореском снагом других земаља, где ђоја плаћају више но код нас. У Енглеској, вели наш „Државопис Србије“, и не рачуне се приходи мањи од 500 талира „почем се они сматрају да су тек нужни да се сиромашнији житељи с њима скучено издржавати могу, те зато су од сваког пореза ослобођени са свим. По енглеским дакле законима тешко да би у Србији и 1000 пореских глава било.“ Код нас није определено колики се приход сматра као нуждан за издржавање породице и од кога се не сме наплаћивати порез. Међу тим утврђено је да никакав богаташ не плаћа више од 60 талира пореза.

Но да оставимо упоређивање са страним земљама. Ми и тако знамо да смо у Европи најсиромашнији народ. За нас је важно да знамо како напредује наше имаовно стање према броју душа, а тако исто како се богатство дели између варошана и сељака и како се дели између појединих породица. О овоме даје нам „Државопис“ неке, истина оскудне, податке, али опет из њих можемо бар да назиремо наш економски напредак.

Код нас није процењивана вредност имања до 1863 г., по томе било би немогуће непосредно дознати да ли се је наше богатство увећало сразмерно броју душа или не, и како се оно дели између варошана и сељака. Државна статистика нашла је околишећи, али удесан и довољно тачан пут. Она је узела имања *пупилних маса*, која

* „Државопис Србије“, исто.

су била на руковању код наших судова, од 1843 до 1863 год. Може се узети да међу породицама малолетних наследника постоји такав исти одношај у имању као и међу породицама којима је старешина породице жив. Или на 100 породица малолетних долази од прилике толико имања колико на 100 породица пунолетних. Кад се ово допусти, онда је веома лако израчунати да ли је 1843 г. долазило на 100 породица (или на 1 породицу) више или мање но 1863. год., по пупилним имањима која су у готовини, облигацијама, покретностима и непокретностима код судова тачно забележена. Тако је радила државна статистика, и по њеном рачуну изилази да је у Србији долазило имања на 100 породица, која су долазила под судско старање:

1846–1847 у готовини	653 дук.
” у облигацијама	5.702 „
” у покретностима	736 „
” у непокретностима	4.167 „
Свега	11.258 дук.
1862 и 1863 било је у готов.	558 дук.
” било је у облигац.	4.760 „
” било је у покретн.	804 „
” било је непокрет.	3.787 „
Свега	9.909 дук.

код ових цифара није узето у обзир, што, по закону од 1862 г., имања мања од 1000 гроша не долазе у судско руковање рад чега цифра од 9.909 дук. по рачуну државне статистике увећана је са 12%.

Ове цифре нису тачне кад се узму апсолутно, јер по њима излази да је 1863 г. на једну породицу долазило и покретног и непокретног имања 99 дуката а само непокретног имања 37,87,^{48а} док по попису од 1863 г. изилазило је да је на сваку породицу долазило 87 1/2 дуката само *непокретног* имања,* али ваља имати на уму да се код пупилских имања непокретности већином претварају у новац и предају суду на руковање и кад би се узело да је сва цифра која се налази у облигацијама, добијена продајом непокретног имања онда би добили скоро 85 1/2 дук. непокретног имања на сваку породицу, која се цифра веома мало разликује од ове цифре што је нађена при попису.

На послетку имамо још и то да приметимо: Ако је учињена нека погрешка што је узето да на 100 пупилних породица припада толико имања колико и на 100 непупилних, онда је та погрешка *једнака* за 1863 као и за 1843 годину. С тога ове погрешке *не утичу*, кад се рачуна *процент* *расијења* или *опадања* имања од 1843 до 1863 г.

* Имамо да приметимо да државна статистика није опазила ову разлику.⁴⁹

Закључак је дакле свакојако тачан: да је у целој Србији 1863 г. на сваку породицу долазило *мање* имања но што је било 1843 г.

Ово се још више потврђује кад се прегледају пописи *свиоке* од 1859 и 1866 г.* који су пописи по сведоци државне статистике са једнаком тачношћу извршени.

По томе попису долазило је на 1000 душа:

	1859 г.		1866 г.		
коња	129	-	101.	разлика	28.
говеди	739	-	609.	„	130.
свиња	1637	-	1061.	„	576.
оваца	2202	-	2203.	„	- 1.

У течају 7 година код нас само су се овце подједнако увећавале са развитком људства. Коњи, говеда и свиње знатно су се умањили. И то: сва три рода стоке умањише се не само *односно* броја житеља, већ се баш количина њихова умањила. 1859 г. било је коња 139.900 комада а 1866 122.985 комада; разлика је 16.915 к. и то су 3/4 ајгири и кобиле т.ј. стока одређена за приплод. „Из чега се даје закључити, вели државна статистика, да ће и овогодишњи (1870 г.) попис мање коња у опште показати, чим се део за приплод нужни утамањује. Коња је уопште после седам година за 30% мање нађено, али ајгири за себе изгубили су за исто време 40%. Раса домаћих коња измеће се сваке године све више и више, које је најбољи доказ да завод државне ергеле од никаквог дејствителног уплива на побољшање соја коња није...“*

Таки исти размер опадања показао се између пописане године 1846 и 1859 у сваком округу, вели државна статистика.

И ако се количина коња умањила, вредност им се није повећала. По цени коњи су 1866 стојали тако исто као 1859, ако не још нешто ниже.

Код говеди тако исто смањила се количина у течају 7 година. 1859 г. било је 802.692 комада говеди сваке врсте, а 1866 само 791.425 к., мањак 161.267 к.⁵⁰ и то: *бикови* су скоро преполовљени од 35.882 на 17.332; волова је умањено са близу 9.000, крава јалових од 115.000 на 70.000; само крава музара било је више на 7.000, јунади више 3.000 и телади више 2.000. „Волови се нарочито умањују у оним окрузима где су неопходно нужни, у Шабачком и Пожаревачком, ради убицајеног пространог житног производства у тим крајевима“ („Држ. Срб.“).

* Види „Државопис Србије“. III. IV.

* „Државопис Србије“ IV. Свезка. стр. 111., на истом месту стоји: „1838. г. било је тако добрих коња у Србији да се не само наша коњица с њима снабдевати могла, него је и 200 ком. и саме Султану на дар послати се могло, а сад наша војска коње редовно из Аустрије набавља по средњој цени од 30 дук. за главу.“

„Крава музара за свакидашњу израну има нешто више али свакојако *сирам људсџива и њих мање*. Али број јалових и за трговину тражених крава *смањен је с једном шрећином*. Из овога као да се закључити даје, да наши домаћини *довољно ране у сјену немају*, пак с тога не могу, нарочито зими, дуго стоку на јаслима да држе“ („Држав. Срб.“).

Ово стоји у свези са сечењем шума, огољавањем брда код нас, где су некад били опширни пашњаци за стоку. Ово затирање шума имало је утицаја те се је и број свиња код нас умањило, ма да су се много ливаде код нас претвориле у њиве засејане кукурузом. Говеда је у Србији нестало за 7 година са 13%.

Свиња је такође нестало у огромној количини, 1859 г. било је 1.774.348 к. свиња а 1866 само 1.291.164 к. мањак износи 483.184 к. „Многи окрузи пређе са свињама богати као смедеревски и београдски немају сад ни половину свог пређашњег броја... Циглог једног округа нема у коме су се свиње у последње доба намножиле.“ Као што смо казали, од све домаће стоке само се број оваца у Србији увећао. 1859 било је 2.385.448 ком. а 1866 2.677.310 комада.

Напоследку имамо да додамо да се и број коза у Србији умањило за то време од 490.515 на 451.249, што долази 82 козе на 1.000 душа мање но пре. Тако је исто умањен и број кошница од 166.737 на 106.452.

Ми смо указали на једну чињеницу од огромне важности: Количина свију родова стоке умањава се у Србији постојано. Па не само то, већ се ни каквоћа ма које стоке не поправља, а код неких, као код коња, видимо да је све кржљавија. Ову појаву ваља објаснити. На први мах могло би се узети да се код нас стока умањава услед тога, што се већи простор земље засејава. Али ово објасњење противно је пре свега *очигледним чињеницама*, а осим тога противно је *основним начелима пољске привреде*.

Од 1859 г. до 1866 кад су узети ови бројеви стоке, не види се нигде по нашим ђумручким књигама, да се за то време количина извезене ране знаменито увећала. Напротив ми видимо оваке појаве[.] извезено је:

		ране	стоке
1862/3	за	3.706.333 г. ч.	70.008.776 г.ч.
1863/4	„	2.556.058 – –	38.140.771 „ „
1864/5	„	546.307 – –	47.561.307 „ „

Ови су бројеви до душе узети за кратко време, (за више година није печатан наш трговачки биланс), али и по њима се види поуздано да се код нас количина ране за то време није тако увеличала, да се је морала количина стоке умањити. Уз то увозни протоколи ђумручки показују да се количина алата за земљорадњу нарочито гвоздених и челичних, није увећала за то време, а као што је познато сви се ови алати код нас доносе са стране. Такође познато је да се

за то време није увело сејање какве год нове корисне биљке, која би заузела место пашњака. Једном речи, ми немамо ниједног доказа по коме би могли мислити да се код нас за 7 година увећала земљорадња толико да се је морало сточарство ограничити.

С друге стране први појмови из науке о пољској привреди уче нас да то није могуће. *Србија је земља где сточарство доноси већу аснуну земљорадња.* У Србији се земља ради најгрубљим алатима, па и ти се алати већином доносе са стране; у Србији су наднице скупе за земљорадњу, јер код нас надничар ради само лети и за то време од 5-6 месеци мора да заради све што му треба за целу годину, јер код нас један радник – надничар – нема у варошима постојано посла, као што га има фабрични радник; у Србији се не негују: лан, конопља, репа и друге индустријске биљке, које доносе већу аснуну, јер немамо индустрије; Србија нема довољно добрих и јефтених путева и средстава за пренос да извози своје земљоделске производе на граничне пијаци. У опште земљорадња захтева веће развијене технике и веће изражавање но сточарство и што је најпрече: већи број радничких руку – око тога не може бити спора. У Србији још има општинских забрана и пашњака где и сиромаштво може своју стоку бар по године изранити (ако је има). Свакојачко дакле у Србији постоје још такви пољско-привредни услови, да је за народ од веће асне сточарство но земљорадња, овака каква је данас. И заиста, Србија још и данас има од свију европских држава највише стоке, ма да њена стока по каквоћи и цени заузима последње место. *Земљорадња се у њецају 7 година није ни у колико усавршила.* Нема дакле никаква узрока да сељак остави с драге воље производњу која му више асне доноси, па да је замени другом која му мање асни. Народ дакле није умањено стоку од добре воље већ зато што је морао. Какве су те прилике, што народ нагон да продаје стоку, то нам показује сам „званичан исправак“⁵¹ који смо печатали у 4-том бр. „Раденика.“ Тамо се вели, да народ у смедеревском округу није имао потребе да се презадужује између осталог из тих узрока што је *продавао стоку, која је била на доброј цени** и што је могао да *надничити.* Као што се види то је исти узрок који је учинио те се стока умањавала још 1846 до 1866 г. Ту се не продаје само ситнија стока, већ и она која је одређена за приплод и за рад као: ајгири, бикови, коњи, волови и т.д. – као што су нам цифре показале. Чим не роди једна година, народ је принуђен да продаје свој капитал и тиме да умањује сам своја оруђа за производњу. То је главни узрок што су наше шуме исечене.

* Цена стоке, као и свака цена еспапа, зависи од утакмице „понуде и тражње“ – тако уче економисте. У овом случају понуда стоке и тражња новца зарад леба с једне стране веома је велика; али с друге стране је опет доста велики апетит за „рин-флаишом“ и код нашег и код аустриског света, јер је месо једно од првих потреба за човека. То сигурно упливнише, те цена стоке и у таквим случајевима *може* још остати сносна.

Због овога је код нас много кукано и викано на лакомисленост народа, али нико није показао прави узрок зашто је народ принуђен био да то ради. Узрок је веома прост: чим нема довољно прихода да се потребе подмире, онда се крњи готовина: сече се шума, продаје се стока, а за тим и земља и сва баштина. Тако се и *данас* продају и секу шуме у смедеревском, београдском, ваљевском и шабачком округу. Сатирањем шуме народ је умањавао жировнице и пашњаке т.ј. осуђавао је себе да умањава стоку, која је од тога живела. Умањавање шума један је од главних узрока, што се код нас свиње све мање пате. Свиње су биле код нас један од главних извора богатства, а од како исекосмо шуме, оне све више постају извор банкротлука и осиромашавања, те већ морамо да тражимо начина како ћемо да заменимо патење и гојење свиња каквом кориснијом радњом. Уз то још цео крај, лишен шума, постаје неплоднији, јер више трпи од суше и других климатичких утицаја. Једном речи: умањавајући капитал народ умањава и свој приход, а то чини те сваке друге неродне године *мора још у већој мери умањити капитал.* Ово је сасвим позната *свакидашња* истина, али се опет на њу постојано заборавља. Да је наше газдинство одиста тако, сведочи наш трговачки биланс: 1864 г. била је у Србији поплава у Морављу – у српској житници. Одма те година био је код нас увоз за 1863/4 88,645.043 гр., извоз 77,143.988, а 1864/5 увоз 95,929.090 а извоз 89,507.850. Ми нисмо имали да исплатимо нашим производима, производе које смо унети морали, већ смо то страним индустријалцима докусурили новцем или се задужили код њих и плаћали им интерес на рачун идуће родне године. Не рачунамо још плату оним иљадама радника из Турске, што сваке године извлаче од нас грдну количину новца. Ето зашто код нас после сваке неродне године настаје оскудица новчана, задуживање народа и зеленашка берба. Природна је ствар да после сваке такве кризе један део нашег народа не диже више главе – он постаје бескућник (пролетар). И данас има целих општина у Србији које још нису исплатиле дугове од 1864 г. Управи фондова. Може се мислити шта је било с онима, којима није био довољан зајам државни већ су се задужили код приватних повериоца.

Ми смо на основу непотпуних званичних података нацртали наш економски „напредак.“ Ми ћемо сада да покажемо на *основу економских закона*, да то *мора да је истина*, јер сам начин привреде и економско друштвено уређење у Србији те су ове појаве – повремене новчане оскудице и постојано осиромашавање народа – неизбежне.

Ми смо у прошлим бројевима⁵² показали како се имање покретно и непокретно код нас спрам броја душа умањава. Ми смо рекли у последњем броју „Раденика“,⁵³ да ћемо показати економске законе због којих у Србији то мора да буде. Но пре него што почнемо излагати ове законе, ми обраћамо пажњу читалаца на ту чињеницу, да се број стоке код нас умањава заједно са умањавањем шуме и

умањавањем пашњака. Стока, шуме, пашњаци, то су, као што је познато, више сељачко имање но варошко. Из овога изилази да се имање сељака код нас још већма умањава но имање варошана. Да је то истина, даје „Државна статистика“ још неке веома занимљиве податке, осим оних што смо их споменули. То је упоређење имања у Београду и Србији.

По попису непокретног имања 1863. у Београду је непокретног имања долазило на сваку душу 87 дуката (кад се одузму кнежевска имања), а у целој Србији 17 1/2 дук. Али ово је још занимљивије: рачунајући према величини пупилних имања 1846 и 1863. г. у Београду било је на 100 породица:

1846 и 1847 – 23.643 дук.

1862 и 1863 – 52.246 дук.

На сваку породицу долазило је дакле 220 дук. више но пре 20 година, док на против у целој Србији долази на сваку породицу 25% мање имања, по рачуну државне статистике. „Из овога се види, вели државна статистика, да су се у последње време житељи вароши Београда знатно обогатили и то на штету сељака, који су знатно осиромашили. Београђани имају без сумње више повољних околности које им помажу да се обогате. Београд је на ушћу Саве у Дунав, важно трговачко место како за увозну тако и за провозну нашу трговину и сматра се као Кладово целе Србије; у њему је усредоточена најврснија умна и техничка снага, која лако и много стећи може, ту се налази највише и најјевтинији главнина* нужни за унапређење многи трговачки и занатски предузећа, а што је понајважније у њему се *попирочи* већа *по*ловина *годишње*г *буџета* расхода.“

С овим ми смо исцрпели све чињенице што нам их даје државна статистика. Да покажемо закључке.

Општи фонд из кога цео народ црпе своје богатство то је: *раг цело*г народа. То је старо економско начело. Сума оних производа што их је народ израдио у течају једне године, или што их је добио у размену за своје производе од другог народа, то је годишњи приход народа. Један део овога прихода народ потроши, оно што претекне преко потрошка иде на увеличавање народне главнине, народног капитала. Да један народ не крњи своју главнину већ да је увећава нужно је дакле *да народ више произво*ди *но ш*то *попирочи*. Ако то не ради, он мора непрекидно јести од своје главнине – мора осиромашавати. Како је у Србији? Производи ли српски народ – сваки члан српског народа – више но што је пређе производио? Или: троши ли барем мање но што је трошио?

Ми не знамо управо колико је српски народ производио пређе, а колико сада, зато ћемо у неколико да изменимо питања. У Србији

* Трећина свију новца из управе фондова налази се код Београђана. Цела Србија дакле кредитира Београд са 6% интереса.

се искључиво производе сировине, питање је сад: да ли један радник, који се занима производњом сировина, може сада да произведе више но што је могао пре 20 година? и ако, да ли сада спрам броја душа има више произвођача сировина но што их је било пре 20 година? И на једно и на друго ми можемо сигурно да одговоримо: *не*. Сам начин *производње* није се ни у *колико* усавршио за *то* време, да би могао садањи произвођач произвести више но што је могао пређе. Број трговаца и чиновника код нас се увећава за цело брже но што се увећава број насељена уопште дакле број радника произвођача мора бити све мањи спрам броја целог народа. Ми морамо из тога закључити да производимо сразмерно мање но што смо пређе производили. Код потрошње ми видимо са свим противне појаве. Просте таблице ђумручке уверавају нас, да ми трошимо све више страних производа. Сам начин живљења у варошима па чак и у селима показује нам да ми имамо данас далеко више потреба, но што смо имали пређе, па зато морамо више да трошимо. Чиме можемо да исплатимо стране производе, које у нашу земљу увозимо? Ничим другим но нашим производима, дакле нашим радом или нашим личним услугама, као што код нас радници из Бугарске и Аустрије својим услугама плаћају наше производе или новац што га носе у своју земљу. Кад немамо довољно производа, онда морамо да крњимо главнину, да сатиремо шуме, да продајемо стоку, да цедимо нашу земљу. То ми и радимо као што нам потврђује државна статистика.

Али да оставимо ово на страну. Да допустимо да се је апсолутна величина имања у Србији увећала (да је спала с месеца или да нам је когод поклонио), опет остаје та чињеница, да се вароши код нас поглавито богате зарадом сељака, а не својом производњом. *Код нас се у томе поворав*а оно *исто* *што* се *давно* свршило у *Европи* и што производи онаке грозне последице, како их видесмо у последње време у Француској. Код нас на место патријархалног газдинства, у коме свака кућа производи све што јој треба, почиње да се развија новчано, капиталистично газдинство, где се све више производи *с*војом за продају и где се све више купују еспапи за намиривање домаћих потреба. Ово газдинство нераздвојно је скопчано са целокупним друштвеним и државним развитком сваког народа. Ми нећемо говорити како и услед чега оно постаје, већ ћемо само указати на оне појаве код нас, које сведоче да се оно и код нас развија.

У друштву где се је започела капиталистична производња, она класа људи која има снагу за куповање – новац – решава како ће се распоредити производња народа. Та је класа код нас била чиновништво. Оно је примало у својој плати један део производње целог народа у *то* *новцу*. Оно је живело у вароши. Пренашањем једног дела новца из села у вароши, чиновници су били први узрок што су се капитали почели прикупљати у варошима. (На западу су ту улогу играли спаије и свештеници.) Уз то ова класа по своме положају и образовању није могла да намири своје потребе са патри-

јархалном производњом наших сељака и занатлија. Куће, намештај у кући, одело, рана, једном речи све најпрече потребе све је то тако грубо и јадно код наших произвођача, да не може управо ни да намири праве и преке човекове потребе. *Природно је са свим* што су код нас почеле да се нагло увећавају „потребе“ спрема наше производње и што се је код нас почела нагло развијати трговина место индустрије, увожење страних прерађевина и извожење наших сировина. Ми нисмо имали ни техничког знања, ни вештих радника, ни нагомиланог капитала (зграда, алата, машина) да би могли подићи нашу индустрију и конкурисати иностраној. Трговачка класа морала је се развити тако нагло у нашим варошима. Она је свршавала овај велики посао: извлачење наших производа и довлачење страних. Нагомилавање капитала прешло је брзо из руке чиновника у руке трговца. Није давно било кад су чиновници били код нас најбогатија класа људи, али данас су их трговци далеко надмашили. Чиновници постају све више прости посредници да преносе новац од произвођача – сељака – у руке трговца. Ето каквог смисла имају ове речи државног статистичара, да је главни узрок што се Београд богати, тај: *што се у њему појавило већа половина годишњега буџета.*

Са развитком државних потреба увећавају се намети, што их мора давати сваки грађанин у готовом новцу. Зато и сељак мора све више да производи еспапе: жито, вуну, стоку итд. и да их претвара у новац. Тога ради често целе породице морају више да употребе времена и рада на производњу ових предмета но на израду свога одела, алата итд. А ове предмете морају да купују од странаца. Позната је ствар да код нас сељачке породице све више купују одело и друге домаће потребе у вароши, што се некад радило код куће. Производња конопље и лана, ткање пољава и ћилимова итд. – све то умањава се. Њих замењује памук, асура, покровцац итд. У опште у селу као год и у вароши сваки човек све више намирница *купује за новац* – нешто из нужде, а нешто што се сам живот и укус тако развио. Општа је последица свега овога: *да је у економском сношају целога нашег народа новац све појављивији.* Као што рекосмо, новац се прикупља у варошима, (у чему чиновништво игра веома важну улогу) и отуд долази власт вароши над селом, обогаћавање вароши и осиромашавање села као што је било на западу.

На западу су ишчезли занати или ишчезавају постојано са развитком економским. Али тамо је било: вештих радника, техничког знања и нагомиланог капитала. Савршеније потребе изазвале су огромну индустрију. Огромни капитал и нагомилали су се у варошима; капитал је потчинио рад; вароши су потчиниле села, али се *количина квалитета и количина техничког знања айсолутивно увећала.* Код нас тога није било. Код нас је било заната мало, па и то је *ишчезло под ударцима стране индустрије.* Техничко знање и индустрија код нас се нису ни уколико увећали. Све наше увећане потребе ми подмирујемо куповањем страних производа за наше сировине. Ми

трошимо све више а не производимо све више. Може ли то да буде а да ми останемо једнако богати? Разуме се да не може. Онда шта значи наше увеличано богатство у варошима као што је н. пр. Београд? Шта значе озидане куће, школе, цркве, калдрисане улице – једном речи сав наш економски напредак? Очеvidно то је имање пренешено са села: то су исечене шуме, продана стока, исцеђена земља, претворене у куће, школе итд.

Богатство вароши не може се ни од куд узети ван из производње народа. Ако производња народа није увеличана, онда оно мора бити последица неједнаке поделе производње. Тај је случај код нас. Умањавањем сеоског капитала, производња сеоска, то ће рећи: цела производња у Србији (јер индустрије немамо), умањава се. У размени са странцима за њихове производе и њихов рад све мање можемо давати у размену наше производе (наш рад не треба им, јер они имају и више радника и способнијих радника од нас) а све више давати новац или задуживати се код њих. Ето зашто је код нас постојана оскудица у новцу и постојано задуживање сељака! *Ејто зашто се код нас образује пролетаријат без квалитета!* Ето зашто код нас сељак има у обичним околностима само толико колико да се израни, као што смо казали у 2 бр. „Раденика“.⁵⁴

Има људи, који све невоље народа, које су они открили – или које мисле да су открили – сваљују на врат влади. То су људи који оће да докажу народу, како влада може учинити све и сва, да усрећи народ или да га унесрећи по својој вољи – а тиме уједно оће да кажу, како би они усрећили народ, кад би се случајно дочепали владе. Читаоци су могли видети из нашег програма и наше радње, да ми нисмо „опозиционари“ од те сорте. Ми смо показали узроке зашто је овакав наш економски развитак – и баш по нашем мишљењу *влада није кадра да штоме стване на њујој покрај све своје воље, ако би је било.* Узрок је томе веома прост: да се створи економски напредак, иште се умни и физички рад стотинама иљада глава и руку – т.ј. иште се укупна радња целог народа. По томе влада није имала разлога што да у својој „званичној исправци“⁵⁵ одбија од себе кривицу за сиротињу народа, кад је нико није зато ни кривио. Што се нас тиче, ми остајемо доследни својој целији коју смо поставили у програму нашег листа. Ми смо показали наше економно стање колико смо могли „на брзу руку“. У скоро говорићемо још опширније о истој ствари. Уз то ми ћемо показати начин, како по нашем мишљењу може *сам народ* (над чијом се грбином свршава овај процес о коме се ми препиремо) да искаже своје право стање и да *сам* размисли како ће да се помогне.^{55a}

[ЖИВИ ЛИ ЈОШ КОМУНА?]

Прво питање што нам се намеће кад станемо говорити о догађајима у Француској, зацело је питање: живи ли још комуна?⁵⁶ Она је затрпана у зидинама париским – повикали су европски либерали, а на тако громку и једнодушну изјаву сви пријатељи поретка и сопствености умирили су се. Али комуна није затрпана у зидинама париским, комуна живи, она ради и сад још са већом живошћу но икада. Интернационала није гомила људи који су се од беса сакупили да се размећу громким фразама, то је грдна маса одважних, научених, поштених јунака, ти не узмичу ни испред каке опасности, они су заложили сву своју снагу за најправичнију целу. А за доказ томе да они неуморно раде, још једнако после онако страшног пораза, усред овако варварског поступања с њиховим члановима, ми ћемо да изнесемо пред читаоце у изводу прокламацију коју је, како веле париски листови, средишни одбор Интернационале управио радницима: „Ми би рекли да сте побеђени кад неби сматрали за дужност да идемо све даље, ми вам кажемо да радите, а реакција нек се слави победом. Вама су сада отели оружје, али француски закон даје вам политичку силу. Но зато што немате састанака и органа, скупљајте се око Интернационале; она ће вас цигла ослободити од тираније капитала и попова. Ми примамо на се одговорност за паљевину Париза, а одговорност за несрећу Француске товаримо на Жил Фавру,⁵⁷ Трошија и њиве другове. – Старо друштво мора пасти, код нас је број, код нас је право, дакле је код нас и сила. На биралиште! на биралиште! – Тиранија нам је узела оружје, али није бирачке гласове. Напред! Живела социјална република! Живела комуна!“

Осим ове прокламације, ми имамо доказа за енергичну радњу Интернационале чак и са оне стране где би се са највећом радошћу само опедала комуна. Саме лондонске новине „Тајмс“ (које устају против свега што је ново, а кад се то осили, оне се полагају примире с њим и најенергичније га бране – као и још један лист) јавно признају, да су присталице комуне опет изашле на видик, и да су доказале оно у што је „сав цивилизовани свет“ почео већ да сумња – а то је да комуна још постоји. Опасно стање у Паризу, вели се у том листу, које је требало да престане још пре 5–6 дана, још једнако траје, жандара има све више. Из прегледа главних учесника комуне

види се, да у њој не учествоваху сами раденици но још 5, лекара и апотекара, 14 новинара, 4 ако не 5 вештака, 1 професор, 1 школски учитељ, 1 адвокат, и 2 трговца.

И докле се „цивилизовани свет“ теши поразом комуне, докле благосиља версаљске солдате што су јуначки поубијали толико иљада неоружаних људи, догле Интернационала ради на изборима. Скоро сви кандидати које би она имала да протури, налазе се у „рукама правосуђа“ (солдачког), и она зато помаже избор крајних републиканаца („умерени“ републиканци са Тјером на челу, то су републиканци до прве прилике, до првог „ручка“ код каквог претендента). На њеним листама стоје имена Виктора Хига, Гамбете, Флокеа, Белеа.

Осим Интернационале, при изборима ради живо и једна друга партија, страховито далека од ње по начелима, а доста блиска претрпљеним поразом – бонапартистичка. Наполеону је жао да му пропада народ, и он се упео из петини жила, да опет добије место „усрећитеља“, па и ако не он, а оно његов син. Његов синовац, принц Наполеон, написао је скоро у белгијском листу „Ендепантансу“ писмо Ж. Фавру, где назива владу од 4 септембра узурпацијом, вели да су Наполеониди пали кад је пала и држава, али да су се Жил Фаври баш онда подигли. Пребацује Ж. Фавру, да је овај, својом неспособношћу, изазвао устанак од 18 Марта, да је он одговоран за паљевину Париза и тражи да сам народ каже шта оће. То писмо, а осим њега и силне агитације, можда су били узрок што је француска влада објавила да ће *уајсијии* принца Наполеона чим пређе на Француску земљу, зато „што је клеветао републику“. – Остављамо Француску у том „мирном“ рату – ко зна неће ли огромна сила начела, која изађоше на дневни ред, изазвати нове страховите преврате, ко зна неће ли с нова потећи крв, и неће ли садање колена само толико помоћи будућим, што ће им својим лешинама доказати да је радило?!... Једно је јасно, да све више крчи пута себи та мисао, да људи оће да живе у друштву, како они *сами уреде*, да они хоће да се сами старају о себи. Јасно је још то да је та мисао у Француској највише ухватила корена, – а то је довољно па да се узрок данашњим догађајима у Француској нађе на другом месту, а не у „лакомислености“. Ову је мисао изазвала наука која све даље корача, њу је изазвао напредак кога је човештво до сад учинило, њу не сме нико одрицати; она се јавља сад овде сад онде, сад јача, сад слабија, али њена је будућност, њен је свет!

У Берлину се славила „победа“ над француском војском. У свечаном спроводу ношена је *иљачка* од Француске. Колики је напредак моралности учињен код једне класе људи види се врло јасно отуд, што се они диче „пљачком“, отимањем! Ма колико да су тужни гласови који нам долазе из Немачке о ојачавању солдатине и укоренавању ђефа, ми опет имамо и отуд светлих вести, ми знамо да при свечаностима не учествује једна класа људи („људи будућно-

сти“) и то она која на својим леђима држи сво богатство Немачке, и која може врло лако и у врло скором времену, окренути леђа „старом друштву“ – а тада је и крај свечаностима, крај раздавања награда онима који су добро касапили. Дошла је угодна прилика да поставимо једно питање: Где је, у Немачкој или у Француској, угодније живети човеку, али човеку који се не држи за срећна, кад му кажу да је „добар слуга“ и да је „покоран поданик“? Ево врло кратког одговора на то питање: „После овог рата – рекао је В. Хиго – биће две државе, победилачка, где ће бити притешњен говор, гди се не сме састајати, гди се за свашта мора тражити „одобрење“, и побеђена, у којој ће бити слободна штампа, слободни говор, слободни састанци.“ – Него ми не верујемо да ће садање стање у Немачкој остати дуго, не, то је прелазно стање, и што се дуже у њему живи, то ће грознији бити доцнији резултати. И збиља, слаже ли се то са нашом цивилизацијом, да интелегентна Немачка има близу милијона војске, да садањи цар немачки *испави сам себе за цара*, да Бизмарк вуче парламент куд му је воља, да преко устава, по коме сме у војску узети само 1 1/2–2% од насељења (а то је 750.000), узме два или три пут више, да говоре о човечности и штедењу непријатеља јавно назива *предметима који су угодни само за академијске ирејирке* и т.д., и т.д.? Не, то или пориче сву цивилизацију или само нема напретка. – Нашим је читаоцима познато да је немачки парламент одредио награду од 4 милијона талира генералима, и толико исто солдацима. Овде се заборавило нешто важно. Читалац ће се без сумње сетити и из наших листова оне страховите праске од речи: *да је Француску победил немачки учитељ*. Лепо, па што се сад не награђују *ирави* победилци? Што да се даје 8 милијона на солдате, који су били тек *споредна* помоћ у борби са Француском, а *главној* сили, учитељима, да се не да ни крајцаре? Изгледа као да су учитељи удеснији кад се *говори* но кад се *награђује*.⁵⁸

У Енглеској се опажа покрет, који је изазван једно догађајима у Француској, а друго *природним шоком* садањег стања ствари. Ту скоро су се били скупили енглески демократи у Лондону и протествоваху противу издавања бегунаца, а нарочито против Тјера и француске скупштине. Осим тога изазива незадовољство код радничких редова и краљевска породица. Принц Артур је проглашен за пунолетног, и сад ваља му наћи прихода до 15.000 ф. ст. (30.000 дук.) годишње. Телор члан парламента и вођ радикала, устао је и кад се пре тражио „приход“ за маркиза Лорна и изразио се: да радници енглески нису толико богати, да би могли натоварити златом све стране „принчеве“ који узимају енглеске „принцезе“. Сад се опет повраћа давање прихода онима који нису радили, и они који су створили тај приход, устају да протестују против таког расипања њихове зараде. Телору је отишла депутација, која ће га молити „да прве недеље председава у једном скупу од милијона републиканаца“. По јужној Енглеској учестали су „страјкови“ раднички (отказивање

рада), они траже да им се надница повиси са 5%, што господари – буржуазија – неће да допусте. Свако тражење да се повиси надница, то је тражење да се мање краде од радника – и то се неће да „допусти“! Онда се не треба чудити што настају све чешће моменти, где се ни најмање не пази на оно што је „допуштено“. Поводом тих страјкова изражава се дописник „Тагес-пресе“, да то врење у радничкој класи показује „да Енглеска иде тешкој будућности“. А ми би рекли да сав свет иде „тешкој будућности“ – за оне који неће да раде, но хоће да живе од туђе зараде. Може бити да је и то „врење“ узрок што се у Енглеској врло јако спрема у војничком обзиру. Војени министар, који још није чуо глас топова осим у паради, наређује непрестано маневре, увео је кратко време службе, установљава нов одељак краљевске артилерије, чак се говори да ће и Молтке доћи да гледа те маневре. Енглези се баш не радују томе, они знају да је тако Молтке и пре једнако гледао француске маневре.

Рагеник, бр. 6, од 12. VI 1871.

[ВЛАДИМИР ЈАКШИЋ О ПРИМЕДБАМА У
„РАДЕНИКУ“ НА „ДРЖАВОПИС СРБИЈЕ“ И
ОДГОВОР СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА]

ПРИМЕДБЕ НА „ДРЖАВОПИС СРБИЈЕ“.

У броју 7. „Раденика“⁵⁹ у трећем стубцу на дну стоји приметба: „Имамо да приметимо да државна статистика није опазила ову разлику.“

Почем ја редакцију „Државописа Србије“ водим, то да не би помислили да сам ја том приликом што из вида изгубио, упућујем уредништво на речени чланак да га у целом периоду до тачке внимателно прочита, да стави у место погрешни 3787 дуката само 37 дуката јер ово је сума за једну породицу важећа а горња важи за 100 породица у чему се дописник помео па с њиме и г. Уредник,⁶⁰ – да се с вниманијем прочита што је написано на стр. 98 и 91. II части „Државописа“; и да се не заборави да многа толковања дописника нису његове мисли већ моје, изложене у самом тексту речене части дјела. Што многог статистичног материјала код нас нема, као што би г. дописник желио, није моја кривица а нека се пита чија је на против најмање половина даже и три четвртине истог има се само моме настојавању приписати што га имамо. – У прочем није све на свет изишло што од статистичног материјала покупљено има а чија је и ту одговорност нек се пита, моја за цело није.

Владимир Јакшић.

На ово имамо толико да приметимо. Г. Јакшић има право што се позивље на стр. 91 „Државописа Србије“ II ч.[.] тамо је указана разлика између величине непокретног имања које долази на 1 породицу по попису од 1863 и по рачуну из пупилних маса. Али то није сав смисао наше примедбе. Управо главно што смо хтели да кажемо то је: да је *цела* сума 95 дк. имања која је у „Државопису“ израчуњена на једну породицу *сувише мала*, а ако се узме поправљена са 12% мања цифра 83 дук. која је стављена у „Државопису“, стр. 81, онда је она још нетачнија, јер непокретног имања по порезном попису – од 1863 г. долази на сваку породицу 87 1/2 (кад се узме 17 1/2 дук. на 1 душу, а 5 душа на једну породицу онда је $5 \times 17 \frac{1}{2} = 87 \frac{1}{2}$) а по попису стоке од 1866 г. долазило је саме стоке на сваку породицу 30 дуката („Држав. Србије“, св. V, стр. 133). Стока се је од 1859 до 1866 г. умањавала, дакле је 1863 г. могло бити *више*, а *никако мање*. Но ако узмемо да није било *више* но само 30 дук. стоке и

87 1/2 дуката непокретног имања онда долази 117 1/2 стоке и непокретног имања на сваку породицу а гди су друге *покрећивости* и *живот новца*? А по рачуну државне статистике (стр. 81.) излази да је на сваку породицу долазило у готовини, облигацијама, покретности и непокретности само 83 дук.! Ето ту разлику није опазео Г. Јакшић. Ту смо разлику ми имали у виду кад смо казали да оне цифре нису тачне, да би се по њима могло ценити „апсолутно“ имовно стање у Србији. Али смо казали да та нетачност не смета кад се оће да оцени растење или опадање имања у течају више година. Узрок овој нетачности ми мислимо да је то, што после смрти кућног старешине не попише се никад цело његово имање из веома много узрока, а и оно што се попише не долази под судско руковање. Ето зато на 100 пупилних породица код суда долази увек мање имања но на 100 породица, које нису под пупилом.

Напоследку чудимо се што нас Г. Јакшић опомиње да не заборављамо да многа „толковања“ дописникова нису његове мисли већ Г. Јакшића. Ми смо *изриком казали* да овај преглед нашег економског напредовања пишемо на основу „Државописа Србије“ и ми баш *желимо да говоримо самим текстом „Државописа“*, јер то је за нас *званично потврђење* онога што смо казали о нашем економском напредку у 2 бр. „Раденика“⁶¹ а што нам се у 4 бр. „званично“ оспоравало.

Што код нас нема довољно статистичног материјала ми нисмо кривили Г. Јакшића нити кога другог, нити оћемо кога да кривимо – јер нам то не би ништа помогло.

Уредништво.

Раденик, бр. 8, од 17. VI 1871.

[ИНТЕРНАСИЈОНАЛА ЈЕ ОЗБИЉНО ПОПЛАШИЛА ЕВРОПУ]⁶²

Интернасијонала је озбиљно поплашила Европу. Државници и новинари надмећу се у лагању ко ће је црње и горе представити. Али на несрећу у њиовом ратовању дешавају им се „малери“. Често они избрбљају да су нашли нека дела „ужасна“, „дивљачка“, „гнусна“ и т.д. а на свршетку се покаже да су та дела радили *они сами* а не Интернасијонала. Такав се малер десио Жил-Фавру, министру. Главни савет Интернасијонале одговорио је у „Тајмсу“ од 13. о. месеца на познати распис француског министра и ту доказао да су *сви циљани* Жил-Фаврови у којима се ђоја садрже начела Интернасијонале, *лажни од речи до речи*.⁶³ Ниједан једини није узет из органа Интернасијонале. Па то није првина Жил-Фавру да наводи лажне цитате, вели главни савет Интернасијонале: 1848 г. он је као адвокат у тужби против комунисте Кабе-а тако исто употребио *лажне* цитате и још тада би због *лагања* био *исцџеран* из круга адвокатског, да му није Кабе на суду опростио. Али то није све. Посланик народне скупштине у Француској *Милијер*, који је пристао уз комуноу и који је по заповести Жил-Фавровој *одма сџрељан* чим је био уваћен, изнео је на јавност *судска акџа*, која произлазе из последњих дана Наполеонове царевине и која је Жил-Фавр одма затрпао чим се је дочепео владе 4 Септембра. Из тих акта види се, да је Жил-Фавр живио одавно у *незаконџијом браку* са једном женом, којој је законити муж још сад у Алгиру, да је уваћени пуковник комунин *Лилије* незаконити син тога брака; да је Жил-Фавр целим редом *лажних докуменџа* присвојио имање оног мужа у Алгиру, за рачун свога незаконитог сина и да је, чим се дочепео министарства унутарњих дела, пустио из затвора два злочинца, који су били сведоци његових злочинстава. И тај човек, који је разрушио брак, отео туђу својину, пустио злочинце своје савезнике из затвора, устао је сад да брани својину, брак и правџу.

То је малер за Жил-Фавра и његове колеге, а још више за друштво, које он заступа и које у њему види идеал поштења. Бојимо се да се такви или слични малери не десе и нашим „спаситељима“ Српства и цивилизације од поплаве „Интернасијоналног варвар-

ства“. Барем почетак је сличан. Сви цитати у 129 бр. „Јединства“,⁶⁴ који се продају као да су на основу „званичних прогласа“ Интернасијонале, *лажни су од речи до речи*.⁶⁵ „Неки“ Везиније и „неки“ Мерсије, Пилевес и Ракен личности су са свим неизвесне у Интернасијонали (а може бити да постоје толико исто колико и г.г. Дибук и Тиашин које смо поменули на једном месту).⁶⁶ Начела што их исповеда Интернасијонала исказана су још 1848 г. у „Манифесту комунистичне партије“, који је манифест и *на срџски језик џреведен*,⁶⁷ а иста начела потврђена су на конгресима Интернасијонале нарочито у Брислу 1868 и у Базелу 1869 г. Начела што се тамо садрже *са свим су џроџивна* оним измишљотинама што се по новинама проносе. Међу тим она су тако *радикална*, да би се сваки и најлибералнији џифта од њих поплашио. Зато ако је баш хтело „Јединство“ да страом спасе српство од Интернасијонале, ваљало би да се је бар потрудио да проучи „званичне прогласе“ Интернасијонале. Тада му се неби десио малер, да се јавно увати у лагању као и Жил-Фавр.

Рагеник, бр. 12, од 26. VI 1871.

БЕОГРАД 25. ЈУНА

Ми смо уобичајили да у нашем листу не саопштавамо „политичке прегледе“, осим кад у свету има догађаја, који су од општег човечанског значаја или кад се страни догађаји нас непосредно тичу. Ми нисмо ради да дајемо рану беспосленим политичарима, па при том и остајемо. Међу тим од почетка нашег листа у суседној Аустрији десило се и дешава се много ствари, које се нас тичу непосредно: прво је било „измирење са Словенима“. Ми смо већ казали шта мислимо о томе измирењу у чланку „Словенска Аустрија“.⁶⁸ Ми то кажемо и сада: измирење Словена с Аустријом то је политичка и логичка бесмислица. Ко се с киме мири? Очевидно да се држава или боље влада измирила са потчињеним народима и више ништа. Је су ли се измирили Словени с Немцима и Мађарима? То је право питање и на то питање мора сваки, ко познаје одношаје у Аустрији одговорити, да *нису*. Данашње „измирење“ народности, то је дакле просто владина комбинација. Она оће као и свака влада, да се што дуже одржи на своме месту и за ту целу употребљава сва мајсторска средства, којима се заваравaju народи.

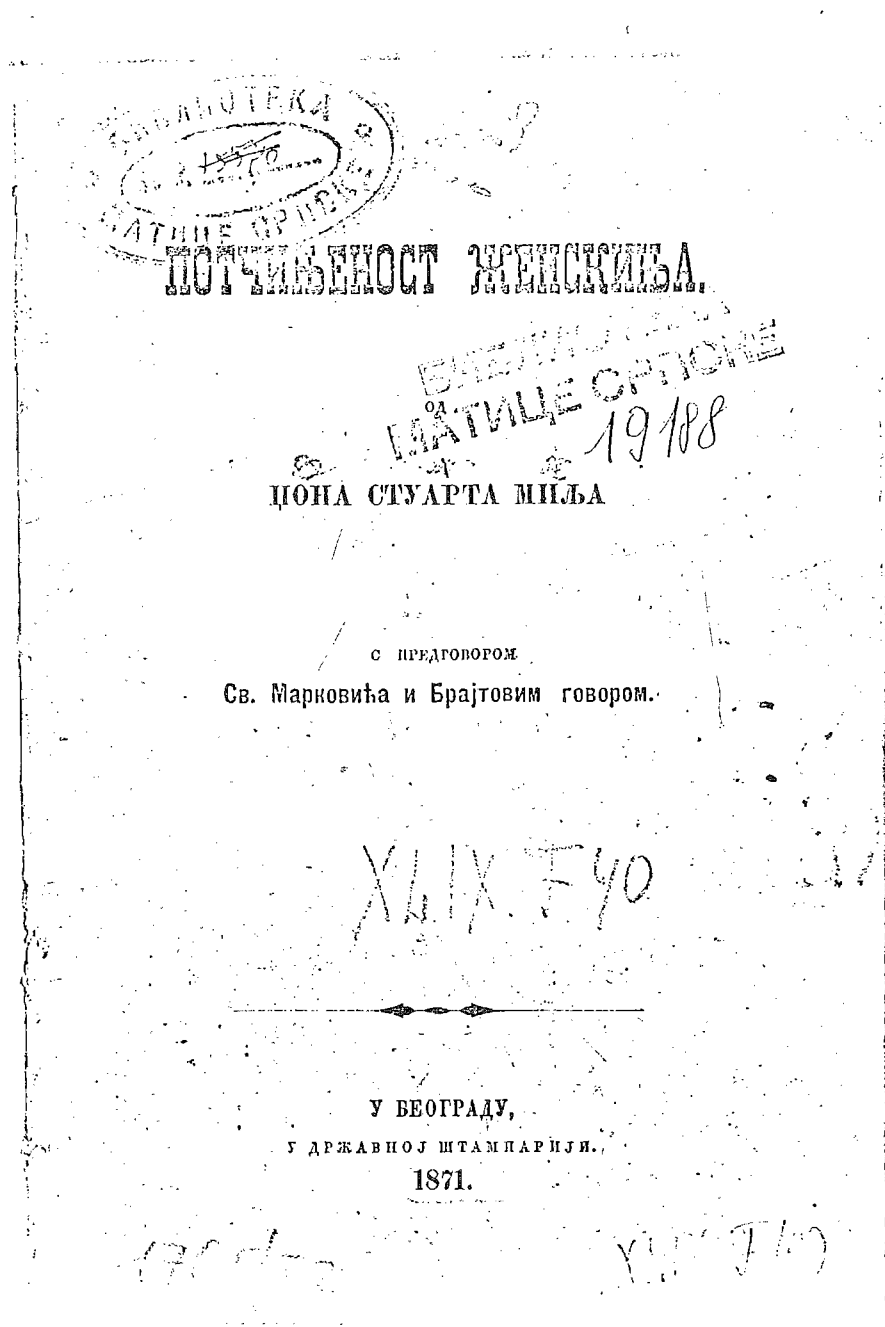
Народима који живе у Аустрији потребно је да се они сами измире. А ово ће бити само онда кад сви народи без разлике добију земљишта да се могу са свим слободно према својим потребама развијати и усавршавати, кад се дакле раскину окови који сад притискују све народе – кад се раскине Аустрија.

Ми не би повторавали ово што смо казали у 3 броју нашег листа да нас не побуди на то један допис „са Белог Дунава“ у 71 броју „Заставе“.⁶⁹ Тамо се вели као одговор „Раденику“: „Може бити разног мишљења о томе која од две државе пре може или треба да падне, или да ли обе у један ма[x], али ако је према каквом интересу Русије Аустрија прва на реду то интерес, или бар снага јужни Словена, а нарочито Срба има други рачун.“ Ако је поштованом дописнику⁷⁰ са Белог Дунава познат наш програм, он је могао увидети да овај одговор и пребацивања што нам их чини, немају места. Ми не водимо никакву кабинетску политику, па нам за то није стало, шта је у интересу Русије или које друге државе, а шта не. По нашем сватању за ослобођење српског народа треба *прво*: да цео српски народ или бар веома много његови[x] чланова схвате ту потребу и

да сами одпочну радити за ту мисао и *дружо*: да српски народ има материјалних средстава да победи своје непријатеље. Кад се добро проучи и први и други услов изилази на једно: српском народу треба унутарњи социјални преображај, треба му умни и материјални напредак па да се ослободи од спољних непријатеља и да се уједини. Друкчије не иде. Одакле ће се започети први покрет за слободу и јединство српског народа у Аустрији или Турској? – *што је нама свеједно*. Очевидно, онде ће се започети, где се пре учини овај унутарњи, народни напредак, где народ буде свеснији, слободнији – једном речи где буде јачи код своје куће. Да се дође до те цели треба сваки Србин који је зато кадар, да ради у томе правцу, на *свом земљишту, свима сресивима, која су му на руци*. За то ми овде у Србији, ако озбиља желимо да разрушимо Турску државу, морамо радити пре свега да подигнемо морално српски народ, који је заборавио да се бори за слободу од 40 и више година, и који је за то време материјално опао. Ама има људи код нас у Србији који веле: ми смо јаки, ми смо напредни! Какав напредак? Какав преображај хоћете ви? Ћутите и чекајте – „сад је на реду питање о народности и т.д.“ Ви видите дакле да код нас има људи који са свим друкчије мисле о српском јединству но ми и ви. За то наше начело „слободом до јединства“, није празна реченица, већ баш карактерише цео наш рад за српско јединство. Ово начело изrekli смо ми јавно односно свију крајева још у нашем програму, а у 3 бр. казали смо то изрично за Аустрију. Ми смо рекли: „Ова мисао изговарана је више пута, али светио и крадом – као да се сами плашимо наше свести (а не „савести“, као што је разумео дописник „Заставин“, разлику мислимо да није нужно објашњавати). Баш за то, што смо имали у виду какви узроци постоје у Аустрији, те се то не може говорити јавно, ми смо одма додали на истом месту: „*Овде у Србији ми имамо и право и дужности да ово начело изнесемо као целу коју ваља достићи...*“ Ми дакле нисмо казали пређашњу мисао да јавним радницима у Аустрији пребацимо плашљивост, већ да јавним радницима у *Србији* ставимо у дужност да то јавно изнесу на својој застави.

Сва остала пребацивања „Заставиног“ дописника немају ни толико места и као што се види поникла су услед прости забравности његове. У 2 (а не „у истом“) броју где смо говорили о Босни, ми смо говорили о либералцима и конзервативцима, омладини и остарини⁷¹ у *Србији* и о „цивилизаторској мисији“ *Србије* на истоку.⁷² Управо све што је тамо казано тиче се само Србије и сваки ко познаје садање стање у Србији, пристаће с нама да оно што смо казали није ни „претерано“ ни „недотерано“.

Оволико је мислимо довољно за објашњење са „Заставом“.

Насловна страна књиге Ц. С. Мила *Потчињеност женскиња*, Београд, 1871.

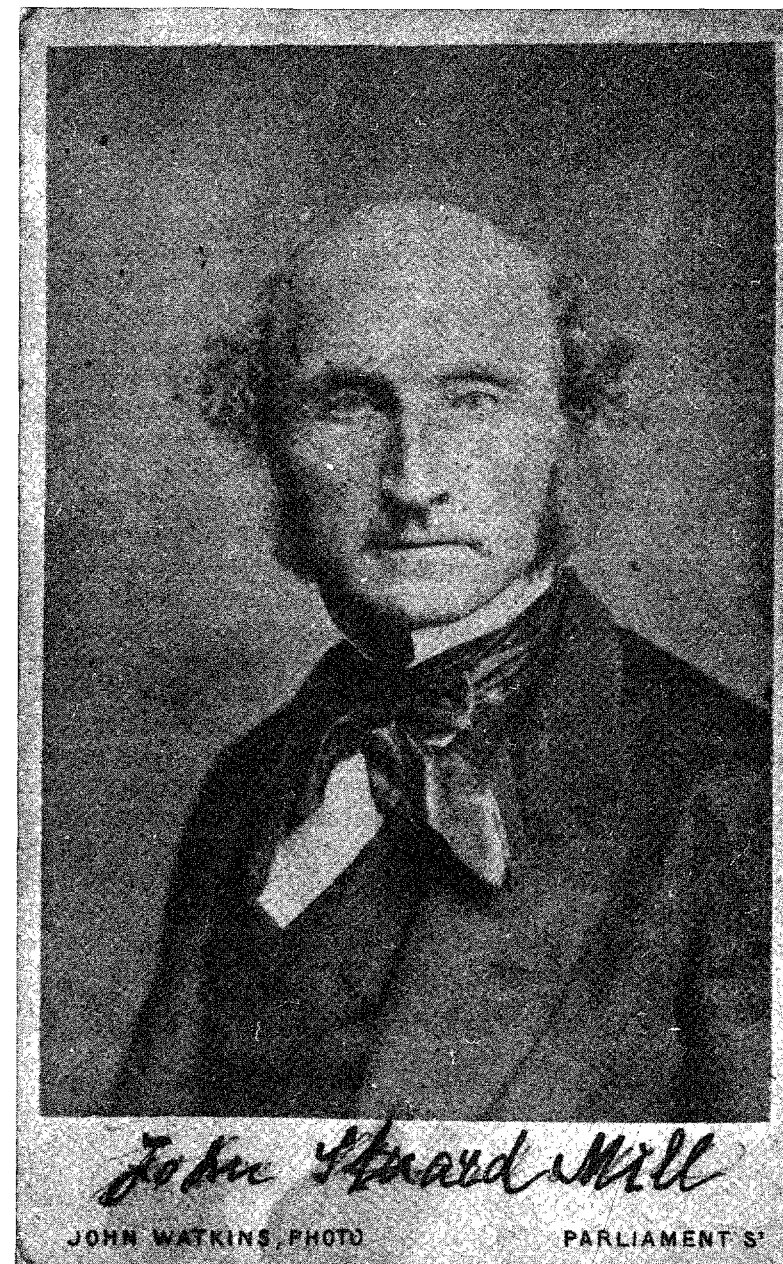
ОСЛОБОЂЕЊЕ ЖЕНСКИЊА.⁷³

Има и код нас људи као и свуда, који ће одмах чим виде наслов ове књиге: „Потчињеност женскиња“ – повикати: „На што нама то?“ „то је прерано за нас!“ „ми имамо пречи ствари“ и т. д. Сваки који то говори не помишља да је одношај мушкиња и женскиња, установа породице – основа друштвеног уређења.⁷⁴

Дуго време – управо како постоји људско друштво – људи су тежили да уреде своје одношаје народне и међу-народне. Писано је и говорено много о разним „важним“ питањима; говорено је о разним формама државним, о разним установама грађанским, претресано је и уређење војске, уређење полиције, уређење судова и апсана, тражена је „равнотежа“ државна уређењем и поделом власти, тражена је равнотежа међу-народна отимањем туђих земаља и заокругљивањем својих граница – једном речи претресани су и сувише сви спољни одношаји људски. Али дуго време људи не знадоше да из осећања, мишљења и радње свију појединих свуда једном друштву истичу сви они одношаји што их ми „регулишемо“ у нашим „грађанским“ и „кривичним“ и нашим друштвеним и државним установама; да исти узроци стварају: политичне партије, грађанске војне и међу-народне ратове. Тек у последње време људи почеше да изучавају самог човека, његове најближе потребе и његове одношаје. Тада се показа да су она некада „важна“ питања, као питање о „равнотежи међу-народној“, „о подели власти“, „о државној форми“ и т. д. која су толико забављала свуде, или са свим ништавна или само узредна. На место њих дођоше питања: како да се уреди друштвена радња и осигурава човека зарада (које питање данас потреса целу Европу)? како да се васпитава сваки члан друштва? Како да се цела половина човечанства, *женски џол*, извуче из мрака незнања, потчињености и празне сујете и задобије за науку и човечански напредак? Од решења ових питања очевидно зависи какве ће бити све друштвене и државне установе, грађански и кривични закон, државна форма и међу-народни мир. Ова питања морају се најпре решити па тек после она споредна. Ово су питања општа, човечанска. Она се тичу свију људи и свију народа, ма на ком ступњу развитка они били. Баш они народи који су мање развијени тим

више треба да изучавају ова питања, да се користе науком што су је други народи израдили дугим, тешким опитом.

Људи су се најпре свађали и тукли, па су увидели да им треба суд и полиција, да им расправља спорове и да их чува од насиља. Али доцније људи почеше да увиђају да им то није довољно да од ваљаности полиције не зависи број разбијених глава и т. д. већ од количине леба и његове равномерне поделе у народу, *од образованости и моралности народа*. Зато су људи тек на послетку почели да мисле о своме образовању и моралности и свима условима, што утичу на образовање и моралност свију чланова у друштву. Тек од тог доба увиђа се све више од какве је важности по цео човечански напредак одношај између човека и жене у породици и друштву. У породици се дете почиње да васпитава, ту оно добија прве појмове о свима предметима, а нарочито о својим одношајима спрам других људи и моралу који постоји у тим одношајима: своје и туђе, род и не – род, право и неправо, истина и лаж, слобода и насиље и т. д. све то дете научи *својим ошћом* у својој породици или у блиском кругу других породица. У овом „домаћем васпитању“ мати игра веома *жалосну* улогу. Она нема већином никаква образовања. Па и онде где је она образована као „женска“ она није кадра да деци саопшти „прва знања“ а камо ли да развије своју децу за људе, *чланове друштва – грађане*. Жена није грађанин. Она не зна ни за грађанска права, ни за грађанске и човечанске дужности и врлине. Колико год сам примера видео у нашој породици да мати учи дете како ће се понашати спрам других људи вазда сам видео како га спрема за *поглаца у друштву*. Није ни чудо кад *роб* васпитава будућег „грађанина“. Па још више: у овом непосредном сношају са својом породицом васпитава се човек *целољ животи*. Личним саобраћајем и заједничким животом човека и жене васпитавају се узајамно; узајамним утицајем код њих се развијају многе мане и многе врлине. Ситне сујете и прљаво славољубље, жеља за влашћу и грамжење за новцем – ови и многи други покретачи човекови, који изазивљу ниске страсти у човеку, који стварају читаве интригантске – политичне – партије; све се то *веома често* прилепи човеку утицајем жене. Сваки то може видети из свакидањег посматрања. Жена чим не живи у сиротињи и не мора једнако да мисли о „насушном лебу“, већ ступи у „друштво“ т. ј. почиње да се бави беспослицењем, постаје сујетнија, грамжљивија, празнија, у опште – *гора* но што је човек из истог сталежа у друштву. То је природна последица њене потчињености, необразовања и беспослености. Жена добра од природе, добра газдарица, честита у сваком погледу у својој породици, кадра је да спречи сваки племенити рад човека (ми то говоримо о већини жена, разуме се да има племенитих изузетака), да угуши сваку племениту тежњу, само ако је она управљена за какву општу цел – ван круга породичног. Она је често кадра да то назове немарношћу над породицом, непоштењем и сваким именом да *загорча животи* човеку и породици које во-

Џон Стјуарт Мил, портрет из личне оставштине Николе Марковића (из збирке Историјског музеја Србије)

ли и за које сама живи, јер она нема никаквог човечанског образовања па доследно ни узвишенијег, човечанског осећања. Она нема никаквих права као *човек и члан друштва*, није зато васпитана, па већином не разуме најплеменитије тежње и најплеменитији рад човеков. Ето така је улога жене у породици и друштву, у моралном погледу.

У економским одношајима улога је жене тако исто штетна за друштво као год и у моралном. Њен је рад далеко непроизводнији но човеков, јер она није образована за рад као човек. Па после: кад се само погледа на одело жене, на њене шарене дречеће боје, разне трачице и крпице, на њене украсе и т. д. види се колико је штетно за народну економију што је жена навикла да се кити ради лепоте и допадања човеку. Колико се руку употребљавају на производњу ових трица? колико глава морају да се занимају измишљањем разних мода? напослетку само усавршавање индустрије, развитак механичке и хемијске технике мора да се повија за модом и раскошлуком. И то у сљед тога: што жена не свађа своје лично, човечанско достојанство, што је она потчињена човеку – средство за његово уживање а не равноправна личност!

Ја нарочито обраћам пажњу читалаца на ову страну „женског питања“. Ц. С. Миљ у овој књизи више говори као заступник женских права – као адвокат женскиња. Он говори о патњи саме жене, која има у друштву саме обвезе а никаква права. Он указује очевидну неправду што свака најбоља, најобразованија и најплеменитија жена има мање права но најгори, најглупљи, најподлији човек. Против ове неправде у друштву устаје Миљ. Он показује да жена има и право и способност, да заузме *правно* једнак положај у друштву као и човек. Миљ казујући како се неправда наноси женскињу у друштву побуђује нас неотично да мислимо на другу страну женског питања т. ј. да мислимо на то: како се неправда нанешена жени свети целом човечанству. Читаоци који озбиљно проуче ову књигу увидеће како је питање о „женском ослобођењу“ нераздвојно свезано са целим друштвеним преображајем са ослобођењем човечанства од свију зала, порока, тиранија и робовања. Увидеће да „женско питање“ није за нас прерано, већ да је оно прво које треба ставити на *дневни ред*.

С. Марковић

[ЗЛОЧИНСТВА ЖИЛ-ФАВРОВА]

* У 12 бр.⁷⁵ јавили смо за злочинства Жил-Фаврова, што су нађена у судским актима. У енглеској штампи то је откриће произвело велики упечаток. Један од најважнијих енглеских листова „Дели-Њус“⁷⁶ изјавио је сумњу о истинитости оних дела и позвао је француску владу да повуче на суд главни савет Интернасијонале као клеветника. На то је одговорио у истом месту К. Маркс, један од чланова главног савета, да је он писац оног Манифеста радницима у коме се ређају злочинства Жила-Фавра да је све то истинито од речи до речи да он *сву одговорност на суду њима на себе*. До данас Жил-Фавр још се није обраћао енглеском суду, да казни „клеветнике“. Занимљиво је још ово: бечки листови нова и стара Преса⁷⁷ из којих наши политичари црпе своју политичну мудрост, прештампали су ово писмо К. Маркса из „Дели-Њуса“, али наши листови који у сваком броју редовно говоре о Интернасијонали то до сада неуредише. Међу тим ово је један историјски докуменат, и да нема никаквих других узрока тек вредно је да се зна да је прост злочинац седео на министарској столици француској. Али разуме се, кад би се то изнело на јавност онда би свет увидео: од куд наједаред „цивилизованој“ Европи 2 1/2 милијона разбојника, организованих у једну дружину да поробе цео образовани свет? Онда би било јасно да је то измислила нечиста савест злочинца, који се је дочепало власти – и ништа више.

Рагеник, бр. 15, од 3. VII 1871.

КАКО ДА СЕ САЧУВАМО ОД ПОПЛАВА.

Ми смо саопштили читаоцима извештаје о поплави са свију страна; по тим извештајима и по цифрама о штети коју је поплава учинила 1864 г. (што смо саопштили у прошлом броју)⁷⁸ можемо саставити приближан појам о штети коју је наш народ претрпео од поплаве ове године. Но осим тога, по разним извештајима показани су сви узроци са којих долазе поплаве и које треба уклонити ако оћемо да поплаве не буде.

Један од најглавнијих узрока, о коме се одавно зна и одавна пише: огољене стрме стране по брдима и у опште исечене шуме по високим планинама, које привлаче облаке да се на њима исцеде, а затим заустављају воду да се нагло не слива. Ево шта вели о томе наш стручни зналац природе, а нарочито природе у Србији г. Панчић:* „Вода која кишом на шумовити предео пада, задржава се већим делом на лишћу, гранама и стаблу од дрвећа и на оној маховини или другим биљкама, којима је у шуми земља обрасла, а безбројне цевчице на површини свеколиког тог шумског рашћа упијају уз ту воду и друге свакојаке ствари и обраћају све то или на своје органске потребе – да расту, да се плоде – или само за време задржавају воду док се она по закону теже полако кроз земне слојеве не проведе, и ту као већи или мањи изворна видик не изиђе...“ Ето каква утицај имају шуме кад киша пада. Напротив, код голих стрмина сваки зна какве су последице, а нарочито имали смо прилике да се уверимо при овој последњој поплави где су мале речице, као Лепеница, Белица, Лугомир, Јасеница, Млава и друге чуда починиле.

Огољене шуме не само да нам доносе поплаве, које се непрестано понављају, већ вода која стиче са голих камењара место да нам донесе онај плодовић шљам планински, који гоји земљу, донесе често сам песак, њиме засипа најбоље њиве и ливаде и превраћа их у врбњаке. Овде већ не важи: „Вода донесе и однесе“ – већ вода баш однесе са свим. Такву штету чини Штира у Подрињу, као што нам јавља дописник из Лознице у последњем броју;⁸⁰ тако бива

Анта Алексић, дописник *Рагеника* из Карановца (Краљева)

* „Нешто о нашим шумама“. Приликом отварања излога земаљских производа 4 Октобра 1870 г. у Крагујевцу читао Др. Ј. Панчић.⁷⁹

на горњем Тимоку, тако ради Ждраљица код Крагујевца. Штипљанска река код Јагодине и многе друге. Ево шта нам још доносе поплаве осим што нам опусте усеве, подаве стоку и поруше куће. Узрок је томе што се је код нас секла шума сувише и без разбора да ли је шума која се сече на брду или у равници, на доброј или на каменитој земљи, па је на каменитим стрменима вода спрала мало земље што је било а сад носи песак.

Да се уклони овај узрок потребно је двоје: да се засаде она места са шумама где је то потребно и да се у будуће код нас шуме правилно секу и негују. И за једно и за друго г. Панчић исказао је у поменутој беседи веома уместне предлоге. Он је показао и која дрва треба да се саде, на којим местима и на који начин. Он је такође исказао шта фали нашим законима о шумама и шта треба да им се дода: „Да се одреди где и у каквој мери могу шуме да се секу а гди се шумско дрвеће никако сећи несме, и да се одреде потребни чувари који ће умети и штети да пазе да се шумарски закони тачно извршују.“ Млого је тада казао: „Лепо говори г. Панчић“, али нико то није узео да изврши, осим што је влада почела да уводи шумаре у београдском округу.

Али осим ових недостатака у закону што их наводи г. Панчић, има још и других законитих и економских недостатака па да се стане на пут сечењу шума.

Законски је недостатак тај, што код нас није узаконено да се стока чува од жита, већ обратно, чува се жито од стоке. Тада неби биле нужне оне безбројне ограде, које се виде по селима, на које се толика шума сатире. Сељак обично заграђује земљу коју оће да сеје врљикама, а кад му се после 2–3 године земља исцрпе, онда диже врљике па их носи те заграђује другу земљу. Колико труда и времена пропадне на то вечито премештање ограде, колика ли је ту штета, осим шума, која се немилице сатире! Ама да се уреди ово чување стоке треба да се реши цео низ правних питања о утринама, о приватној и општинској своини на земљу, о попашама и т.д. Треба да се зна кад се која земља одређује за сејање, а која за попашу, ко има право да одређује и на који начин.

У нашим плодним долинама као што су: Јасеница, Стиг и друге, сељаци су обичајем уредили кад се која страна сеје, а кад не; па се стока пушта тамо где није засејано али ту већином решавају газде сеоске и разуме се онако како је за њи најудесније. Сиротиња већином тежи да се ослободи ове обвезе, где има само дужности а никаквих права. Зато би требало ове одношаје изучити и законом одредити. Наши законодавци већином и незнају за њих, па зато се и не старају. А док се то неуреди дотле ће непрестано постојати оне многобројне ограде, по селима, које нам шуму сатиру.

Економски узроци, који утичу на сечење и сатирање шума тако су исто важни. Док се они не уклоне не може се никако стати на пут да се шуме не сатиру. Биће више крађења шуме, али у ствари штета

ће бити иста, докле год у народу буде иста потреба за шумом. Најважнији је економски узрок разуме се – *сиротиња*. Одавно је позната пословица: „Сиротиња рађа голотињу“. Сиротиња тера сељака да сече шуму да се огреје зими јер му кућа неваља; сиротиња га тера да сечена дрва далеко тера да прода те да плати порезу и т.д. Али томе се злу не може помоћи док се сви економски услови у нашем земљеделском сталежу неизмене. Зато ми овде о том узроку нећемо да говоримо.

Само имамо да споменемо други економски узрок: ми немамо никакве дрвене индустрије, зато је код нас шума спрам других земаља веома јевтина, па зато је сељак немилице сатире. Кад би се код нас дрво израђивало и кад би ми извозили: бурад, кола, дрвене алате и т.д. место што их увозимо; дрво би код нас било на цени и сељак би чувао и неговао шуму. Овако шума му мало асни, па чим дође потреба он сече, а за даље ништа и немисли. Ваљда у интересу домаће дрвене индустрије, код нас је ударен ђумрук на извоз дуга. Разуме се да та мера није ништа помогла. Код нас се опет неправде бурад за извоз из најпростијег узрока: ми немамо радника за то. Међу тим дуга се тако исто извози и шума се тако исто сече као и пре – само што се *сељаку мање за дрво њлаћа*. Сељак већином мора да плати регал на дугу. Индустрија се никад не подиже забранама, ако се не употребе управне мере да се образују радници од струке и да се створе или набаве капитали. Међу тим она финансијска мера утиче само на то да се шума још више сатире но пређе. -

Други је узрок поплавама наше непречишћене реке загушене оградама, воденицама, бранама, кладама у опште савршено не регулисано стање наших река.

О користи што би је имали од регулације Мораве овде је доста говорено. Сваки који је хтео да се увери могао се уверити. У последњем броју „Радника“ показано је како штета што је учини *једна једина појлава* у Поморављу више износи но што би изнели сви трошкови да се Морава регулише и да постане пловна.⁸¹ Регулација река поправила би то што чине огољене стране. Вода и ако се нагло слива, кад би имала слободно и широко корито отицала би опет своим коритом, а неби се изливала и плавила усева, носила стоку и рушила куће.

Под регулацијом река разуме се да се обале исправе и утврде, да се корито прочисти и рашири и да се уклоне све преграде на рекама, које спречавају слободан ток води. Ово последње има код нас особиту важност. Наше су реке поглавито загушене због многих воденица, које су на њима без разлога потрпане. У долини Моравској све реке лети кад је велика врућина већином пресуше. Безбројне воденице – поточаре престану да раде. Вода је у разним јазовима *толико расиурена*, да ни један нема довољно воде, већ људи по толико сати морају да иду на страну да мељу жито. Код толике наше водене снаге, ми немамо водене снаге, јер се она без разлога расипа.

Зайто код нас у Поморављу, које је пуно мањих река са великом снагом, парни млинови замењују воденице. Ми оћемо да дижемо индустрију, а неумемо да сачувамо нашу главну снагу за индустрију – снагу воде. Швајцарска је чувена са своје индустрије. Она већином увози сировине, она нема гвожђа, нема каменог угља, нема заштитне царине и при свем том њена се индустрија развија све више и њени производи држе конкуренцију на свима пијацама. Главна снага швајцарске индустрије то је њена јевтина покретачка снага – *снага воде*. Ова је вазда далеко јевтинија но снага водене паре, особито код народа још неразвијених као што смо ми. И при свем том код нас парни млин истискује воденицу! Све са нашег незнања и немарљивости.

Као што рекосмо осим ове штете, што их имамо од наших воденица поточара, што су без разлога потрпане, оне су један од најважнијих узрока наших поплава. Бране загуше ток воде и вода мора да се излије; или брана задржи воду дотле док се не накупи огромна маса воде, те ова провали брану, наједаред покуља и опет мора да изиђе преко обала и да топи околину. *У свима нашим мањим речним долинама поплаве су неизбежно свезане са овим појавама.* Па не само то. Мала река разливена у многе јазове, испарава много више, а тако исто много више воде упија се у земљу и зато у тим рекама лети већином нема воде, ни за људе ни за стоку. Непрестано иде колебање између две крајности: оскудица воде и поплава. Та бар да имамо воденица! Већ као што рекосмо наше воденице већином нераде и кад је зима и кад је врућина, само по нешто у пролеће и јесен.

Лепеница, Белица, Јасеница, Лугомир, Раваница и друге реке пуне су оваких воденица. Из Јагодине наши дописници⁸² јавише нам да је тамо регулација Лугомира, која је извршена још за владе кнеза Милоша, покварена с тога што су неки тадашњи власници имали на њему воденице. Тако исто регулација Белице није се извршила због воденица. Регулација наших река мора се започети тиме: да се вештачки извиди где могу постојати воденице и јазови и како. Све воденице, које смећу слободном току река да се дигну. На тај начин ослободили би реке, добили би мањи број воденица, али воденица, које би радиле целе године; неби имали лети оскудицу у води а у исто време спремили би наше реке за индустријску радњу.

У целом овом послу заплетени су многи економски интереси приватних лица. Да се сви они задовоље по нашем мишљењу нема другог пута, већ да се наше општине договоре па да откупе све воденице од приватних лица по вештачкој процени, па да воденице постану општинска своина. Разуме се да би општине задржале само оне воденице, које *треба* да остану.

Ми смо показали главне узроке поплава, што нас за последњих година све чешће постижу. 1864 г. влада је одма после поплаве наредила комисију, да извиди штету, која је поплавом учињена. Ове године учињено је исто. И једна и друга комисија имала је задатак,

да помогне народу, који је пострадао од поплаве. Је ли то могуће? Разуме се да није. Ко ће платити потрвене усеве, подављену стоку, порушене куће и т.д.? Разуме се нико. Па шта нам је вајда од комисија, које само изјављују добре жеље владине, али нису у стању да уклоне зло. Код нас је већ подигнут глас у „Трг. Гласнику“⁸³ да се изашље техничка комисија, која би прегледала стање наших река, па да се предузме опширна регулација свију наших река, које нас поплавама упропашћавају. У нашим новинама више пута подизао је глас један човек, који је темељито изучио наше Поморавље (а подизао га је још раније у „Србији“), „да се Морава регулише заједно са рекама које у њу утичу.“⁸⁴ Ми држимо да је регулисање река за нас најпреча потреба и *на то треба да је управљена сва брига наше Грађевине.* Ово нам је далеко нужније но „Српска жељезница“.

Али ни сама брига грађевине не би била довољна. Ми смо показали да су са питањем о поплавама код нас свезана веома многа правна и економска питања. Нашим правницима и државницима већином нису ни позната та питања, а нису ни могла бити позната, јер се у штампи већином нису ни претресала, нити их је ко од научењака изучавао. Ова питања морају се најпре изучити, а немогу се ни од кога дознати до од самог народа. У чланку „Наш економски напредак“ ми смо показали да наш народ материјално опада.⁸⁵ Поплаве су само последица и допуна општег економског опадања. Ми смо тамо казали да влада није у стању да стане на пут економском опадању народа. Ми то велимо и сада за поплаве. Народ се мора сам о себи побринути а зато су потребне пре свега: *окожне скупштинне.*⁸⁶

Рагеник, бр. 16, од 6. VII 1871.

ОКРУЖНЕ СКУПШТИНЕ

На скупштини 1870 г. поједини посланици изнели су неколико предлога, који иду на то да се цео наш државни склоп оздо почевши реформише. У предлогу бр. 14, 22 посланика предложили су *да се заведу среске судије*,⁸⁷ у предлогу 15 један посланик предложио је *да се ново усјројсјиво по областима, срезовима и ш.г. изда*.⁸⁸ У предлогу 57. посланик Јован Бошковић жели *да се изда закон ојштински*.⁸⁹ У предлогу 70. Јован Караматић⁹⁰ изрично вели да се *изда ојштински закон* са самоуправом општина и да се установи министарство трговине и земљорадње. У бр. 59 Алимпије Васиљевић и Ј. Бошковић донеше предлог *о слободи јавног говора и договора*.⁹¹ У бр. 60 Арса Лукић и Алимпије Васиљевић предлажу *да се усјанове окружне скупштине*.⁹²

Међу осталим предлозима у којима се изјављује мисао да се наша управна и судска система измену, и да народ добије шире услове за свој развитак, налази се и предлог о окружним скупштинама о којима ми оћемо да говоримо.

У чланцима „Наш економски напредак“ ми смо показали како наш народ постојано осиромашава, како троши своју готовину, а нарочито своје шуме.⁹³ Ове године ми смо видели грозне последице сечења шума и народног осиромашавања: глад, задуживање са зеленашким интересом и на послетку поплава. Поплава је опет довела наш народ, а особито сељаци, још у горе стање но што је био пређе. Сад ће се опет продужити осиромашавање и задуживање сељака и то још брже и још у већем размеру. Ми смо казали још пређе да влада није кадра да стане томе на пут, већ је нужно да ступи у радњу целокупна снага народна.⁹⁴

Али како да се изазове та снага, која је за сада мртва и непокрета?

Ми мислимо да је зато најбоље средство окружна скупштина.

На окружним скупштинама народ може да искаже све своје *местине* потребе. На великој скупштини то није могуће. Ту се говори само о законима који се тичу целе земље и потоме који су општи, који додирују и угичу само на местне интересе и местне одношаје, али ти закони никако не одређују местне одношаје и интересе. Ако се по који посланик затрчи те изнесе своју местну ствар пред скуп-

штину, њему одма кажу: „то неспада у круг скупштинске радње“ – па свршена ствар.

У чланцима „Наш економски напредак“, „Како да се сачувамо од поплава“⁹⁵ и др. ми смо само нагостили неке економске и правне одношаје који треба код нас да се уреде што пре, а међу тим ми њих не познајемо, па већином незнамо ни да постоје.

Окружне скупштине то би нам показале. Оне би изнеле на јавност свестрано стање нашег народа: какви су нам путови, где треба да се направе нови, где да се поправе стари, на који начин и којим средствима – како би било за народ најлакше. Оне би нам изнеле какве су нам школе, каку вајду има народ од њих и шта треба код њих да се поправи и каква средства може народ да да на своје школе. Оне би нам показале имаовно стање народа, показале би шта наш народ у ком крају производи и ми би ту видели све мане народне производње. Оне би нам показале стање здравља народног, његову кућу, живљење у кући, његову породицу и одношаје породичне (за другу), његове моралне и правне појмове. Окружне скупштине показале би нам стање појединих општина, њихово уређење, одношаје и положај грађана у општини, одношај грађана спрам власти, степен свести и развитака народног. Оне би нам показале утицај наших судова и закона на материјално и друштвено стање народа. Једном речи: окружне скупштине показале би нам све месне потребе народа у оном крају, а у исто време показале би нам начин и средства, како да се све уреди и дотера према народним потребама. Устројство нужних школа, уређење наших шума, регулација река, организација кредита за земљоделце, занатлије и трговце, усавршавање земљорадње, заната и трговине, удруживање рада и капитала – све би то нашло најјачу *погјору* у окружним скупштинама. Ми велимо само подпору зато, што окружна скупштина још нема никаквих органа – нема материјалних средстава да изврши оно што нађе да треба извршити. Зато треба да она има право да бира извршиоце своих закључака. За сада ми то остављамо на страну. Ми оћемо да кажемо како су окружне скупштине саме по себи од огромне важности. Тим самим што ће се на њима исказати сав народ са свима своим потребама, оне би нам донеле неоцењену асну. Ми би онда видели шта треба да радимо, па да урадимо све што народу треба.

До сада код нас су се дешавале чудновате ствари. Људи који највише говоре да треба стварати установе у „народном духу“, на „народном темељу“, да се не треба „поводити за западним теоријама“ и т.д. у ствари ништа нераде већ *ше исје зајадне теорије сјављају у законске параграфе*. Узрок је томе очевидан: ми не познајемо наш народ; ми незнамо његове потребе, па зато и нисмо у стању да створимо установе на „темељу народном“ према потребама народним. Наши државници из школске скамлије, где су ушили саме „теорије“ ступају одма у канцеларију – није ни чудо што незнају народног живота ни народних потреба.

Окружне скупштине накнадиле би и попуниле ову провалу између народа и његових образованих синова. Правник, економ, лекар, техничар и сваки други на тим скупштинама чули би шта народу треба од његове струке, а у исто време казали би народу шта треба да ради према тим потребама, које су изнесене и разјашњене.

Ми знамо да ће се наћи код нас људи који ће одма повикати да су окружне скупштине, јавни зборови и друге сличне установе „средства за агитацију“, место за бушаче против поретка државног и т.д. Ради обавештења читалаца имамо да кажемо ово: код народа који је подељен на класе, које имају сасвим различите интересе природно је сасвим што постоје постојане политичне борбе и политичне агитације. Код нас нема те поделе на класе и по томе ове класне борбе и агитације у оном смислу у коме оне постоје на западу не може бити. Онај који би покушао да то ради у Србији, да речемо просто: само би млатио глогније. Људи се никад не пуштају у борбу зарад лепих речи сокачких демагога, докле год нису задирнути његови животни интереси. Према томе ко може правити смутње и нереде, „правити агитације?“ Очеvidно само људи који оће да владају, који могу да *кује за новац или за ванцаменитје*⁹⁶ *своје присиљалице* т.ј. разне партије. Тако је заиста било код нас. Сви преврати, буне, убиства, који су се десили код нас за последњих 50 година – све су вршиле те партије.

А шта оћемо ми?

Ми оћемо да се томе стане озбиљно на пут. Ми некријемо нашу крајњу цел. Та је укупни политични и друштвени преображај целог српског народа. Ми оћемо дакле не промену министарских портфеља и кабинета, не промену династија – већ корену, начелну реформу у целом склопу друштвеном. Али баш стога што то желимо ми смо узвишени над свима династичним и великашким партајским борбама. Ми држимо да наш народ може доћи до бољег, савршенијег, разумнијег живљења само темељитим изучавањем његовог стања, и темељитом организацијом друштвеном на основу научних начела. Али зато је нужно да народ добије озбиља средстава где може изучити своје стање и чути научна начела и где може дознати како ће да склопи савршенији облик друштвени, но што је овај у коме сад живи. А не желимо да народ једнако васпитавају за слободу политикаји, начелници, капетани који већином немају баш никаквог знања ни образовања.

Ето зашто ми желимо окружне скупштине. Оне ће бити једно од најјачих средстава за друштвено образовање народа. Ту ће се народ научити да своје местне-личне и општинске интересе доводи у сугласност и у заједницу много опширнију – са среским и окружним интересима. Овде ће се он спремити за велику скупштину, где се уређују општи интереси целог народа.

Ми смо само хтели да докажемо, како су нам окружне скупштине од преке потребе, а нисмо ништа говорили о самој организа-

цији окружних скупштина, границама њене радње, њеним извршиоцима и т.д. Ово би нас повело да изнесемо формалан законски пројект о устројству окружних скупштина. Ово ћемо радити ако се у начелу усвоји устројство окружних скупштина на нашој великој скупштини, која је већ сазвата.

Рагеник, бр. 17, од 8. VII 1871.

и даље остани. — Најпосле што се тиме све...
Д. II.

— Шабан (Турска законот). Ја ћу да...
те вођети, како је савршен у турској и као...

Српски трговац који ради са јавном и...
Државом су одовдје дошли су били до Зворника...

Пошто су српским после прате са силно...
де даље свој пут пролазе, па на солону атлету...

Српски трговци пође да иде, али г. Кајмак...
маки рече му: да не може нико док недовољно...

Црња дан пресеђају су у Зворнику у јед...
два их врте у ашику.

Српски трговац ва то пријате док је био...
у Зворнику т. ј. тога дана тражио је у наредно...

То је тај случај. Не кад се тако ради са...
трговцима српској, који имају урдице и непу...

Ето то је Турска законот. Така сила и...
притиски олада у Турској. Под таким управ...

Бели Терор.

(Настава)

У 12 бр. „Раденника“ ми смо казали...
да су сви они наводи, што се печатаху у „Јединству“...

Како би лажне окривили „ваше комунице“...
да они оће да упиште породице. Ми држимо да је...

Српски трговци пође да иде, али г. Кајмак...
маки рече му: да не може нико док недовољно...

Црња дан пресеђају су у Зворнику у јед...
два их врте у ашику.

Српски трговци пође да иде, али г. Кајмак...
маки рече му: да не може нико док недовољно...

То је тај случај. Не кад се тако ради са...
трговцима српској, који имају урдице и непу...

— комунисте. Да не споменимо ресорни...
торо — утисне — сво шта вели радничка партија...

Бели Терор.

(Настава)

У 12 бр. „Раденника“ ми смо казали...
да су сви они наводи, што се печатаху у „Јединству“...

Како би лажне окривили „ваше комунице“...
да они оће да упиште породице. Ми држимо да је...

Српски трговци пође да иде, али г. Кајмак...
маки рече му: да не може нико док недовољно...

Црња дан пресеђају су у Зворнику у јед...
два их врте у ашику.

Српски трговци пође да иде, али г. Кајмак...
маки рече му: да не може нико док недовољно...

То је тај случај. Не кад се тако ради са...
трговцима српској, који имају урдице и непу...

БЕЛИ ТЕРОР.

Читаоци новина имали су често прилике да чују речи: „Терор“, „тероризам“, „влада терора“ и т.д. [...] тиме се обично означава оно стање у друштву, кад једна крвожедна партија дочепала власт, па гледа свима насилничким средствима да се одржи на влади. Она апси, премеће станове и узнемирава породице, отимље, коље и убија – једном речи чини сва злочинства, само да сруши противнички покрет. Ова система владавине зове се још и црвеномаштво. Она не зависи од форме владе, већ бива у републици као и у монархији – где год постоји осветничка, партајска борба. Уз овај „дрвени терор“ (да га тако назовемо) иде тако звани „бели терор“ т.ј. морално убијање људи – убијање клеветом и лагањем. Поткупљени новинари и књижевници оспу грдње и лажи на побеђену партију, они је представљају као изрод човечанства, као крвожедне зверове који оће ни више ни мање већ да покољу све живо, „да погаве и оскрнавe све што је свето, да оцрне сва што је узвишено, да оцрне све што је племенито“ – једном речи да преобрате цело друштво у гомилу дивљака, блудника и развратника, а све материјалне споменике цивилизације у згаришта и развалине. Продана журналистика и њени власници рачунају обично на страх мирних грађана, који немају никаквог друштвеног и политичког уверења – и обично се у томе неваррају. Стра од разбојника и паликућа производи вазда дејство, кад се о томе једнако труби. Они несмеду ни зуба да помоле, већ се чућуре у своје куће и своје дућане, а оставе власницима на вољу да спасавају друштво од „разбојника“ и „паликућа“ т.ј. да туку, апсе и прогањају по вољи, своје политичке противнике. Бели терор је учинио своје. Што се више развијају насиља и злочинства са стране власника, све више терор бели терор против бунтовника и разбојника и све више обузимање државица мирне грађане. Нико несме ни реч да рекне у заштити прашта и човечанства од стра да и њега неуврсте међу разбојнике, а то догле траје, док се власници сами не засите крви и неуморе се правећи насиља.

Тако је беснио бели терор после 1848 г. по целој Европи. Иљадама су људи изгинули од измишљених тужби и лажних сведока. Цела акта и цели протоколи су измишљани само да се сатру „бунтовници и завареници“. Чувени немачки шпијон – новинар Женце,

Грађански рат у Француској.

Адреса Главни организационог одбора српских чланова у Београду и у савезним државима.

(Настава)

Капитулација Париза, захтевали смо по...
дужи рок да се изведу на чисто надјничко шовјетска дела и зато они в почетку свој лави оди по прогласу републике — вадљаво се даде из војни звана увети јер овде не беше погодба само о Паризу но и о целој Француској. Де лажне швабу свој иди потпеше с друге стране грађански рат, злокоштите помоћу Париза против републике и Париза. У својој речи капитулација беше спрема ева звани Паризу односно републици. Пре то што извршише предају беше више од једне трећине француског становита у шепјардеским рудима, прес. швапца беше вашиорена, а сва сбраћају у највећем нареду. У таквом положају литако ми да ли је могуће извршити праве заступнице, дава је било доволно гаранције у људима које народ зналаше као готовине, деобеке и зверске? Зато управо и беше капиулација, поже се смерало на екстремну скупуштину, која се морала ва 5 дана скупити, а у тако краткој преску једна стигише оспиа по малих округима на сва даи избор. Дале, скупуштима свадеше у деоуруг по једном несепок владу капи-

тулација да ренсала о рату и миру у увлаже се вршила, да укључи и саме преговоре мира. Народ у овакви приликама мораше признати, да је немогуће даље рат водити и да дође једном до мира, кога му Вишарки не милоста о сажалова пућаше, мисано Ја да ће најбоље бити ако изберу оне које му ваде. Тијеру пак нагледаше она јудурисана ствар још носигурна а вато со он крешт пре по што и знађаше Париз о капитулацији у провинцији, да својом дипломатском личношћу окренио већ позуритис легитимисте, који хо со са Орлеанцима бар за време вступити редове пропалих бошартовца. Но сад је питање ко даде вивола реакцији — вели се — модерној влади Францеско не беше ово могуће али ми тардиме да што други и није трона криа, по она страпка која се основа на Тајероним речима (наредна скупуштина 1833 г. 5. Јануара) и његовим гројшим основама: „својашни знадеја, грађанско рат и анархија“. Е па да видимо, да ли их посуди друго по да абрину са већше снаку заштити народа, слободу и веља, требало је малем тајне збире (од 4 Септембра) удружити беше заробљен: на испоклетку изпућаше француски рат. Токак својка догађаја очевадало је креру натраг у доба (славни јунијар) од 1816 г. У републиканским скупуштинама од 1848-1851 боку они заступилих високо - паученим парламентарним во-

ђина; сада пак нестоже се прсте бико овој страни ва поје. Чим се отвори скупуштина (мансачуке пољике) у Бордо-у, рече Тајер: да се говорна мира безусловно морају признати — та наредно — јер нам иначо нима доустити Вишарки да вивојштате прога републике и Париза. Копрта револуција у овакој прилици нештоде ожевати. Наполеоновска влада уводила је државне друге и веће парони беху ирритиситице морају признати. Ратом овни маса народа отерењена је изором пррором и други наковити тако, а Да савлако повнорач вожећа био затворен пут. Но да се сасвим уророста држава и народ требаше још шешто, вадљаво је доже обезбавати се на издржање: но милојни пруско — пакичке којеке, вадити ратуо оштету од 5 милијарда и капату на не угађену суму во 5 процената. Ко ће да вадит овај рачун? Процист република, јер вивоноштина рата, пресреће и провисти Францеске неопште прашта друго по да абрину са већше снаку заштити народа, слободу и веља, требало је малем тајне збире (од 4 Септембра) удружити беше заробљен: на испоклетку изпућаше француски рат. Токак својка догађаја очевадало је креру натраг у доба (славни јунијар) од 1816 г. У републиканским скупуштинама од 1848-1851 боку они заступилих високо - паученим парламентарним во-

Стирница из Раденника, број 21, од 17. јула 1871. године, са насловком Марковичевог чланка Бели терор и преговором Марковог Грађанског рата у Француској

који је недавно умро, измислио је у то време читаву комунистичку заверу, која је коштала живота толико људи и тек се доцније дознало да је све било измишљотина – 1863 и 1864 г. за време и после пољског устанка у Русији је бели терор, имајући на челу чувеног Каткова, покосио цвет руске омладине. „Нихилисте“, „комунисте“, „паликуће“, „развратници“ и т.д. све је то нагомилано на руску омладину. Полиција је сама палила куће и дућане а бели терор грмио је да постоји „нихилистична завера“ да попали целу Русију. Муравјов и његови помагачи, који су се прославили вешањем пољских усташа, стекли су неумрлу славу мучењем и убијањем најплеменитијих људи у Русији као што су Михаилов, Павлов, Чернишевски и т.д. Тај бели терор продужава се у Русији и до сада.

Данас после пораза париске комуне он се развија на све стране. На све стране диже се [х]ајка не само на јавне присталице комуне, већ на све слободњачке установе, које дају срестава интернационали „да шири крила“ т.ј. устаје се на све слободњачке установе без разлике.

Ми смо казали нашим читаоцима још у првом листу „Раденика“⁹⁷ шта значи оно опште лагање на побеђену комуноу и општа вика на слободњачке установе у проданој европској штампи. То је бели терор запевао своју стару песму, да доведе несвесне, и страшљиве грађане до ужаса и очајања, како би им се неки „спаситељ“ поретка лакше наметнуо на врат као Наполеон III.

И код нас бели терор од десет година на овамо долази све више у моду. Српској публици добро је позната она кумпанија пробисвета, без отачбине, без знања, без поштења – кумпанија која се продаје сваком власнику. Та је кумпанија код нас донела моду са запада да сваки напредни покрет и сваку напредну мисао нападне са највећом жестином и највећом бесавесношћу. Све људе, који су тражили ма најблажије поправке у нашој окорелој бирократској системи државној, они су називали: црвењацима, јакобинцима, анархистима, који оће да упропасте земљу и т.д. Тако је било све једнако до 1858 г. Лаж и клевета – то је њино оружје. Оним истим људима, које су једном називали „Робеспјерима“, „Рошефорцима“, „уличним демогозима“ и т.д. одма за тим кад је то требало подметали су им сплетке и завере у корист разних династија.

После 1868 г. та је кумпанија код нас у Србији одржала победу у журналистици. Нико није смео да се појави да је либералнији но што је било прописано. Бели терор свуда је видио саме заверенике против династије, народ је био заплашен довољно, они мишљаху да им није више потребна њина ларма и дрека против „либералаца“ већ сами бацише се у либералну позитуру, почеше да се представљају народу као слободњаци, а у исто време почеше народу да заврћу мозак на шајтов, да му доказују како је само оно слободњачки, поштено и патриотично што му они казују. Али ево јавише се млађи људи на пољу српске журналистике и они почеше да износе нова

начела, која се пре нису износила у српској књижевности. Пробисветска кумпанија са својим безконачним брбљањем о слободи и напретку српског народа уплаши се – за своје цепове. Она је видела да ће се брзо показати како је ништава празна водњикава, а поврх тога крајње себична и развратна сва њена проповед српском народу. Она је морала увидети да има пред собом противника, кога није очекивала и за кога није спремна. У своме страху покушала је да сатре ову нову појаву у самој клици. Али сад је требало друго оружје но што је било оно којим се она обично до сада служила. „Републиканизам“, „Рошфоризам“, јакобинство и т.д. све се то већ отрцало и излупало. С друге опет стране јучерањи ђаци нису имали кад да се мешају у династичке завере и кабинетске интриге, па им се ни то није могло пришити. Али оседели интриганци и клеветници нису дуго тражили оружје па су га већ нашли. Кад је у целој Европи почео беснити бели терор против комуне и Интернационале и шпицловски европски листови почели трпати сва могућа злочинства на врат члановима комуне и Интернационале, наше терористе одма су похитали да и нас потрпају у редове побеђене партије и да нас окриве у свима злочинствима што их само може човек учинити. Да скинемо маске!

Одмах у почетку када је Видов дан⁹⁸ почео казивати како и на доњем Дунаву има чланова Интернационале, који бележе све имућније грађане и јављају главном савету Интернационале, да се знаду, ђоја, кад дође револуција,⁹⁹ – још од тог доба знали смо да се је кумпанија спремила да нас нападне. Хтели смо да видимо њену тактику па смо ћутали и чекали. Њена је тактика била заиста простачка, али у исто време грозна. Они су најпре изцрпели цео речник грдње, да покажу како су чланови Интернационале најпоқваренији људи на свету, како они оће да се спарују: отац и кћи, брат и сестра, син и мати – као код животиња; како они оће да забране просвету,¹⁰⁰ да поруше фабрике, споменике, зданија, да попале књиге и т.д. једном речи да „преобрате човека у скота.“ И данашњи образовани свет да врате у првобитно дивљачко стање. Је ли да је то грозно читаоче? А још кад се помисли да и код нас има чланова Интернационале дакле да и код нас има људи, који оће да униште: породицу, веру, морал, просвету и т.д. Уз то су се подбадали грађани да те људе нападне. „А како ћете поступати с људима, који би стојали у служби неких странаца у далеком туђем свету, па радили противу свега, зашто се српско срце загрева, зашто српско срце куца?“¹⁰¹ Разуме се да те људе треба побити камењем – је ли тако г. М. Поповићу, г. Мијајло Ружићу, г. Матија Бане и остала честита кумпанијо?

О! ми знамо врло добро све ваше маневре. Ми незнамо вашу радњу у српском народу од почетка, али од 10 година на овамо ми смо је редовно пратили. За то време ви нисте ни за длаку променули вашу тактику. У име „морала“, „правде“, „напредка“ и свију узвишених појмова човекових, ви сте вазда подбадали грађане да устану с

батинама против свију оних људи, који су одиста желели по својим појмовима да утврде морал, правду и напредак у српском народу. Морал буде и песнице – то је морал што га ви проповедате у Србији од 10 година на овамо. С језуитским лукавством ви сте скопчали азијатску свирепост. Ви сте радили свим силама да пробудите све ниске животињске страсти код ваших читалаца, који су тако исто необразовани као што сте и ви сами и ви сте успели у томе. У Београду и по унутрашњости ви сте образовали или боље развратили један део публике. Ми се још опомињемо оног времена после 29 Маја 1868 г.¹⁰² кад је ваша публика претила да побије све људе, који се усудили да даду ма најмањег протеста против пређашње владине самовоље или који су се само називали „либералци“. А мало доцније, ваша публика образовала је познату кумпанију „буржоносаца“ која је тукла по београдским каванама и баштама све људе, који су се усудили да даду ма најмањег израза, против овдашње ваше грдње на народну странку у Аустрији и омладину у опште. И сада стоји иста публика, спремна да нападне свакога, на кога је ви напујдате. Она је готова да подели свакоме батине и песнице, она се фали једнако како би она „кад би била на место владе“ (то је обично њена кафанска хвала) овоме „оцепила 25“, онога обесила, онога стрелјала и т. д. Питајте је зашто? – Она то незна. Она незна шта оће. Ни у каквом закону, ни у каквој установи, она не би умела ни да оцени шта је напредно а шта назадно, она нема никаквих – ни либералних ни конзервативних начела. Она то није могла ни од кога да научи, јер сте јој ви заврнули мозак са вашим лагањем, клеветом и изопачавањем истине, јер јој ви вазда продајете кукољ за пшеницу, а пшеницу за кукољ, а најчешће просто благо, место једног у другог. Ви сте просто извртели појмове и развртели осећања наше публике. То је била ваша цел – и ви сте је достигли.

Ето такву *демагоику* улогу ви играте у Србији, само како вас ми памтимо, има већ 10 година и ви се усуђујете да другоме подмећете демагогију! Цео ваш је рад непрекидна бесавесна завера и агитација против свију људи који бране слободу и раде за напредак народа и ви се усуђујете да другоме подмећете завере и агитације. Ви говорите да је народ глуп, да је незрео, несвестан, кад је реч о реформама. Али кад ви оћете да народ раздражите против некога, онда је народ зрео, свестан, паметан, све да неможе боље бити. Зар то није демагогија? Кад ми оћемо да порушимо веру, породицу, просвету и све што сте ви измислили, зашто нас трпе власти земаљске? Зашто нас не предаду суду? Ви морате знати да по нашем кривичном закону и по закону о штампи нико не сме нападати у штампи на те ствари. Или ваљда власти неразуму смисао наших речи, па ви узимљете на се дужност да јој га протумачите? Знате ли како се зове та дужност? Она се зове јавно шпијонство. Шта ви радите јавно у штампи? Ви измишљате злочинства, изврћете смисао наше радње *иа нас јавно шпијонство пред њубликом као њросије разбо-*

јнике. Ето то се зове *јавно шпијонисање*. То је тај гадни занат што га терате јавно од 1858 г. па до сада. Ето то је ваш морал и ваша просвета, што је сејете по српском народу.

Ама у вашој дон-кижотској борби против неких уображених упропаститеља породице, вере, морала и т. д. има и једна веома смешно-жалосна страна на коју морамо да вас опоменемо. Г. Бане и г. Поповићу! Ви оћете да спасете породицу од нас! Сетите се на ваш породични живот! Г. Розене! ви оћете да спасете српску веру од нас? Сетите се на вашу веру!¹⁰³ Славна кумпанијо! ви оћете да спасете морал од нас? Има ли горе подсмевке над људским моралом но кад н. пр. матора каћиперка почне да виче на разврат и да проповеда невиност! Сетите се господо на цео ваш јаван рад! Ви сте матора каћиперка наше журналистике. И ви оћете да спасавате морал? Тешко Србији кад је на вас спала!

Но ви нисте били ни с тиме задовољни што сте измислили (или примили разне измишљотине из страних новина) разна злочинства и која је ђоја починила или хтела да почини Интернасијонала и што сте нас прогласили заједно с Интернасијоналом за просте злочинце. Ви оћете просто да нас заћуткате „законом“ т. ј. влашћу и силом. После дугог ситног чаркања, изазивања, подметања, подбадања грађана против нас и других ситних мајсторија, којим се обично служите у борби – ви сте решили да нанесете одсудни ударац. У последње време и Видов-дан и Јединство¹⁰⁴ загрмише против комуне и Интернасијонале у *Србији*. И један и други почеше управо да позивљу законодавство да законом стане на пут Интернасијонале, да строгошћу закона (сигурно укидањем закона о штампи и увођењем цензуре) спасе породицу, веру, морал и т. д. да стане на пут распростирању дивљаштва у Србији! За српско спасење нису довољни разлози г. г. Бана, Розена, М. Максимовића¹⁰⁵ и комп. већ је потребна полиција и кундак.

У целој овој ниској, интригашкој борби Видов-дан и Јединство надметали су се ко ће више просути лажи и ко ће вештије изврнути начела комуне и Интернасијонале, а с тиме и наша начела. Али најјадније је у целом том недостојном нападању, што нико од њих *несмеде да именује* онога кога управо напада, да именује „Раденика“ – или кога му драго против којих је ударац био управљен. Њива шепртљарија могла би нас изазвати на смеј, кад је не би презирали. Видов-дан прича како му пишу „пријатељи из унутрашњости о разуданости штампе, њеним претераним начелима и објављује како ће ове (т. ј. „Раденикове“) претераности изазвати „реакцију у народу“ а „народ је законодавац“ (?) па може укинути закон о штампи.“¹⁰⁶ Страшно! Јединство се позивље опет на неке „забринуте очеве“, на неке „свакидашње тужбе родитеља“ којима деца непоштују ауторитет и оно се већ *нада* „да ће влада и народна скупштина на све ове злокобне појаве отворити очи и наћи средстава, којим да им се пресудно на пут стане...“¹⁰⁷ Очевидно нема другог пута но да се закон о

штампи укине, да се „Раденик“ забрани и т. д. Није ли тако славна кумпанија? Ви то невелите, али то вири из сваке ваше речи. Ето то је најништавније у вашем белом терору.

Али ако ви господо несмете јавно да ударите на нас, ми смемо јавно да одговоримо на ваше тајне, шпијонске нападаје. Ми при-мамо борбу на коју нас изазивљете. Но најпре оћемо да покажемо јавно начела која су данас побеђена за време грубом силом и која ви заједно са свом проданом европском штампом оћете да преставите као начела дивљака, развратника и једвали не – људождера.

Прошле године на омладинској скупштини, ми смо предложи-ли нека општа начела о државним и економским одношајима у друштву, о одношајима мушкиња и женскиња, о школи и цркви. Међу њима стоји у чл. 2: облик је државе општина – и држава се сматра као скуп слободних општина.¹⁰⁸ Ово је начело израз сувремене науке о облику човечијег друштва. Ропска држава, спајска држава, ђифтинска држава, све оне постају *завлађивањем* – а држе се на начелу старешинства, као што смо ми показали у чланцима „Сувремена – буржуазна – држава“.¹⁰⁹ Наука на против оће да људи уреде своје одношаје као равноправне личности, на основу слободног договора. А како ће то урадити? Очеvidно тако ако се људи најпре у основним *группивеним* јединицама у општинама – уреде као равноправне, слободне личности, а за тим ако се ове општине договоре у какву ће свезу да ступе и како ће да уреде своје узајамне одношаје. А не као што бива у ђифтинској држави. Најпре се постави нека власт одозго, па она кроји у какву ће свезу да дођу и поједине личности и поједине општине.

Кад смо говорили о борби комуне и версаљске владе ми смо са тога гледишта оцењивали све тамошње догађаје. Ми смо казали и при том остајемо да је свака војна ред насиља и убијања и у томе су све војне једнако грозне и неправедне, али смо казали у исто време да „моралност или неморалност једне војне мери се поглавито чи-стоћом и узвишеношћу намере што је оће ратна страна да дости-гне.“¹¹⁰ О правим начелима и намерама комуне и по томе о њеној моралности њени [не]пријатељи нити су хтели, нити су знали што да кажу. Они су се само надметали ко ће јој више измишљотина и више злочинства натоварити на врат. Између мало журнала у Европи који су се усудили усред општег лагања да говоре истину, били смо и ми. То су једва дочекали наши терористе. Шарлатани у свима друштвеним питањима, они ни су могли да свате политична и економска начела и кад би то најискреније желили. Овако по својој крајњој шупљоглавости они су само *преписивали* измишљотине европских шарабатала новинарских и њима су придавали своје грдње и своја нападања на нас.

Ми смо местимице указали у нашем листу лажи и измишљоти-не на комуно, и сад ћемо да покажемо њена начела, па нека читаоци сами суде о низости ових измишљотина.

Комуна, – то је суверена (независна) општина. „Комуно“ нева-ља никако мешати са „комунизмом“. Међу њима је велика разлика као што ћемо одма показати. Комуна је *политични* облик друштва. То је *општина*, која сама врши све своје послове. Ту су сви грађани равноправни. Сваки закон, који се у општини изда прима се или неприма општим гласањем свију чланова општине. Сви извршиоци закона у комуни бирају се *непосредно народним избором и могу се сменути сваки час*. То су прости пуномоћници – „делегати“ – народни а ни су власт над народом. Власт је, сам народ. Ови делегати имали су плату, као радници који врше извесне послове, а не као господа, по 6000 фр. или 500 талира на годину. То је управо толико, колико добија један српски питамац, који живи у Паризу. Изчезао је Император и његов сјајни двор са 200 милијона гроша годишње плате, ишчезли су ђенерали, сенатори и маршали царевине са 500.000 и 100.000 гроша плате, ишчезла је стојећа војска, ишчезла је жандармерија, ишчезла је сва општина која се ранила народном крвљу и народним знојем, ишчезао је сав онај терет – војска и жандари, с којима је наполеонска влада давила народ. Ето шта је хтела и шта је урадила комуна. Народ је био и војник и законодавац и контрола над извршиоцима закона. Подела на „владајуће“ и „подчињене“ – збрисана је са свим. Оваке општине требало је да се образују у целој Француској. Савез њиов – то би била преобразена, задахнута новим духом, целокупна Француска. Тако је хтела комуна да преобрази политични облик Француске.

Али шта је било тако страшно у томе облику, да су сви богаташи повикали као суманути „у помоћ!“ „разбојништво!“ и бадили се у наручја наполеоновим солдатима, жандарима и ђенералима да их спасавају од комуне?

То ћемо лако разумети док само видимо шта значи „радничко питање“ и шта значи „комунизам“ и у каквој су свези они стајали са начелом и радњом комуне.

Комунизам је начело економско и правно у исто време. Као економско начело комунизам значи, да више лица уједине свој рад и своју имаовину, да производи њиховог рада, небуду ничија засебна своина, већ општа – заједничка. Правни одношаји своине виде се већ из тога. У комунизму непостоји приватна своина а с њиме непостоје сви они многостручни грађански одношаји, који истичу из начела своине. Морално начело комунизма значи: ради за другога! (а не кради од другога! као што изврћу које-какве надрикњиге). А како овај морал важи за све чланове то је сваки морално обвезан да ради за све остале т. ј. обвезан је да ради сваки за свакога. Уживање тако је исто заједничко. По начелу комунизма као што је сваки обвезан да ради за друштво по свима силама, тако је друштво обвезано да даје свакоме уживање спрам његових потреба (разуме се докле допиру границе могућности). Ето то су основна начела комунизма.

Све што се може пребацити начелу комунизма то је, да оно тражи човека неизмерно вишег и савршенијег но што је данашњи човек. С тога није могла ни једна дружина да опстане на овоме начелу. Али нико од озбиљних критичара није нашао у комунизму неморалности. Напротив највећи реформатори у свету и највећи моралисте сматрали су начело комунизма као најузвишеније морално начело, које се само може замислити. *Сам хришћански морал, као што је изложен у Еванђељу у основу је комунистичан.*

Сви људи који су покушавали да данашње друштво преобразе на начелу комунизма, били су већином личности веома нежне, осетљиве природе, а у исто време дубоки мислиоци. Они су посматрали неизмерна страдања и борбе човекове, видели су да човечанство поглавито страда од тога што сваки његов члан жели да што више ужива, па ма то била туђа мука и туђа зарада. Тога ради они су мислили да могу те људе са тако себичним тежњама преобратити у своју породицу, свезати их љубављу тиме, ако место приватне своине ставе општу, где би у ствари један радио за све а сви за једнога. Они су се варали у томе. Људи су остали себични и сви њихови планови и системи остали су у човечанству као лепи снови – утопије.

Различни проповедници комунизма, већином су људи богати, који су имали доста времена за размишљање, као Плато философ из старе Еладе, Тома Мур државни канцелар енглески, Р. Овен милионар – трговац, херцог Сен-Симон и други – створили су доста „система“ у којима су хтели да створе свет по својој калуци.

Ове системе су различне по својој склопи друштвеном, али у свима лежи једна иста основна погрешка, због чега су све оне *једнако погрешне и једнако – немогуће*. Оне оће да створе *друштво немоћно* – друштво идеално, које не може више да се развија. Оне стављају све људе под једну меру, изједначају све не само по правима и дужностима, већ по потребама – прописују једнака одећа, једнаке куће, једнаку обвезу за све послове у друштву и једнака права на уживање. Разуме се да за овако друштво треба да је развитак човеков дошао до краја – да више никакав напредак није могућан, већ да треба друштво тако да ради, вечито и једнообразно као навиген сат.

Друга је основна погрешка код свију ових система, што оне ни су казивале никаква материјална средства, како да нека система ступи у живот, већ су све полагали на своју проповед. Утописте су се вечито надали да ће се људи уверити њиховим говором, поправити њиховим моралним предикама! Ово је разуме се било нешто најнеоснованије. Људи се никад нису поправљали моралним предикама. Требало је изменити неке материјалне одношаје у друштву, а комунисте нису имали никаквих средстава. Као крајње моралисте они су већином били *непријатељи сваке револуције*. Они су били тако занети дубоком истином своје науке, да су од једне њене проповеди очекивали право чудо: измену целог данашњег друштва. Ус-

љед тога они су образовали разне секте, које су већином имале религиозан карактер, секте које су живиле одвојено од целог народа, али које баш услед тога нису могле да утичу на друге људе. Једном речи: њихова наука постала је конзервативна – назадњачка.

Ево шта вели о тим сектаторима, „Манифест комунистичке партије“ у коме су радници још 1848 г. казали своја основна начела: „што се сталешка борба више развија и организира:“

Ово фантастично дизање над њом, ова фантастична борба против ње, губи све више своју практичну вредност и своје теоретичко оправдање. Творци ових система и ако су били у многоме револуционари, њихове присталице састављају увек назадњачке секте. Они се тврдо држе науке својих учитеља на спрам непрестаног развијања пролетаријатског. Доследно: они би хтели да притупе сталешку борбу и да загладе противности. Они сањају још и сада о остварењу својих утопија, о устројству појединих фаланстерија, о подизању колонија, о остварењу какве мале Икарије – ново издање у маломе новом Јерусалима – и да би остварили све те куле по ваздуху, они апелују на човекољубива осећања хифтинских срдаца и њихове кесе. Постепено они падају у категорију мало пре описаних реакционарских и конзервативних социјалиста, и разликују се од њих само тим што су систематичнији педанти и што фантастичније верују у чудну силу њихове социјалне науке.

Они с тога са огорчењем устају *против поштованог радничког покрета*, који је по њиховом мишљењу: продукт слепог неверовања у ново јеванђеље.¹¹¹

Ето у каквом одношају стоји комунизам, спрам радничких револуција. Какву је он улогу играо у данашњој комуни, која је поникла револуцијом.

Ето то нису могли никако да свате, наши пробисветски витезови. Зато је требало знати историјски развитак друштва, развитак мисли у друштву, развитак партајске борбе и партајских одношаја. О томе није кумпанија знала баш ништа. Уз то је још хтела да престаји комуни што ужасније. Зато је направила праву збрку од комуне и комунизма.

У чланцима „Радничко питање“¹¹² ми смо показали развитак сталешке борбе и образовање *радничке партије* на западу. Ми смо показали тамо *узроке* који изазивају друштвене револуције. А у прошлом броју¹¹³ доказали смо да све комунистичке системе не само да нису подстицале ову борбу, но на против ишле су да је стишају и управо оне дружине које су усвојиле те системе јављале су се спрам радничког покрета као системе назадњачке. У сваком случају бесмислено је говорити: ова или она система или овај или онај говор изазвао је револуцију. То би значило толико исто као кад би неко

* У „Радничком питању“ ми смо показали развитак те борбе.

казао: српске народне песме изазвале су српску револуцију! Као да револуција није производ тираније турске, народне свести о бољој прошлости и народне жеље за бољим животом од чега су и саме песме постале!

Али опет има свеже између радничког питања, комуне и комунизма и то веома блиске. Ми ћемо показати ту свезу.

Комунизам није могуће применити јер није могуће довести људе да живе подпунце у онаким друштвима као што су хтели први проповедници комунизма. То је истина. Али комунизам је изнео *начела* на основу којих треба преображавати друштво и за које треба спремати људе. Он је показао идеал, коме тежи и коме треба да тежи и коме треба да тежи човечанство. Познато је економско начело: да велико газдинство доноси много већу асну но малу, да се усавршавање производње, увођење машина и т. д. може само на великим радњама применити и по томе да велика производња мора пре или после истиснути малу. То захтева индустријални напредак. С друге стране познато је, да је човек који ради за себе, вазда вреднији и пажљивији но онај који ради за другог. Велика индустрија може да напредује дакле само на два начина: или да у сваком народу постане неколико стотина или неколико иљада милијонара а цео остали народ да се претвори у гомилу надничара (као што је већ готово постало у Енглеској) или: да нестане најамништва, а на место тога да се јаве *огромне задруге*, где су удружени радници с капиталом. Ово последње начело – *начело кооперације* изнео је комунизам а на име изнео га је Енглец Роберт Овен комуниста, на свршетку прошлога века, који је по том начелу основао прву фабрику у Њу-Лерку. Од тог доба система кооперације примењена је у много фабрика и прешла је у све школске књиге њифтинске „политичне економије“ па чак и у новинарске чланке њифтинских публициста, који често незнају ни сами да су заражени „кугом комунизма“. Тако је „Јединство“ наједаред после толике грдње на комунизам, на свршетку својих чланака о „Интернасијонали“ почело да одриче *слободу трговине*, слободу куповине и продаје радничке снаге и да препоручује комунистичко начело, како радник осим наднице има *право на извештајан неки део од добити*.¹¹⁴

Исти Р. Овен изнео је начело да се васпитање скопча са физичним радом и да васпитање буде општим трошком свију чланова друштва и то је све применио у својој фабрици. Доцније то су начело усвојили многи њифтински педагози и данас скоро нема педагога који непризнаје важност тога питања, да се рад телесни скопча са васпитањем и који не доказују како држава има право да натера родитеље да своју децу изобразе, како образовање треба да је „обвезно и бесплатно“; како држава треба да помогне у образовању деце онима који то нису у стању да врше и т. д. То исто понављају и њифтинске публицисте, а никако не мисле да је и то начело последица комунистичке проповеди. Али најглавније је што комунизам

оће са свим други морални темељ за државу. Место власти и господства оно оће *раг*. Он оће да сви чланови у друштву раде, да сваки добија по заради. Да је рад темељ друштвеног опстанка и да је према томе главни задатак друштва: да све установе у друштву, било економске, било политичне, било просветне, да су све на то управљене како ће рад заузети онакав положај у друштву какав треба да заузме. Може бити то неће никад доћи, да баш сваки човек има онолико колико заслужи, али је већ огромна добит за све људе у једном друштву да се то призна као циљ коју ваља достигнути, и да све установе воде к томе па докле се дође.

Ево ова начела комунизма – начела сувремене науке о друштву, усвојила је радничка партија и њих је хтела да оствари у париској комуни.

Баш с тога је била страшна комуна, што она није хтела да изједначи људске потребе и људска уживања, што није хтела ништа немогуће, што су желиле утописте. Она је хтела друштвени преображај, онакав, какав је могућан. Али она је хтела то збиљски, а не само на речима, као што раде њифтински реформатори. Уништивши господлук, она је уништила оне огромне издатке, што су се трошили непроизводно и на штету народа. Она је тиме добила огромних материјалних средстава за поправку радничког стања. Кад би Француска само 1/2 буџета за војску и полицију употребила на образовање радника и на организацију радничких задруга она би за неки десетак година изменила савршено друштвени облик целе Француске. Ово су одма увидели богаташи, ђенерали, сенатори, владике и све сорте готовани и од тога су се поплашили. Баш то, што је комуна стала на практично земљиште, што је *остварила* основни облик друштвени, што је у ствари предала народу, да сам мисли и ради о себи и својој срећи – баш то је поплашило власнике, а не што је комуна хтела нешто немогуће. Ево шта вели сама радничка партија о комуни и комунизму: „Комуна је сушта противност царевини. Кад је француски пролетаријат са ускликом: живела социјална република! подигао Фебруарску револуцију (1848 г.) он је нејасно изрекао да жели неку републику која би уклонила не само монархичну форму владе једног сталежа над другим, но која би уништила саму сталешку владавину. Комуна је била одређени облик такве републике.“ „Комуна је била не парламентарно, већ радеће тело, законодавно и извршно у исто време.“* На истом месту говори се о политичној организацији комуне а затим се изриче циљ комуне: „комуна би била полуга да се обори економска основа на којој постоје сталежи и сталешка владавина. Кад се рад једном ослободи, онда ће сваки човек бити радник, а производни рад неће бити својина једне класе.“¹¹⁶ Комуна је хтела: „да лична своина постоји истински, почем је хтела да оруђа за производњу, земљу и капитал, што су сад средство за гњављење и пљачкање¹¹⁷ рада преобрати у проста оруђа *слободном, здруженом рагу*.¹¹⁸ – Али то је комунизам, „немогућни“

комунизам?¹¹⁹ Но они људи из владајуће класе, који су довољно паметни те увиђају да је садањи начин производње немогућно продужавати за дуго (а таквих људи има много), постали су најревноснији и најчистији апостоли здружене производње. Али кад здружена производња не остане празна машта и обмана, кад она прогна капиталистичну производњу, кад укупне задруге стану уређивати по једном општем плану народну производњу, кад је сведу под своју контролу, кад се прекидне непрекидна анархија и непрестани потреси, који се постојано понављају у капиталистичној производњи – шта ће тада бити, моја господо, него комунизам, „могући“ комунизам. Радничка класа није зактевала никаква чуда од комуне. Она није хтела да проведе у народни живот никакве утврђене и готове утопије.¹²⁰ Она зна да како за радничко ослобођење тако и за савршеније друштвене форме, којима данашње друштво само тежи, да за све то радничка класа мора да издржи дугу борбу, да прође дуги пут историјског развитка, у коме ће се и људи и околности са свим изменити.“

Као што сви непријатељи Интернасијонале признају, она не крије своју намеру. Ми смо овде предали њене сопствене речи и по томе сваки читалац може сам увидети, ради чега се пролила онолика крв у Паризу и просута онолика грдња у европској штампи, само да се угуши раднички покрет. Г. Тјер је хтео да спасе своја 3 милијона, што их има као „председник извршне власти“, министри, маршали, ђенерали и друга господа своје масне плате; капиталисте своје радничко робље, новинари и шпијуни тајне фондове и т. д., а сви скупа да одрже господарећи положај капитала над радом. Али може нас ко питати зашто смо се ми мешали у ту борбу: „кад код нас нема радничког питања?“

Ово нам је заиста приговорано не само са стране „Јединства“ већ још много раније говорили су јавно неки наши ауторитети,¹²¹ да то питање није код нас на дневном реду. И на то оћемо да одговоримо.

Кад смо почели да говоримо о сталешкој борби на западу и о друштвеним начелима на којима оће њиове најнапредније партије да преобразе тамошње друштво, ми нисмо хтели тек да парадирамо са нашим радикализмом. Ми смо баш имали у виду наше стање, наш развитак и наше „реформе“. Код нас баш данас почињу „државне реформе“, данас се баш почињу оснивати акцијонарске дружине, излази на видик наш капитал, који оће да створи „народну индустрију“ – једном речи: код нас сад почиње да се буди друштвени и државни живот, који је био укочен бирократским системом за толико година. Ми држимо да сваки који оће да излази као друштвени и државни реформатор па био он државник или публициста, мора

* „Адреса главног савета Интернасијонале.“¹¹⁵

имати темељна теоријска знања о друштву и законима по којима се оно развија. Иначе све ће наше реформе изгледати као неки крпеж. До сада смо већином куповали стар подеран капут са запада, искрпимо га самим старим трулним закрпама, па кад добијемо колико закрпа толико рупа ми вичемо на сва уста: гле каква нам је лепа нова аљина; па је „српска“, па је „ориџинална“ и т. д. То је у државним установама, а тако је исто и у другим друштвеним установама. Ево да споменемо ради примера: данас при подизању наше индустрије стоји на дневном реду животно питање: оће ли индустрију подићи акцијонарске или кооперативне дружине (радничке задруге), али на то нико необраћа пажње.

Ето зашто смо ми хтели темељито да проучимо такву појаву као што је „париска комуна“. Ми смо хтели да покажемо какве последице нићу из самог строја данашњег друштва у Европи и из којих узрока: да покажемо општа, научна начела, државна и економска на којима *једино* може да се организује друштво, па да се у њему утврди поредак, слобода, морал и просвета. Та су начела *научна* т. ј. опште човечанска, која морају важити за све људе и све народе. И та је начела изнела париска комуна и покушала да их оствари. Али комуна имала је да се бори са великим незгодама „да поруши стару цивилизацију“, а ми немамо шта да рушимо. Заиста нема ништа смешније и будалестије него кукњава наше пробисветске кумпаније, како ми оћемо да порушимо српску „цивилизацију“. Тако исто ништа није глупље но говорити како код нас нема радника ни радничког питања.

Радник је сваки човек који својим радом зарађује свој леб. А таква је код нас огромна већина људи. Али на западу има веома много људи који незарађују свој леб, а с друге стране има веома много радника – најамничара, који раде за другога. Тамо је радник и надничар један појам али надничарско питање и радничко питање није једно исто. Ово последње може да постоји без оног првог. И на западу под „радничким питањем“ немисли се само како да се повиси „надница“, већ се мисли у опште: како да се уреде одношаји појединаца, да рад свакога човека буде од што веће асне и за њега и за цело друштво? Ето то је прави значај радничког питања. Уредити рад у друштву значи: осигурати мир и поредак, осигурати морал и просвету – једном речи: значи уредити цело друштво. Такав опширан значај има радничко питање код свију људи, који уме да мисле. Такав смо значај и ми вазда придавали радничком питању, кад смо о њему говорили.

Али пробисветима није било стало до науке и до обавештења својих читалаца. Они су хтели само да поплаше читаоце да ови немисле ништа и да неслушају ништа осим њиове грдње. Они нису смели ни да спомену економска и државна начела комуне, јер би обелоданили своје умно ништавило. Место тога они су измислили како Интернасијонала оће да уништи породицу и да упропасти веру

и савест народа. Али ми ћемо обелоданити и ове лажи као и оне прве, а уједно ћемо показати њиову веру и њиову савест.

У 12 бр. „Раденика“¹²² ми смо казали, да су сви ови наводи, што се печатаху у „Јединству“ и „Видов-дану“ хоја као сопствене речи Интернасијонале, *лажни са свим*. Г. терористе прешли су ћутећи ту нашу приметбу. Разуме се њима је нужно да се ти лажни гласови проносе, како би лакше окривили „наше комунце“ да они оће да униште породице. Ми држимо да је сувишно да се правдамо од таквог бесмисленог окривљавања. Ми смо више пута казивали јавно наше мишљење о положају женскиња у друштву. Ми смо вазда тражили да се да женскињу такво изобраење, и такав правни положај како би оно могло развити све своје природне способности, како би могло заузети у друштву и као *ћривредна* и као *ћравна* личност једнак положај као и човек.¹²³ Ми мислимо да би се са развитком образовања и развитком производне снаге женскиња, узвисио морал његов а тиме би се узвисио морал у друштву; породична свеза постала би оно што треба да је т. ј. свеза по љубави, а не по новчаном рачуну, глупости и потчињености као што сад већином бива. Тужбе по конзисторијама, развод брака и јавна и тајна проституција – изчезли би. Ово наше мишљење данас исповедају најчувенији и најбољи људи у Европи и Америци. Први су устали против данашњег ропског и неморалног положаја женскиње у друштву – комунисте. Да не спомињемо реформаторе – утописте – ево шта вели радничка партија у споменутом „Манифесту комунист. партије“: „Укидање породице! и најрадикалнији се љуте на таку срамну науку комуниста... Ви комунисте оћете да заведете заједницу жена, дере се на нас цела буржуазија једногласно. Ћифта гледа у својој жени само производну справу. Он је начуо да справе за производњу треба да постану заједничке па природно не може на ино него да помисли да ће судбина заједнице и жене да постигне. *Он и не сања да се ћу баи ради о ћоме да се обори садање сћпање женскиња, у коме само фигурирају као ћпросће сћправе за ћпроизводњу*. У осталом ништа није смешније од узвишено-моралнога ужаса наше ћифтарије пред тако званом комунистичном заједницом жене... Ћифтарија незадовољна тиме, што јој на расположењу стоје жене и ћери сиротињске, о званичној проституцији да не говоримо, налази главно задовољство у томе да своје жене наизменично – „*саблажњавају*“.¹²⁴ На ово смо ми и опоменули наше терористе и код свег њиовог бацакања и прања пред публиком, позната је њиова породична моралност и чистоћа. „А само се по себи разуме, да ће укинућем садањих производних одношаја престати и данашња заједница жена, која је поникла из тих одношаја т. ј. нестаће званичне и незваничне проституције.“¹²⁵ Тако мисли радничка партија о породици и у опште о одношају човека и жене у друштву.

„Човек осакаћен у духовности, лишен ћених божанствених полета, остаје без идеала, без правог узвишења, пада у необуздане

страсти у најгрубљи материјализам“ – вели „Јединство.“¹²⁶ „Одузмите народу веру, па сте га учинили способним за свако злочинство“ – додаје „Видов-дан“. А иза овога шта остаје? ништа друго „но ужасна бездна дивљаштва.“¹²⁷ Збиља господо! ви велите да без вере или у опште без моралних начела која човек исповеда, човек би постао звер, кога ништа не веже за друштво и коме ништа није свето. А имате ли ви вере господо? која је ваша вера? каква морална начела ви исповедате? какве божанствене идеале ви имате? Ви вичете на људе који подкопавају „основу хришћанских морала“ – сигурно сте сами хришћани или бар сте хтели тако да се продате.

Верујете ли ви да ће настати страшни суд кад год, па онда да ће подлаци, клеветници, лопови, шпијони и др. „их же числа ћес“ доћи у лакао да муче муче за своја недела? То је доктрина хришћанска – верујете ли ви у ту доктрину? Веома сумњамо да верујете. Али држите ли се барем у нашем грађанском животу начела хришћанства? то знамо поуздано да се не држите. Хришћанство учи: љубите ваше непријатеље! праштајте онима, који вас мрзе и молите се за оне који вас гоне! А ви господо не само да не праштате онима који вас гоне, већ мрзите на оне који на вас необраћају никакву пажњу, ви клеветаете на њи, подмећете им најгадније измишљотине, само да накликаете на њих полицију. Хришћанство учи: „пре ће камила проћи кроз иглене уши него богаташ у царство небесно“, а ви опет чечите једнако пред вратима богаташа, којима је по хришћанској науци пут у рај на свагда затворен. Хришћанство учи: „ако имаш две кошуље подај једну ономе, који нема ни једне“ – а ви ћете да се прескупо наплатите од народа и за ваше најгадније дрљотине по новинама. Је ли то ваш хришћански морал? Ви лажете – ви нисте хришћани. Нема ни једног узвишеног хришћанског начела, што га ви нисте погазили и што га негазите сваког тренутка. Па шта сте ви онда? какву веру верујете? Никаку. Ви немате вере па доследно вас вера не веже да будете морални у животу у вашој јавној радњи. „Морална начела“ ни су шупље фразе, већ су истине, које се могу применити у животу у људским одношајима. Ћ. пр. хришћански морал: „љуби своје непријатеље“ кад би се остварио укинуо би полицију, жандаре, војску, судове – једном речи све оно без чега ви не можете ни замислити „државу“, „поредак“, „умерену слободу“ и друге ваше појмове. „Ако имаш две кошуље подај једну ономе који нема ни једне“ кад би се остварило довело би потпуни *ућоћични комунизам*, на што је заиста ишло хришћанство, као што показује заједнички живот манастирске браће. Ама ви називљете такво друштво дивљачким. Ваша морална начела, ваша слобода, ваш поредак, ваша просвета – све је то сама шупља фраза. Ви немате никаквих моралних начела, нити каквих „божанствених идеала“ на основу вере. А имате ли каквих моралних начела на основу науке? Ви не знате никакве науке – ви сте шарлатани кроз и кроз.

Наука је разбила многе снове из оног доба, кад је човечанство било још неразвијено. Она неверује у „вечне муке“ и „вечна уживања“ и друге људске фантазије, али је она проучила човекова осећања, човекове потребе и услове за развитак, па је на основу тога изучавања поставила морална начела, по којима људи треба да живе и која треба да се остваре код људи. Што је неко морално начело савршеније и доследније израђено науком тим је оно чистије, узвишеније, јасније и тим се лакше и тачније даје применити у друштву. Једно такво морално начело изнела је сувремена радничка партија у Европи, а то је: *свакоме према заради*. Ништа не може бити јасније и простије од тога начела. Ако неки богаташ троши годишње 100.000 дуката а зарађује само иљаду, очевидно он мора осталих 99.000 д. узимати од других 99 привредника, који зарађују сваки по 1000. Ови су дакле опљачкани, а онај је грабљивац. Има милијони начина по којима се овако грабљење у већем и мањем размеру свршава у друштву. Тај је одношај неморалан. Научни морал дакле зактева да се господујуће класе одреку тога права да гутају туђу зараду и да се такве установе утврде у друштву како би свакоме зарада била оцењена и награђена. Али код вас само ко спомене те установе он је одма злочинац, дивљак, развратник и т. д. Ви кокетирате с радничком класом,¹²⁸ ви оћете да радник добија неки део од чисте добити у неком предузећу, ви препоручујете газдама да узимљу у ортачину своје момке; ви оћете овим сићушним мерама да решите радничко питање.¹²⁹ Али ви не можете или нећете никако да сватите најпростију истину: да се не може трошити 2 милијарде годишње на одржање господлука: императора, принчева, ђенерала и т. д. да се не могу ранити милијон људи који ништа не раде већ једу готово, а да опет добија „сваки према заради.“ Ви оћете да буду „и овце целе и вуци сити“ т. ј. као и сви шарлатани не ћете никакву реформу, већ оћете да преварите раднички свет. Ви немате никаквих моралних начела на основу науке, јер незнате науке. Па шта сте ви онда кад немате ни вере ни науке? Ви сте сами казали какви су људи, који немају никаквих виших човечанских и божанствених идеала у 130 бр. „Јединства“: „глупа, незнабожачка маса, лишена свију племенити чу[в]става, погружена у најсебичнији материјализам, па зато не способна и за саме моралне појмове а камо ли дела робска према лукавима, који би ласкали њеним пороцима и превиђали њена злочинства, да је боље подјармљују, а готова на свако тиранство према онима који би је обуздати хтели...“¹³⁰ Грдећи оваким гадним измишљотинама начела савеза т. ј. најнапреднија и најузвишенија сувремена начела, ви нисте ни приметили, да сте најцрњим бојама насликали вашу покварену природу. Јер ви сте та незнабожачка маса, која незна ни шта, која не верује ни у шта. Ви сте живели вазда за свој трбух и служили сте вазда ономе, који вас је боље платио да намирите свој „најсебичнији материјализам“. Као црви ви сте се превијали пред власницима, „ласкали сте њивим пороцима“ и

„превиђали њива злочинства“; *исти* фале просипали сте свима власницима редом а за тим *исти*м грдњама обасипали сте их кад су изгубили службе – све у име поретка, слободе, морала, патријотизма и т. д. Ето зашто ми презиремо ваш „поредак“, вашу „слободу“, ваш „морал“, ваш „патријотизам“, вашу „веру“ и вашу „просвету“.

Ви оћете да спасете српство од „претераног слободњаштва“ па му претите „реакцијом“. Али да! ви нисте за реакцију, већ то оће „ваши пријатељи из унутрашњости“; ви се бојите да народ непадне у реакцију! С киме ви проводите комендију? „Видов-дан“, његови пријатељи, реакција – зар није све то једно исто? Ама само хтели би да знамо: које би то либералне установе имале да се укину у Србији па да наступи реакција? Покажите нам те установе! Покажите нам те реакционарске установе које би имале да се заведу у Србији! Србија је преживела доста реакција; имала је „Тркићеву рупу“, „шабачки логор“, имала је „кврге“, „точкове“, батине, кундаке и на послетку убиство кнежево, стрељање на Каја-бурми¹³¹ и кумпаније будоносаца. Шта би ви још хтели? Ви и ваши пријатељи у свима тим приликама играли сте улогу: интриганата, букача, тајних и јавних клеветника и доносача, па вам се то усладило јер је то најбоља прилика да се добро наплатите. Ваљада би то хтели и сада. Иначе шта значе ваше слутње неке „реакције“ кад нема против чега да се „реагира“?

Не господо, нема у Србији никога коме би било у интересу да поруши морал, породицу, веру, савест – *осим вас самих*. Ви то знате тако исто добро као и ми. Ви знате, да сте ви најбоље пролазили у она времена кад се морал и савест најмање поштоваше и код оних људи, који су најмање водили рачуна о тим „простачким предрасудама“. Тако исто никоме у Србији није у интересу да прави нереде осим вас самих и ваших пријатеља – „службо-ловаца“.

Хтели смо да вам одговоримо отворено, да знате ко смо и шта оћемо, да знате једном за свагда, *да у Србији има људи који се ипак исто не боје реакције, као што презиру ваш либерализам*. У будуће можете измишљати и клеветати на нас шта вам је воља, ми вам не ћемо никада одговорити. Не ћемо с тога, што вас држимо за ђубре туђинско на нашој земљи.¹³²

Раденик, бр. 17–21, од 8. до 17. VII 1871.

ЖИЛ ФАВР-ВАРАЛИЦА.¹³³

* Под овим насловом „Фолкстаат“^{133a} у 55 бр. доноси извештај о злочинствима данашњег министра спољних послова у Француској, о чему смо једном саопштили кратку белешку нашим читаоцима.¹³⁴ Ево целог извештаја.

„Из адресе главног савета Интернационала видели смо каквог је духа чедо овај племенити витез поретка, своине, породице и религије. Његова је породица брако-ломство, његова своина грабеж туђег наследства, његов поредак фалзифицирање јавних грађанских протокола, а његова религија достојно крунусање свију ових срамних дела. Али не треба мислити да је ово тајна његовом „прет-постављеном“ Тјеру и његовим помагачима у влади. Кад је Милијер печатао доказе о томе у „Ванжеру“,¹³⁵ говорила је о томе сва штампа у Паризу, а нарочито језуитски лист „Инивер“.¹³⁶ Пре неколико дана бранио је г. Гери, пређашњи царски сенатор принца Плонплона (Наполеона),¹³⁷ од нападаја Фавровог на овај начин: „Не треба да се чудите што принцу није удесно да вам одговара; и вама није било удесно да одговорите г. Милијеру...“ У осталом седио је Милијер као париски посланик са Жил-Фавром у истој скупштини у Бордо-у недељама, па да му је Фавр бар споменуо што; а Милијер могао би доћи на 20 година робије да су ова акта била лажна, што их је напечатао. Једно је Фавр урадио: и то чим је дочепео Милијера у грађанском рату, ма да овај није био ни члан ни званичник комуне, ућуткао га куршумом за навек. Али са Милијером није ни дело изчезло. Милијер је добио акта од извесног Лалија старог адвоката, који је сам био умешан у процесу о грабежу наследства, који је водила ограбљена породица (Адијо) против Жил-Фавра. Овај Лалије свadio се доцније с Жил-Фавром због зида неке њиове две куће па је дошло до парнице и ту је Жил-Фавр био тако безобразан, те пребацио Лалију као да је овај неки уговор у тој ствари искашарио. Ван себе од љутине викнуо му је Лалије у судској седници: „Ви сте сами кашар и ја ћу вам то доказати!“ Од тог доба прошло је неколико година; Лалије је остарио али његова мржња на Жил-Фавра остала је млада, и он је предао Милијеру ова акта, од којих је овај један део и то не најцрњи печатао. Остало би дошло доцније. Чим је версаљска војска ушла у Париз постарао се је Жил-Фавр те је одма Лалија

уапсио и заптио његове папире. Али човек који је печатао папире нашао је међу њима једно писмо из Адијотске парнице, које тако компромитира Жил-Фавра, да га је чиновник морао предати вишој власти. Сад је постала невоља за Жил-Фавра. Почели су преговори са Лалијем да ово несрећно писмо врати Жил-Фавру. Али старац остаје тврд: „Можете ме стрелјати, али писмо невраћам“. Тако стоји ствар сада, о њој се у Паризу међу адвокатима јавно говори и многи од њих заузимљу се да се пусти Лалије против кога нема ништа. У кратко, постаје све немогућније да ствар ућутка и све више отвара се Жил-Фавру изглед на – будућност која му припада – робију.

То је г. Жил-Фавр, министар спољних послова у француској републици! И он још пре неколико дана беше одређен за председника највишег суда у Француској, касационог суда! И још се чуде јункери, бирократе и ћифте што радници не трпе управу таквих људи!“

Рагеник, бр. 18, од 10. VII 1871.

[ЗАТВАРАЊЕ ЧЛАНОВА КОМУНЕ. ПРОЦЕС ПРОТИВ НИХИЛИСТА У РУСИЈИ]

* Затварање чланова комуне још непрестано траје у Француској.¹³⁸ Рачуна се да је за ових последњих дана затворено до 500. Тако је ових дана затворен архитект Арнолд, члан комунског комитета. Још се јавља да је ухваћен ђенерал Бисон. – По вестима француских листова почеће се скоро суђење позатвараним члановима комуне, којих ћемо имена другом приликом саопштити нашим читаоцима.

До колике је подлости дошла француска влада види се из овог писма које је Асија члан комуне управио на Рума министра пропалога царства: „Ја сам сада заточеник у Версаљу као члан комуне, а пре сам био врло незнатан али најогорченији противник павшега царства. Поред свега тога обраћам се на вас. Данас износи се на ме да сам агенат пруски као и то да сам био *ваши* шпијун у Крезоу. Ја дозвољавам мојим непријатељима да ме осуде, али не дозвољавам да ме обешчесте. Зато вас молим да се, што је могуће отвореније изјасните, је сам ли до данашњег дана икад дописивао с вама посредно или непосредно. За сведока нећу вас позивати и ако бих имао права, јер желим да вам уштедим ту непријатност, а врло ћу вам захвалан бити ако јавите то што вас молим, моме адвокату Леону Бигону у Паризу. Није нужно да кажем да ћу вашу сведоцбу мојим судијама прочитати. Асија.“ Из тога се писма види да версаљска влада нема довољног основа да осуди чланове комуне као „разбојнике“, већ тражи да их обрुка па да их суди и казни као издајце земље. У своје време саопштићемо извод из тога процеса нашим читаоцима.¹³⁹

Друго је важно из светских прилика *процес против нихилиста у Русији*, због завере којој је циљ било да сруши постојеће стање форму владе. Тужба коју је државни прокурор прочитао суд је усвоио. Као главни вођи окривљују се Нечајев¹⁴⁰ студент петровске земљеделске академије у Москви, Орлов и Ткачов писац. Нереди ђачки у почетку 1869 у петербургшким заводима, због тога што им није власт дала право збора и да имају касу, постали су подстрекавањем тих људи. Пошто је власт стишала нереди не допустив студентима шта су тражили, они, предузму друге мере да побуне народ.

Да би се лакше извршио план добавили су тајну штампарију, скупљали новце. Пошто се Нечајев врати из „загранице“ куд је побегао, оснује у Москви тајно друштво, које има своих чланова по свој земљи. Друштво је имало свој печат и писмена, свој закон, по коме је осуђен и погубљен студент Иванов зато што је издао. – Какво је стање у Русији види се из тога што не mine ни једна година да се не открије завера, да се не побуне сељаци, да се не попале села. То друштво позивљући народ да је спреман кад дође дан суда народнога вели у прокламацији: „Ми имамо негативан и непромењив план безобзирног рушења данашњег неспособног стања.“

Рагеник, бр. 24, од 27. VII 1871.

СЛОВЕНСКА АУСТРИЈА И СРПСКО ЈЕДИНСТВО.

Ми смо изrekli једном у „Раденику“ наше мишљење о новој, словенској Аустрији.¹⁴¹ Многим нашим пријатељима с ону страну Саве и Дунава показа се наше мишљење чудновато, а у многоме и нејасно. А међу тим у данашњим тешким околностима треба да смо с тим питањима са свим на чисто; треба да знамо јасно наш данашњи положај а тако исто треба да нам је јасно оно за чим тежимо. Сад је време за рад, а не за разлагање и вечито препирање. Ево да се објаснимо на кратко.

Ако се посматра покрет „народности“ у целој Европи, а нарочито у Аустрији опажају се са свим два различна правца, која се протурају под једним именом: „питање народности“. У борби Италијана за своје јединство, у устанку Маџара од 1848 г. па до сада, у српском устанку од исте године, у устанку у Боци, као и у свима устанцима у Турској царевини – огледа се свуда један исти покретач и једна иста тежња: сви народи што устајаше против *туђинских угњешача*, ишли су да се *ослободе* од политичног и друштвеног притиска, од глобе, зулума, кривога суђења, тиранисања у јавном и приватном животу, а у исто време да осигурају свој језик, своју веру, своје обичаје и у опште своје народне особине, које карактеришу један народ. Мржња против туђинаца, била је у исто време мржња на власт, мржња на зулумџаре, који су имали власт над народом. Под именом ослобођења од „туђа јарма“ народи су вазда разумевали ослобођење од „јарма“ у опште т. ј. потпуну политичну и друштвену слободу. Ова је мисао јасно изречена у српској народној песми: „кад се ћаше по земљи Србији, по Србији земљи да *йреврне* и да *друџа нас-ййане судија*“ – народ је желио не само да се сруши турска власт но да настане „друга судија“ – *друџи друшйивени ред*. „Ту кнезови ни су ради кавзи, нит су ради Турци изјелице, већ је рада сиротиња раја“ – т.ј. раја је потчињена маса народа, а кнезови и Турци који заједнички господаре долазе у један ред као непријатељи народњег ослобођења.

Овака иста тежња огледа се у борби подчињених народа у Аустрији у данашње време. Маса народа очекује да ће са пропасти „немштине“ и „мађарштине“ пропасти уједно све невоље од којих народ пати: аустријски господук, ради кога се народи крвише толи-

ко пута са другим народима, који им ништа учинили нису; да ће пропасти солдација, која коси цвет народа; да ће престати несносне порезе, које народе разоравају; да ће нестати тиранија „вровне власти“ и најбезобразнија плачка њених најмљених органа; да ће народна просвета доћи на место туђинске, од које народ нема вајде и т.д. Једном речи у борби за народност народи замишљају борбу за политичну слободу, просвету и благостање т. ј. за друштвени напредак.

Ово је чисти и прави покрет за „народност“. Овај је покрет био вазда напредњачки – револуционаран. Где су народности слободне у политичном и друштвеном погледу као н. пр. у Швајцарској, онде нема тежње за народним уједињењем – нема „питања народности“.

Уз овај напредњачки покрет за ослобођење народности опажа се вазда други покрет. Владари, спаије, владике, министри; кандидати министарских столица у опште горњи слојеви друштва, мешају у овај покрет вазда борбу за „историјска права“, за „државно јединство“, за „државну самосталност“ и т.д. Они су ради да поврате негдашњи облик државни, у коме је народ једном живео и у коме су они имали *госйогарећи йоложај над народом*. Или ако такве државне форме није ни било они желе да је створе. Под фирмом „народности“ они не иду за тим да се народ ослободи, већ да промене форму ропства; они неће да учине корак напред у народној историји, већ корак назад. Тако се боре чески, мађарски и хрватски великаши за „историјска права“ ческе, мађарске или хрватске круне. Уз њих пристају већином из истих узрока великаши црквени. И једни и други теже да поврате стари историјски строј државни и да поврате у томе строју своје господство. У целој борби за начело народности у Аустрији вазда су се примећивала ова два правца у борби против „централизације“, против „немштине“ и „мађарштине“. Преставници правог народног правца или нису умели да одвоје народну ствар од интереса великаша што сами нису били на чисто, шта управо жели народ да постигне решењем питања о народности; или су се из „политичких“ обзира држали с великашком странком, да лакше сруше централисте т.ј. ону партију у Аустрији, која оће да одржи јединство власти и државне администрације а с тиме уједно и господарећи положај Немаца у Аустрији.

Од како се започе парламентарна борба у Аустрији за унутарњи преображај (после италијанског рата)^{141а} опажа се непрекидна збрка међу партијама, нејасност тежња и неопредељеност њиових начела. Начело народности одриче сва историјска права. Ко би хтео да начело народности узме као основу по којој би се имали уредити државни одношаји различитих народа у Аустрији, тај би морао да одрекне не само историјско – државно право Мађарске, Хрватске, Ческе и других аустријских земаља, већ би морао да одрекне владајућој породици аустријској право владавине и право наслеђа на различите круновине.

Уз то народи су са ослобођењем од туђинског притиска очекивали да ће настати неко боље стање, да ће бити сложније, разумније и срећније живљење – очекивали су управо неки нов живот. Очевидно ово није могло доћи, док се не обори цела државна зграда у Аустрији.

Да се реши питање народности у Аустрији у правом смислу, треба дакле разрушити монархију хабсбуршку, која је скрпљена жидбама, наслеђењем и разним уговорима и која се држала језуитским лагаријама и грубом солдачком силом. С овим програмом није смела да изиђе на јавност ни једна партија у Аустрији. Место тога у Аустрији је изнесен неки „федерализам“ народности, који је права накарада од федерализма. Чеси су први изнели такав федерализам. Они желе савез „народности“ у Аустрији, а у исто време траже да се призна „државно право“ чешке круне, међу тим у Чешкој круновини има цела трећина Немаца. Чеси управо траже савез држава историјских т.ј. оних држава, које су некада постојале под једним владаром. Они оће нешто налик на покојни немачки бунд, с том разликом што би различите аустријске савезне државе место различитих владара имале једног аустријског цара, који би у исто време био краљ у неколико одвојених земаља, и место савеза у Франкфурту, имале би у Бечу скупштину „делегација“. Такав федерализам траже Пољаци у Галицији и Хрвати; на то би пристали и Маџари, само кад им не би било на путу историјско право хрватско. Ето за тај федерализам ми смо казали у 2. бр. „Раденика“,¹⁴² да је *најгора државна форма*, која се само може замислити.

Има људи, који разуму шта значи овај федерализам, али мисле да је то најпречи пут да се Аустрија распадне. Они мисле: кад поједине круновине буду унутра самосталне, кад се умања сила, која их веже у једну целину, нарочито кад се умањи војничка сила којом се поглавито држи вровна власт у Аустрији, тада при првом сударцу са спољним непријатељем или при буди каквом устанку у земљи, Аустријска државна зграда распашће се.

Ми држимо да су ови рачуни са свим погрешни. Аустријски државници попустили су Маџарима кад им је то требало, па сад помоћу њиовом држе у шкрипцу остале народности у Маџарској. Они су попустили Чесима и Пољацима и с тиме су и њих задобили за „државно јемство“ аустријско т.ј. за непријатеље осталим народима и тиме ће продужити живот свој још за неопредељено време. Нетреба заборавити да Старо-чешка партија исповеда најискреније да је Словенима нужна Аустрија, што је један од њених вођа (Полацки) више пута јавно исказивао. Што се младо-чешке партије тиче, нама се чини да је то оно исто што „левица“ у Маџарској т.ј. партија која тражи за једну длаку већу државну самосталност и за један грош више унутарње слободе, но старо-чешка.

У овим парламентарним борбама, српски народ заузимао је најгори положај. Он је по „историјском“ праву раздељен на неко-

лико државних делова. Један је део у непосредном одношају са Маџарском круном; други је део под круном Хрватском а трећи – у Далмацији – дошао је опет непосредно у владавину аустријског дома. Српском народу остало је да се оделито бори за своју народну самосталност не у држави, већ у општини, у суду, у школи – свуда у јавном животу. Он је морао да се бори против Талијана, Немаца и Маџара. Разуме се у тим месним борбама он није могао да изнесе општи програм који би решавао на свагда положај целог Српског народа у Аустро-Угарској. Ту се борило просто за живот – од данас до сутра. И они који су свађали шта управо значи решење питања народности, нису могли јавно да изиђу са својим програмом. *Прави федерализам по народности* т.ј. да сваки народ у Аустрији образује засебну целину и да *народи* између себе образују савезну државу – то је она изрицала више пута као своје начело, ма да у парламентарним борбама она није могла да се удаљи са земљишта „леgitимитета“. Осим тога на њену част служи, што је она у свим политичним и друштвеним питањима међу најнапреднијим партијама у Угарској.

„Федерализам“ што га оће српска народна странка у Аустрији, са свим је нешто друго но што је федерализам код Чеха, Хрвата и Пољака. Српска народна странка оће савез народа, а не савез историјских држава. Али ко добро познаје стање Угарске и Аустрије, мора знати да се „савез народа“ у Аустрији не може образовати пре но се сруши царевина аустријска и краљевина угарска т.ј. не може се свршити без унутарње револуције у Аустро-Угарској. Српска народна странка била је стављена између две противности: или да стане на земљиште револуционарно и да отворено изнесе своја начела одбацујући са свим и своја и туђа „историјска права“; или је морала да увија и отступа од свога начела, да остане на „законитом“ земљишту историјских права и других државних закона и да на тај начин маневрише између Беча, Пеште и Загреба.

Ми не ћемо да критикујемо политику српске народне странке у Аустро-Угарској. Наша је намера овде да покажемо само да је сувремена „словенска“, „федеративна“ Аустрија, коју у изгледу цртају чешки листови и за којом теже Чеси, Пољаци и Хрвати *назад* у историји аустријских народа и да је таква Аустрија још нешто горе, збрканије и немогућније у садање време но „централистична“ или „дуалистична“ Аустрија. У исто време хтели смо да објаснимо шта је прави федерализам по народностима. И ми смо дошли до закључка, да савез народа у Аустрији може постати онда, кад се поруше сва историјска права, на којима се држи влада немачка и маџарска над аустријским народима; кад се сломи сва државна солдачкочиновничка машина, која држи сада те народе у покорности – једном речи *кад сувремене Аустрије нестане*.

Овај закључак, који се није смео изрећи на аустријској земљи, ми смо на овој страни сматрали за дужност да изнесемо јавно и

отворено. Треба једном да сазна српски народ у Аустрији и Србији праву своју мету па према томе да удешава своју „политику“ спрам Аустрије.

Но ми овде говоримо само о наличју главног предмета. Ми велимо само Аустрија треба да пропадне – али шта долази после? Кад се сви покорени народи ослободе, какву ће државу или какав ће савез држава образовати ови поједини народи? Ми не ћемо да се пуштамо у опширно разлагање како би ваљали да се уреде сви народи у Аустрији, но ћемо да говоримо само о Српском народу.

Сваки који је пратио укупни покрет целог живота српског народа опажао је свуда неку општу тежњу: да се упознају разни делови српског народа један с другим, да се обавесте како су они *један* народ разкомадан, згажен и задављен туђинском силом; да се у свима деловима покрене радња да се зближавају и уједињавају где год је могуће. А у најновије време укорењава се како у нашој књижевности тако исто а може бити још и већма, код целог српског народа, једна општа мисао, а та је: да се српски народ *јолијично уједини*. Срби из Црне Горе, Далмације, Ерцеговине, Босне, Србије, Аустро-Угарске и др. желе да створе једну *српску државу*.

Ми смо казали напред шта мислимо о начелу народности и о овој тежњи покорених народа, да се отресе туђег господарства. Овде само обраћамо пажњу на једну значајну појаву из живота европских народа. У Швајцарској живе у једно три различита народа: Немци, Французи и Талијани и код ових различитих народа не јавља се никад „тежња“ да се уједине са другом својом браћом у „великој“ Германији, Француској или Талијанској. Узрок је томе очевидно тај што су политичне и друштвене установе у Швајцарској далеко савршеније но у поменутим монархијама. Кад је у Италији и Немачкој питање о народном јединству било у највећем жеку, у Швајцарској нико није помишљао да се „сједињава“ с овим или оним народом. Кад је народу добро у једној земљи народ не тежи да се уједињава. Ова појава још већма потврђује оно што смо напред казали: шта народ очекује од народног уједињења. Он чека отуда слободу од сваког насиља, он чека просвету и материјално благостање – једном речи он мисли, да ће тек у својој држави престати да робује и почети да живи.

Мисао: српско јединство, то је најреволуционарнија мисао што постоји на целом Балканском полуострву од Стамбола до Беча. Та мисао садржи већ у себи: уништење Турске и Аустрије, престанак Србије и Црне Горе *као самостјалних кнежевина* и преврат у целом политичном склопу српског народа. Из делова оне две царевине и из две српске кнежевине постаје једна, нова српска држава – то значи српско јединство.

Ми знамо да ће се многи ђифта ужаснути кад прочита ове речи: „најреволуционарније“, „престанак кнежевине Србије“, „преврат“ и т.д. али у ствари мисао: српско јединство – то значи: Аустрија и

Турска не могу се срушити без револуције, а нова српска држава не може се образовати а да кнежевине Србија и Црна Гора и даље постоје. То мора бити свакоме јасно, ко оће да говори о српском јединству.

Има политичара код нас који мисле да се то може свршити без револуције, на темељу „легитимитета“, на основу уговора и трактата, које је некадашња средњеveковна, *сјајуска* српска држава или боље њени владари имали с Турском. Ово је просто ћаскање. Да се то докаже, довољно је само споменути да се овде говори о јединству целог српског народа, а не само српског народа у Турској; а осим тога да су и сами они уговори српске државе с Турцима давно поништени историјским фактима и новим уговорима, по којима је уређено и „ујамчено“ данашње стање у Србији и Турској. Но за нас је много важније да знамо облик уједињеног српског народа т.ј. облик „нове српске државе“.

Питање о облику „будуће српске државе“ веома је важно. Управо сваки онај политичар који мисли да ради на томе, да се српски народ уједини, мора замишљати неки облик тога јединства – иначе његова радња нема смисла. Сваки политичар мора замишљати ту државу на неком земљишту са одређеним границама и са извесном државном организацијом. Без тога његова политика нема никакве стварне вредности, већ су голе фантазије. Ма да је ово питање веома важно, на њега се веома мало код нас обраћало пажње. Због тога и данас *јолијични радници у разним деловима српског народа немају заједнички одређене мейне и заједничког програма за рад, већ сваки се бави већином око својих месних њишњања а за „ојишћу“ целу ради на довај како се кад деси*. Па при свем том, кад год се повела реч у нашој штампи или у јавним зборовима нарочито да се одреде начела политичног и друштвеног уређења на основу којих би се могла подићи целокупна друштвена зграда целог српског народа – вазда је устајала огромна већина људи – па међу њима на жалост и људи изображених, патријота, омладинаца – па су доказивали да је то прерано, да би то произвело само поцепаност међу људима који су „сагласни“ да раде „заједнички“ на српском ослобођењу. Каква се поцепаност може још изродити међу људима који нису једних начела, немају заједничког програма и не раде ништа заједнички? Они су већ поцепани. Заједничка програма мора баш бити таквог својства да је сви приме и да сви заједнички раде, да је остваре. Она баш иде на то да поцепаности нестане.

У главним цртама, ова су начела изнесена пред прошлогодишњу омладинску скупштину,^{142a} али нам извесне околности не дозвољавају да иста начела развијемо и разјаснимо као што би нужно било и као што би ми желели. Други јавни органи ни су се о тој ствари ни толико изјаснили.¹⁴³

ПРЕД ОМЛАДИНСКУ СКУПШТИНУ.

Пре но што се састанемо у Вршцу нужно је да проговоримо неколико речи, да се објаснимо: шта ћемо да радимо на шестој омладинској скупштини.

Омладина је имала већ пет скупштина,¹⁴⁴ на њима се већало непрестано о начелима и организацији омладине, па до сада ми нисмо још утврдили ни омладинска начела, ни омладинску организацију. Данас пред шестом скупштином ми морамо да започнемо објашњавање с почетка где смо стајали још на првим омладинским скупштинама.

Но пре морамо да кажемо једну примедбу: Код нас има људи који једва чекају да што пребаце омладини, а нарочито њен нерад за опште ствари. Тиме се особито одликују затуцанци у Србији – који ништа неосећају осим страхопоштовања пред влашћу, ништа не желе осим да мирно „проживе“ или још да дођу до власти, који ништа не раде, што им се неплаћа новцем или почастима и ванџаментима. Ти људи најмање имају права да нам пребацују нерадњу за општу ствар, јер су они сушта себичност. Они грде омладину, не с тога што би желели да она озбиља што ради за народ, већ с тога што се боје омладинског рада, особито таквог, који би био користан по народ. Успех омладинског рада опасност је за њихове интересе. Зато и они са злурадним подсмехом фале омладинску „лојалност“ и патријотизам, кад год им тишина у омладини осигурава добро стање, а грде омладину онда, чим се она крене. Овим људима хтели смо унапред да одговоримо. Они нити имају права, нити су у стању да нас критикују.

Друга је наша критика. Ми критикујемо омладину као њени чланови. Критикујући омладинску радњу, ми критикујемо себе саме. Па при свем том нико неће наћи савесније критичаре омладинске радње од нас, јер ми критикујемо омладину с тога што желимо успеха нашем заједничком раду.

Сад на ствар.

Више пута стављала је омладина себи питање: шта јој је циљ? и на то је вазда одговарала: циљ је омладине да духовно уједини српски народ, са помоћу науке, на основу истине. Шта то значи? Очеvidно то значи да српска књижевност постане једна, као што су

Немци и Италијани живећи у разним државама имали једну књижевност, да се књижевношћу и јавном речи пробуди свест код разних раздвојених делова српског народа, да се код њих пробуде заједничке симпатије, заједничке тежње и заједнички рад – да српски народ у свим деловима сазна да је један, српски народ. Начело народности било је основа на којој је поникла омладина. Уједињена српска омладина поникла је данас тога ради да на основу овог начела путем књижевности и живе речи „духовно“ уједини поцепани српски народ. Разуме се по себи, да је ово духовно јединство вазда клица из које се може развити политично јединство народа.

Ово начело и ова циљ огледа се јасно у штатутима омладинским. Али у целом раду омладинском невиди се ова њена основна мисао.

До душе у Бачкој, Банату и Срему где је омладина најдубље уватила корена и свест о народном јединству најдубље је проникла у све слојеве народа. Али ако посматрамо историјски развитак постања народности у Угарској и постанак омладине види се јасно да је покрет за „народност“ у бив. Војводини одпочет далеко раније но што је поникла омладина; да је омладина управо поникла *услед* овога покрета (а није га она створила) и она је тек доцније ступила у борбу, која је већ била у велико развијена.

Чим је омладина отпочела да шири свој покрет даље она је наишла на препреку с ову страну Саве и Дунава. Друга омладинска скупштина била је управо отерана, ако не и растерана из Београда. Од тог тренутка као да је просечен развијетак омладинске радње. Одма идуће године деси се убијство кнеза Михаила. Противници омладине стараше се свим силама да јој наметну кривични процес у Србији и Угарској, као да је она саучесник у том убиству. Удар који је био намењен омладини није је згодио са свим, али ју је опет отерао са њеног главног правца. Омладина у своје правдању, (а нарочито чланови омладине који по *своје раду* заузимаху прво место у омладини) поче да уступа у својој одбрани, да одриче сваки „народности“ – политични – карактер својој радњи и да се преставља као просто књижевничко друштво, склопљено из разних омладинских дружина за распрострањавање корисних знања у српском народу.

Од тог доба и омладини је пресечена она жива струја, која је створила омладину и која је била њен главни покретач у раду. Омладина је осудила сама себе да животари, као једно неуређено и непотребно књижевничко друштво. Ону главну циљ: да створи једну, српску књижевност, која би обуватала цео душевни рад српског народа у свима растуриеним деловима, која би доводила у сугласност све оделите тежње, која би будила и прикупљала све растуриене снаге српског народа – ту главну циљ омладине је напустила са свим. За последње три године не види се никакав покушај омладински да се образује барем каква спољна свеза у књижевности српског народа. Омладина никад није покушала да споји српску књиже-

вност што се пише ћирилицом са оном што се пише латиницом или бар да књиге које излазе једним или другим правописом буду приступачне и једном и другом кругу читалаца. Још је мање рађено на томе да се пробуди свест о народном јединству онде где је баш најнужније т. ј. у Турској царевини. Па ни овде где је омладина најснажнија у Војводини и Србији омладина није ништа урадила да створи једну књижевност, која би заступала опште интересе и имала општи круг читалаца с обе стране Саве и Дунава. Покушај са „Младом Србадијом“ испао је тако несрећно, да и сад после 1 и по године њеног суштастовања као што се чује са више страна она не занима умове српске ни с једне стране Саве и Дунава. – Омладина тек животари.

Шта је узрок томе?

На спољне препреке не може се све одбијати. Управо омладина баш је зато и поникла, да сруши све спољне препреке, што смеђу духовном јединству српског народа. Ако она сама признаје своју немогућност да савлада те препреке, онда нек се одкаже своје напредњачке реформаторске улоге – па нека престане са својим суштастовањем. Ми опет велимо: ако је омладина обично књижевничко друштво, за распрострањавање корисних књига по народу, онда је омладина непотребна. „Српска Матица“ у Н. Саду, „Учено друштво“ у Београду и друга слична друштва, много су удеснија за ту целу но омладина. И чланови омладине са својим књижевним радом требало би просто да се обрате на поменуте дружине.

Главни је узрок немоћи омладине: *нико она сама није уједињена једним уверењем.* Она оће да проповеда духовно јединство српског народа, а сама није духовно уједињена. Она нема изражених општих начела о човеку и друштву. Она нема узвишено, опште гледиште на све појаве у животу српског народа. Ето зато она не може да буде она жива струја, која би једном науком одушевљавала и свезивала раздробљени српски народ. *Омладина нема начела.*

А начело народности?

Начело народности значи да сваки народ, оделит по крви и језику, буде самосталан у свом политичном и друштвеном животу – да не буде потчињен другом народу. Као државничко начело оно је у толико напредно, што стоји на супрот насилном завојевању једног народа над другим, и одриче туђинску власт у опште. Али начело народности може бити тако исто и назадно. Оно може садржавати старе народне глупости, старе установе, стару народну тиранију и т. д. Људи који се боре за своју „народност“ могу бити са свим различитих начела. Ми видимо примера у Италији, Мађарској, Пољској, Чешкој и т. д. – свуда где је покренуто питање народности. Ми велимо да само начело народности, није кадро да уједини ни оне људе, који се боре за исто начело. Но да оставимо то на страну. Узмимо да поједини човек оће да ради на томе да „омили српску књигу“ – као што се то често говорило у нашој књижевности. Је ли довољно да та

књига буде написана српским језиком – да је „Српска“ – па да постане мила читаоцима? За цело не. Ако сама садржина књиге не буде занимљива за читаоца она му се неће допасти ма колико била „Српска“ и ако Србин – читалац зна какав стран језик и нађе занимљивијих књига на страном језику, он ће читати стране књиге. И имаће потпуно право. Само она књига, којој садржина вреди, треба да се чита, па ма на ком језику она била. Тако је исто са „српском“ школом, „српским“ обичајима и т. д. Само оно „српско“ треба да се држи што је добро, а оно што је лоше треба га бацити па ма сто пута било српско. Начело народности, одвојено од других друштвених начела, мора остати мртво. Ми оћемо да смо Срби – па шта? Да надевамо српска имена, да носимо српско одело, да држимо српске обичаје, да певамо српске песме, да играмо српске игре и је ли то све? Је ли вредно да због ових спољних формалности кваримо наш комодитет, ако смо већ научили да носимо туђе одело, да певамо туђе песме и т. д. За цело није вредно. Али другаче са свим стоји кад је начело народности скопчано са општим, човечанским напредним појмовима. Кад начело народности значи да један народ невлада другим већ да сваки народ буде самосталан – онда да идемо даље. Нека се тај самостални народ очисти од сваке тираније које му је навезано робовањем туђем народу, нека очисти од ње и своју породицу и своју општину и целу државу: нека његове школе сеју знање и просвету по народу, нека његова књижевност буде пуна ваљаних мисли и осећања, нека у том народу изчезне глупост, варварство, сиротиња и све оне несреће што му је донело робовање. Кад се овако свати начело народности онда се види јасно, да је ослобођење једног народа од тираније другог народа само један колут у ланцу других слобода. Као год што није могуће замислити слободу онде где један народ *влада* над другим народом, тако исто, уништење ове владавине нема смисла ако оно оставља у народу нову тиранију.

Али кад се овако свати начело народности онда се види да је истина оно што смо рекли: „омладина нема начела.“ Ми говоримо о омладини као дружини (разуме се да има појединих чланова са разним начелима која има заједничку целу, заједнички програм и према томе за коју се мора предпоставити да има заједничка начела, на основу којих ради и која оће да оствари).

Омладина оће да „духовно“ уједини српски народ. По самој тој цели види се да је омладини крајња мета друштвени преображај српског народа, у томе преображају омладина узимље на себе дужност васпитача, проповедника начела. Доследно дакле омладина треба да проповеда српском народу *начела која би њи зближавала, уједињавала.* Тако је радила млада Италија. Она је имала своја начела о народу и држави, о породици, својини, религији и свима основним појмовима друштва. Она је неуморно радила да на основу тих начела створи јединство Италије. Она није успела. Преко мрт-

вих телеса чланова младе Италије подигнут је престо краљевине италијанске. Али у своје време млада Италија *уједињавала је својим начелима* најбоље људе у Италији и велики део простог народа и она је била један од најглавнијих радника при стварању талијанског јединства. Али рећи ће се: млада Италија била је политична партија, српска је омладина избацила политику из круга своје радње. Ако се српској омладини не допада упоређење са омладином италијанском нека се сравни са апостолима Христове цркве. И они су хтели „духовно јединство“ човечанства. Па шта су радили? Они су били одушевљени *једном* вером и *једним* начелима – па су на основу овога јединства тежили да уједине друге људе. Ово дубоко укоренење уверење у истину својих начела дало је њима снаге, да одолу све препоне, што су им стављали на пут разни народи и државе и разни закони и обичаји. Без тог јединства нема проповеди.

Овај живи покретач недостаје дружини омладинској. То је узрок, што је она малаксала и посустала одма после првог судара са препонама.

Ако оће омладина да постане као дружина, којој је циљ да путем науке спреми друштвени преображај српског народа, онда она мора имати начела – начела која би одушевљавала све чланове омладинске и која би се огледала у омладинском раду.

Ако омладина и даље остане при својој тврђењу да је омладинска застава „так висока“, да се под њом могу сакупити и развијати различита начела – онда је то признање, да омладина нема општег уверења и да није дорасла за ону велику реформаторску улогу, коју је при свом постанку желела да заузме у српском народу. Омладина ће тада у свирању и певању на беседама и забавама одпевати своју самртну песму. -

На прошлој омладинској скупштини изнесена су нека општа начела друштвена, изнесена су ограничена и урезана. Хтело се да омладина бар у главном утврди своје гледиште на живот друштвени да одреди правац листа, а с тиме да одреди правац целог свога рада и духовног уједињавања народа. Многи су то називали цепањем омладине, а већина и ако је усвојила неке од тих предлога још их је више осакатила.¹⁴⁵ Одбор омладински, коме је у главном поверена редакција омладинског листа држао је да га тај закључак ни у колико не веже и лист омладински остао је онако исто лист, за науку, забаву и књижевност“ као што су била „Матица“, „Вила“ и „Даница“.¹⁴⁶ Омладинска каква тежња из њега не види се баш никако.

Ми мислимо и сада као и прошле године да омладина не може и не треба да постоји као дружина без начела. Дружине певачке, дружине трговачке, дружине занатлијске, дружине књижевне и т.д. немају потребе да се склапају у једну нову дружину или боље да дају себи неко ново општије име, ако та нова дружина и то ново име немају никаквог значења. Врло је корисно држати јавна предавања у опште, учити људе како ће да се ране, како ће да буду здрави,

обавештавати их о свима природним појавама и т. д. али зато није нужно да се то зове „омладинско“ предавање. На што те параде? Нека се уједињавају трговци, занатлије, књижевници и т. д. сваки за себе. Они могу да саставе заједнички друштво, које ће имати заједнички посао. То има смисла. Тако исто могу неки људи саставити дружину за певање или за јавна предавања и т. д. и то има смисла. Али кад се ове све дружине склопе у једну дружину без икакве заједничке цели – то нема смисла. Ми желимо да се све ове дружине склопе уједно, али оћемо у исто време да оне имају заједничку циљ пред очима, која их одиста веже у једну дружину, а не само да се зову једна дружина.

Ми желимо да циљ омладине буде оно што је она хтела у својој постанку т. ј. духовно уједињавање српског народа. Али ми сваћемо ово духовно уједињавање тако, да ваља створити општу српску књижевност, која би провејавала кроз све крајеве српског народа, која би спремао српски народ за потпуно ослобођење од сваке тираније – која би дакле проповедала основни политични и друштвени преображај српског народа *на начелима науке*.

Али пре свега ми желимо да се најпре сама омладина уједини на основу ових начела. Зато ми ћемо и на идућој скупштини изнети начела, која су по нашем знању, права, научна начела, према којима ваља да омладина удеси свој програм.

Сваки брат, омладинац, нека изнесе своја начела, која треба омладина да усвоји као основу свога рада, па ако умемо мислити и ако оћемо заједнички да радимо – споразумећемо се. Ако ли не ћемо или не можемо да се споразумемо, ми ћемо се лепо разићи – па нека сваки ради по својој савести.

Но осим начела омладине је нужна организација. Прошле године у начелу је решено да се оснују месни омладински одбори у свима местима где је год могуће. Али то није готово нигде остварено. Ова скупштина треба да одреди тачно циљ и круг радње месних одбора; па онда да се настане да се ови одбори у самој ствари организују, а не само на артији. Ако је потребна нека се изашљу нарочити изасланици по свима српским крајевима да се ови одбори организују. По нашем мишљењу ови одбори, осим онога рада, који је већ наговештен на прошлој скупштини као: растурање омладинских књига, приређивање села и јавних предавања и т. д. треба да имају списак свију чланова омладинских у истом месту и околини ако тамо неби било месних одбора. Осим тога да се сви чланови обвежу да плаћају добровољни порез у касу омладинску сваког месеца, ма то било по 1 грош. На тај начин би омладина располагала вазда извесном сумом новаца за своје потребе, што сада није била у стању. Ови месни одбори скупљали би ове месечне улоге и отправљали у главну касу. Омладинске дружине које постоје већ у извесном месту треба да су заступљене у месним одборима према броју чланова или на који други начин, како скупштина усвоји.

Орган омладински да се преиначи. Данашња „Млада Србадија“¹⁴⁷ по самом свом облику нити је за веће чланке где би се могла опширније, теоријски развијати начела омладинска; нити је опет удешена да прати текуће догађаје у целом српству, у духу омладинском. „Млада Србадија“ треба да је удешена или за једно или за друго. У првом случају треба да излази месечно у много већем облику; у другом случају да се издаје као новине. А ако радна снага омладинска подноси онда да се оснују два листа омладинска, који би подмиривали и једну и другу потребу.

Издавање листа треба да остане и даље у Београду, јер је овде радња омладинска најпотребнија и што се овде може прикупити највише радне снаге.

Многи се чланови плаше нелибералности наших закона, па се тога би желели да орган омладински не остане у Београду. Ми нећемо да бранимо либералност наших закона, но при свем том можемо уверити свакога омладинца да се и овде могу проповедати начела радикална и ако не као у Угарској. А ми мислимо да је цел омладине да проповеда *научна начела* и да на тај начин учини умни преврат у народу, а не да вечито води некорисну полемику са појединим жандарима, пандурима, шпијунима и њиовим заповедницима. Ако у маси народа полако нестане извесних начела пашће и све остало што постоји на том начелу. Што се сада ни научна начела не могу проповедати онако, као што би то могло да буде, узрок је испрекшгана одговорност по закону штампарском. -

Да би се могла књижевна омладинска радња развити као што треба, ваља у Београду подићи једну омладинску штампару. За први мах нетреба више капитала од 1000 дук. или 6000 ф. Такву суму ваљада могу саставити чланови омладински ма било на акције на онаким условима као што је подигнута „народна штампара“ у Н. Саду.

На овај начин ми мислимо да ваља реформисати целу омладину. Оделите предлоге, поднећемо омладинској скупштини.¹⁴⁸

Рагеник, бр. 27 и 28, од 3. и 7. VIII 1871.

РУСКИ РЕВОЛУЦИЈОНАРИ И НЕЧАЈЕВ.

Да би наши читаоци сазнали прави узрок овоме догађају, о коме се неке наше новине¹⁴⁹ на свој начин избрбљаше и непознавајући стање ствари које хоће да преставе, ево ћемо целу ствар што јасније да изведемо.

После поразе на Криму,^{149a} руска императорска влада увидела је да је њена државна машина рђава, да не може гора бити. У полицији, финансији, војсци, судовима, једном речи у свима струкама управе, била је сама крађа и превара. Ова страшна поквареност чиновништва, била је главни узрок што је рат на Криму прошао онако несрећно по Русију. Чиновници су остављали војску без ране, без одеда, без цебане у најтежим и најодсуднијим приликама. Путови на које су трошене грдне суме били су са свим рђави или их није ни било. Тако је било и са магацинима и са тврдињама и са свом ратничком спремом. Ова срашна поквареност чиновника претила је да поруши саму државу. С друге стране осећало се страшно незадовољство сељачког народа, који је био и иначе задављен тешком старинском системом, а сада је био изцеђен и десеткован дугом, несрећном војном. Страх од народног устанка натерао је тада руску владу да „жели“ реформе и да дозволи „гласност“ т. ј. да дозволи да се у књижевности претресу све болести од којих пати Русија. Да је императорска влада желила реформе од стра[ха], признао је и сам цар у једној беседи пред московским племством кад је казао да је боље „да се реформе праве *озго* (т. ј. од владе) него да се праве оздо (т. ј. устанком народа).“

Према оваким побудама могло се је напред знати какве реформе жели руска влада. Она је желила реформе такве и само у толикој мери, како да се обезбеди „државни поредак“ т. ј. да се обезбеди владајућа династија и она сила којом се држи њена власт над народом.

Главна снага династије и по томе темељ „државног поретка“ у Русији била је племство. Не само због свога богатства и власти над простим народом но иначе оно је заузимало сва најважнија чиновничка места у државној управи. Царска реформа морала се дакле тако извршити, да се господарећи положај племства у држави ни уколико не измени. Све је то имала у виду влада царева, кад је пре-

дузела реформе. Шта више либерална племићка партија рачунала је да ће она од свог имања имати веће приходе кад се сељаци ослободе, но пре тога – и многи се нису преварили.

Заједно са ослобођењем сељака влада је предузела да реформише судове и државну администрацију. За мање спорове влада је поставила изборне судије. Мањи спорови чешћи су. Они су највећи терет за народ и производе највеће незадовољство по народ кад се криво пресуђују или одуговлаче, јер ту се управо вређа маса народа. „Мировним судијама“ влада је то одклонила.

У нижој администрацији она је завела самоуправу. Установила је окружне скупштине (на којима су представљени сталежи) и њима је поверила да разрезају порезу на поједине општине, да се старају о школама, болницама, путовима и свима просветним, економским и санитарским потребама онога краја. Разуме се под контролом државне власти.

На овај начин влада се ослободила од бриге да се стара за масу народа, а у исто време ослободила се да чиновници неарају и народ државу при разрезавању и скупљању порезе, прављењу путова и других грађевина, што је за владу било од двојаке штете: дражио се народ на устанак и умањавани су приходи владини.

Државне реформе биле су на тај начин са свим одмерене и прорачуњене. Оне су управо одговарале потреби: да се осигура државни поредак и владајућа династија.

Тако је исто било прорачуњено ослобођење сељака. Сељаци већином нису добили са ослобођењем толико земље, колико им је нужно да живе. Попаше и шуме општинске, што су уживале док су били под спајијама, одузете су им, јер се то сматрало као спајиска земља. За овако ограничену и урезану земљу они су били принуђени да плаћају спајијама несразмерно велики откуп. Уз откуп натоварили су се и државни данци тако да садањи сељак у Русији по рачуну њиови економиста, плаћа више разних дација но раја у Турској. Од ослобођења сељака иде у Русији непрекидно задуживање сељака појединим кајишарима и непрекидни дефицит државне порезе, тако да је на послетку влада била принуђена 1869 г. да изашље једну комисију да прегледа опет како се је извршило ослобођење и зашто је дошао сељак до тога да непрестано дугује држави за порез.

Свакојако у начелу види се да је влада хтела правно да ослободи сељака од власти спајија, али да га економски окује и сагне још већма но пре. Влада је руска увидела као год што су увидиле и владе на западу, да су капиталисте много поузданији темељ „државног (императорског) поретка“ но племство, па зато је и рачунала да своје сељачке спајије претвори у новчане капиталисте. Тиме су се завршавале све владине реформаторске намере.

Многи лаковерни либералци у Русији у то време очекивали су целу поплаву од владиних рефорама. Неки су чак мислили да ће цар сам дати устав и да ће се сам одрећи неограничене владавине. Обра-

зоване спајије саме су имале вољу да добију места у неком „горњем дому“ да окушају своју државничку речитост. Сам емигрант Херцен, који је у то време из Лондона са својим „Колоколом“¹⁵⁰ улазио у све двореве племићске па и сами царски дворца, очекивао је устав од цара, кога је називао „ослободитељем“ и писао отворена писма, у којима је узносио царев патријотизам.

Сви они незнадоше шта су то реформе „одозго“, реформе које имају једини циљ пред очима да утврде „државни поредак“.

Реформе „озго“ измислила је енглеска аристократија и пустила у Европу као узор државничке премудрости. Енглези су увидели да не може да траје вечито оно стање у држави у коме су они имали целу земљу у својим рукама, где је народ радио за њих а они уживали плодове туђег рада, господовали и „владали“ над народом. Они су увиђали да ће се народ једном освестити; да неће веровати да је природни „богом сотворени“ поредак, већ ће устати да се оружјем ослободи од насилних завовејача, као што су народи свагда и чинили у сличним приликама. Да би избегли револуцију, која би од једаред уништила њен господлук, аристократија је измислила „реформе озго“ т.ј. почела је мало по мало да попусти од своје неограничене власти над животом и имањем народа. Има ли што год неморалније од ове основне побуде, што покреће аристократију да „мудро“ и „поступно“ реформише државне установе? Ја сам владар гомиле робова. Ја знам да немам никаква права да владам над њима, неки мој прапрадед отео их је на сабљи или купио за паре или добио на поклон опет од каквог освајача. Ја сам свестан да пљачкам њиову зараду сваког тренутка, да од те пљачке живим готовански, да проводим господлук, ја се бојим, да се они не побуне против мене, да ме не убију или неотерају, ако продужим да владам „неограничено“ над њима. Ја им попуштам по нешто од мојих „права“ т.ј. не пљачкам их и негнавим толико као пре већ мало мање уздајући се да ћу на тај начин *продужити време* пљачкања и господовања. То су побуде енглеске аристократије да предузимље „мудре“, „поступне“, „зреле“ реформе. Зар није то грозно? Ето – ту енглеску премудрост усвојила је и руска влада и руска виша аристократија са њеним чувеним Катковом на челу. Така „премудрост“ задрма Русију и то изазва и изнесе на чело књижевног покрета неколико људи из народа, силних умом и знањем и што је најважније карактером тврдим као челик. Васпитани у бурси (богословска семинарија), где човек има прилике да оглуши и [да] се разврати више но у Сибиру у заточењу, ти су људи изишли чисти као злато. Такви нарочито беху Чернишевски и Доброљубов главни радници „Современика“¹⁵¹ најбољег руског журнала из тог времена.

У деветнајестом веку није било ни једног реформатора, који је тако дубоко и свестрано замишљао друштвени преображај и који би владао с толико знања и умешности у излагању своје науке као што је био Чернишевски. Његова реформа обухватала је целог човека и

цело друштво: породицу, општину, државу, све основне појмове о моралу, религији, својини, васпитању, политици, народности и т.д. једном речи: он је систематично, научно изложио основна начела за коренити преображај друштвени у Русији. Он није доспео да изда укупно свој систем уверења, али у његовим многобројним оделитим списима исказано је потпуно све са побудама и таквим погледом на људске одношаје да је влада предузела да заводи реформе у Русији.

У то време, кад је сва образована Русија била опијена сјајним надама у ново либерално царство, била је само једна мала гомилица људи, који су прозирали шта значе реформе „од озго“, који су знали да не могу бити „и овце целе и вуци сити“ – да не може постојати монголско-византијска самовољна царевина и народна самоуправа, да се не може сложити рад и готованлук, слобода и господовање. То су били књижевници који су се сакупили око 2-3 независна журнала, да под царском цензуром открију руском народу царску лаж.

До тога времена руска књижевност била је већином у рукама аристократије и ако се по који син простог народа својим природним даром пробио кроз свет и постао књижевник народни, то је био срећни изузетак. Али у ово време оно опште одушевљење за реформе, – она жудња за ослобођењем, што се тиче новог друштвеног строја јако је потресла страшна критика Доброљубова на оно стање што постојаше у Русији, на руску књижевност, која се једнако заносаше својим празним фразастим либерализмом, на све нове „реформе“, којима спремаше императорска влада да усрећи народ – и ова критика допуњавала је реформаторски посао Чернишевског.

Реформа, што је проповедаше „Современик“, показиваше најочигледније како су јадне и ништаве оне реформе што их спремаше влада и којима се разматаше либерално руско племство. За пет година од 1856 до 1861 године у правцу руске књижевности учини се прелом. А још већи прелом учини се у правцу руске омладине. Омладина сва пође за „Современиком.“

Руска влада у први мах није ни разумевала смисао нове науке. Сва нова начела пролазила су испод цензуре. Тек пошто је проповед учинила утицај пошто је омладина сватила нови пут, руска влада виде да има против себе силу, којој се није надала.

Од 1861 г. кад се сељаци ослободише од спахија, они задобише права да ступају у све учевне заводе, где су пре могли dospети само племићски и богаташки синови. Гомила сиротиње поврве сад у разне заводе да се учи. Нарочито је сваки желио да дође у престолницу, јер се сваки надао, да ту нађе леба. На тај начин у Петрограду се накупило веома много ђака, који су сви жељно приватили нову науку о друштвеном преображају.

Влада је почела да увиђа да је „Современик“, а нарочито његова два главна сурадника Чернишевски и Доброљубов, сила коју ваља што пре уништити. Само је чекала прилике да их може напасти.

1861 г. ђачка сиротиња на универзитету имађаше касе за заједничко помагање, које су се састављале улогом имућнијих другова, држањем јавних предавања, поклонима и т.д. Ради тих каса и рад других потреба ђаци имали су права да се скупљају на јавне зборове у универзитету. Влада од једаред укину и касе и јавне зборове. За сиромашне ђаке ово је био страшни ударац. Њима су ове касе давале већу помоћ но што је износила сва државна стипендија, што је давана ђацима универзитета. Ђаци се узбунеше и захтеваше да им се укинуте установе поврате. Али влада забрани ђацима сваке састанке да не би могли укупно ништа зактевати (као што обично чине власти у таквим приликама). Ђаци се преко забране сакупише у универзитету. Влада посла војску да их растера бајонетима што је војска, разуме се, по солдачкој савести извршила.

То је први судар војске са руском омладином. Влада виде ту одма побуну, а шпијонска штампа откри одмах да је то организована револуција и да је главни покретач и организатор револуције „Современик“. Доброљубов издану пре но што могаше полиција да га уапси (наредба већ беше изашла), а Чернишевског скоро затим одведоше у петропавловску тврдињу, као „государственог измјеника“. Влада немогаше да га казни због проповедања његових начела, зато измисли да је он састављао заверу против цара у договору са руским емигрантом Херценом. Ово беше лаж, јер Чернишевски не само не беше ни у каквој свези са руском емиграцијом, већ напротив стојаше у врло рђавом кредиту код ње. Херцен, у то време човек веома популаран, „револуционар“ у вишим круговима, либералац и социјалиста по своје сопственом казивању, а у ствари веома површан и недоследан публициста, беше такође занет новим царским реформе и он осуђиваше у то време правац „Современика“ тако, да је једном печатно изрекао, да ће писци „Современика“ заслужити „орден Станислава“ због тога што исмевају нове реформе. Он држаше да су то људи поткупљени реакцијом, да својим крајњим радикализмом спрече остваривање нових слобода. Такви беху одношаји између Чернишевског и Херцена а сада руска влада скова читаву заверу, коју су ђоја ова двојица заједнички спремали.

Чернишевског судише и осудише на седам година тешке робије у рудницима и вечито прогонство у Сибиру. То беше 1862 године. Из петропавловске тврдиње он написа роман „Что дјелат“ („Шта ваља радити“) у коме је хтео да популарише нека своја начела. У руској омладини ово је најпознатије дело његово, а многи држе да је ту изложено језгро његове науке. Истина је то, да је ово дело учинило највећи утисак на руску омладину, а нарочито на женски свет, што се ту веома много говори о породичним одношајима и што се износи на углед породични живот и одношај мужа и жене „нових људи“, али у ствари ту је изложен само мали део његове друштвене реформе. Укупни план реформе у свој дубини и опширности, као што је Чернишевски замишљао, растурен је у многим његовим спи-

сима, који су печатани у Современнику али до сада нису у целости издани. Као што рекосмо раније, његова реформа обухвата све људске одношаје тако темељито и научно као што ни једна пре њега.

Пре дакле но што се је основала „Интернасијонала“, у Русији је започет покрет за друштвену реформу и у руској књижевности изречена су начела новог друштвеног строја, тако потпуно, као што их до сада *не изнесе ни сама „Интернасијонала“*, нити на својим скупштинама, нити у списима својих појединих чланова, нити у својим јавним органима. Заиста начела што их до сада изнесе Интернасијонала, поглавито се односе на економске и државне одношаје људске. На конгресима Интернасијонале претресана су начела својине, наслеђства, васпитања и законодавства, а начела породице и религије нарочито су избегавана. 1869 г. образовала се је у Швајцарској „лига револуционара“,¹⁵² која је међу своја начела ставила да уништава „брак као установу било црквену, било грађанску“, (а оставља породицу, која се оснива по природној потреби и слободном договору мужа и жене без икаквог мешања неке треће личности или власти); тако исто међу начела ставља неверовање у личног Бога, као што га исповедају све сувремене религије. Ова дружина хтела је да се образује као одељак Интернасијонале, али главни савет Интернасијонале, својим званичним актом искључи је из своје дружине.

Ми спомињемо ове чињенице с тога да покажемо како је лажно оно тврђење, да је револуционарни покрет у Русији, који се опажа тамо и данас, последица пропаганде „Интернасијонале“. Револуционарни покрет у Русији има своју историју, која је веома стара, много старија но историја Интернасијонале. Још од времена Стјенке Разина и Пугачева, кад је руски сељак устајао на оружје против господе и убијао све који су носили „швапско одело“, продужава се мржња сељака на све више класе: старије чиновнике, војнике. Од тог доба сељак је тежио да добије своју „вољу“ (слободу) и своју „земљу“, коју су му господи отела. Природно је са свим што синови истих сељака, кад дођоше у више школе задржаше исту мржњу на господу и исту тежњу да задобију „земљу и вољу“ за себе и своју родбину. Револуционарна начела у Русији такође су старија и *радикалнија* но начела Интернасијонале. На њих су утицала начела европске науке и револуционарне идеје од 1789 и 1848 године али су оне даље развијане и прерађиване ориђинално. И данас руски револуционари са својом страшноом мржњом на господлук у опште, и са својим радикалним појмовима о браку и Богу, ужасавају најрадикалније чланове „Интернасијонале“, особито у Немачкој, где су светиња црквеног брака и религиозност дубоко укорењени у народу.

Ми нећемо да казујемо начела руских револуционара и разлику њиову од начела Интернасијонале, јер би зато требало више места. Наша је главна цель само да карактеришемо садању заверу Нечајева.

После првог судара руске владе с омладином 1861 и 62 године борба између њих није се никако прекидала. Руска влада апсила је, мучила и гонила најваљаније књижевнике, гушила је сваки талант, који се јавио у омладини, а стотинама ђака разјурила је из универзитета по најудаљенијим крајевима Русије без икакве кривице н. пр. што су држали „сходку“ (скуп) или што су се противили „начаљству“ (николској управи) или тако што год, што се нигде у свету не матра као политични преступ. Многи књижевници измучени тавницама, полицијним надзорима и т.д. поскапаше, али на њиово место јављаху се нови све у већој количини, који продужише започети правац с истом енергијом. Изучавање природних наука и превађање страних ваљаних дела, дало је руским радикалима још више материјала за своју реформаторску пропаганду. Нама се чини данас да нема нигде у Европи међу научењацима *специјалистима* спрам њиовог броја толико радикалаца, колико у Русији. Гоњења владина немогаше нимало да спрече у књижевности струју која је покренута после кримске поразе. Тако су исто били узалудни владини покушаји да спречи исту струју у школама. Узалуд је она редовно сваке године стотинама ђака истеривала из школе за „бунтовничке мисли“, они који су за њима долазили били су такви исти. Истерани ђаци разносили су исте мисли по народу. Отерани са поља науке и књижевности, они су почели да праве завере и да спремају револуцију. Мржња, коју су они донели од кућа на руску господу још се увеличала нечовечним владиним гоњењем; они су сад радили и живели само за то да сруше ту систему, која је ранила толики готвански свет. Мучења и кињења од стране владе (и осветничка мржња омладине од 1862 године па до сада) расли су непрестано.

Показали смо како је поникао револуционарни покрет у руској књижевности, како је он обухватио сву руску омладину; напослетку показали смо прве сударе између владе и омладине и гоњења владина против свију напредних људи у Русији – гоњења, која су још више увеличала и распалила мржњу образованих синова простог народа против владајуће тираније.

1866 у завери Каракозова, ђака московског универзитета,¹⁵³ показало се да је мера трпљења омладине препуњена. Каракозов неизврши своју намеру (да убије цара) – уватише га на делу. Њега и његове другове казнише смрћу, али то не беше доста влади. Она је казнила и дотле најваљаније књижевнике руске и гушила свима насилним средствима напредњачки покрет, али сад хтеде просто да силом угуши једном на свагда све носиоце напредка. Насиља што их почини влада прелазе све што се о њима може исказати. Чисто човек не би могао веровати, да се такво што могло дешавати у престоници руских царева – Петрограду. Људи са свим невини били су тучени и дављени у тавницама као стока; неки који су послати у Сибир на путу су прегажени колима или иначе угушени; стотинама су њи растерани по удаљеним провинцијама, тамо стављени под над-

зор полицајни и тако остављени да умиру полагањем смрћу – *ог љади*. Женске су биле тако исто кажњене и гоњене, као и мушки. Познато је да је женски образовани свет у Русији најнапреднији у целој Европи. И данас у европским универзитетима има *више Рускиња но свију других народности скуја*. У то време било је много женскиња у престоници, које су дошле ради науке, често и преко воље њиових родитеља. Полиција поступала је с њима као с јавним женскињама, њих су шибали у полицији, а често су вршили над њима нагнуција злочинства.

Али све то није поплашило руску омладину. У књижевности она је продужила да развија своја начела. Из заточења њиови књижевници писали су онако исто као и док су били слободни. Ако су једни попадали под тешким ударима тираније, други, који су дошли на њиово место продужили су њиов рад са истом енергијом и са тврдим уверењем у бољу будућност. Тако исто омладина у школама продужавала је да живи оним истим мислима и тежњама, као и њиови предходници њих су тако исто стотинама казнили и растеривали по провинцијама – други који су за њима долазили били су такви исти.

Такви су били прави руски револуционари. Њиов је рад био вазда јаван – мученички – и такав је остао и до данас. У Русији није било никад разгранате тајне организоване дружине као што су били Карбонари у Италији или Фенијани¹⁵⁴ у Ирској. Руски револуционари остали су верни свом учитељу Чернишевском који је јавно учио да се сва велика дела у људској историји *свршавају јавно* – јавном проповеди а не тајним заверама.

Бивало је у Русији тајних мањих кругова, који су покушавали да саставе тајну дружину по целој Русији, али сви ти кругови после кратко времена распадох се без икаква успеха; док напротив успех јавне радње показа се огроман.

По овоме што смо до сада говорили, може се лако погодити и кад неби били извештени шта је истина у целој овој ларми о некој страшној завери Нечајева која је ђоја распрострајена по целој Русији. Али нама није нужно да погађамо, јер нам је ствар добро позната¹⁵⁵ и наше казивање оснива се на фактима, која су позната целој напредној штампи у Европи, као год у руској полицији.

1868 год. на свршетку славио је петроградски универзитет своју стогодишњицу. Том приликом ђаци тедоше да се користе па да поврате своја права, која су им била одузета 1861 г. – касе за помагање и јавне зборове. Неке новине почеше да их у томе помажу. Влада одма то прогласи за „бунт“ и поче да вата коловође и да их истерује из школе. Ђаци опет са своје стране почеше да скупљају прилоге за оне истеране и да се тога ради скупљају и већају шта им ваља радити. Ђацима са универзитета придружише се и ђаци из Медицинске академије и Технолошког института, који су и иначе имали и сувише узрока да буду незадовољни са својим старешинама.

Тако се започе ђачки покрет у Петрограду. Сличан покрет започе се и у Москви и трајао је до свршетка 1869 год. док се недеси познато убиство Иванова у земљоделској академији у Москви које истаче на средину Нечајева као главу неке распрострањене завере т.ј. који даде влади прилике да проста и праведна ђачка зактевања преокрене у заверу и да на тај начин казни све „немирне главе“ као злочинце.

Убиство Иванова ствар је још тавна и необјасњена. Нечајев, кога у том криве, одриче се тог убиства и приписује га московској полицији, као год и сви они, који су поватани као чланови завере. Но као што рекосмо у Русији је бивало кругова, који су покушавали неке завере, који су имали тајних штампарија и који су печатали тајне прокламације и т.д. Па и сама руска полиција често је имала такве тајне штампарије и преко својих шпијона увлачила је у клопку младе људе.* Али по самим личностима, који су као неке главе у завери – „ђаци земљоделске школе“ и по месту где је завера склопљена, види се јасно, да је цела завера савршено сићушна ствар. Оваке „завере“ веома су честе у земљама где цвета тиранија, али оне су понајвише ограничене само на најближу околину. У Русији влада би их сама створила, само да добије прилике, да збрише неколико напредних људи. Али сад је руској влади још допао на руку Нечајев.

Личност Нечајева претресана је у разним новинама веома опширно. У „Фолксштату“ (орган Интернасијонале у Лајпцигу) прошле године, водила се цела полемика између неколико чланова Интернасијонале и неколико Руса, који су бранили Нечајева и напослетку је опште решење примљено, да је Нечајев – *ирсиј лармација и лажов* („швиндлер“).¹⁵⁶ Он је емигрирао из Русије у оно време кад су започети први ђачки покрети, *иреварио* је неке руске емигранте, да је у Русији спремљена огромна завера; добио је од њих новаца, печатао је изван Русије огромну количину прокламација, тако исто печатао је неколико бројева „Народне расправе“¹⁵⁷ (ђоја као неки журнал, који излази тајно у Русији) и са тим артијама отишао у Русију. Овде је растурио и своје прокламације и своју „Народну расправу“ (а огромну већину тих списа влада је уватила на самој граници) и пошто је посетио неколико ваљаних људи из руске омладине, у Петрограду и Москви (који су сматрали за дужност да га прикрију), компромитирао и њих и цео невини ђачки покрет – он је лепо побегао из Русије. Нити га је руска полиција уватила, нити је ко њега избавио, као што се је после фалио по Европи – све је то измислио да направи већу ларму. У његовој прокламацији, у његовој „Народној расправи“, као год и у његовим револуционарним штатутима види се много праске, детињастих и глувих претњи али

* О тим заверама и владиним штампаријама у Казану и околини изишло је неколико брошура у Женеви 1870 г. у типографији Елпидина и Кумп.

се невиди *никаких начела*. То је просто „револуција на артији“, као што ју је умесно назвао један руски емигрант.

Ми не ћемо да казујемо даљу историју Нечајева, ма да нам је добро позната. Доста толико, да је он код европских чланова Интернационале, као и код својих земљака напоследку пробудио сумњу да није руски шпијон, што је у „Фолксштату“ јавно изречено.

Ето то је Нечајев и његова завера.

Међу тим руској је полицији добро дошла цела та лармадијска револуција на артији. Она је одма сав ђачки покрет, који је започет на свршетку 1868 г. помешала са завером Нечајева и грозна петроградска и московска полиција повторила је све оне гнусне призоре од 1863 и 1866 године. И мушко и женско апси се и злоставља на најгрознији начин, без икакве кривице „на основу подозрења“ или на основу шпијонских, лажних потказивања. А најгнусније је у целој ствари, што је руској влади *врло добро познај значај целе завере*; она зна да су све „прокламације“, „расправе“ и „штатути“ печатани за границом у *једној истинској шпиамијарији*, да је дакле цела револуција *фабрицирана* на артији па опет апси све одреда, тражећи по Русији „заверенике“.

Ако завера Нечајева и не буде производ руске полиције, а оно зацело није ништа више но проста детињаста ларма која нема никакве друге цели но – да се што даље чује. Али ова ларма, као год и гоњења руске полиције, неће спречити револуционарни покрет у руској књижевности и у свима умовима руске омладине. У Русији се понавља оно исто што је било у француској књижевности пред прву револуцију. Ток мисли не може се спречити никаквим насиљем. Владина тиранија само ускорава праву, народну револуцију, јер показује народу сваки час, да треба што пре да оствари начела, што му се проповедају, ако оће да се избави тираније. Народна револуција ниче вазда из саме неизбежне потребе самог народа. Никаквим лармадијским прокламацијама она се не може ни стварати, ни ускорити, ни окренути на другу страну. Књижевност утиче на револуцију, али само она књижевност, која је кадра да покаже народу мету, којој ваља да тежи и пут којим треба да иде па да се ослободи невоље. У том смислу руска је књижевност једна од најреволуционарнијих у Јевропи. У том смислу у Русији су револуционари сви најваљанији књижевници и научењаци – сва руска омладина. Али Нечајев недолази у тај круг револуционара.

Рагеник, бр. 29-31 и 37, од 9, 12, 14. и 28. VIII 1871.

ЗАКОНИ И ПРЕДЛОЗИ ПРОШЛО-ГОДИШЊЕ СКУПШТИНЕ.¹⁵⁸

Пре но што се састане народна скупштина ове године,¹⁵⁹ оћемо да проговоримо неколико речи о скупштинском раду од прошле године.

Као што је познато по нашем уставу наша скупштина може предложити књазу „да се какав закон изда или постојећи допуни или протумачи“ „али формални пројекти долазе само од књаза.“ Према томе наша скупштина претреса само оне законске пројекте, које јој влада поднесе.¹⁶⁰

На прошлогодишњој скупштини влада је предложила 36 законских предмета (закона, решења, допуна, уговора и др.) од којих само један није скупштином усвојен и то закон по коме би странци могли куповати непокретности у Србији. Сви примљени закони печатани су оделито у XXIII књизи „зборника закона и уредаба“ а цела радња скупштине печатана је у оделитој књизи „протоколи народне скупштине“¹⁶¹ од 1870 г. На основу ових званичних података оћемо да карактеришемо радњу скупштинску од прошле године. По томе се може видети у неколико шта можемо очекивати од наших народних скупштина у најближој будућности.

Пре но што почнемо претресати сам рад скупштински треба да кажемо једну примедбу. Протоколи скупштински састављени су на основу секретарских записника а не на основу стенографских извештаја. Услед тога ваљада на многим местима показују се празнине н. пр. на једном месту посланик А. Лукић из Београда при претресу о буџету предлаже „да се учитељима повиси плата са 25 талира“,¹⁶² преставља општу цифру колико то износи и наводи извор одкуда се та сума намирити може. А у протокол није дошло колика је та сума и који је тај извор што је у целом разлогу најважнији. Очевидно то је могло доћи у протокол, ма да секретари и нису доспели да то одма ставе у записник, јер је то могао саопштити г. Лукић и доцније пре но што се записник чита по други пут у скупштини. Оваке празнине примећувају се чешће у протоколу скупштинском. Ваљало би да то у будуће престане. Народ по скупштинским протоколима може да суди како су га његови заступници заступали. Ово су

ситни недостатци који се могу поправити при бољем старању оних лица, којима се поверава да протоколе састављају, а нарочито при бољем старању самих скупштинара пред којима се сваки пут чита записник од прошле седнице. Но осим ових ситних недостатака има неки скупштинара чији разлози па и сами предлози цели целцити ни су печатани, ма да су ушли у записник. Да ли је ово истина и од куда би то могло доћи то незнамо сигурно.

У свима скупштинским дебатама примећавају се неке опште црте. Прва је та да сви скупштински говори теку без икакве свезе а често без икаквог смисла и потребе. Често њи десетак скупштинара повторавају једне исте разлоге. Нико као да необраћа пажње, што је пре њега неко исказао исто мишљење и може бити много јасније и потпуније но што је кадар. Ово повторавање истих разлога страшно одуговлачи скупштински рад и једино је од штете народу, јер ваља знати да сваки сат скупштинске радње кошта преко триста гроша. Тако исто примећава се да скупштинари, који заступају исто мишљење не обраћају ни мало пажње на противна мишљења. Неки посланик исказао је рецимо неки разлог, који противречи разлозима десеторице говорника, од којих петорица говоре против њега. Нико неће обратити пажњу на његов говор, да га побије или да га призна, већ просто говори оно што је наумио као да пре њега није нико ништа говорио.¹⁶³ А често у претресу једног предмета по неколико њих устају да кажу како се слажу с овим или оним говорником, као да то неможе казати при гласању пристајањем на један или други предлог, разуме се да од овог има по неки изузетака али је њих веома мало.

Од ове неуређености и нејасности при претресу долази да се гласање дешава на сумце. Из дебата се готово никад не види који разлози претежу и на коју се страну склања већина скупштине.

Ово су опште црте при дебатама скупштинским. Узрок је томе веома лако наћи. То је што већина скупштинара неразуму посао ради кога су дошли, а што је најгоре неразуму законе који им се предлажу.

Ми ћемо прегледати претресе појединих најважнијих закона од прошло-годишње скупштине, а почећемо од оних предмета, који су народним посланицима били најпознатији и у којима су они највише учествовали при претресу.

Први је од њи „закон о сеоским дућанима“.

Претрес закона о сеоским дућанима трајао је дан и по,¹⁶⁴ и о њему је говорило више посланика но и о једном другом предмету.¹⁶⁵ Говорили су и варошани и сељани и народни и владини посланици. Људи који су бивали вазда уз владине предлоге, овом приликом били су њима противни (н. пр. знаменити Драгутин Ризнић). Али најзначајнији је спор између варошана и сељака. У њеном спору, готово у свакој речи види се чисто лични интерес. Изгледа као да су сви скупштинари знали, да се ту препире једино због личног интереса.

Посланик зајчарски Никола Цоловић рече једном, да се посланици који бране отварање дућана по селима *обвежу*, да сами *неотварају никакве дућане*. Ово је очевидно једном делу скупштинара пребачено у очи, да раде због личног интереса. Они то прогуташе и оћуташе, па продужише упорно да бране сеоске дућане.¹⁶⁶

Овај претрес, који је по своме предмету заиста дубоко засецао у интересе народа, може да послужи као најбоље мерило колико је свести и знања у нашим народним скупштинама.

С научног политично-економског гледишта предмет не беше исцрпљен, ма да се неки од представника званичне интелигенције позиваше на политичну економију. С економског гледишта за народ је корисније да између произвођача и трошача буде што мање посредника, да су произвођач и трошач „ближи“ у томе смислу: да се сваки производ добија из прве руке.^{166a}

Ово основно начело политичне економије нити су разумевали они који су били за сеоске дућане, нити они, који су били против њих, нити су га спомињали.¹⁶⁷

Они који су били за сеоске дућане већином су се позивали на „право“ – да сваки може отворити дућан где оће, а као економски узрок наводили су *ганџубу* сељака, што мора за сваку потребу да иде у варош.

Они који су били против сеоских дућана наводили су злоупотребе, што се могу чинити продавањем којекаквих ситница за разне сељачке производе, коју би чељад из куће износила продавањем по превелику цену, давањем новаца под интерес, а задуживањем сељака. Даље наводили су како ће такви дућани распростирати луксуз по селима, кварити наше просте нарави, уводити страну индустрију на место наше домаће. Ове су разлоге наводили понајвише неутрални, владини заступници. Преставници вароши, осим ових разлога, поглавито су напирали на то, што ће с отварањем сеоских дућана пропасти вароши.

У свим овим разлозима, кад се оделито узму, има доста истине; али као што рекосмо у њима нема нигде економске науке – темељног знања; нико не умеде да изнесе све стране овога предмета.

Да оставимо на страну злоупотребе које могу чинити дућанције по селима, да промотримо најпре чисто економске законе.

Кад вароши имају искључиво право да отварају дућане природна је ствар, да се тамо стичу сви покретни капитали и све залишне руке, које су ослобођене од земљорадње. Тиме се отварају нове радње, подижу нове грађевине, уређују улице и т.д. а тиме се повећава вредност имања у варошима свакоме грађанину без разлике.

Кад села добију права да отварају тако исто дућане, очевидно вредност имања у селима повећа ће се у први мах а у варошима смањиће се. Ми велимо у „први мах“, јер то неће остати дуго. А шта ће бити после? То ваља проучити.

Да узмемо дућане по селима онакви какви су и какви морају бити по економским начелима, која владају код нас.

Дућани по селима код нас (може се узети као правило) купују еспапе у најближој вароши. Ко оће да купује еспап из Београда треба да има велики капитал; а ко оће да купује еспап из „горњих места“ мора имати још већи капитал. Познато је сваком трговцу да н. пр. 10 центи шећера може купити јевтиније на београдској пијаци, но што их може донети из Беча. Тако исто онај трговац из села који купује 5-6 глава шећера, јевтиније ће их добити у првој вароши, но што ће их донети из Београда. Тако је са сваким еспапом. Јеспап дакле који се донесе у село из вароши свакојачко ће коштати скупље но у вароши бар толико колико кошта пренос из вароши у село. Толико ће коштати и онога трговца, који има своју трговину у вароши, јер он рачуна свој трговачки процент, који би могао добити у вароши. Али осим преноса треба још урачунати трошкове самог сеоског дућана: аренду, издржавање продавача и др. Све то утиче те цена еспапа у сеоском дућану мора бити већа но што је у варошком. Па и онај дућанија, који би доносио еспапе из горњих места, не би имао узрока да продаје свој еспап јевтиније. Јер он зна (по „закону конкуренције“) да га његов супарник, који доноси еспап из оближње вароши не може давати јевтиније. По томе он и управља своје цене.

Ми говоримо овде о дућанима у селу у редовним околностима т.ј. претпостављамо да у селу има више дућана – да има конкуренције – и да нема никакве злоупотребе од стране дућанија.

У редовним приликама сељак добија у селу еспап скупље но што би га могао добити у вароши. Али он уштеди време, што би могао изгубити, ако би морао куповати еспапе у вароши. То је истина. Али питање је: оће ли сељак носити своје производе у вароши или ће их продавати у селу? Ако их носи у варош, онда би могао узгред купити у вароши све што му треба, па не би ништа издангибио, као што сељаци обично и раде. И у том случају не треба му дућан у селу. Ако ли сељак продаје своје производе у селу, он их мора продавати много јевтиније но што би их могао продавати у вароши. Пре свега круг је купаца у селу веома ограничен и тиме је већ (по закону конкуренције) купац у превази над продавцем, осим тога сеоски купац сам не може да му да толико колико би му могао дати варошки трговац. Јер сам мора да препрода исти еспап варошком трговцу, па неће да ради за бадава, већ оће сам да има аснуд од те куповине. Тако заиста продају сељаци своје производе: восак, сир, лој, коже, вуну, мед и т.д. а често и ракију, вино, жито и друге крупније еспапе. Но ове производе и сада сељаци доносе већином у варош. Свакојачко има веома много сеоских производа, које сељак продаје у селу, по далеко нижој цени но што би их могао продати у вароши. Сами варошани опет морају исте производе да плаћају скупље но што би их плаћали сељацима.

Заједно са сеоским дућанима (и сеоским меанама) код нас се подиже ред људи прекупаца – трговаца, који посредују да се еспап из вароши растурује по селима и обратно: да се еспап из села растурује по вароши. Сељаци се неасне од тога јер они продају своје производе јевтиније а купују стране (производе) скупље но иначе. Посредници се богате. Новац, ова куповна снага у народном газдовању, гомила се у руке ових посредника. Цене имања и ако се за неко време повисе, мало асне сељацима, јер имања што се продају, има каквих узрока, прелазе у руке ових посредника; доцније кад се богатство „монополише“ т.ј. пређе у руке појединих људи цене имању морају пасти, ако не ниже, оно за цело на толику цену, колика је била пре отварања меана и дућана јер нема конкуренције при куповини.

Ове ће економске појаве доћи у редовним приликама. Али вазда с њима иду и други узроци који селака упропашћавају (ма да нису нераздвајно скопчани са сеоским дућанима) као преваре дућаније у еспапу, криво мерење при куповини и продаји, зеленашлук, развраћање укуса и обичаја код сељака и т.д. о чему су говорили веома много народни и владини посланици.

Али као што рекосмо и без ових ванредних узрока, кад се народна привреда расматра у целини, штетно је по народ да се овакви дућани отварају.¹⁶⁸ Они неумањавају број посредника између произвођача (страног фабриканта) и сељака а тако исто између сељака и варошана. На против – број се посредника увеличава. Управо отварањем оваких сеоских дућана подиже се цео један ред трговаца који је са свим сувишан, који само увеличава број оних грађана, који се баве непроизвођачким радом.

То су разлози који постоје против сеоских дућана са економског гледишта. Али не треба заборавити да су то разлози само против оваких дућана какви су сада.

Но питање је: да ли сеоски дућани морају бити такви? да ли се немогу сеоски дућани тако уредити да они одиста умањавају број посредника између сељака и произвођача оних еспапа, што се у сеоским дућанима продају? Ову страну питања о сеоским дућанима није нико ни додиривао у скупштини.

Економска наука у данашње време доказала је како је веома корисно по народну привреду да се сировине прерађују што ближе оним местима, где се производе. У последње време са земљорадњом све се више скопчава индустрија. Осим тако зване „сељачке“ индустрије као што је: печење ракије и шпиритуса, печење цигаља и др. многе гране индустрије из вароши прелазе у села као н. пр. фабрицирање шећера иде у оне крајеве где се одма у околини налази репа и постаје сељачка производња; тако исто предење свиле или лана, испирање и предење вуне, прављење свећа и сапуна, штављење коже и т.д. Све то иде у села, а с њима заједно прелазе ситне трговине и многобројни занати: коларски, стругарски, зидарски, ковачки и

т.д. На овај начин ишчезава све више разлика између вароши и села. Радње у селу постају разнообразније, саобраћај између људи живљи а с тим иде упоредо и умни развитак људи. Вредност имања у варошима с овим неопада но се подиже, а подиже се вредност имаовине у селима јер се *подиже вредности рада*. Радње постају многобројне а с тиме зарада постаје лакша за сваког члана народа. Производња народна усавршава се, а с њоме се развија и сам човек и сви друштвени одношаји.

Кад се с овога гледишта разматра умањивање разлике између села и вароши, онда је то *најпредак* по цео народ, па је напредак и по варошане.

Неки мисле да су само моде и странске навике у живљењу, одећу, намештају и т.д. узрок што код нас народ осиромашава. Такви су се разлочи чули много пута при претресу о сеоским дућанима. Према томе ти људи мисле, да народ ваља само оградити од утицаја тих странских производа па ће се народ задовољити са својом домаћом производњом, биће имућан и задовољан. Али очевидно, то је погрешно сватање. Ми видимо у многим местима где никакве моде недопиру да је наш народ тако исто сироман. пр. у ужичком округу. Па и онде где се народна индустрија затире усљед увођења у моду страних фабрика, *просио озрађивање неће ништа помоћи*, па ма се кинеским зидовима опасивали. Ми можемо довека ићи у неучињеним говеђим опанцима и не ћемо никад почети да сами чинимо коже и носимо ципеле ако ништа друго нерадимо но само се ограђујемо да се стране коже код нас неувозе или да се ципеле по селима не продају. Тако је са свима страним фабрикатима.

Просто ограђивање села од утицаја страних еспапа неће дакле ништа помоћи да се наша индустрија подигне; нити да сиротиња код нас ишчезне. На против треба се старати да наш народ усваја све више угодности у животу али *ваља се сипарити иако ишло да се народна производња увеличава*. И баш и за једно и за друго могу служити дућани по селима, али не дућани као што су обични и као што су их замишљали сви скупштинари.

За нас су потребни онаки сеоски дућани, који би одиста умалили број посредника између сељака и страног фабриканта – дућани који неби припадали прекупцима из оближњих вароши који би учинили да се умањи број дућанџија – ситничара по варошима и селима, а у исто време, који не би створили монопол и не би учинили и да цене еспапа постану скупље.

Ми смо на једном месту у „Раденику“ спомињали какви су ти дућани.¹⁶⁹ То су потрошачке дружине у великом размеру т.ј. да саме општине отварају своје дућане, за своју потребу и да ту својим члановима продају еспапе по најмањој цени. Ако поједине општине неби биле у стању, онда би се могле 2-3 и више општина сјединити и на средокраћи подићи дућане заједничке за све општине. На тај начин сељаци би добили добар и јевтин еспап. Конкуренција би ту

била замењена општинским договором. Ови дућани учинили би да наше вароши, које сада само посредују да се продају стране крпе, пантљике, цвеће и друге нужне и ненужне ствари – постале би средиште заната и индустрије. Разуме се да би за то уједно са отварањем сеоских дућана по новом кроју ваљало ићи упоредо са подизањем школа земљорадничких, занатлијских и индустријалних по свим нашим окрузима, отварањем кредита, удруживањем и другим економским мерама.^{169a} На тај начин, развијајући сеоске дућане по потреби – кад која општина нађе за нужно – и „поступно“, ми не би довели ни једног дућанџију – ситничара да „носи самар“ као што се беху поплашили београдски бакали. На против ове установе својим *узајамним уишцајем* узвисили би благостање и целог народа и сваког појединца. Оваки сеоски дућани били би корак напред у нашој народној привреди, док су садањи корак назад.

Ово је право научно гледиште на дућане по селима. Али као што рекосмо економска наука веома је слабо била заступљена у скупштини при овом питању.

Па тако је било и у другим питањима.

Закон по коме би странци могли имати непокретних добара у Србији изазвао је отпор и у одбору и у скупштини и напослетку је скупштина изјавила да се тај предлог закона „за сада одложио“.¹⁷⁰

Предлог овај учинила је влада у свези са другим предлогом а то је: 1. да се сви странци који живе у Србији и који имају права на непокретну својину, подвргавају свима законима земаљским као да су српски држављани; 2. да носе све државне терете, који не би били чисто личне природе (н. пр. солдачија) и да плаћају све општинске трошкове и терете и 3. да дотична странска влада (чији поданици добију право на непокретну својину) да српским држављанима она иста права, која се у Србији страним поданицима по овом предлогу дају.

Негледајући на то, што се истим предлогом ишло на то да се у исто време и права српске државе и права српских држављана п[р]ошире, овај је предлог пропао. Разлочи су целе скупштине били једни: страх, да странци као богатији и образованији непрекупе земљу од народа и не оставе народ без земље. У том смислу говорила су и два наша „капацитета“ скупштинска: Арса Лукић и председник скупштине Кара-биберовић.¹⁷¹

Страх је скупштински заиста био основан, али на жалост у целој скупштини нико није сматрао то као *начелно иишцање*: да је уопште штетно по народ, да његове земље прелазе у руке појединаца – па били ти појединци странци или овдашњи грађани. Шта више ми велимо да би за српски сељачки свет т.ј. за огромну већину народа било корисније да њиове земље прелазе у руке страних капиталиста него у руке наших. Стране капиталисте на купљеној земљи подигли би фабрике, посејали би репу, лан, кудељу и друге фабричне биљке, подигли би и усавршили земљорадњу, усавршили

сточарство и нашој сеоској сиротињи дали би посла у својим радијоницама. Док на против земље у рукама наших капиталиста леже готово пуста. На њима се већином ништа непроизводи осим сена, још се сатире огромна количина грађе на ограда.

Да не мисли ко да ми сматрамо као благодет да странци покупују земље код нас и да нам они подижу индустрију и земљорадњу. Не – ми то никако не желимо. Ми оћемо да народ сам подиже индустрију и усавршава све струке привреде и баш с тога исповедамо да је у *ојшћіе шћіеіно* да народне земље, било приватне, било државне или општинске прелазе у руке појединих капиталиста. Шта више, да је у данашње време још штетније, да српске капиталисте прикупљају у своје руке народну земљу, но стране. На скупштини огромна већина посланика није тако мислила. Кад је изнесен други предлог: да министар финансије може продати нека државна добра,¹⁷² ни један од посланика не устаде начелно против тога, да у опште држава не отуђује народна добра, већ да их сачува народу за она времена, кад ће му требати.

На западу где су земље прешле скоро са свим у руке појединих грађана, где нема општинске земље (попаше, шуме и др.) већ је све постала приватна својина народи сматрају то као највећу несрећу и сада се ти народи боре – у Енглеској да држава откупи земљу од појединаца, у Француској да земље добију општине и т.д. – да ишчупају земље из руку капиталиста. Код нас још мање има смисла продаја опште-народних земаља но на западу.

У последње време код нас на многим местима општине немају својих земаља. Или су те земље распродате или, што је најчешће, просто су заватили имућнији људи општинску земљу – колико је ко могао. У свима тим крајевима примећава се у опште да народ нема сток доволно и нема белог смока. Тако у Аранђеловцу (на киселој води) где се млеко плаћа 2 гроша као у Београду, кајмак под 8–10 гроша и т.д. примећава се велика оскудица у белом смоку, јер се и за тако велику цену не може да добије доволно. По општим одзивима та се оскудица сваке годшне увеличава и то услед тога што су општинске земље *заваћене* и *позаграђиване* од приватних људи па сиромашнији људи немају где да држе стоку. Ово што наведосмо у Аранђеловцу као пример постоји у целој Србији. Како је код нас насељење спрам земље још веома ретко, и како нема никакве индустрије, то је природна ствар, да сточарство мора много више аснити народу, но земљорадња. Управо земљорадњу с успехом могу радити само велике задруге, јер су наднице веома скупе, па се најамничарима слабо ко подигао. Поједине фамилије, које земљу раде могу управо толико да зараде, колико да живе од данас до сутра. Отуда долази и код нас – као и по целој Европи – да са уништавањем задруге долази уједно осиромашавање појединих породица. Деоба општинских земаља још то потпомаже. За сточарство треба много више земље но за земљорадњу. Зато док општине имају својих по-

паша, жировница и т.д. могу и сиромашнији људи на јевтин начин да пате стоку. Чим општинске земље пређу у приватне руке одма се у оном крају умањава стока код већине народа. То је општа последица од деобе општинске земље по селима.

То исто важи и о државним добрима која би могла да служе народу за исту цел, за коју служе и општинске земље.

Но у предлогу министарском из протокола скупштинских не види се све по реду, које су земље предложене за продају.* Види се само из дебате, да су били и неки плацеви, које су разне општине потребовале и једна воденица у Параћину.

Ми смо у начелу против продаје народних добара, ма она никаква прихода не доносила. У последњем случају нека се и бесплатно уступе било општинама, дружинама или појединцима на уживање, или нека држава задржи право својине на та добра. Доћи ће време кад ће се народ љуто кајати, што је опште добро распродано појединцима.

Главни разлози владе и скупштинара који беху за продају тај је, што државна добра не доносе толико прихода, колико доносе у рукама појединаца. У економској науци ово питање није никакво решено у том смислу као што неки замишљају. Економисте као год и неуди грађани имају вазда у виду *чисті ѝринос* (профит) кад говоре да ли је какво предузеће за државу корисно или штетно. Но од куда постаје профит? У фабрикама и другим индустријалним предузећима профит се добија, кад се одбија коштање производа (сировина, плата радницима и управљачима, кварење алата и т.д.) од продајне цене. У приватним предузећима газда – капиталиста – гледа да што мање плати свима радницима и на тај начин да појевтини своје производе. То већ држава не ради – и не треба да ради. То не раде ни приватна друштва, а камо ли држава. Ево код нас у Београду сва друштва као: Потрошња, Заједница и др. плаћају далеко боље своје момке но што их плаћају поједине газде, који приближно раде са истим капиталом, исту радњу. Тако исто приватан предузимач гледа да што већма исцрпе сву снагу радникову т.ј. да уз исту плату тера радника да ради што дуже може, што ни дружина ни држава не чине и не треба да чине. Али што је наглавније: у приватном предузећу сав профит припада предузимачу док у државном предузећу држава ако и ништа не добије од профита, онда профит остаје баш онима, којима и треба да остане т.ј. радницима, техничким и другим управљачима и т.д. Ми дакле баш никако и не тражимо да држава има профит од каквог предузећа. Напротив ми у томе видимо главну добит по цео народ од државне производње, што ту профит добија радник, а не онај који ништа не ради, већ само „прима приход.“ При подизању

* То је велики недостатак протокола што се сви предлози владини и скупштински цели не печатају.¹⁷³

какве фабрике или при производњи руда, при прављењу гвоздених путова и т.д. држава само треба да гледа да предузеће само по себи не кошта више но што одиста треба да кошта. Профит нека држава не тражи никакав, већ нека сав остане онима који раде. Треба ли држави прихода за опште народне потребе, онда нека разрезује порезу на све сразмерно по имању, а не да узимље од појединих привредника. Али као год што смо противни да поједини одузимље туђу зараду, тако смо исто противни да цео народ узимље од појединих више но што је право.

С тога гледишта *свремена* економска наука или управо Економика радничке класе у Европи претпоставља вазда општинску или државну производњу, приватној, капиталистичној производњи, коју препоручује буржуазна (ћивтинска) економика. Зато су са свим погрешни појмови оних скупштинара, који веле да држава не треба да диже фабрике и у опште да се бави производњом (Карабиберовић, Милован Спасић и други).¹⁷⁴

Зар држава или боље сви чланови народа – цео народ, треба да води бригу само о томе да се ко непокраде или неубије или ако се то догоди да се кривац увати и казни, да води бригу о онима што се парниче и свађају; да се стара о спољним одношајима, о лепом укусу образоване класе (театор) па чак и о народном „достојанству“ (који се по појмовима г. Ч. Мијатовића мери величином цивилне листе), а да се народ небрине о ономе што му је најпрече: *како ће сви чланови народа да буду сиии*? Ми мислимо да ово треба да је најпреча брига народу и докле год ови појмови непродру у народ, држава ће бити једнако установа, која рани господу, а не друштво – заједница целог народа, која се стара о потребама сваког појединог.

Неки посланици више по свом осећању но по знању економске науке говорише у скупштини да се непродају народна добра, особито она где би влада могла по времену да подигне фабрике (Касијан Стојшић и Панта Срећковић),¹⁷⁵ али њиов глас остаде несаслушан. Наши капацитети скупштински, који се одсудно противише да странци не купују земље од народа, мисле да по народ није све једно да ли ће се тај капиталиста што завати земљу звати Франц или Марко. Али најчуднији је разлог посланика Арсе Лукића. Он вели: „Сва та добра не вреде толико, колико чиновници истроше времена на ове ствари, а осим тога и ако се добро прода, оно опет остаје у земљи.“¹⁷⁶ Разуме се ако странци купе непокретно добро оно тако исто остаје у земљи као да га је купио рођен Србин и оно, као што смо једном казали, може још више користити народу но да га је и Србин купио. Тако исто може се десити да чиновничка управа, особито у земљи где влада крајња централизација у управи, потроши више на управу но што цело добро вреди. Али ко тражи да чиновници управљају добрима, која служе за ма какву производњу (за друга добра не треба никакве управе ни чиновника)? Или у нашој земљи не може ништа да се ради без чиновника? Нека се та добра уступе

произвођачима. Произвођачи морају бити људи од струке и разуме се морају бити заинтересовани, да њино предузеће буде корисно ради њих самих. Но зато, што се они користе државним добром, држава треба да има права да контролише њиов рад, да се сви произвођачи користе према раду подједнако, дакле да држава има право да одређује и плату раднику, и време рада, а тако исто и цене производа, ако би произвођачи хтели да се користе буди каквим приликама и да вуку несразмерно велики профит на штету трошача. Држава не треба да тражи другу какву асну од својих добара. За њу је довољно ако поједини грађани нађу средства за зараду, ако се подигне фабрична производња и на тај начин ако се отвори пут, да остали народ – трошачи добију исте производе по умереној цени. Држава не треба да шпекулира са својим добром, као појединац, јер она је цео народ. Т. ј. тако би требало да буде.

Код нас је нужније но игде да држава или општине буду покретачи у фабричној производњи, јер ми нити имамо приватних капиталиста, нити имамо образованих предузимача, да покрену фабричну производњу. Зато је већ од велике штете што држава отуђује она добра, која би могла послужити на ту цел. Да не говоримо што још може доћи оно време, кад настане код нас сељачки пролетаријат, као што постоји на западу, с којим држава неће знати шта да ради, кад нестане општинске и државне земље – исто као данас на западу.

Зато као год што не треба да допустимо да странци покупују народну земљу, нетреба да допустимо ни да поједини наши суграђани покупују народну земљу, а да народ остане пролетаријат без земље. Треба ли нам да странци припознаду наше законе и да снесо наше општинске и државне терете, треба да смо слободни и снажни у нашој земљи и да што пре свршимо са нашим спољним господарима, па ће нас морати припознати. Треба ли нам да државна добра не леже без асне, онда треба предузети цео рад економских и државних рефорама, за које су баш та добра у рукама државе од преке потребе.

Да кажемо неколико речи и о нашем буџету,¹⁷⁷ који се сваке године износи скупштини на одобрење и који је лањске године претресан у скупштини.

Пре свега имамо ово да приметимо: по нашем уставу чл. 63. скупштина ако не одобрава неке цифре у буџету, па оће да их умали или са свим изостави, дужна је да означи предмете где се може уштеда учинити и начин како се може учинити уштеда *без иићеице за државне йоџребе*. Али питање је сад: *иџи су йо државне йоџребе? ко их одређује? ко их може умањити или йреиначиџи*? Кад се подноси буџет скупштини већ се сматра да сви издатци: цивилна листа кнезу, данак порти, помоћ патријару цариградском и т.д. па све до свршетка буџета – да је све то државна потреба. У скупштини

се може већати да ли је баш на ту потребу баш толико нужно или се може ту на неки начин нешто уштедети.

Са тога узаног гледишта заиста и претресан је наш државни буџет прошле године. Тако је скупштина увећала издатке министарства просвете са 197.000 гр. пор. а умањила је плате пандурима и одацијама са 59.000, и плате буљубашама и пограничним стражарима 56.000 гр. пор. – И једно и друго служи на част скупштини. Али овако претресање буџета додирује само ситнице. Кад оће да се оцени цео буџет као што треба т.ј. да се оцени да ли су сви издатци, што их чини држава потребни народу, да ли су они према снази народа, да ли су умесно распоређени и т.д. онда ваља да је већ предходно решено питање: које су те државне потребе? да ли оне заиста требају народу? и да ли оне вреде толико т.ј. да ли народу доносе толико асне, колико се за њих издаје? Сва ова питања треба да су решена напред.

Ова питања не могу се ни претресати у нашој скупштини, јер то би већ заседало у целокупну државну организацију. Да би скупштина могла већати о државној организацији у опште или о устројству појединих органа државе на прилику судова, или полиције или савета – скупштина мора имати предлог од владе.¹⁷⁸ Иначе не може скупштина никад решити да се неке установе измену или са свим укину како би се у државним издатцима нешто уштедило. Кад се износи буџет пред скупштину ваља се предпоставља оно државно устројство што већ постоји и скупштина може само решавати да ли према таквом државном устројству треба баш толико издатака или треба више или мање.

Што је ужи круг скупштинске власти при претресању буџета тим је нужније да су чланови скупштине боље обавештени, да они разуму државне потребе и да умеју да цене државне издатке. Они би тада тек могли разумети поједина одељења буџета, о којима сад морају да решавају насумце. На жалост наши скупштинари, већином су људи неуки, који о држави и њеним потребама немају никаквог свог мишљења. Штампала би требала да обавести и скупштинаре и грађане о том предмету, али штампа још је мање у стању да критикује нашу државну организацију но и скупштина. Зато ћемо ми овом приликом изрећи само неколико општих начела, која се могу применити на сваки буџет, као и на наш.

„Држава – веле обично финансисисте – стара се да подмири оне потребе, које су нужне појединим држављанима, али које они појединце не би могли да подмире.“ На прилику држављанину потребно је да му се имаовина обезбеди, да му је други не заузме. За ту цел постоји полиција која га чува да му је ко не покраде, не отме или другим каквим насиљем не присвоји. За исту цел постоје и судови који не даду да се његово право повреди никаквим начином – ни насиљем ни неразумевањем свог и туђег права. За те (и друге) цели постоје судови и полиција т.ј. постоји извесни ред људи са извесним

материјалним средствима да чувају права сваког држављанина од насиља и да пресуђују право између држављана, кад је оно спорно. За ту цел држављани троше – „држава чини издатке“ – на судове и полицију. Тако исто држављанима треба заштита „од спољних непријатеља“ и она за ту цел држи војску; држављанима треба саобраћај од разне сорте и за ту цел они имају поште, телеграфе, друмове; држављанима треба наука – зато они имају школе, библиотеке, „благођејанце“; држављанима треба да се издају закони за то опет потребни су особити органи и т.д. За све потребе нужни су неки издатци, а за то опет нужни су држављани да неки део своје имаовине жртвују да се ти издатци подмире. То је заиста све у реду као што ваља. Но сад настаје питање, вреде ли све те услуге, што их држава чини држављанима толико колико држављани т.ј. народ троши на њих? Ево на прилику по извештају министра финансије, који је прошле године поднесен скупштини¹⁷⁹ српска држава потрошила је за

Рачун. год. 1867 – 27,057.311 гр. пор.

Рачун. год. 1868 – 37, 16.762 гр. пор.

Рачун. год. 1869 – 29,847.096 гр. пор.

Одређено за

Рачун. год. 1870 – 34,265.742 гр. пор.

Свега 128,680.912 гр. пор.

То износи 4.595.961 дук. у злату. Сад је питање вреде ли ове услуге што их је учинила српска држава српском народу за 4 год. толико колико показује ова сума? Но да би још боље разумели значај ових цифара да узмемо место целог буџета поједине одељке у суми за 4 поменути године. Ми ћемо узети исте одељке, које влада узимље у буџету. У нашем државном буџету има ових одељака: I уставни расходи и II управни расходи. У први долази: цивилна листа књазу, данак порти, помоћ патријарху цариградском, трошак скупштине и државни савет. Управни трошкови деле се опет на *ојшине* и *сјручне*. У *ојшине* трошкове долазе: додатак председнику министарског савета; пензијонирање саветника, министара и посланика; пензијонирање чиновника свију струка, авансирање по класама, непредвиђене редовне потребе, ванредни расходи целог правитељства, плата секретара кнежевог дома; трошкови главне контроле, плата лицима која милост уживају и лицима која стоје на расположењу. То су сви „општи“ трошкови.

У *сјручне* трошкове долазе трошкови свију министарства. Ево тих трошкова:

1. Уставни трошкови:

1867 – 2,820.485

1868 – 2,717.173

1869 – 2,683.993

1870 – 3,057.655

Свега: 11,279.306 гр. пор.

2. Општи управни расходи

1867 – 2,188.777
 1868 – 2,278.479
 1869 – 2,776.236
 1870 – 2,672.374

Свега.... 9,916.866

3. Министарство правде

1867 – 2,852.468
 1868 – 2,978.870
 1869 – 2,866.811
 1870 – 3,533.954

Свега.... 12,232.103

4. Министарство просвете и црквених дела

1867 – 2,454.023
 1868 – 2,569.361
 1869 – 2,732.361
 1870 – 3,637.610

Свега... 11,393.355

5. Министарство иностраних дела

1867 – 924.815
 1868 – 854.373
 1869 – 831.434
 1870 – 954.952

Свега... 3,565.574

6. Министарство унутарњих дела

1867 – 5,143.592
 1868 – 5,147.632
 1869 – 5,073.769
 1870 – 6,533.436

Свега... 21,898.425

7. Министарство финансије

1867 – 1,484.998
 1868 – 1,538.104
 1869 – 1,602.658
 1870 – 1,916.111

Свега... 6,541.871

8. Министарство војено

1867 – 7,885.828
 1868 – 7,839.849
 1868 – 6,160.000
 1869 – 7,869.194
 1869 – 1,500.000
 1870 – 10,108.856

Свега... 41,363.727

9. Министарство грађевине

1867 – 1,298.203
 1868 – 1,333.070
 1869 – 1,332.052
 1870 – 1,830.794

Свега... 5,794.119

10. Трошкови који нису именовани у буџету:

1867 – 1,478.861
 1868 – 1,840.253 (уједно са откупом турских добара)
 1869 – 484.442

Свега... 3,600.556 *

Ето то су укупни расходи по разним гранама „државних потреба“ за четири године. Ако оће да се оцени да ли су ти издатци били од вајде народу толико, колико је народ за њих жртвовао, онда ваља просто прегледати по разним струкама шта је народ добио од тих издатака. Н. пр. у просвети да ли је народ толико коракнуо, колико је могао коракнути према учињеним издатцима; тако исто у народној заштити: организацији и образовању војске војничком материјалу и др. тако исто у јавним грађевинама, путовима и другим средствима за саобраћај, у судовима, у полицији и законодавству. Једном речи: ваља просто видети рачун да ли услуге што их учинише поједина одељења државне управе за ове 4 године вреде толико, колико се за њих троши? И да ли су народу потребне баш те услуге или би се он могао послужити на други јевтинији начин?*

Но овим се начином може видети само посебице да ли су поједине струке државне управе добро уређене или не. Али се по томе још не може решити да ли је народ имао доиста највећу асну од ових

* Цифре за прве три године узете су онако, како су занга потрошене, а последња по предрачуну, по томе може бити да је нешто увеличана. Паре су свуда одбачене.¹⁸⁰

** Ваља имати на уму да осим трошкова државних народ има „општинских трошкова“, који износе за 2 године (1868 и 1869) 5,401.654 а за 4 године два пут толико. Осим тога народ има приватних трошкова – кулук и напослетку држава за војену и грађевинску потребу сече народну гору. О свему томе не зна се рачуна.

државних издатака или не. Сад настаје питање: да ли народу не би било много корисније, да троши на прилику много више на просвету и на материјално унапређивање своје, но на тако зване „уставне расходе“ или на „полицију“, на „судове“ и т.д.? Кад би народ на тај начин распоређивао своје издатке може бити да не би ни било тих „државних“ потреба, које сада постоје на прилику: било би мање парница, мање свађа, кривица и злочинстава а с тиме и мање разног чиновничког персонала – мање госпoде, а више привредника и т.д.

Из свега овога види се да је питање о буџету скопчано са целокупном државном организацијом. Онај, који оће да оцењује ваљаност целог буџета, ваља да има најпре јасног понимања о ваљаности целог строја државног. Без тога претрес о буџету нема никакве вредности.

Ми смо показали само једну страну буџета: како се цене државне потребе и према томе како се цени умесност државних издатака. Али осим тога ваља обраћати пажњу на то: из каквих се извора подмирују државни издатци. У буџету се показују сви приходни извори државни осим незнатне суме, која се зове: непредвиђени државни приходи и за коју се по буџету незна одкуд долази. Да се оцени ваљаност буџета ваља дакле у рачун узети да ли су сви издатци државни узети из оних прихода народних како је по народ најкорисније и најправичније. Ваљаност буџета зависи дакле од *системе данка*.

Није дакле никако довољно да се у држави приход измирује са расходом или баш да има и неког сувишка прихода над расходима, и да се каже да нека држава финансијски напредује па да се одма ту разуме да и народ финансијски напредује, или у опште да народ напредује па било то у материјалном благостању, моралу, просвети и т.д. Може се десити баш са свим на против да са напредком финансијским иде опадање и назадак народа, само кад се народни приходи за цели државне узимљу и троше неправедно и непаметно.

У оцењивање нашег буџета према том гледишту што смо га поставили ми се не ћемо упуштати. Ко познаје услове наше штампе неће нам то замерити. Имамо само да кажемо неколико речи о самом начину, како се наш буџет објављује. Обично се буџет у званичним новинама објављује само у главним одељцима: н. пр. „министарство правде 3 милијона“, министарство просвете и црквених дела 3 мил. и т.д. Од таквог објављивања, који је одређен за већи број читалаца, не може да види нико ништа, нема нико вајде, јер по њима нико не може да види на што се управо троше народне паре и како је право финансијско стање наше државе. Тек од прошле године поједина министарства подносе скупштини опширније извештаје о свом раду и у извештају министарства финансије саопштава се подробен буџет (којим смо се ми послужили). Но и у овом буџету има доста места, која су нам не јасна. Тако у 1868 г. по предрачуну буџета износи вишак прихода над расходима у 2,259.777 гр. пор., али

у приходе ставља се да је узето из ванредног фонда (сигурно из какве државне готовине) 5,418.104 гр. Ми до душе незнамо какав је то „ванредни фонд“, али свакојакo је то неки особити приход, јер се он у другим годинама нигде непојављује и на сву прилику то је нека готовина државна или је какав зајам. Свакојакo 1868 г. по предрачуну у самој ствари расход је био већи од прихода и то за 3,158.326 гр. и 39 пара. Зашто се то неставља и не види у буџету? Осим тога, поред те суме што је узета из тог ванредног фонда исте је године узет од народа прирез од 8,689.246 гр. пор. за народно одело. Од тог новца потрошено је само 6,046.334 а остало је отишло у државну касу, као што се види из државног биланса (прилог 9).

Тако исто нејасан је биланс државне касе, који је саопштен 1867, 1868 и 1869 (у прилогу бр. 3, 6 и 9). У том билансу на страни издавања постоје непрекидно два одељка: подмирени расход и *остатак гођовине и вересије*. У овом остатку постоји вазда један члан под бр. 2. „У позајмљеној суми разним надлежателствима за подмирење расхода државног за идућу годину...“ Т.ј. разна надлежателства вазда имају из државне касе у напред по 10 и више милијона гроша – *не од прихода већ од гођовине државне касе*. Јер по свршетку биланса ова се вересија постојано преноси у идућу годину као готовина и то тако тече из године у годину. Оваког зајма разним надлежателствима било је 1868 године 10,429.643 гр., 1869 г. 11,167.869 а 1870 г. 10,689.715 гр. Од куд ниче ова вересија то је неизвесно. Значи ли она постојани дефицит или је што друго? То је све нејасно у државном билансу.

С овом примедбом завршујемо претрес о буџету а с тиме и цео овај претрес о законима и предлозима прошлогоидишње скупштине.

Најважније законе као: закон о изборном реду скупштинара, закон о пословном реду у скупштини, закон о штампи и закон о одговорности министарској, нисмо ни спомињали. Зашто? То је „тајна“ уредништва и штампарева.¹⁸¹

Рагеник, бр. 31-33, 36, 38-40, од 14, 17, 19, 26. и 31. VIII и 2. и 4. IX 1871.

СА ОМЛАДИНСКЕ СКУПШТИНЕ.

= *Са омладинске скупштинине.* Угарска влада ставља препреке омладинској скупштини. Дозвољава да само овдашњи Срби могу бити чланови омладине. Срби са стране не могу учествовати при претресу појединих питања.¹⁸²

Рагеник, бр. 32, од 17. VIII 1871.

ШЕСТА ОМЛАДИНСКА СКУПШТИНА.

Шеста омладинска скупштина, коју је сазвао омладински одбор у Вршац на редовни (по дојакошњим штатутима) састанак, врло је кратка, али је зато најважнија од свију дојакошњих омладинских скупштина. Ми не мислимо овде изнети у свој опширности рад ове VI. омладинске скупштине, али за то је не ћемо ни окрњити нашим извештајем, не, ми ћемо, у хатар истине изнети сав њен главни рад и све оно што је и пре целокупне скупштине од неколицине у име њено рађено на рачун свију чланова у име тако званих животних интереса „уједињене омладине српске“.

Скупштина је отворена 15. авг. у арени народног позоришта после службе. При отварању скупштине не беше чланова у оноликом броју као што их је бивало на пређашњим скупштинама. Скупштину је отворио председник годишњег одбора омладинског¹⁸³ са речима: „Отварам VI. омладинску скупштину, нека заузму своја места чланови годишњег одмора.“¹⁸⁴ Пошто чланови одбора заузеше своја места, и пошто се скупштина отвори, председник је претвори за пет минута у конференцију, а за тим рече председник: затварам скупштинску седницу и заказујем је за сутра у 10 часова, а у 8 часова општу конференцију. Ово вам је био цео рад овог дана, који се састоји у „отварам и затварам“. По дојакошњем обичају ако се не варамо, ваљало је на истој седници обавити избор часника и прочитати брзојавне поздраве, али тако сада не беше. Него важно је да кажемо читаоцима нешто што не спада у рад VI. омладинске скупштине, али што спада у рад њене предскупштине.

Биће вам без сумње чудно, каква је то опет сад предскупштина, али не ћете се чудити кад чујете да је то *конференција* или као што

веле *пријатељски састанак*, који је при свој својој важности по све чланове, по целу уједињену омладину српску, опет за то био тајан и ограничен на само неколицину чланова који су у пријатељском одношају између себе и који су се на ту конференцију сазивали шаптањем. Главни предмет ове предскупштине био је од најглавнијих предмета по целу омладину српску. Он је од таквог значаја да не беше ни једнога члана да о њему не прозбори и савета не даде. – Али шта ћемо кад састанак беше тајан, кад већини не беше приступачно да да своје разлоге у корист тога предмета. Да је тај састанак био тајан, не ћемо доказивати овим или оним, него само тиме, *што није одма први дан изнесен пред скупштину предмет о коме се на њоме састанку већало, и што дакле и за читав први дан ишај предмет осиде ишаја за оне чланове, којих се биш доглавио он и ишче.* У тој конференцији – на том пријатељском састанку, већало се о отпису министарства мађарског, који од прилике гласи овако: „Чланови уједињене омладине српске могу бити само Срби што живе у држави Угарској.“ По томе сваки ће видети од какве је важности овај отпис. – Он изриком хоће да нестане уједињене омладине, да нестане те једине чињенице, која би негда могла бити од врло велике користи по нас, по све друштво – па ипак неки омладинци сматрају да су само они дорасли, да појме важност његову и да о њему донесу суд свој. Закључак тог пријатељског састанка не можемо вам казати јер га не зна ни скупштина, а по казивању не ћемо да нагађамо.

У вече тог истог дана (15. Авг.) била је представа позоришта и беседа. На беседи беше нешто што не можемо прећутати, јер је врло интересантно, а да ли је и важно, то јест да ли користи онима, за кога омладина треба да ради, пресудићете ви сами. То је говор председника местнога омл. одбора Уроша Гавриловића, који је говорио противу комуне, комунизма, интернационале и неких утопијских секата. Говорник без икакве нужде, (а као што чујемо по нечијем наговору) и што је још најглавније неразумевајући ствар држао је горопадну вакелу српској омладини лупајући овамо онамо као путо о лотру. Укратко говорио је онде, где нема места и говорио је о ономе о чему нема ни појма.

Сутра дан држата је у 8. часова општа конференција, у којој се световало, како ће се изнети пред скупштину министарски отпис. Ту је било доста свакојака говора. Колегија тајних пријатељских састанака нагибала је више да се говори само о форми, како да се министарски отпис изнесе на претрес, али било је чланова, којима није толико стало за голим формама, и који говораше и хтедоше да се на тој конференцији реши на чисто: на чему остаје омладина српска, шта у будуће да ради и како да ради. Али господа, која знају само просипати лепе медене фразе, а која се уклањају сваког озбиљнога рада и одважнога корака у напред, завршише конференцију и недадоше да се донесе икакав одсудан закључак.

Из конференције прогласи одма председник прош. год. одбора да почиње седница скупштинска, и јавља да је одбор за оверовлење оверовио 280 чланова и позва омладинске чланове да се конституишу.

Скупштина одма на предлог председника годишњег одбора изабра себи за председника Машу Врбицу црногорског војводу. Он изјави да ово поверење прима али се дужности не може примити из довољно познатих узрока. За тим опет председник прошлогодишњег одбора предложи за новог председника архимандрита Василија Пелагића и скупштина га једногласно прими. Он замоли скупштину да изабере потпредседника, који ће руководити скупштинско саветовање, на шта скупштина изабра Мишу Димитријевића који одма заузме председничко место. За тим скупштина изабра четири бележника: Љубу Рајића,¹⁸⁵ Тошу Бекића, Мијаила Никетића и Душана Ђермекова. Пошто се скупштина овако конституисала потпредседник позивајући се на неки прецеденс што у томе питању постоји, предлаже да скупштина пре свега изабере годишњи одмор. Већина скупштинска прима тај предлог, и изрази се да потпредседник наименује чланове годишњег одмора, и буду изабрани ови: Др. Светозар Милетић, Тона Хаџић, Др. Лаза Костић, Илија Вучетић, Миша Димитријевић, Тоша Недељковић, Др. Милан Ђорђевић, Др. Степа Павловић, Корнел Јовановић, војвода Маша Врбица, Јован Сундечић, Милан Костић, Ст.¹⁸⁶ Ковачевић, Сима Поповић, Илија Рамадановић, Јеврем Марковић, Светозар Карапешкић, Милан Кујунџић, Ђока Влајковић, Василије Пелагић, Љуба Каљевић, Стојан Живковић, Велимир Протић, Драгољуб Поповић, Владан Ђорђевић и Владимир Јовановић.¹⁸⁷

После тога прочита се извештај годишњег омладинског одбора, на који се при свој његовој мршавости, не могаше ништа рећи, које због уобичајених форума у пословнику скупштинском а које због самог отписа министарског.

Потпредседник позва чланове, да поднесу који има какав поднесак, јер ће се одма прећи на отпис министарски. На то А. Сандић подноси, да задруга Срба занатлија сматра себе као самостални део уједињене омладине српске. Пошто се нико више не јави с каквим поднеском, прочита се брзојавни поздрав. А како је већ подне превалило, потпредседник одгађа скупштину за 3 и по часа по подне.

У 3 и по часа по подне потпредседник отвара седницу скупштинску и вели да је на реду да се већа о отпису министарском, но Мијаило Никетић предлаже да се пре тога претресу одборски рачуни. Потпредседник предлаже да се по старом обичају упуте ови одборски рачуни једном за то одређеном одбору. Скупштина прима тај предлог и изабра ове за чланове у тај одбор: К. Бокшана, Стеву Ратковића, Ђорђа Милошева и Милана Ђорђевића. За тим на итнерпелацију Живка Шокорца потпредседник позва Светозара Марковића

да каже због чега су он и Ђура Љочић изишли из одбора у Београду.¹⁸⁸ На то Св. Марковић изјави да није вољан да одговара на питање, и с тим се пређе на дневни ред.

Потпредседник износи пред скупштину отпис угарског министарства, којим се каже да је представка лањске скупштине омладинске одбијена у предмету одобрења омладинског устава, и да се овој скупштини оставља да већа само о томе, хоће ли или не ће примити оне измене у уставу што су наредбом од 10 Јула 1869 год. број 4158/R саопштени, па по томе позва чланове да говоре о томе питању.

Милан Кујунџић у дужем говору ставља следећи предлог: пристајањем на захтев мађарске владе српска уједињена омладина престала би бити „уједињена“, с тога VI. скупштина омладине српске не пристаје на приговор мађарске владе и оставља годишњем омладинском одбору да он потражи нова земљишта за радњу уједињене омладине српске. И у једно оставља члановима уједињене омладине српске у аустријској Србији да они сами према овим приликама раде колико могу на општој омладинској цели.¹⁸⁹

А. Сандић ставља овај предлог: нека скупштина српске уједињене омладине остави министарски отпис у своју писмохрану и настави даље свој рад.

Др. Милосављевић ставља предлог: да скупштина просто не прими измене министарске.

Владимир Љотић предлаже да скупштина уједињене омладине српске одбацује отпис министарски и у једно изриче, да прекида сваку солидарност са свима владама.

Пошто је наступило вече, потпредседник затвара седницу и казује је сутра у 8 часова из јутра.

У 8 часова из јутра 17 Авг. потпредседник Миша Димитријевић отварајући дебату о отпису угар. министарства јавља, да је предлог Владимира Јовановића спојен са предлогом одборске већине те гласи овако:

Пошто је у поузданом изгледу да ће угарско министарство још ове године донети закон о удруживању, који ће јамачно бити слободнији но ова наредба, предлаже се: да се још последњи пут покуша изложити и разложити угарској влади, како уједињена омладина тежи братској сагласности и узајамности свију народа и људи на пољу науке и општег напретка, и како би интересу и части и самог мађарског народа било противно одупирати се таквој тежњи уједињене омладине српске не дајући јој, да у овој земљи буде целокупно представљена.

Да се у исто време и српској влади представи како уједињена омладина српска сматра Србију као природно огњиште за радњу своју, те је рада, да ту ради свом умном снагом за напредак и будућност свега српства на што сваки Србин право и дужност има.

Мијаило Никетић подноси овај предлог: неодобравајући сваку солидарност са владама, омладина српска не може се ни са каквом

владом договарти, нити њихове отписе примати, одлучује да се отпис угар. министарства одбаца ћутањем, и годишњем одбору оставља се право да сазове другу скупштину на другом месту где буде могуће.

Гига Гершић поднаша овај предлог: Омладинска скупштина изјављује да она неће више претставком да се обраћа ником ради одобрења устава, него препоручује изабраном годишњем одбору, да он, ако види, да се не може овако састати уједињена омладина по досадањем свом програму и на досадањим основима, да позове омладину на оснивање местних друштава и да их у течају године сазове на збор онде, где је слобода збора ујамчена.

Пошто се није више нико јавио да говори узимају предлагачи завршну реч.

За тим потпредседник Миша Димитријевић износи на гласање најпре спојени предлог већине одборске и Владимира Јовановића. Резултат гласања је овај: за предлог гласаше 29, а противу 97, 107 није присуствовало и тако предлог пада.

Др. Милосављевић, А. Сандић и Мијаило Никетић одусташе од својих предлога у корист предлогу Милана Кујунџића и тако потпредседник изнесе на гласање још остала три предлога: Милана Кујунџића, Гиге Гершића и Владе Љотића на гласање. Резултат је гласање: предлог Владе Љотића доби 15 гласова, предлог Кујунџића 27 а предлог Гиге Гершића 48 гласова.

И тако потпредседник проглашује предлог Гиге Гершића за примљен.

Потпредседник М. Димитријевић на основу угарскога отписа јавља да је скупштина не примајући владине измене свршила свој посао. Владимир одговарајући потпредседнику предлаже да се пређе на дневни ред и да се ради даље. Милан Јовановић предлаже да се разиђемо са протестом пошто смо урадили што се урадити морало.

Влада Љотић иште да се од скупштинскога претседника не гради комесар, већ ако влада не трпи да скупштина и даље ради, нека је она сама растера преко свога комесара.

Потпредседник и опет изјављује да скупштина не може на основу отписа а и по достављеном извештају од комесара ништа више радити, па пита да ли скупштина прима ову изјаву од свога претседника или не прима? Скупштина се изјасни за предлог Владимира Јовановића.

Потпредседник видећи у томе акту скупштинском израз неповерења према њему, захваљује се на часништву и хоће да оступи.

На то му скупштина изјави поверење, али ипак остаде при том да владин комесар сам растера скупштину. У тој вреви појави се у скупштини комесар и рече: у име власти и по гласу рескрипта ја распуштам ову скупштину и не могу допустити, да омладина и даље овде држи своје састанке.

После овога скупштина се разиђе са бурним и громовитим усклицима: Живела уједињена српска омладина!

Рагеник, бр. 34, 35 и 37, од 21, 24. и 28. VIII 1871.

II ПИСМА

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ – МИЛИЦИ
НИНКОВИЋ¹⁹⁰

12. јула 1871. г.

[Светозар Марковић назива Маркса] „главом (по уму) данашње радничке партије, мислиоцем до крајности логичним у својим хегеловским законима друштвеног развитка“.

[Маркс изврсно и јасно показује како је стварање пролетаријата неминовна последица капитализма и да је прва потреба социјалистичке борбе класинска¹⁹¹ организација пролетаријата са првим задатком задобијања политичке моћи. Али тако уско схватање социјализма ограничава се само на земље индустријски развијене, и где већ постоји дубок и непремостив јаз између буржоазије и пролетаријата, као што је случај у Енглеској]. „Они Марксисте тврде да „историјски закон“ захтева да ишчезне приватна својина и да се замени државном, и та им је једна догма довољна као мухамеданцу „алах ил алах“, па да одма постане сваки војник пророков. А за остварење тог начела они мисле да могу згазити и појмове и навике и саме материјалне интересе масе малих сопственика.“

[Марксове теорије нису за земље неиндустријске, где класне разлике нису тако велике, или се тек почињу оцртавати, као што је случај у Србији, и марксистичка теорија] „не даје никакве позитивне основе за решење друштвеног питања код нас“. [Зато, социјализам у Србији треба да се ослони на руски социјализам, нарочито на Чернишевског,¹⁹² који ставља питање на шире земљиште, схвата социјалну борбу не само као борбу између пролетера и капиталиста, но као борбу између] „корисног и некорисног рада“, [и води врло много рачуна о ситним сопственицима, занатлијама и сељацима].

Јован Скерлић, *Светозар Марковић – његов животи, рад и идеје*, II издање, Београд, 1922, 144–145.

III
ДОКУМЕНТИ

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ^{192а}

Београд, 24. јуна 1871.

17 овог месеца изашао је Програм Никетића о „Враголану“¹⁹³ и растурен је по вароши. Свет читајући програм Никетићев а и познавајући га као најпоқваренијег младог човека диву се нашој слободној штампи но у исто време налази и он одзива код поједини људи који су у опозицији клуба Гарашаниновог а поменути клуб који је противу животни народни интереса господа која јуче око 12 сати у подне пред кафаном „Србскога краља“ пијући пиво похваљиваше врлине Никетићеве јесу Мијајло Барловац, Ђока Павловић, Чумић, Стевана Марковића син и Тројански конзул руски.

У броју 10 „Раденика“ изашао је допис из Јагодине противу г. Мате Карамарковића. О поменутом допису ја сам се данас у кафани код „Париза“ разговаро прво са Никетићем а после са Пајом Михаиловићем и судећи по њином разговору поменути је допис мора писати Ђура Јакшић,¹⁹⁴ јер ми они оба двојица смејући [се] рекоше да је наравно Ђура за тако што компетентан.

Гарашанин синоћ до после десет сати шећаше се сам по парку калимегданском и појављиваше се више пута близу „Србске круне“ гди сећаше свет напољу, тако исто појављиваше се и код „Србског краља“.

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/19,3/795.

Ђура Јакшић, песник и сликар, сарадник *Рагеника* и *Врађолана*

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 28. јуна 1871.

[...]Од пре неколико дана отпутовао је поп Матановић, у почетку се дружио са мајором Љубомиром Узун-Мирковићем, мајором Милутином, Лешјанином и многим нижим официрима. Од неколико дана не виђа се ни с једним официром но са Пелагићем код Ђоке Влајковића са Гершићем и Грудићем, адвокатом.

[...]Ноћас пред кафаном код „Руског цара“ свирали су земунски цигани. Света је још с вечери било доста. Око 9 сати дође Светозар Марковић, Паја Михаиловић, Пера Божић, званичник Начелства београдског, Весовић¹⁹⁵ суда варошког, Милан Филиповић, ...ноић,¹⁹⁶ телеграфиста са још неколико непознати млади чиновника из унутрашњости и до три и по сати, док је ш њим седео, заповедали су да се свира Марсељеза и Ђелешићев марш[...]¹⁹⁷

Оригинал. АИИ, ЗЈР, сигн.Ш/19, инв. бр. 3/797.

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 17. јула 1871.

15 ов. месеца увече били су у башти Коларчеве пивнице уредник „Радника“ Љочић, Светозар Марковић, уредник „Враголана“ Никетић, Паја Михаиловић, Милан Филиповић, Сима Симић, Гргур,¹⁹⁸ Младен Ђорђевић. За другим асталом је био Мата Карамарковић са Јованчетом¹⁹⁹ снајдером и још неким Бугарима. Они непрестано исмеваше и опомињаше светог оца Севастијана.²⁰⁰

Исти дан 15. увече у шест сати послао је Милан Филиповић преко поште Јакшићу у Јагодину три дуката ћес. Филиповић рече да му је то од уредништва „Радника“ и „Враголана“.

Синоћ 16. ов.м. било је њих око тридесет код „Србске круне“ на Калемегдану и пили су од 9 сати увече до 7 и по изјутра. Главни између њих Абердар, који је највише плаћао, Милан Филиповић и Марко Вујичић, адвокат из Пожаревца, Гргур, Сима Симић, Светозар Марковић, Никетић и Зечевић професор.²⁰¹ Они претресосе сав устав и све законе и сва државна права и за њин ћеф нема ништа. Рачун им је на њину млађану свест и на Скупштину.

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/19, 3/806.

РАДИВОЈЕ МИЛОЈКОВИЋ – НАМЕСНИШТВУ

Београд, 17. јула 1871.

Од јуче у јутру, одкад су Господа Намесници отишли, па досад, 5 1/2 сати по подне, није се ништа догодило, о чему би имао извести Намесништво. Од познати какви лица са стране није нико овамо дошао, нити је ко од наши куда отишао, кога би пут требало знати. Једино, што ми се чини, да немогу пропустити, а да недоставим до знања Намесништву то је, што дознадо, да се спрема да дође сутра тамо на Киселу воду, Светозар Марковић, уредник листа „Радника“. О његовом тамо одласку дође јуче пре подне један мој познаник и каза ми, да ми обрати на то пажњу са ови околности. Неки доктор из Панчева, Љубомир Ненадовић, стои у тесној свези са овим Светозаром, Љочићем и дружином, а познаје се и са овим моим познаником, па му је пре 15–20 дана, кад је овде био, говорио врло непријатељски о нашем стању и првим личностима, које ово стање држе, изразивши се, да то неће трајати овако јошт ни месеца или месец и по дана. Том приликом, вели ми повереник, дао је доктор Ненадовић назрети, да се атентат неће више покушати оружјем, као досад, него отровом. Осим тога Светозар Марковић, вели, јуче је одма нагло почео предавати неку дужност, коју у потрошачкој дружини има,²⁰² и казао да оће да иде на Киселу воду. Казујући ми ово, повереник ми обраћа пажњу на кујну Књажеву тамо, и ја сам написао једно писмо ађутанту Тихомиљу²⁰³ да пази и не пушта без надзора и рачуна људе, да послужују око кујне. Даље сам о оној четворици, о којима зна капетан Богићевић²⁰⁴ дознао, да је један јуче пре подне изишао из Касине са Јевремом Марковићем, братом Светозаревим, а о другом сама женска, која нам је доставу учинила, казала је, да је питајући на пијаци дознала, да је Љочић. Дај Боже да нема ничега у ствари, али ваља се чувати[...]

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/27, 3/1281.

РАДИВОЈЕ МИЛОЈКОВИЋ – НАМЕСНИШТВУ

Београд, 18. јула 1871.

Јуче ми је потврђено да је Светозар Марковић одпутовао на Киселу воду, само са том изменом, да није с' њим сео у кола Стеван Поповић, професор, него Ђура Љочић, уредник „Радника“. Но о овоме се мисли, да оће само донекле да прати Светозара, као што се сазнало, а не да и сам иде чак на Киселу воду. По томе, ако и он тамо дође, онда треба, мислим, подпуно озбиљну пажњу на њи обратити, јер по опису њиовог карактера, они су обоица способни за свако зло. Мои познаник ми каже: „Они се ни у чем неразликују у одважности од Паје Радовановића“ [...]

Синоћ сазнадо, да су се образовали комитети на Теразијама, у чаршији и на Сави, у којима су по три лица, и кои раде за избор Чумића, а јутрос каза ми Никола Недељковић, члан Апелације, како је Чумић од ово дана сувише љубазан, и ономад је пред Касином, а у присуству више њи, гди је и Никола био, снисходио Милану Мاستиловићу са поздравом: „Како сте брат Милане“, рукујући се с њим [...]

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/27, 3/1282.

РАДИВОЈЕ МИЛОЈКОВИЋ – НАМЕСНИШТВУ

Београд, 19. јула 1871.

[...]У изтраживању намере Св. Марковића, са којом је тамо отишао, ја сам учинио, да један познаник оде вечерас у Панчево до Дра Љуб. Ненадовића, тамо преноћи, па се сутра врати и каже ми шта буде сазнао.²⁰⁵ Са Светозаром доиста није отишао Љочић, јер се познаник јутрос с њим видио, него су отишла друга двојица, ал кои су, јошт нисам могао сазнати. Међутим тамо ће бити лакше то дознати било на Киселој води од надзорника, било од капетана у Аранђеловцу. Познаник беше и јутрос код мене, и опет ми утврђива своје држање, да Светозар и дружина нису отишли тамо са чистим намерама, само ако им се покаже прилика, да могу што предузети, а опет вели, неће покушај бити оружјем, но отровом. Не би желио да о оваквим стварима пишем, те да то кратко време одмора загорчавам, али што ће се, кад из полицајни извора нема готово никад другчие, него горке воде.

И наш славни Пелагић изиђе једном са својом књигом.²⁰⁶ Натрпано је много којеккви фраза и непаметни мисли, а готово противу свачега. Ја шиљем ту књигу, а у њој су на особеној артији побељене стране, на којима има изскакајући израза, и молим за одговор и повратак. По овим изразима пре би се имала узаптити књига, него пустити, но само тада ваља имати на уму све посљедице овога немилог новог дрекавца, а ја сам у том случају јошт и за то, да се он удаљи од нас, па нека тражи земљу без власти, вере, попова и тд.

Уз ово имам једну, ако се може рећи, утешителну новост, а та је, да се чувени писац, Данило Медић, сарадник „Народа“, показао за своје грехе противу, или наспрам Србије и њене садање власти, па моли за одобрење да овамо дође. То ми јутрос каза Максимовић,²⁰⁷ професор из Чачка, кои је ово дана био, вели, у Н. Саду. Ја му реко да би о томе могло бити говора само под једним условом, а тај је, од моје стране, да Медићу ударим на ђумруку доле 25 како згази ову земљу, на коју је пљувао, па онда да може изићи горе у варош. Овај одговор мој био је од речи до речи. После пређо на разговор о томе, и каза Максимовићу, да ми напише о томе писмо, које ћу Намесништву послати, и он ми посла то писмо, коме прилаже и писмо од

Београд 17. Маја 1871.

Министарству Правосудства.

Знао сам глас Министра владу и његову
та да није био много познат међу људима,
чији интереси су, међу Министром, и он ми још,
да ће сузија савезани суђењу, који је био
ради суђења.

У изјављивању нашега Св. Марковића,
са којим је овај министар, ја сам знао, да
још нешто од њега, да је, међу тим,
за своб. објављивања, која су, међу тим,
се сузија суђења и како ми није било са
знањем. Са овом изјавом министар није
објавио, су се објавио уопште и њима ви-
дио, као су објавио уопште објавио, и
који су, још, међу тим, министар савезани.
Међутим, међу тим, да је, међу тим, он
дознао да је, међу тим, министар суђења,
чији, међу тим, од Министара је, међу тим, министар.
Познати су, међу тим, министар, међу тим, министар.

самог Медића. Оба ова писма шилем у прилогу. Максимовић ми даље каза, да се дружина Н. Саду распала, или се распадала,²⁰⁸ јер се неки Панта Поповић одвојио и оће да издаје особени лист „Глас народа“, а Медић је повео парницу противу Суботића, и ту је на првом суду добио. Даље вели, да су тамо дознали, да је Суботић добио неки пет иљада форината од бечке камариле, а лизнуо је подоста и од Администратора Патриаршије,²⁰⁹ те се живо за његов избор заузима, па је заставовцима криво, што и они нису ништа добили. Моје мишљење о Медићевом повратку је, да се не дозволи, или бар јошт за неко извесно време, докле друге ствари из кои ће се видети, и то из оног од 20^г тек.мес. која су лица у одборима, кои раде за Чумића, и из другог од јутрос, како иду ствари о томе на Дорћолу[...]

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/27, 3/1283.

РАДИВОЈЕ МИЛОЈКОВИЋ – НАМЕСНИШТВУ

Београд, 20. јула 1871.

[...]Јутрос ми дође у канцеларију Пелагић архимандрит и дуго говори о својој књиги. Он тако има фиксе идеје, да се мени чини немогуће дјествовати на њега објаснењем. Ја му реко да морам да говорим и са г. Митрополитом,²¹⁰ пошто у његовој књиги има ствари о вери и духовенству, неказујући му да сам читао књигу, нити да сам је послао у Аранђеловац, но само говорећи о њој, реко, по ономе што ми је од полиције казано. Он ми рече, да ће је штампати ма гди изван Србије, ако се овде неби пустила. Према овоме сад како се тамо нађе. Да је каква брошура можда би требало строжије судити је, а кад је књига, и то повелика, може се лакше оцењивати, што се зна, да књиге праве слабији ефект него брошуре и дневни листови. У овом разговору јутрос он ми отворено каза, да је спремљен устанак свуда по србским крајевима у Турској за јесен, а најдаље за пролеће, премда је он за јесен, па ће између Црне Горе и Србије бити онај прихваћен као вођа и потоњи господар, кои први ступи да устанак припомогне[...]²¹¹

У осталом код нас је све у обичном току на површини, а одоздо копају се мине и контрамине за избор посланика. По досадањем сазнању неће моћи продрети Чумић, јер изгледа, да и они кои неволе садашњост од срца, нису за лом, а тога се од њега боје. Бар тако ми кажу три четири са којима сам о томе говорио. Послови се раде обичним током[...]

Оригинал. АИИ, ЗЈР, Ш/27, 3/1284.

РАДИВОЈЕ МИЛОЈКОВИЋ – НАМЕСНИШТВУ

Београд, 22. јула 1871.

Синоћ нисам ништа писао зато, што сам чекао да свршим са Митрополитом о књиги Пелагићевој, коју сам му одма јуче ујутру послао, и молио га, да је прегледа, па да ми увече, кад ћу к њему отићи, каже шта о њој мисли. Тако одем синоћ после канцеларије к њему и говорисмо о тој књизи. Он ми рече, да му је највише то тежко, што је та књига штампана у Београду, па ће остали србски свет изван Србије држати, да је то нешто добро, кад је одовуда, а да је гди на страни штампано, неби, вели, толико марио. Но и преко тога и он мисли да књигу треба пустити, јер би је Пелагић прештампао гди на страни, ако би му се овде забранила, а он би због забране подиго несносну дреку. На моју приметбу, да и ако се књига пусти, опет нетреба њену садржину пропустити без оштре критике, рече ми Митрополит, да му пошљем један екземпляр, па ће он дати да се напише критика, но то мора послати у Шабац да напише попа Рајко Рувидић из Липолиста, кои је и ону критику на чланак Пелагићев у „Младој Србији“ писао,²¹² јер су му се, вели, растурили овдашњи свештеници, кои би могли то написати. Ја се потом врати кући с књигом, и каза полицији да је пусти, а набавићу један екземпляр и послати Митрополиту. Ја нисам налазио за потребно да приповедам Митрополиту, да сам ту књигу шиљао Намесништву, као што то нисам казао ни Пелагићу.

Кад сам то свршио са Митрополитом и вратио се кући, затечем Управитеља вароши,²¹³ кои ме чекаше са Чумићевом брошуром о задрузи и обштинама. Та брошура има наслов „Предлог одсеку историском и државничком Срп. учен. друштва за изучавање живота народа српског од А. Чумића“, штампано у Београду код Ник. Стефановића и дружине.^{213а} Она има 34 стране, у величини нашег Устава. Ја сам је синоћ сву прочитао. До 26. стране говори о задрузи, а у последњи 8 о обштинама. У говору о задругама нема ни једног зазорног става или речи; то су сама резонирања и доказивања корисности задруга, а у говору о обштини истина није дух Bienveillant за власт, али опет нема речи ни израза нападајући, тако, да би се имало ма каквог законског основа да се задржи. Осим тога у њој има толико

страни речи, да се из тога види, како писац јошт није научио занат агитирања, и кад то са највећом вољом жели, нити се издалека приближава својој идеали – Вучићу²¹⁴ – што би он радо хтео да буде. Пише за сељаке и уобште нижу класу, а већ на првој страни каже „да у организован једнога бића постави начело супротно правоме начелу тога бића, и да тако постави живот једног народа у супрот са законима свога бића“. Даље падају на свакој страни речи: резултат, институција, пролетар, културно, индивидуалистично, еквација, егоизам, моралност, организам, морални ауторитет, демократска установа, кураж – „окуражени кураже јошт више куражнога“, атомистички по простору државном, конфедерација, анархија, гаранција, абсолизам, аграрно, потенцирати, елеменат, корупција, деморализација, колонија, температура, културно, аристократија, најгенијалнији, контрадикција. А на страни 25. има 15 врсти француски из Токвила наведени без превода. Поред оваквога стила, он јошт куди и сељака и варошанина и дућанцију. Тако на стр. 17. вели: „Да су Београђани у 1862. години од топова београдски побегли кроз шумадијска села, тамо би их дочекали као пријатеље, а како су их дочекали комшије београдске, кои нису више баш сасвим прости, јер се мешају са просвећеним Београдом? Ком не пада даље на памет онај сељак, коме је постало мало бити сељак, па оће да постане нешто друго веће, па почиње са другчијим говором, и то оваквим: кои ми јербо будући и тд. Као што му је његов говор сакат, тако му је саката постала и његова памет, вера, срце, карактер. Ово је прави измет. Ово је карикатура друштвена.“ Па онда још речи: децениум, хијерархија, цивилни, администратор, систем аутономни, и напоследку а рiогi. И јошт све ове речи без објаснења. Ја налазим, да је вредно припомоћи оваквом човеку да изађе пред публику, па воља му као научењак са крагном, црвеним рукавицама и белим камашама, или као сељак у гуњу и опанцима и дугачким зулувама а фесом без кићанке. Мени се чини, да ће овај спис пасти у средину између овога двога, али зацело неће бити ни једно од тога. Најпосле рачунам и на само закључење списка, које признавајући, да јошт непознајемо ове две установе, о којима говори – задругу и обштину – предлаже „да учено друштво замоли владу да одобри извесну суму новаца за ову цел, па да оно избере два лица, која би у разним крајевима српским промотрила и проучила у свему прост[р]анству поменуте две установе.“ Није ли са овим спремљен од противника влади одговор на питање: камо слободног преустројства обштине, камо обштинске аутономије? Одговор прост: Ствар је важна и јошт довољно непозната и по мишљењу самог Ученог друштва, а кад се довољно проучи, биће и тога.

Член полиције дао је синоћ уверење, да је овај спис примио, и тако вечерас изгиче рок од 24 сата по чл. 6. Закона о штампи. И ја узимајући у обзир прво, што нема у (закону) спису никаквог израза, кои би се инкриминирати могао, па ни у онима, гди се говори о

обштину; друго што је написано са многим речима, које неће узвистити писца, треће, што млати и сељака и дућанцију без разлике, и најпосле четврто, што се у закључењу признаје, да ствар треба да се штудира, казао сам да не само неће бити штетно, но држим јошт да ће бити корисно, ако се то пусти, и зато сам пустио.

Молим Намесништво да не поита са неодобравајућим суђењем овога мога поступка одма по прочитању овога писма, докле не прочита само дело, које овде у прилогу шиљем, јер тврдо држим, да ће ми тада одобрити поступак. Сем ако би Намесништво нашло јошт за добро, могло би се учинити, да се из овога мога извештаја испишу горенаведене стране речи и јошт нешто дода што се нађе за потребно, па да се пошље каквом шаљивом листу, да потенцира писца на еквацију: „Кои ми јербо будући“.

Сад да пређем на поруке, које су ми дате. Извршено је што треба одговорити сарајевском „Цветнику“²¹⁵ по бележкама, које су ми послане, и предати листу, коме треба, а послану бележку, налазим за добро, да вратим[...]

Затим шиљем два извештаја из вароши, са Саве, из Палилуле, са Дорћола, и повише њи од чиновника, да пазе на агитације, и сви, кои су долазили да ме о току извести, саглашавају се у томе, да о Чумићу нема озбиљног изгледа ни издалека, него се говори о Жики, Арси, Антули, Крсмановићу, Томи Поповићу[...]²¹⁶

Шиљем „Заставу“ број 82 која је задржана до „даље наредбе“, и молим за одговор.²¹⁷

Број „Младе Србадије“, који је на реду, и у коме су чланци „И опет цензура“²¹⁸ и „Шпионисање“ није изишао по самом задржању штампара. Уредник је био изоставио само име Матића²¹⁹ и неке изразе, а друго штампао, оставивши празна места точкама, а ја сам казао полицији, да каже штампару, кои је предходно питао, да о томе не може бити речи, па ма у којој форми, и он је задржао[...]

Најпосле да известим да сам предао мало пре у посао послани ми материјал из босанског „Цветника“ и разаслао послана ми писма[...]

Наше „Јединство“ грди опозицију. Звао сам јутрос уредника и опоменуо Чифута.²²⁰

Оригинал. АИИ; ЗЈР, III/27, 3/1285.

Ево нам и Карађорђевића на јавност. У новинама „Новој слободној преси“ N.2491. стоји његова протестација на француском језику, у којој јавља како је оправдан[...]²²⁴

Намесништву Књажевског Достојанства
понизни,
Рад. Милојковић

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/27, 3/1286.

РАДИВОЈЕ МИЛОЈКОВИЋ – НАМЕСНИШТВУ

Београд 23. јула 1871.

Намесништву Књажевског Достојанства.

У једном од ранији моји извештаја²²¹ ја сам јавио Намесништву, да сам послао на Св. Илију једног познаника у Панчево, да говори са Дром Љубомиром Ненадовићем и потруди се сазнати ближе радњу Светозара Марковића, који је тамо отишао, и његове дружине. Тај познаник дође сад и каза ми, да је говорио са Љубомиром, и овај му казао, да зна да је Светозар отишао на Киселу воду, и опет се изражава са надежом, да ће се што предузети противу нас. На питање познаника: „Па какав успех у преврату може бити, кад је Уставом наређено шта би имало наступити у каквом несрећном случају“, одговорио му је Љубомир: Нека немисле они у Србији, да би и после тога могли руководити ствари, јер смо ми спремни одовуда, да са три хиљаде људи што пре тамо пређемо и сами узмемо ствар у руке. На питање повереника: А коме ће они доћи овамо, т.ј. ко ће иј подржати од људи са ове стране, одговорио је Љубомир да има и тога спремљенога, неказавши ништа ближе о томе. Рекао је даље Љубомир, да ће до 8. дана опет ићи Милетићу у Вац,²²² а од њи тамо има свега тројица, који цео план знаду. Оваква комбинација изгледа ми фабулезна и будаласта, али сваки крим и јесте напоследку будалаштина, и ономе, који ове људе на такво што наводи, можда и није стало за успехом, него само да учини зло и несрећу Србији, а успео ко или неуспео, све му је једно.

Даље ми тај исти познаник каза, да је у Палилули урађено све што треба за избор посланика, и вели ми као сигурно, да ће одтуда бити гласови за добре људе. Он је то радио по препоруци, и сад ми јавља шта је урадио.

Последњи број Младе Србије јошт није изишао, а јутрос ми долази Кујунџић²²³ због тога, подневши ми лист на увиђење, да је променио и наслов: „И опет цензура“ и „шпиони и шпионисање“, и много у садржини, но ја га упуту на штампара, који није хтео ни ово да му подпише без резерве, и на Полицију, а они имају закон пред собом па ће чинити, шта нају да треба.

БОРИЋ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 2. августа 1871.

[...]Пошто сам нешто о „Интернасијонали“ писао и готово је то сам у покорности слободан да на другом листу овога писма саопштим.

ИНТЕРНАСИЈОНАЛА

Ово друштво са њиховим начелима задаје велику бригу јевропским државама. Наука ова проповеда се и код нас – и по мом мњењу бар за двеста година раније са обзиром на битно материјално стање и статистичку цифру насељења балканског полуострва. И са обзиром на исто стање у западним и осталим културним државама.

И код нас у нашој средини има апостола ове теорије – а омладина наша која је до сад на страни била заменула је своју омиљену фирму републиканца у комунисту.

Познато је да је Драгиша Станојевић у брошури²²⁵ коју је у зиму издао рекао да је он члан интернасијонале и да му као таквом грдна новчана средства на расположењу стоје, и вели да и интернасијонала ради на ослобођењу истока.

Из овога закључујем да су „Раденик“ и дружина плод пропаганде Драгишине²²⁶ – и мислим да и они добро знају да елемент за социјалну науку овде још нема – то су просто том фирмом маскирали – и целу тога друштва мора бити да је сасвим друга.

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/14, 3/282.

ШТАМПАРИЈА – СВЕТОЗАРУ МАРКОВИЋУ

Панчево, 8. августа 1871.

Београд. Уредништву „Раденика“, за Светозара Марковића.
Пошаљите одмах наслов и предговор²²⁷ јер је све друго одавно готово.

Штампарија.²²⁸

Копија.²²⁹ АИИ, ЗЈР, IX/1, 9/104.

И. Котвић
 Кн. Ср. 91426
 Стр. 1814
 Телеграфска струка № 20.
 КНЯЖ. СРПСБ. ТЕЛЕГРАФСКО ПИДЛЕЖАТЕЛСТВО.
 Месяць 8 1871. одъ Белграда, Панчева

Нумера Дисвика	Класса	Брой речи и шифри	Време предае	Званични додатци у смотрењу одиравања
46	п	18	р ш. т	приспеда у Белград 8/8 сат. минут. педне

Д Е П Е Ш А.

*Белград Уредништво Крадевича
 за Светозара Марковића.
 Посајите одмах настав и
 предајте јер је све друго одмах
 готово.
 Штампарија.*

предао: Арсенијевић

У месту одиравања ..... Далъ одиравања:
 подъ № ..... експедиционогъ протокола у штацію ..... via .....
 Служитељимъ ..... сат ..... мин ..... подне ..... сат ..... мин ..... подне
 Поштомъ ..... сат ..... мин ..... подне одираво .....
 Штафетомъ ..... сат ..... мин ..... подне Бедешје за случајеве закасиња:
 одираво: .....

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 8. августа 1871.

Јуче сам у јутру био у Земуну на пошти одно сам новине а донео коросподенц карту Korospodenz Karte. Газда ме сожалително запита и рече зар пропаде Чумић у избору. Ја сам доказивао да је Чумић пропасти моро, чим се сдружио са Комунистичком партијом, Боком Влаиковићем, Абердаром и извјесним лицима партаје Карађорђевића на које ово све честити грађани мрзе. Он рече да је с тим Чумић учинио велику погрешку од које се рече ја грозим, ово би ваљало да још ко код њега потврди.

О безобразлуку колотериста и њиној прождрљивости имо би посла највештији писац описати но сад сва дружина изгледа ко каменити смукови а лица свакога преставља хијену а њина браћа Чивути вуку се као мрцине јер су поплашени. Они сад преповедају да је избор бијо незаконит јер су бирачи били и патролције кои стоје под војним законом и који су законом изкључени. Абердар преповеда кад су дошле патролције да им је он реко ди сте досад забога либерална странка надјача а наша пропаде а они да су му одговорили како су досад на дужности били па чим су дошли одма им је командир заповедио да иду брже и да бирају Карабиберовића²³⁰ и Арсу Лукића.

Ја би желио једну вече код вас доћи.

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/19, 3/816.

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 9. августа 1871.

Ономад је увече дошо Светозару син Паланчанинов. Јуче је у јутру одпутово Стеван Мирковић заједно са женом у Пешту и Беч. Стеванова једна мјеница од 50 дуката по којој он дугује Медаковићу²³¹ стоји код мене већ више од две недеље да је наплатим и он се са изговарањем изговараше како нема одкуд за сад платити на тај начин је и њему путни трошак цаба дошо однекуд. Стеван је ово дана са Вишњићем²³² често разговоре имо а продржљив је био ко и прошле године о избору и псово је у пуној кафани света а у препирки са господ. Селаковићем, господину Министеру Матићу оца швабскога а јуче чујем да је Вишњић дао глас за Чумића. Никетић, Спасић, М. Барловац рачунају да је Вишњић д[а]о глас за Чумића по упутству првог Господ. Намјесника.²³³

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/19, 3/817.

ШТА ЋЕ БИТИ ЗА ВРЕМЕ VI ОМЛАДИНСКЕ СКУПШТИНЕ У ВРШЦУ.

У СУБОТУ 14 АВГУСТА свечана престава у почаст уједињеној омладини српској у арени у варошкој башти:

МЛАДОСТ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА.

Слика из живота у 5 радања, с певањем, од Косте Трифковића.
Почетак у 8 сахата у вече.

У НЕДЕЉУ 15. АВГУСТА после службе божије у саборној цркви призив св. духа. На служби ће певати дружина срп. нар. позоришта. *После призива ойварање омладинске скупштинине у арени у варошкој башти. После подне у 3 сахата заједничка проба свију певачких дружина у арени. У 4 сахата по подне скупштинина певачке заједнице. У вече у 8 сахата у корист омладинскоме фонду беседа певачке заједнице, уз суделовање позоришне дружине и Гаврила Јанковића, певача на берлинској опери.*

У ПОНЕДЕЉАК 16. АВГУСТА пре и после подне састанци омладинске скупштине у арени. У вече у пола 7 сахата свечана престава у почаст уједињеној омладини српској:

НАРОД И ВЕЛИКАШИ

Драма у 5 радања, од дра Владина Ђорђевића.

После преставе:

Вечерња забава са игранком у клинџеровој башти
у корист српском народном позоришту. У случају незгодног времена биће ова игранка првог лепог дана.

У УТОРАК 17. АВГУСТА пре и после подне састанци омладинске скупштине. У вече у 7 сахата свечана престава у почаст уједињеној омладини српској:

САЂУРИЦА И ШУБАРА

Шаљива игра из живота пок. слепачке иришке академије, с певањем, од Илије Округића сремца.
После преставе
Село у Клинџеровој баиши.

У СРЕДУ 18. АВГУСТА пре и после подне састанци омладинске скупштине. У вече свечана престава у почаст уједињеној омладини српској:

МАКСИМ ЦРНОЈЕВИЋ.

Трагедија у 5 радања с певањем, од дра Лазе Костића, за српску позорницу удесио А. Хаџић, музика од А. Максимовића.

Посебни подробнији распореди издаваће се сваки дан.

Чланови уједињене омладине српске уписују се пре скупштине у певачкој школи, у порти саборне цркве, а за време скупштине у писарници скупштинској у арени.

У Вршцу 10. августа 1871.

МЕСНИ ОМЛАДИНСКИ ОДБОР.

Оригинал (плакат). Брзотиском удове Кирхнера у Вршцу. АС, ПО, к. 70, бр. 385.

ИЗВЕШТАЈ ГОДИШЊЕГ ОДБОРА УЈЕДИЊЕНЕ ОМЛАДИНЕ СРПСКЕ

шестој скупштини уједињене омладине српске у Вршцу
15. августа 1871.

БРАЋО!

По пропису устава ево вам подносимо овај извештај о своме раду.

Одмах онај дана, кад се пета омладинска скупштина у Новоме Саду закључила, и док су још и београдски чланови били на окупу, склопио се одбор, изабрав себи за председника дра Лазу Костића, а за тајника: Мишу Димитријевића за Нови Сад, и Светозара Марковића за Београд.

Ради склапања месни одбора издао је одбор и из Новог Сада и из Београда позив на све чланове омладине; с ове стране одазвала се

томе и пријавила одбору само вршачка омладина; с оне стране стигло је београдском одбору неколико одговора, да се због месни околности не могу склопити одбори. Мислећи, да томе смета неодобрени устав, покушали су београдски чланови, изаславши Стојана Живковића и Ђ. Влајковића да приволе владу на одобрење, но досад без успеха. С ове стране стигао је одбору одмах после скупштине допис угарског министарства, којим јавља да угарска влада не може уважити преставке кикиндске омладинске скупштине у погледу чланства, и да чланом омладине не може бити, ко живи ван земаља св. Стеванове круне. После обнародованог позива на ову скупштину добио је одбор отпис угарског министра унутрашњих послова у коме се, не поричући одбору права сазвати скупштину, означаје, да се на тој скупштини може већати само о владиној промени устава.

Око половине године иступио је из одбора Ђ. Љочић и Св. Марковић, а одбор се попунио у Н. Саду дром Мил. Ђорђевићем и Ст. Поповићем, у Београду Јов. Бошковићем и Михаилом Вујићем, а на Цетињу Миланом Костићем.

У погледу омладинског листа „Младе Србадије“ – расписан је одмах стечај за уредника са годишњом платом од 900 ф.; међутим је одборски председник примио на себе одговорност према властима. Стечају се није нико одазвао. За тим је издат проглас на чланове, јер је број преплатника почео опадати.

За администратора и експедитора листа, као и за манипуланта закладе изабран је био Корнелије Јовановић са годишњом платом од 500 ф. Но пошто се овај не прими тога, обављао је експедицију и даље Владан Арсенијевић, а благајничке послове оправљао је уз надзор одборски матичин благајник Ђ. Бабин.

Услед образложеног искања београдских чланова пренео је одбор уредништво „Младе Србадије“ у Београд; од новосадских чланова беху четворица за тај пренос, а тројица против тога. Београдски чланови одлучише већином гласова да лист излази трипут на месец, а изабраше уредника листу Милана Кујунџића, који се тога ради одрекао државне службе, са годишњом платом од 450 талира, по што се испрва изабран Владимир Јовановић тог посла ћутећки одрекао, а руковатеља и отправника Ђ. Влајковића.

За календар г. 1871 затекао је одбор само неколико чланака. С тога је одмах издао позив, те је календар, истина подоцкан, ал' тек још лане могао изаћи. У колико се лањски календар задоцнио, у толико је овогодишњи уранио. Одмах с почетка године расписан је позив за чланке у календар за г. 1872. Изабран је у календарски одбор Миша Димитријевић, др. Ј. Јовановић и Ст. Поповић. Тај је одбор одма уговорио са подузимачем Ј. Манојловићем, те се календар могао штампати у 7500 примерака. Готов је не само раније, него ма који досадањи омладински, већ раније него ма који календар, те га ево ова скупштина већ има пред собом.

Одбор је растурио лањску омладинску заједницу, која је изашла одмах после скупштине омладинске у Новоме Саду. Овогодишња заједница чека још на стенографске белешке од последње скупштине.

Осим тог редовног књижевног рада није одбор имао прилике развијати своју снагу на том пољу; понуда Л. Томановића, да се омладина прими издавања његовог превода „опсаде Фиоренције“ није се могла примити, по што издавачки послови нису омладински. – Сандићев календарски чланак „Ђурађ Бранковић“ штампан је у 200 засебних отисака због бележака. – Старије књиге омладинске већином су за „Младом Србадијом“ послате у Београд и ту су се продавале по попуштеној цени.

Одбор је приредио у Новоме Саду 16, а у Београду неколико јавних предавања; у Новоме Саду с почетка у „Матици“, а после на изменце у матичиној и у дворани друштва радиности. Свет је радо долазио на та предавања, особито женски. Са стране се нико није јављао ради предавача, само је тамешварско певачко друштво искало дваред предаваче из Новог Сада, но ни једаред се није могло то искање задовољити.

Одмах по разласку лањске скупштине изабран је у одбору пододбор, да изради нацрт закона о штампи ради крагујевачке скупштине; но она се није обзирала на мишљење омладинског одбора.

Одбор је по закључку скупштинском уплатио половину једне деонице у закладу српске задружне штампарије; на том основу била је омладина на скупштини задружне штампарије заступљена одборским тајником Мишом Димитријевићем, који је и у штампарски одбор изабран као заступник омладински.

Још 8. марта о. г. решио је одбор да се скупштина ове године састане у Панчеву.

Честита певачка дружина панчевачка примила се посла око спремања, ал ђенерална команда варадинска забрани панчевцима скупштину, по што у граници нема закона о удруживању. Против те забране тужила се дружина војничкоме министарству, ал поред свега журења и обећања није ни до данас добила одговора. Тек у последњем часу 1 јула одлучи се одбор, на понуду вршачког одбора, да сазове скупштину у Вршцу.

На послетку јавља одбор, да је означио омладинску годину, те ће се та рачунати од краја једне омладинске скупштине до краја друге.

ОДБОР.

Оригинал (плакат) Брзотиском удове Кирхнера у Вршцу. АС, ПО, к. 70, бр. 335.

ИЗВЕШТАЈ О ОМЛАДИНСКОЈ СКУПШТИНИ У ВРШЦУ, КОЈА ЈЕ БИЛА 15. АВГУСТА 1871. ГОД.

На уједињеној омладинској скупштини били су:

I Од наши.

Ђ. Влајковић, Др М. Јовановић, Др. Владан Ђорђевић, Љ. Каљевић са женом и још једном девојком. М. Кујунџић, Пелагић, В. Јовановић, Чедомир Мариновић уредник, Св. Марковић, Сретен Анђелковић, Мијаило Никетић, Ж. Шокорац, Влада Љотић, Живко Димитријевић правник, Јаков Којен правник, Тома Марковић адвокат, – Стева Џимић телеграфиста, Мијаило Радивојевић чиновник, Дина из потрошње и још до 5. које ја сад имена не знам.

II Од њихови:

Тона Хаџић, Полит Десанчић, Бранко Стефановић адвокат, Миша Димитријевић, Др Лаза Костић, Др Милосављевић, Уредник гласника Панта Поповић, Сауредник Народа Н. Н., Илија Вучетић, Тоша Недељковић, Милан Ђорђевић, Корнел Јовановић, Стева Ратковић, А. Сандић, Божа Сарин, Бранко Мушицки, и још до 160. лица сем вршана – публице –

Од црногораца

војвода Машо Врбица и Пламенац и још један са оделом црногорским

Изабрани су за у одбор

Кујунџић, Влајковић, Пелагић, Каљевић, Ст. Живковић, Светозар Карапеша, Драгољуб Поповић, Велимир Протић, Владан В. Јовановић, Јефрем Марковић, Др С. Милетић, Т. Хаџић, Л. Костић, М. Димитријевић, И. Вучетић, Др М. Јовановић, Т. Недељковић, Милан Ђорђевић, Стева Павловић, Корнел Јовановић, М. Врбица, Ј. Сундечић, Милан Костић, Спиро Ковачевић, Симо Поповић, Илија Рамадиновић,

Предлога било и:

1. Кујунџића, да се непристане на одпис мађарске владе, да се остави одбору и члановима да тражу земљишта за радњу даљу.

2. Владимира спојен са већином одборском, да се поднесе представка влади угарској и српској.

3. Сандића, да се одпис остави у писмохрану и пређе просто на дневни ред.

4. Др Милосављевића, да се безобзира пређе на дневни ред.

5. Владе Љотића, Одбацује одпис мађарске владе и прекида солидарност са сваком владом.

6. Никетића, да се одбаци чућањем и оставља одбору да сазове скупштину гди буде могуће.

7. Гиге Гершића, да се одбаци одпис, да се остави одбору да сазове скупштину гди буде могуће и да се одреди делокруг одбора.

Од ови неки спојени пропадоше, неки су повучени натраг и освоио је Гигин.

Владимиров и одборски предлог имао је за себе гласова 29. противу 97. осутни су били 106.

Оригинал. АС, ПО, к. 70, бр. 385.

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 14. августа 1871.

Јуче у 10 сати пре подне био сам код Шишкина и он ме предуспете да ми саобшти новост говорећи како је чуо од господина Намјесника Блазнавца да је у Јагодини изабрат за посланика Мијалко Раденковић а да тамо је хтела шарлатанија да избере свога једнога и то Јефрема Марковића но вели правитељство је стало том избору на пут Марковића а волели су да буде изабрат Раденковић. Шишкину је мило што је Раденковић изабрат али он ми рече како сумња да Раденковић nebude сад владин кандидат. Ја сам му одговорио мада је Раденковић владин кандидат опет је боље што је он изабрат него Јефрем Марковић као познати револуционар и учасник полске револуције. Он на ово одобри.

Из вароши немам вам никакви интересирајући новости. Молим Вас пошљите ми мало трошка.

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/19, 3/819.

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 20. августа 1871.

„Ружа“ донесе засебну једну књижицу у којој је наштампан политични тестамент разкнеза Карађорђевића свом сину Петру, поменути тестамент врло се занимљиво чита но колотеристе ово врло негодују и велу да је Ђелешевић то сам измислио, особито се љути Мијајло Барловац на Ђелешевића што га је назво брзоплетом и да иде као цинцарски коњ а у исто време признаје да има у њему, тестаменту, истинити ствари за које он зна речи проте Рајевског²³⁴ изговорене у капели Персиди.²³⁵ Овај изговор Барловца био је у присуству Мате и Аце апотекара и Стевановог сина. У исто време Барловац рече: да ће се прексутра у недељу отворити Смедеревска банка и да ћеду одавде ићи многи па и Мариновић²³⁶ да присуствују при свечаности па запита Ацу оће ли и он ићи. Аца му одговори да мора ићи у Гроцку код Гарашанина.

Колотеристе, комунисте и омладински либералци покуњили су сасвим носове што немаду слободнога поља да можеду по својој вољи букати.

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/19, 3/823.

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 23. августа 1871.

Ја вас нисам мого извјестити јуче сбог болести мог детета да је дошо у петак вече господар Матеја Поповић из Смедерева као председатељ Смедеревске банке да позове госте, и пријатеље да учествују при свечаном отварању поменуте банке. Поменути господин председатељ био је у суботу вече моји гост донекле код „Србскога краља“ а почем за трећим асталом бијаше сакупљена сва позната колотериска дружина са учестијем господина Моје Гавриловића и так на опште захтевање опонумоћеног господина Моје на позив оде у дружину а после дугог бављења отишли су код брзоплета.²³⁷ Јуче у јутру одведе поштовани председатељ на свечаност у Смедерево браћу Барловце²³⁸, Јеф. Марковића и ако се не варам Илију Пржића и неколико сродне им браће Чивута[...]

Оригинал. АИИ; ЗЈР, III/19, 3/824.

Михаило Никетић, уредник *Враголана*

IV
ПРИЛОЗИ

[ЈОШ НИЈЕ УМРЛА КОМУНА]

Још није умрла – комуна. Поред свега што јој се трагови немилице уништавају, она васкрсава из мртвих под именом *гавроше*.²³⁹ Известилац „Тајмсов“ у Паризу приповеда са свим чудновате ствари о изгледима, који се Француској за најскорију будућност отварају. По његовом казивању комунци се почињу опет јако кретати. Тајни им је план нарочито управљен на јужне крајеве, као најзгодније позориште намишљених агитација, и чудо ће бити, ако избори прођу тамо без нереда.

Код некога, који је пре неколико дана ухваћен у Лиону, нашао се опширан програм за комунску револуцију. Програм се тај дели у три раздела: 1) за састављање одбора за благостање, 2) за састављање централног одбора народне гарде и 3) за установљење сталне владе. Тајанствена личност, по имену Гавроша, искрсла је у Лиону, али ово ће име бити пре каквог тајног друштва, него које личности, и на ћошковима по улицама исприлепљиване су прокламације, на којима је потпис: „Устанички одбор лионске гавроше“. А и врло је много странаца поиздолазило, па и просијаци су се јако намножили. Сви ови знаци побудили су владу те је на опрезу.

Ова приповедања „Тајмсовог“ известивоца као да ће доиста бити нешто више а не так измишљене ствари, шта више у велико постају аутентична, кад их сравнимо с прокламацијом, коју је централни одбор „интернационале“ баш сада издао. У тој се прокламацији каже: „Радници! Пустите нек реакција ликује победу и ради шта хоће. Вас су разоружали; а да ли су вас доиста и победили? У Паризу вас има још 100.000 људи. Кад се 100.000 бораца преброји, онда се ту драговољно не повлачи са бојишта. Француски закон даје вам политичку моћ. Хоћете ли допустити, да вам се та моћ одузме? „Интернационала“ је у овом тренутку главни кривац. Али несрећу Француске приписујемо ми Трошији, Јулију Фавру и другима. А пожар Париза – за њ узмимо одговорност на се. Старо друштво мора се скрхати. Оно ће бити скрхано. Исполински покушај већ га је потресао, последњи удар са свим ће га срушити. Живела социјална република! Живела комуна!“

Према овим стварима занимљиво ће бити да се чује шта о комуни суди човек, коме се заиста не може пребацити да нема срца за

патње човечанства, а нарочито за једно стање раденика. То је главни борац за мисао италијанског јединства, Мацинија. „Позориште јарости, освета и крви, које нам Париз представљаше, морало би – вели тај одушевљени стари републиканац – испунити свет очајањем, кад бисмо само мисли место вера имали. Страх и трепет и крв она од 1793. барем су имали цели и ствари или у уображењу: да се одбрани јединство Француске. На што ли се сада у Паризу крв пролила? За што су се борци и с једне и друге стране онако свирепи, онако крвожедно не као људи, већ као дивљи зверови чупали и потирали? Комуна, која није произашла из начела за отаџбину или човечанство, већ из парискога интереса, хотимице је поубијала таоце, кад смрт њихова ни најмање већ не би помогла њиној ствари, и хотимице је зграде и историјску славу вароши предала пламену, кад је мало по мало поостављала места, на којима те зграде стојаху. Скупштина, сазвана да реши о рату и миру, а за данас не имајући никакве титуле законитога опстанка, наређује да се потуку не борци, већ заробљеници, и необуздану солдатеску, која убијајући браћу своју гледа да угуши стид због пораза, претрпљених у рату с Немцима, недостојним похвалама дражи на крвопролиће, пошто је већ и сенке опасности нестало и комунци су или изгинули, или похватани, или се разбегли. Сва Француска и не мичући се гледаше а не покуша да гласом гнушања задржи комунце од дела, која су последњих дана огласили, нити има срца да и сада диктатору версаљске скупштине, као оно Мецен Августу, повиче: *surge carnifex*.

Види се – стари републиканац, ком срце куца не тек за један део човечанства, већ за цело човечанство, удара и једну и другу страну, и осуђујући крвожедност комуне не остаје дужан ни солдатесци, која се пред непријатељем показала да је кукавица, а противу устаника свирепи бесни.²⁴⁰

Видовдан, бр. 124, од 11. VI 1871.

[ЛИСТ „РУЖА“ О КОМУНЦИМА]

АЛА СМО КРОЈАЧИ

Да наше себичне цели постигнемо, ми увек имамо вештаке, да подилазе с оне стране, од куд највише боле; па имамо их и такви кои би сво Србство под турским јармом стенеће за један мах ослободили. А опет реч „да ништа не радимо“ њима је тако лако изустити, као кад чашу воде попију. И невешт човек свима себичним целима на просипање оваки саможиви фраза заиста помисли: та то су патриоте какви иј ни један народ нема.

Шта више имамо и отпадника кои јошт тврде да жеље нису имале код нас дубоког корена да нашу браћу Бошњаке ослободимо.²⁴¹

А каквих ми вештака имамо и какви јошт неће бити, да бацимо на страну и само да се задржимо код они отпадника кои тврде за наше жеље да нашу браћу Бошњаке од турског робства ослободимо, нису имале никада правога корена.

Отпадници добро знаду и ако противно тврде ово:

„Наше народње песме давно су већ тако развиле жиле да се народ у Турској од зулума турског ослободи и само су се те жиле у Србији тад почеле сушити, кад разкнез А. Карађорђевић издаде саветнике србске, кои су тели дићи народ противу Турске; па иј у ћебетима одпрати у Цариград. Ова околност поред остали наши погрешака страним утицаима произведена што смо Обреновиће удалили, спреми Карађорђевића из земље те дођоше опет Обреновићи на владу. Од 1858. године Србија се тек поче спремати јаче, али нас опет затече бомбардање Београда за рат неприправне. Од тог доба Србија се поче спремати журно и систематички, па се и данас спрема и спрема је тако, да може дјелствовати на ослобођењу страдајуће наше браће у Босни.

Али сама спрема није јошт то да се даде дунути па да сама спрема отера Турчина у Шам. Да се рат води иште се време, ишту се околности, а не тек тако. Лудо одвести народ на касапницу, то не само да уму отпадници него сваки.

И само то што смо се само спремали пуштене су јаке жиле да ослободимо нашу браћу Бошњаке. И ми иј хоћемо и мораћемо осло-

бодити, али на сваки начин онда, кад је томе време, да иј не бацимо у горе зло; ако иј небудемо у стању ослободити, па да им направимо кланицу у кући да нас и мало и велико проклиње.

Ко год каже да се наше патриотство не простире дотле и главом платити за своју браћу, за мене је онај само подкопач свога огњишта и врши неки вид издајства. Јер као што у велом народу сваки дан расте све јача љубав према Бошњацима, да им се једаред братска рука пружи; тако исто ко није слеп невиди шта и сами побратими²⁴² чине на постижење ове цели. Али у добу које је баш данас нема изгледа користни за страдајуће Бошњаке. Такво време испада изненадно и ако Бог оће ми смо на прагу велики догађаја па ће се онда видити, да ли није тако као што ја велим, или као што одпадници говоре.

Сардинија је у невреме водила војну противу Аустрије па је и скупо платила, а такав рат с Турском и ако су одпадници, ваљада желели не би своме народу.

Нама нетреба ја мислим да је огледало Сардиније па ни Крит како су пролазиле што су се у невреме почињале, већ треба да нам је огледало Пруска. Пруска се спремала и спремала и сви су јој се подсмевали што ништа не ради, и само кад су јој повољне околности наступиле, она је на Аустрију грунула па је и победила, на Француску напала па је и смождала.

Рат се само онда води, кад су све околности при руци, па зато мислим да ћемо и ми онда рат са немилима имати и нашу браћу на бој повести кад нам околности кажу и нећемо ваљда слушати кад коме на ум падне, па да прођемо као Сардинија 1849.²⁴³

Ја мислим да се за такав корак ми имамо и нечега другог обазирати, што и сами отпадници знају и (помињу), ако не желе да навучемо себи беду. А оно подметање „стварати чиновнике и пандуре“, амо против букачима доликује и само одпадници у стању су изнети да Србија на Истоку друге мисије нема.²⁴⁴

Овако изношење није ништа друго но простачка клевета, особито кад се сетимо они тврди рачи: *да ће се њобратимци њрудити да Србију младоме кнезу ѡрегаду јачу и ширу.*²⁴⁵

Овај последњи израз наведен је само зато, да се види куда засецају одпадничке тежње, па да једаред увиде да и у свима гранама нашег сталеге има и жеље и тежње да се наша браћа Бошњаци ослободе. И кад се баш сад кад одпадници желе не би могле остварити због околности, биле би мелем за страдајуће Бошњаке, да им се ране јошт горе не позледе.

Ко год на време не реже ѡај никад ѡлода не бере. Прво долази време ѡа онда ѡраво рајно.

Овим резонима мислим да је одпадницима и сувише доказано да су и жеље и тежње код народа србског за ослобођење Бошњака и само што наш народ има велико поуздање у своју владу не троши силу у невреме у празној ларми, већ чека време да се позове.

Но ако се одпадници боје Беча, да он шта у Босни не произведе – ја им могу дати муштулук, да је Бечлијама сад стало више до самог Беча, нежели до Сарајева.

И одпадници знаду све то да је овако, али кад би тако признавали, онда они не би били кројачи свои интереса одевени у лукаву одећу за благо своје.

Та артија је најмирнија ствар на свету, јер трпи сваког да по њој пише шта хоће; али ако је хартија и трпељива, наша срца треба да су праведна; па да не изливају своју мржњу на начин који нас издаје као себичњаке те да каљамо све без разлике и да бацамо сумњу о нашој горећој чезњи и великој братској симпатији према Бошњацима. Сви хоће рата а само кројачима и одпадницима пуна су уста рата, кад за рат нису изгледу, а кад наступе изгледу за рат, они се рата извлаче и вичу да није време ратовања: „Застава“ је на сва уста викала рат, а кад Бокелци устадоше ни један од свију одпадника не оде им у помоћ него осташе код Беле Лађе²⁴⁶ при доброј чаши вина.

Хоћеду ли одпадници рата – рат као да је на прагу и само ако хоће рат да скроје, врло га лако скроити могу, але мени се чини да њима није до рата, него до лепши чакшира како би себи скроили.²⁴⁷

МИЛОЈЕ И СРЕЗОЈЕ

Милоје. А виде ли Срезоје „Раденика“ па ако си га видео како ти се допада.

Срезоје. А како ће ми се врагу допасти кад је он навучео мало лепшу аљину него „Решето“, али подједнако гуди као и оно.

Милоје. Е, само да не прође као „Решето“.²⁴⁸

Срезоје. Ја не знам како ће проћи, али грађани треба да своје учине, ако су грађани, они стари грађани.

[НАШИ КОМУНЦИ]

Наши комунци носе fine ципеле, носе аљине од највинујет штофа, а кошуље од најлепшег лана. На против стариј Пилав, Миша молер и неки обтерећениј са ситном децом писар и многа друга сиротиња иде гола, боса и нага као Црногорци. И комунци се несечају да овој браћи по начелима комунским ма штогод пруже, већ чекају да то мрачњаци раде као што и раде. Сад вреде ли им начела кад то не чине и могу ли се као прави комунци сматрати кад само у корист своју раде и гледе себе да помогну и да своје цепове напуне? Али и ја грешим кад тако велим почем знам да су слободњачке кесе неким ражалованим официрима већ и месечну плату давале. Ајд тако право.

УЧИТЕЉ И ЂАК.

Учиџељ. Маријане! напиши ти на табли латинским словима
Комуна.

Ђак. Пише Сомуна.

Учиџељ. Е сад изговори ми то што си написао.

Ђак. Сомуна.

Учиџељ. А но, већ и деца знаду да Комуна за друго се ништа и
не брине, већ само око „Сомуна“.

[ИМА ЉУДИ]

Има људи кои веле да комунци нису харали ни пљачкали у Па-
ризу,²⁴⁹ а неће да кажу да је у Решефоровом квартиру највећа част
крадени Тијерови ствари нађено.

Живила лаж!

[ЧУЈЕМО]

„Ваљани и приљежни цртачи кои све наопако уме да црте“ осо-
бито се траже и до конца овог месеца могу наћи места при уред-
ништву „Раденика“.

Чујемо да је „Интернасионал“ свуда већ положио јаја под
квочке, које ће да излегу скорпије; али се и код нас склопило
друштво које ће ове квочке заједно са скорпићима да потамани.²⁵⁰

Ружа, бр. 21, од 11. VI 1971.

У БЕОГРАДУ, 12. ЈУНА.

Рат између оних, који хоће нов свет да подигну на развалинама
садашњег и свецелог друштва, које данас живи и које наравно и да-
ље хоће да живи, већ је започет, и то – морамо додати – на отворен
начин.

„Интернасионала“ до сада се стидела откривати јавно своје по-
следње цели: смоквеним листом још се старала да прикрије уну-
трашњи рад свој. Али пошто ју је свет већ у Паризу видео на самом
делу, то јој више није потребе образину држати на лицу, и сада
свету, који је осудила на смрт посредством ножа и ватре, каже јавно
да ће на њ јуришати, и до последњег издисаја да попустити не ће.

Шта треба да чини друштво? Кад је непријатељ изишао с отво-
реним образом на мегдан, друштво се мора с њим у коштац ухвати-
ти. Логика, коју руководи друштво, врло је проста: кад сам напад-
нут, морам се бранити, иначе ћу за цело погинути. Најбоља обрана
је пак – нападај. Сам рушилац свега оног, што је до сада било за чо-
века свето, мило и драго, каже да ће борбу започети без милости и
попустљивости, да није ни мало побеђен, већ да је у крви својих
присталица у Паризу напao нову силу да тек праву борбу на живот
и на смрт започне – шта онда остаје друштву друго, већ да равним
новцем „интернасионали“ плати? Цена је борбе веома велика: побе-
дитељ ће или сачувати просвету, веру и морал хришћанских народа,
или ће све ово збрисати, као што се крпом брише прашина са стола
– каква награда друштву, које хоће да свет, веру и језик својих отаца
сачува! А каква награда очекује „интернасионалу“, ако би победила
па узможе пливати у крви као риба у води, уживати гледајући како
је историја од хиљада хиљаду година пропала у страшном пламену.

За то свака страна наоружава се за последњи бој. Од Париза до
Пеште владе су предузеле мере да не даду маха онима, који су се с
беспримерном у људскоме свету зверском страшћу заклели, да тек
онда положи оружје, кад место људи буду лешине, место цркава зга-
ришта, место дворова пепео, место просвете дивљаштво, место нау-
ке варварска грубост, место света развалине. Енергија није ту тек
потребна ствар, већ питање живота: нема сумње да ће победилац
бити онај, који буде најенергичнији.

Нашем столећу ни једно зло није уштеђено. Али за то ако нараштаји, који у ово доба живе, буду на висини свог положаја, то ће и вечна слава облетати њихов спомен у светској повесници. Борбе је доста било у свету, али кад се устајало на народни живот? „Интернационала“ има заставу, под којом сви могу стати – али као безличне ствари, као створења без народности, без породице, без вере, без срца и душе. Који ће Србин хтети да изгуби своју дивну, драгу и предрагу народност? Који ће Србин хтети да се лиши оне благоговене, слатке и узвишене вере, која га је кроз хиљаду хиљада патњи провела здрава, читава и неповређена? Који ће Србин узети славну књигу своје историје да је баци у ватру? Који ће Србин хтети да се породица упропасти, да се морал убије, да се божанска мисао истисне из света, који би постати могао обиталиште скотско? А зашто не би ни по што хтео да учини Србин, то не ће дати ни Француз, ни Италијан, ни Немац, и никоји други народ. Али наравно нема пшенице без кукоља; „интернационала“ ће задобити и већ задобија за своје колико будаласте толико и опасне планове присталица у средини сваког народа. Где нема људи, којима је савест непозната, којима је врлина родољубља страна, који према свим законима и интересима општим стоје у непријатељском положају? „Интернационала“ рачуна на најрђавије стихије људске – а оваких доиста има на жалост подоста. Али заборавља да се свет не састоји само од ђубрета, заборавља да у средини сваког народа има доста и људи са срцем, душом, мишљу, вером, родољубљем, поштењем, моралом – па ови ће бити борци противу ње – и победиће је.

„Интернационала“ и њени апостоли чак и код нас хоће да се правдају и да њу оправдају тиме, што су бајаги и краљеви доста зла починили па ето опет владају.²⁵¹ Краљеви су заиста и починили доста зла – али кажите нам да ли нису и добра учинили? Краљ (или цар – то је све једно) био је онај, који је Христову веру увео у државу, и њу тиме обезбрижио, – краљеви су били и они, који су народе подигли и у Француској, и у Немачкој, и у Италији, – а и код нас је краљ (кнез) био, који је Србију спасао и опет краљ (кнез) који је ослобођењем испод туђих топова очистио темељ за материјално благостање, – краљ је био, који је књижевности дао полета – то је био краљ Лудовик XIV. У Француској, а други краљеви у Европи то су исто чинили, – краљ (или краљевски син – наш свети Сава) био је онај, који је просвети отворио поље, рашчистио путове – но доста: кажите нам какво добро нису краљеви учинили на свету? А шта је „интернационала“ учинила? Париз је оличено сведочанство онога, што она може да учини. Разлика је између краљева и комунаца грдна: они се међу безбројним мноштвом добрих учинили и злих дела, – а комунцима је начело – чинити зло, убијати и материјални, и културни, па и морални свет... Бадава се труде који хоће злочинства да оправдају, на која и сунце се стиди бацити својих зрака.

Немојмо заборавити: „интернационала“ хоће да учини убијство, убијство, коме од Адама није било равна. Она хоће да убије сву прошлост, садашњост и будућност свих народа! Ко воли гробове својих отаца, ко воли народност и њену будућност, ко верује у Бога и Исуса Христа, коме је морал светиња, коме је поштење начело – ти сви морају устати противу општег непријатеља – па за цело ће и устати!²⁵²

Виговдан, бр. 125 и 126, од 13. VI 1871.

Међу тим ми се радујемо што ће се овака установа код нас подићи која је од неоцењене користи за народ.

Рагеник, 21, од 17. VII 1871.

[ПРЕДЛОГ МИНИСТРА ФИНАНСИЈА ЗА ОСНИВАЊЕ ОКРУЖНИХ ШТЕДИОНИЦА]²⁵³

= *Београд*. Да би се потребитим тежацима, занатлијама и трговцима дала могућност, да лакше и јефтиније набављају нужне им новчане капитале, и у једно да се отвори прилика свакоме да може што од новаца уштедети и на сигурно место оставити, – па то интересом мало помало и умложити дознали смо да је министар финансије спремио предлог који ће влада идућој скупштини на одобрење поднети, да се за сваки округ у Србији установи позајмни фонд, под именом „окружна штедионица“. Ове окружне штедионице постојаће при окружним начелствима као самостална одељења; имаће своју касу и рачуноводство за себе под надзором министра финансије.

У ове окружне штедионице долазе из целог округа на руковање сви новци општински, црквени, манастирски; даље сви пупилски новци оних пупила²⁵⁴ из округа који не износе више од 1000 дук. ц.; прирез болнички и сви остали ванредни прирези док се не употребе за цел на коју су намењени. И депозитни новци који код окружних судова и полицајских власти стоје а који се за неко време не би могли из каквих му драго узрока предати коме припадају – слаће се такође на руковање „окружној штедионици“. Приватна лица из округа могу давати своје новце „окружној штедионици“ под интерес. Но од једног приватног лица неће се у штедионицу примити, ни мање од 10 ни више од 12.000 гр. чар.

О важности оваке установе не треба ни говорити и ми држимо да ће је народна скупштина од срца пригрлити, јер је ово једно од првих средстава да се каишарима и зеленашима стане на пут и народ од њихове пљачке сачува. Само код оваких установа још је важно да се зна: на који ће се начин и коме издавати новац; са каквом гаранцијом, и поглавито дали ће се давати и на лично јемство што је једно од првих услова за потпомагање сиромашније класе. А како се чини да се овим иде на то, да се садања управа фондова преобрази, то би веома важно и од општег интереса било, да се пре скупштине изнесе овај предлог у свој опширности, како би се јавном речи свестрано претрести могао.

РАДЕНИЧКИ МЕЂУНАРОДНИ САВЕЗ (ИНТЕРНАЦИЈОНАЛА) С ОБЗИРОМ НА СРПСКИ НАРОД.

I.

Међународни савез радника постоји од седам година амо, и већ је за то време нарастао да броји од 2 и по милијона чланова у свету. Кад се помисли с једне стране на огромни развитак радиности у нашем времену, па за то на мложину људства, које се њом занима, и на лоше стање у коме се већи део те множине нешто својом кривицом, а нешто и кривицом општих околности налази, а с друге стране кад се помисли на начела развратна и примамљива, с којима се раденицима отвара изглед на чаробну будућност, човек се мора зачудити да код садањих средстава умног и материјалног саобраћаја тај број није и много већи постао.

Горњи слојеви изображеног друштва до сада су само споредну пажњу поклањали радничком савезу, знајући из светске повеснице, да је од најстаријих времена мржња често дизала сиромашније слојеве житељства на имућније и изображеније, али да су увек интелигенција, имућност и власт надвладале. Но кад је сада поменути савез стицајем сасвим изванредних околности отео за час мах у Паризу, те је кроз два месеца и неколико дана своје комунске владавине испунио свет ужасом и грозом, сад све владе, сви образовани и имућни слојеви друштва на један пут осећају да је прва потреба нашег времена оградити садашњу људску образованост од опасности која јој почиње озбиљно претити, и која кад би се немарљиво иоле напустила, могла би јој скоро смртоносних рана задати.

И ако ми у кнежевини на садашњем ступњу нашег радиног и у опште друштвеног развитка немамо се још за неко време бојати последица комунских појмова ни по материјалним потребама нашег народа, ни по његовом духу у смотрењу вере, породице, друштва и државе, ипак налазимо за сходно да неизостанемо из општег против-комунског покрета, који обузимље изображени свет. У наше време спада у најстрожију дужност не само владама но и свесном грађанству да не живе од дана на дан, да не пазе искључиво на

садашњост, но да проницавају у будућност, и с њом да рачунају. Ми смо само у почетку сваковрсног развитка: Просвета тек нам се подиже, тек смо ступили на стазу слободних државних установа, начелом удруживања тек смо на путу да створимо капитале, на капиталима да нам се разгранају радиног и трговина. Сваку је ствар у почетку најлакше збунити, па нам је за то свима дужност настојати да се полагањим увлачењем комунских појмова, који се у неким слојевима друштва лако и брзо свуда распростиру, не би помутио здрав ум народа нашег, да се његов дух не би окужио незнабожачким, противпородичним и другим опасним тежњама, јер би о то запео још при првим корацима сваки у нас развитак, и ми бисмо извесно спремили нашем потомству оне беде, које су већ неки народи и неке државе у Европи почеле искушавати, а које су француски народ у великој мери снашле. Тим више морамо очи отворити на комунске тежње што су оне већ допрле до прага отаџбине наше; за раденичке не мирне покрете у Пешти и у Градцу²⁵⁵ већ смо слушали прошлих дана, а знамо да их је од пре било и у Бечу. Кад се пламен већ појавио под кровом суседа, ми нећемо немарљиво чекати да се и нашег прихвати. У нас је, истина, раднички разред још одвећ незнатан, и скоро сав са стране; али се из дана у дан ипак умножава, а при садањим предузимачким пословима, код изгледа на фабрике, на гвоздени пут, на паробродско друштво, све ће се више и тако умножавати да ћемо за кратко време морати с њим рачунати као са чињеницом, која ће у наш јавни живот знатно засецати. Па и без тога, и изван радничког круга, већ у нас има неких живаља згодних за умни и материјални пролетеријат. Ти се живљи умножавају непрестаним долажењем сиромашног људства из Турске и Мађарске, које у нас тражи хљеба.

Све ове околности које не треба да превидимо доводе нас у потребу и налажу дужност да бодро мотримо и да се на време оградимо против злих последица, које би могле отуд потећи.

Ми ћемо с наше стране помњиво испитати устројство међународног радничког савеза, његова начела, и може ли се доиста с остварањем истих постићи циљ радничке среће, људског изједначења, савршеног морала и слободе, коју управитељи савеза истичу на видик. Тим ћемо бити испитали ово питање с његове теоријске стране. За тим ће ред доћи да га испитамо и са практичне, то јест како му се теорија већ у пракци показала, онда кад се у Паризу докопао власти. Ту ће наравно доћи и претрес значај људи, који су на власти били, њина дела, и права њихова цел. Да би овај рад подпунији био потражићемо узроке из којих је раднички савез поникао, и околности у којима је могао лако па и морао онако набујати. Тад ћемо се стегнути у круг нашег народа да потоње испитамо, би ли му западњачке комунске тежње, кад би се у-њ угњездиле, осујетиле народну будућност у сваком погледу, колико су већ те тежње тамо амо почеле у нас продирати, и како им се ширење може паралисовати не-

што легитимном строгошћу законодавства, а нешто благовременим и правичнијим уређењем радничке снаге него што је то на западу.

Најстрожија објективност би ће нам путовођа у овим разним испитима.

УСТРОЈСТВО И НАЧЕЛА.

На конгресу, који је држао савез у Женеви, 3. Септембра 1866.²⁵⁶ год. по римском, усвојена су ови „Општи штатути“.

1. Састављена је задруга да би имало једно средиште за саобраћај и суделовање радника разних земаља, који теже једној цели, а та је: *Међусобна њојора, најредак и савршено ослобођење радничког разреда.*

2. Задруга ће се звати: *раднички међународни савез.*

3. Опште веће састављаће радници из разних народа, који су учесници савеза. Оно ће по потреби узимати своје званичнике, као настојника, општег тајника, особите тајнике и благајнике за разне земље.

Сваке године конгрес ће на своме састанку означити место где да пребива *ојшиће веће*, именовале његове чланове и изабрати место будућег састанка. У оно време које конгрес буде означио посланици доћи ће на место без нарочитог позива. У случају немогућности централно веће моћи ће променити место састанка, али одређени дан мењати не ће.

4. Опште веће поднеће сваком годишњем састанку јаван извештај о годишњој радњи. У случају хитне потребе оно ће моћи да и пре означеног рока закаже састанак.

5. Опште веће скопчаће сношења са разним радничким дружинама тако, да радници сваке земље буду непрестано извештени о покретима њиховог разреда у осталим земљама; да једно истраживање о социјалном стању буде једновремено и у истом духу учињено, да питања једном дружином постављена, а чији је претрес од општег интереса, буду испитана од свију дружина, и да, кад би каква практична идеја или међународна тегоба зактевала суделовање савеза, овај узможе једнообразно радити. Кад би му се видело потребно опште ће веће од своје стране поднети предлоге местним или народним дружинама. Оно ће издавати један булетин, да би олакшало саобраћаје са одсецима.

6. Пошто успех радничког покрета може бити обезбеђен у свакој земљи само снагом која произлази из слоге и удруживања, а с друге стране пошто пробитачност општег већа зависи од његових сношења с радничким дружинама, било то по местним или народним, то ће чланови међународног савеза упињати се свом снагом, сваки у својој земљи, да стопи у једну народну задругу све радничке поједине дружине које у тој земљи постоје. Подразумева се да при-

мена овог параграфа подлежи особитим законима сваке земље, али никаква дружина, ван ако неби било законитих препрека не сме изоставити своја непосредна дописивања са општим већем у Лондону.

7. Сваки члан међународног савеза, кад мења постојбину добиће братску помоћ. Том помоћу он добива право да буде извештен о свему што се његовог заната тиче у ономе месту у које иде, да добије зајам по условима одређеним правилима његовог одсека и на јемство истога.

8. Ко год усвоји и брани начела савеза може бити примљен као његов члан, али под одговорношћу одсека који га буде примио.

9. Сваки одсек има пуну власт да именује своје дописнике са централним већем.

10. Премда уједињене братском свезом солидарности и суделовања радничке дружине продужиће свој опстанак на основама који су њима сопствени.

11. Што год није предвиђено у овим штатутима биће одређено правилима, која ће се на сваком годишњем састанку из нова прегледати.

За овим штатутима долазе следејућа правила:

1. Централно веће дужно је извршити решења конгреса.

а. Оно скупља с том цели документ, која му шаљу централни одсеци из разних земаља, и она која ће оно знати набавити другим путем.

б. Његов је задатак да уреди конгрес и достави његов програм свима одсецима посредством централних одсека.

2. Централни одбор издаваће, према својим средствима, један булетин, у коме ће бити што год може интересовати савез, и који се пре свега мора тим занимати нуђењем или потраживањем рада у разним местима, друштвима подпомажућим и стањем радничког разреда у свима земљама.

3. Тај булетин, писан на разним језицима, шаљаће се бесплатно централним одсецима, који ће један лист саопштити сваком простом одсеку.

4. Да би лакше било централном већу вршити дужности споменуте у преходним тачкама, сваки ће члан савеза давати годишње 10 сантима (20 пара). Овим ће се порезом подмиривати плата општег тајника, трошкови за дописивање, штампа и др.

5. Где год околности буду дозвољавале, централне ће се канцеларије установити за одсеке једне народности. Чланови ових канцеларија, које ће бирати и моћи увек опозвати, дотични одсеци, морају шаљати своје извештаје централном одбору један пут на месец, а и чешће ако буде потребно.

6. Трошкове административне ових канцеларија издржаваће дотични одсеци који их буду установили.

7. Централне канцеларије, као и централни одбор мораће подмиривати кредит, који буде члановима савеза отворен од њихових

дотичних одсека, али само тада кад дозвола за зајам буде подписана тајником одсека, коме тај члан припада.

У случају кад канцеларија, којој се један члан обраћа, не би имала новаца на расположењу, ова има право да повуче меницу, која се одма плаћа на одсек, који подјемчава кредит.

8. Централне канцеларије и одсеци дужни су давати на читање булетин централног већа сваком члану савеза.

9. Сваки одсек, био или не многобројан, има право шиљати једног изасланика на конгрес. Ако који одсек није у стању то учинити, он ће се удружити са ближњим одсецима у једну групу, која ће именовати једног изасланика.

10. Изасланици добиће путне трошкове или од одсека или од групе која га шаље.

11. Сваки члан савеза има право да бира и да буде изабран.

12. Сваки одсек, или група више одсека, ако броји више од 500 чланова, шиље по праву на конгрес по једног изасланика, на сваких 500 чланова.

13. Сваки изасланик има само један глас на конгресу.

14. Слободно је сваком одсеку да сачини своје особите штатуте и правила према местним околностима и земаљским законима, али ништа у њима не сме бити противно општим штатутима и правилима савеза.

15. Садањи штатути и правила могу се прегледати на сваком конгресу, кад би то захтевале две трећине присутних чланова. —

За опште веће у Лондону установљено:

Председник
Одгер²⁵⁴ (тесач).

Тајник општи,
Екаријус²⁵⁸ (кројач).

Хтели смо у целости извести штатуте и правила радничког савеза, да би се наши читаоци из основа упознали с питањем којим се занимамо. Мора се признати, да је основа овог устројства паметна и снажна. На конгресу или општем годишњем састанку, решавају се сва питања законодавна и административна, која у круг суверености спадају. Опште је веће средсреда свију радничких задруга у свету, то је права влада; испод њега стоје *савезна већа* на челу народних и местних одсека. Послушност је прва дужност свакога члана. Овако устројен раднички савез није ништа друго него држава у држави или боље рећи засебна држава у свету. Нареди ли опште веће да се одустане од рада, одма фабриканти, трговци и мајстори остају без руку; парализована је индустрија, трговина и рукоделство. Раденици за то време имају подпору из фонда савеза. Нареди ли се устанак, раденици устају, и имају оружија. Савез у своме устројству узимље у обзир земаљске законе; то му је нужно било у прво време да његовом образовању не би нигде на пут стале државне власти; али да је његово врховно средство још онда било и оста-

је *йревраји* (што је без сумње у тајним штатутима било одређено) то је сад доказано његовим прокламацијама, одкривеним начелима и париским устанком. Бацимо на све ово један поглед.

Три године довољне су биле, па да савез скине образину, и покаже се свету у пуној својој наготи. У Јуну месецу 1869. године држан је велики митинг у Charing-Cross, на коме је неки Везиније изложио начела, на којима се оснива доктрина савеза. Начела онда тек проглашена сад су потврђена званичним прогласима, које је опште савезничко веће издало. Сад се већ савез не обзире на државне власти, ни на законе постојеће у разним земљама, него им отворено јавља рат, као што га јавља и целоме друштву. Та су начела одречно природе, и бришу сваки данашњи ред у свету.

„Ми се одречемо, вели савез, сваке вероисповести, па не верујемо ни да Бог постоји. Порицати Бога, то је признавати човека, његову снагу и слободу; а то значи *расйугити веру и йоубијати свештиенсйво!*“

„Ми одбијамо од себе породицу свом снагом наше душе у име избављења људског. Породица је крива што је жена робиња, и што смо ми у детињству као глупа стока на покорност навикнути. Одреди се породице, то је признавати независност човека од колевке, и истргнути из ропства жену. Нама је породица раднички савез у целом свету.“

Али како савез разуме ово начело, то се још боље види из четврте тачке оног акта, који су за време комуне издали са својим потписом у Паризу неки Мерсије, Пилевес и Ракен;²⁵⁹ а та тачка гласи овако: *Хоћемо брачну слободу између браћа и сестре, ојца и кћери, мајере и сина; йо је сад забрањено више у йобожном инйтересу разнокрвне мешавине него са здравом моралном цели. У ово спада и тако звана слобода васпитавања: „Дейје йринаглежи друшйтву, а не својим родийељима. Друшйво дакле ваља да га одгаји; родийељи су само за йрилођавање! За йо је йрави десйошизам шйо владе воде брижу о школама, а још већи шйо се народ йриморава да се учи!“*²⁶⁰ Ајдмо даље.

„Ми укидамо, вели савез, капитал, непокретно добро и наслеђство добара с оца на сина. Свака приватна имовина, па чак и сама оруђа за рад, припадају савезу, који с тиме располаже.“

С оваким начелима нема сумње да се обарају сви основи духовни, морални и материјални на којима лежи садање образовано друштво, и кад би иста продрла онда би следовао општи друштвени потоп. Но да видимо на какво се поље савез поставио у обзир на отаџбину, народност, па и саму државу.

„Ми хоћемо, вели се тамо, да сви раденици света буду браћа; грађанство, као што је сад образовано, једини је наш непријатељ. За то се не сме ратовати за отаџбину и народност, јер то су појмови који истичу из људских предрасуда. Те предрасуде и у појму и у ствари морају престати; мора бити крај државама и свима до сад

познатим начинима владања. Не ћемо ни самовластних, ни уставних, ни династичних, ни изборних владоца; не ћемо ни републиканских председника. Свака варош са својом околином мора бити држава за себе; њена управа не може имати поглавара, но само на челу сваке управне струке стајаће по један начелник, а житељство ће их бирати.“

Из овога види се да се брише онако исто немилостиво држава и народност као год и друштво. Јесмо ли претерали кад рекосмо мало пре, да би победа савеза била прави општи потоп садањег човечанства, коме је требало тисућама година свакојаке борбе док је дошло до оваког и оволико образовања?

Ми не ћемо рећи с најнапреднијим органима светским, да овај програм изгледа као да је израђен у лудој кући, ни са првим слободњацима века, да је раденички савез завера мржње и уништења против цивилизације; при оваковом појаву практичније ће бити да оставимо на страну фразе, а испитамо: је ли кад год било у светској повесници таким појаву примера. Ми га нигде не налазимо. Стари Лакедемон био се, истина, устројио у неком комунистичком виду, али у душевном обзиру тај ни налик није био на раденичку комуну. У Лакедемону владало је у велико религијозно чувство, породица са њеним чувствима није била уништена, као прва јавна врлина сматрала се љубав к отачбини и народу, на челу владе стајали су краљеви, и т.д. Комуни, какву је савез уобразио, можемо само наћи међу дивљацима и то не обичним дивљацима него онима, који на последњем ступњу човечанске лествице, најближе скоту, стоје, и за какве се само у последња времена дознало. Ти дивљаци немају никаква појма о Богу, ни о породици, приплођавају се само по скотском нагону, без икаква обзира на крв; не знају за имовину, за никакву друштвену стегу ни управу, а за савршену личну самосталност опирају се просто на личну снагу. Раденички савез са оживљавањем истоветних начела, хтео би дакле уништити тековину свију старих и нових народа, збрисати дуговечну образованост човечанства, и вратити нас на ону тачку дивљаштва, на којој нам човек, разумом обдарен, гаднији и грознији изгледа него безсавесна животиња.

Устројством и начелима савеза, са којима смо упознали наше читаоце, испитајмо поближе: може ли се постићи општа цель препорођаја човечанства у моралном, друштвеном и политичком обзиру, и засебна цель раденичка у обзиру материјалног изједначења. Пошто је савезу главна и управо једина чињеница раденик, то је нужно да најпре опипамо ту чињеницу. Као што без добрих оруђа никакав рад не може се савршено извести, тако и савезу без моралног, просвећеног и слободоумног раденика сав ће посао око препорођаја људског испасти јалов. А каква раденика хоће савез да образује? Ето темељног питања.

Човек је као и свако друго животно створење, с том разликом, што у њему душевни почетак (душа, са својим умним појавама)

може се не сразмерно више развити него ма у коме другом живом створу, ако се он подвргне одгајивању; а ако се остави својој природи и њеним нагонима, може тако мало од обичне животиње утећи, да се видело људи, који су у детињству каквом звери однесени у пустињу, и тамо одрасли, ићи као год и права животиња четвороношке, хранити се животињском храном, и животињским издавањем звукова изражавати своје осећаје.

Ко би само и посумњати могао да је у породици најбоље поље за одгајивање? И свака животиња у људској породици постаје далеко лепша, питомија и разумнија, него ли што је у пустињи, а камо ли човек. По самој природи родитељи су највише склони да чувају и што боље подижу свој пород, највише су интересовани и материјално и душевно да им пород што крепчији, разумнији и честитији израсте, јер у томе је њима велика помоћ, као и велико душевно уживање. У породици се само развијају и код родитеља и код деце она њежна чувства, она висока осећања захвалности и поштовања, која су извор великих људских врлина, често тераних у оданости, у само-прегоревању, у љубави до еројизма. Љубав усисана у породици разлева се неосетно на цело друштво, и постаје му најјача свеза. – Родитељи, који љубе свој пород склони су да љубе и туђ; деца која поштују своје родитеље природно преносе то поштовање на сваког старијег човека и жену; браћа се жене, сестре се удају, шире се свете породичне свезе, шири се с њима и љубав у људству. То је све тако природно да постоји код сурових народа, па и код самих дивљака ијоле напреднијих. Али савез укида породицу; родитељи су само за путено приплођавање и ништа друго. Дете је од њих отргнуто и предато друштву; расте без њежности, без љубави, сурово, дивље. Мушко је одрасло и сачетало се са својом матером или сестром; женско је одрасло и сачетало се с оцем или с братом, сачетало се за час, па одступило! Тако видимо сваки дан, да у несвести својој раде скотови; тако би дојиста у овом обзиру људски род био изједначен, на жалост, чак са животињом.

Али, рећи ће ми когод, савез рачуна за васпитавање деце на само друштво! Све кад би у томе хладно, немарљиво друштво могло заменити њежне и ревносне родитеље, ја питам: какво ће се васпитавање давати од људи, који поричући, не ћу рећи веру, но и самога Бога, поричу саму човечију духовност, суше извор савести, и све врлине које отуд произичу? Човек осакаћен у духовности, лишен њених божанствених полета, остаје без идеала, без правог узвишења, пада у необуздане страсти, у најгрубљи материјализам. Али се васпитање не може у друштву ни поцрпсти, но само наука. А каквој се науци можемо надати од савеза, који пише владама школе у мрзак грех? Савез тако не ће да зна за просвету, да је све производе људског ума хтео уништити у Паризу. Та његова вандалска јарост против великих књижевних и вештачких споменика даје се тумачити не само оном великом завишћу и мржњом, којом су увек зара-

жени медиокритети према људима вишег ума и знања, но и доследношћу самог система, који тера. Савез обара човека духовног и моралног, па се мора упети да обори и човека умног, тим више, што се умом долази до духовности и моралности. Он хоће савршено изједначење људи, а увиђа да се то може постићи пре на сваком пољу него ли на умном; па кад ту није постигнуто, да је велика опасност, па и извесност, да се не ће постићи нигде. Отуд је и јарост његова на просвету. Ова би по њему морала сићи на меру замљеделаца, занатлија и трговачких одправника, јер од таквих само људи његово препорођено човечанство имало би се састојати.

Поред свега овога угушимо у човеку, по доктрини савеза, свети пламен којим гори према отачбини и народности својој, све успомене великих предака, које побуђују у њему племениту гордост и на ероичка дела изазивљу га; оборимо државу, која јачином својом заклања му личност и независност, па тад шта остаје? Остаје глупа незнабожачка маса, лишена свију племенити чувстава, погрожена у најсебичнији и најгаднији материјализам, па за то не способна и за саме моралне појмове, а камо ли дела, робска према лукавима, који би ласкали њеним пороцима и превиђали њена злочинства, да је боље подјармљују, а готова на свако тиранство према онима, који би је обуздавати хтели, да је од расапа сачувају; остаје маса подељена на мале комунске фракције, које би често ратовале и таманиле се међу собом, док опет не би дошли из других страна света народи просвећенији, или и дивљији али јаче устројени, те им наметнули заслужени јарам. Ето какав би, по савезу, испао морални и друштвени препорођај човечанства; ово би се доиста препородило, али како? Из светлости у мрак, из духовности у материјализам, из слободе у тиранију, па у ропство!

Ко не би ово веровао, ко би још тврдити хтео, да се препорођај човечанства може постићи, по начелима раденичког савеза, тај би нам морао до извесности показати, каквим ће се чудом то извести, какве се нове, још непознате врлине могу развити у човеку, у коме су угушене све оне, које истичу из појма о богу, из култуса породичног, из храма друштвене просвета и са огњишта родољубља. Иза овога шта друго остаје, но ужасна бездна дивљаштва?

Није мање очевидан промашај цели, коју је савез себи поставио у смотрењу побољшања раденичког стања. Већ за време друге француске републике показали су се јалови у пракци сви покушаји ондашњих социјалистичких реформатора, који су на власти били. Сад раденички завез још даље идући, хоће да обори све услове нашег друштвеног стања, па тако ослобођен свију препона да успе. Кад би та мисао и искрена била код оних који су је побудили, била би увек крајња утопија. Без капитала нема ни рада; уништи капиталисте одузео си леб раденицима, уништио си их. Али рећи ће ми когод: Све ће приватне капитале конфисковати комуна, која ће поједине капиталисте укупно заступати, па уредити манипулацију са

општим добром тако, да доходци буду међу свима правично подељени. Бацимо за час практичан поглед и на то поље. Представимо себи да је комуна надвладала, на пример, у целој Француској. Она није могла друкчије надвладати него насилним начином, који је у Паризу у врло малој мери покушала: дакле: потукла је свештенство и богате грађане, срушила је цркве, уништила породицу, пресекла све друштвене свезе, попала огромне зграде, фабрике и стоваришта пуна еспапа.* Тим је и капитал и кредит на страни, где нема комуна, уништан. Ако је Француска имала капитал, н. пр. од сто милијарда, она је на тај капитал имала у најмању руку десетостручни кредит, и окрећући са хиљаду милијарди хранила је своје житељство. А ко ће је кредитирати сада кад капитала нема? Али од уништења бар би се сачувала у земљи готовина, и та би дошла комуни у руке. Ко би на то рачунао, рачунао би на воду у решету. Што би у тој великој катастрофи остало готовине од опште пљачке раденика и пролетараца, то би господи управљачима комунским пало у кесу. Капитал сав, као год и кредит, пропао би коначно; и чим би се опљачкана готовина потрошила, наступила и тако ужасна општа криза, да јој се грозне последице не могу догледати. Прелаз из друштва, како је оно сад образовано, у друштво како га савез уображава, није могућан, а да не пропадне капитал и кредит, без којих савез не може својим раденицима ни коре хлеба дати, а камо ли да би им стање побољшао. Иначе нек се ово и не би догодило, нек би бар поред упропашћеног капитала у зградама, фабрикама и еспапима обстала готовина, шта би то било према огромном капиталу, којим је Француска пре располагала? Индустрија савеза какву би конкуренцију могла правити индустријама других земаља где нови ред није обвладао? Не би ли француска индустрија била коначно угушена, а с њом и народ и комуна?

Колико год је дакле устројство раденичког савеза мудро замишљено, толико је његова оглашена цель непостижна, а средства су му нечовечна. Препорођење морално, друштвено и политичко човечанства, општа јаднакост и слобода, то су само изговори, речи празне, кадре да занесу глупе и у пороцима подивљале раденике, а у ствари савез са својом доктрином довео би моралног човека до скотства, претворивши га у најгаднијег материјалисту и човека умног до глупости; одузео би сваку личну иницијативу и слободу, угушио би индивидуалност и под насловом једнакости господарио би над подјармљеном глупом масом. Поред личне индивидуалности пропала би и индивидуалност народна, те би тако са образованошћу страдало и човечанство.

*Троја само стоваришта у Паризу спаљена садржавала су вредност од 60 милијона франака.

Савез не могавши до тога другаче доћи него само ако најпре погрузи човека у глупост, у неморалност и материјализам, за то је одсудан противник религије и просвета, за то је себи за оруђе и изабрао раденике, јер ови, као најпоқваренији разред житељства, могу му у томе најбоље послужити.

Треба нам се уверити да ли вође савеза на то иду? За то ћемо пропатити карактер и дела оних, који се у Паризу појавише. Ту ћемо најбоље и увидети: је ли њима целъ срећа раденика и свега човештва, ил под том племенитом девизом теже да задовоље само своје кукавичне, незаситне страсти.

II.

Међу члановима комунске управе у Паризу, беше највише новинара и раденика. До пре неколико дана било је од првих пронађе-но 13, а од других 12. Сви су принадлежали савезу. Осим ових налазило се међу њима петоро лекара и апотекара, шесторо вештака, два ђака, један професор и један наставник, два благајника, један адвокат, један инжињер, и четири бивша народна представника. У тој управи дакле три четвртине припадале су интелигенцији, а једна само раденичком разреду! Овима ваља додати и Рошефора, који ако није био члан управе, био је главни подстрекач свега рада, и управо душа истој.

Ова интелигенција није припадала цвету француских умних кругова, него је управо њихов измет била, као год и раденици што су били измет нижих слојева. Новинари, лекари и други отликовали су се пре комуне претераним слободњаштвом, виком на све владе и њина дела, клеветањем и обезважавањем људи који су противно мислили, поповедањем атеизма, удешавањем демонстрација и бунтовничким покушајима. То су били у пуном смислу демагози, духови немирни, непријатељи сваког поредка, који, небудући задовољни са својим стањем, тражили су у преврату бољу судбину. Они су најбоље оправдали изреку Наполеона I., да је трбух отац сваког преврата. Да се ни у самим крајностима политичким нису слагали, то се показало свађом између федералаца и чистих комунаца. Ти су људи све владе одбацили, и краљевско-уставну, и царску, и републиканску, као год и разне његове форме; управо нису знали шта хоће. Жил Фавро, који је увек остао најчистији републиканац, био им је назадњак, а кад је на власт ступио и комуни се опирао, постао им је и издајца народа.

Ни приватан њихов карактер није бољи био. Рошфор окаљао са крађом дијаманата и пљачком Тијерове куће. Домбровски, за време француско – немачког рата био је по заповести Трошија затворен као прајски шпијон; тако исто и неки други вајнички управитељи комуне: Мелот, полицајни начелник за нађене ствари у Бриселу, те је ствари сам крао, па кад је дошао под истрагу, побегао

је у Париз, и тамо постао комунски пуковник; стари Авоан украо је за време своје администрације из муниципалне касе 156.000 франака; Аси био је на робији, Вијар у Лијону осуђен за крађу; Јакоб издавао је у Бриселу телеграфске тајне за новце; Комбац отеран је из телеграфске администрације због крађе; код Урбана, Потјера, Режера и других, кад су ухваћени, нађене су велике своте новца. Код Дакосте, секретара Риголовог, ужасног државног тужиоца под комуном, нађено је писамце с овом бележком: „Депен, убица и лупеж, украо је важне артије помоћу Бертрана, и хтео је убити Хуберта“. Ово је све већ званично доказано.

Има ли порока и злочинства којим се ови јунаци нису окаљали? Њихов гадан и слаб карактер показује се и сад у тамници. Изузевши једног Росела, сви су клонули духом, поричу своја дела и начела, обтужују се међу собом, стидно се претварају. Морис не једе скоро ништа, Депен плаче од јутра до вечера бацајући, као год и Режер, многе кривице на Ригола; Грусет одаје редом све другаре; Верморел читао је у тамници побожне књиге, Вермеш каже, да је његов лист био израз материјалистичких и незнабожачких тежња комуне, а не његових личних; а Курбе вели: „ја нисам никад био зао, љубећи природу, не би био кадар шкодити ни малој гуштерици; не појимам за што су ме затворили.“

Ето какви су људи предузели тобож да препороче човечанство у моралном, друштвеном и политичком погледу!

Ова господа, иначе узвишавајући пролетаријат, и борећи се против богаташа за побољшање раденичке среће, радо су се одавали уживању богатства. У томе погледу новине „Le Soir“ доносе врло карактеристичан извештај. То су два списка јела, која је о доручку Ригол захтевао 10. и 15. Маја у гостијонице „Frères provençaux“. Премда је онда комуна била на два прста од своје пропасти, и да већ о томе Ригол није могао ни сумњати, то му опет није ни сметало да мисли на доручак од десет јела, на који је трошио по 70 и више франака. Многи раденици поред њега једва ако су имали кору хлеба! И овај исти Ригол колико је био учтив с људима отличним, толико је грубо и тирански поступао с људима нижих разреда.

Не, лупежи, убице, варалице, шпијони, и свакојаке протуве светске нису могле имати другу целъ, него да сами дођу путем власти до богатства. Слободњаштво била им је маска, преврат средство, а раденици и сав пролетеријат оруђе. И да се не обазремо на њихову незнабожачку, антипросветну, и најгрубију материјалистичну доктрину, сам карактер њихов био би довољан да нас о томе увери. Не могу квареж изображеног друштва поправити најпоқваренији његови чланови, управо измети његови. Неки од њих могли су свет преварити својом заузетомшћу за најслободније идеје; свет их је држао за сањалице, за занешене и непрактичне људе; али сада, кад пред власт дошавши, открише сав гад, који је скривен био у њиховим душама, сад је свака обмана пала, сад већ то нису непрактични

и нестрпеливи идеалисти, но људи жигосани најдубљим презрењем рода људског.

Па поред свију ових факта, званично констатованих, која износе тако јасно на видик њихову ужасну личност, нашло се ипак тамо амо људи, готових да их бране! Та одбрана не доказује ништа друго него сродност духова и истоветност тежња. Иначе сви слаби и управо детињски наводи који се у одбрану износе, сваки дан више падају испред очевидне речитости нових факта, која искачу на среду. Хтело се најпре све довести у сумњу, па уверити свет да пожари, уништење архива, библиотека и вештачких споменика нису наређени од *интелигентних* шефова комуне, него да је то починила глупа светина. Али су сад пронађена акта, у којима су интелигентни шефови извршење тих ужаса својим млађима налагали; па то сведоче и фабрике запаљивих бомба, које су од комуне подигнуте. Говорило се после да је то учињено у тренутку следеће страсти, кад се видело да комуна пропада; али писмо Делеклузово, писано пре 18 месеци из Америке, и сад случајно пронађено, дошло је да обори и ту лаж, јер у томе писму овај шеф већ говори, да кад наступи време радничкој борби, или ће савез победити, или ће Париз сав лежати у праху и пепелу, а и сам официјални орган „Интернационала“, одбијајући језуитски од савеза лупеже и убијце, ипак не пориче њина дела под комуном која их је употребила, а признаје да је палеж Париза дело *праведне* освете. Осим тога разни одсеци савеза у својим манифестима прете у будуће изображеном друштву истим грозама, које су над Паризом извршене. Дакле ово није ништа друго него савез свију на свету разбојника људи и људске цивилизације.

Колико год жигосамо тежње савеза, и злочина дела којима су се његови чланови на веки осрамотили у Паризу, толико смо готови признати, да је стање радника већином на западу доиста жалосно. Они се истина одају пијанству и другим пороцима, без којих би могли удобније живети; али опет цела је истина да трпе неправду од капиталиста, јер награда која им се за рад даје, не стоји ни у каквој сразмерности са коришћу, коју њихов рад капиталистима приноси. У нашем времену нико не трпи дуго неправду на миру, а што је значајно, ту неправду најмање трпи у материјалном погледу. Наш је век есенцијално материјалан, а то доказује и општа тежња самих умова за позитивним наукама. Метафизици, философи, песници све ређи постају; а и они који се тим струкама одају, изузевши прву, некако их материјализују. Ако тим умови и бивају позитивнији, карактери се јамачно умањују. И доиста никад се толико о начелима није говорило и писало као сада, а опет се никад није толико и лисичило, или начелима као сада изневеравало. Лако је појмити како је у таким околностима раднички савез могао никнути. Велика маса радника, будући незадовољна, била је готова материја за експлоатисање. Што су неки пређашњи филатропски писци умовали о тужном стању радника, тога су се жељно дочепали садашњи

помодни филатропи и слободњаци, да би, задобивши раднике на своју руку, располагали великом снагом за постижење своје личне цели. Да то и није обелоданила париска комуна, довољно је само површно испитати паклена средства, којима се ти људи служе, па да свака иоле мислећа глава најпоузданије учини овако закључење. Раднику, који нема виших појмова о друштвеним дужностима, одузми с једне стране и појмове о Богу, о породици, о патриотизму, отвори му широм стазу свима путеним страстима и задовољствима, ограничи га у просвети, сведи га на скотство, а с друге стране разуздај у њему најпретераније, немогућно слободњаштво, раздувај буктињу мржње према законима, владама, богаташима, учењацима, и цело-ме друштву, па је извесно да си га напустио као дивљу звер из кавеза, да си га учинио тим послушнијим оруђем твоје хуле воље, што си му у изглед поставио његову срећу, а он није у стању да схвати да га демонски лажеш, и да ће само на своју несрећу наићи.

Али покрај свега тога савез не би опет био у овој мери успео, да му згодне нису биле државне околности. Поред демагога, терале су скоро свуда и опозиционалне странке слободу до крајности. То непрорачуњено слободњаштво постало је у нашем времену права манија, којој се ни многи људи ни власти нису знали отимати. У место што би демагогским претераностима стали крепно на супрот, и поступно образовали народ за слободу, они су образовану слободу давали још необразованим народима; мерили су по најнапреднијој класи, којој су и сами принадлежали, велику масу, која је далеко у свему заостала, а нису над тим рачуна водили о страстима које су и у самој њиховој класи бујале. Малоумни колико и кратковидни бојали су се да им опозиционалци и незначајни демагози не викну да су реакционари, па су и себе и земљу дали занети потоком револуционарним, који је Париз већ довео до крајне беде, а и друге престолнице води, који потопом прети целом изображеном свету. Ми смо убеђени, да је Жил Фавро искрен и поштен слободњак, али би смо га радо упитали, није ли опозиција, коју је он са својим политичким пријатељима некад водио, много олакшала успех оној комуни, на коју је сад и сам онако решително устао? Не повраћа ли сада као спасоносне сам он неке законе, на које је некад најжешће настрадао као назадњачке? Његово је срце онда боље било него ли ум његов; а сада кад дошавши на власт, испио је горку чашу у коју је сам точио, сада кад је видио да је оним путем земља дошла до краја пропасти, па се савестно и патриотично тргнуо натраг, сад морамо признати, да му је поштење боље и од срца и од ума. Колико на разуздано слободну штампу, на право састајања, и на друге слободе, које за спокојство и нормално развијање друштва нису разумно ограничаване, рачуна раднички савез и сад, пошто је претрпио један смртоносан ударац, то се најбоље види из једног прогласа „Интернационала“, у коме се савез теши и охрабрује, да још није ништа изгубљено кад горепоменуте слободе стоје.

Дакле фактичка неправда коју трпе раденици била је савезу клица; себичњаци су је развили претераним слободњаштвом и сваки неморалним средством, а владе су им олакшале успех понајвише из малодушија и неувидљивости.

И ми хоћемо слободу; ко је сад пријатељ деспотизму? Ко у њему може наћи добро ухваћеног рачуна? Али не ћемо слободу која нам пориче Бога, породицу, и домовину нашу, која нам насилно отимље имање, и не дозвољава слободно располагање с истим; која хоће да нас изједначи с глупацима, с лупежима и с убијцама, која се кити пожаром и уништењем свега што је сјајно и узвишено створио људски ум. То је гадни најмрачнији деспотизам, против кога мора одсудно устати, ко год још има у себи и најмање моћи човечијег осећања и здравог мишљења.

III.

Виделисмо да се нечиста доктрина савеза, која је тек пре неколико година објављена, сад у пракци ужасно досљедна показала; а и без наших навода томе је жив и најбољи доказ пострадавши Париз. Савез настоји да рашири свој круг по целој свету; где год је поље слободњачким агитацијама разчишћено, а где није, ту га себи спрема. Демагози који у слободњаштву претерују, савезу су свуда најбољи пионери; ако они успу и њему је стаза утрвена. Тада демагози од пионера постају му у својим пределима шефови, и добијају у руке толику снагу колику су продирањем својих идеја знали себи прибавити. Не треба мислити да су сами раденици предмет око кога се демагози отимају; они су основ; а ту још долазе све материјално и морално пострадаше личности, сви људи незадовољни са својим стањем, сав пролетаријат, па на жалост и младеж која се учи. Упињање да се појмови младежи о поштеној, правој слободи замуте и занесу у претераност, то је радња која може за народ и државу имати најопасније последице; и где-год се та радња појави, ту се већ залегло велико зло, које, ако му се одма енергично клица не исчупа, за два три нараштаја, бесниће у пуној својој снази.

У Српству већ су се појавили сви знаци, који обично предходе комуни, шта више, јаван је рад већ започет у духу њене доктрине. Ми смо већ у Српству сведоци били нападањима не само на свештенство у опште, и на цркву православну, него и обезважавању самих основа хришћанства; а о растењем атеизму можемо се у свакидашњим појавама живота најлакше уверити.

У нас је било јавних зборова, на којима је постављено питање: *йосійоји ли савесїї*, и решено је да је нема. Кад одузмеш човеку веру, Бога, па и саму савест, то последње склониште људске моралности, тад си га у духовном и моралном погледу јамачно свео на животињу. Код нас се чују свакидашње тужбе од родитеља да им синови не поштују ауторитет; тим се већ почиње проваљивати зид породи-

чни, као год што је проваљен и црквени. Па није само потресен ауторитет родитељски, него се овај од више година подкопава на сваки начин и многим нашим капацитетима политичким и књижевним. Супериоритет ума и искуства не трпи се од наших демагога, као год ни од комунских апостола. У нашој учећој се младежи уређују се испод руке демонстрације, шире се најнесмисленије теорије слободњачке, које задиру у саме основе нашег државног живота. Ми имамо новина²⁶¹ које систематично с коликом глупошћу с толиком и жестином нападају на сав наш државни рад, одричу земљи сваки напредак, и чисто би хтеле довести до тога народ, да сам о себи и о својим владама очајава. А је ли и приватан грађански живот у нас поштеђен од штампе?

Ми питамо нису ли све ово основи доктрине коју распростире раденички савез? Подкопавање вере, морала, породице, школе и просвете у опште, друштва и државе, у томе се састоје сва главна начела комуне, (јер оно друго само су последице просте примене) а то све већ се у нас практикује. Истина, здрав разум нашег народа то још одбија; али немојмо себе обмањивати; ако се здрав разум помути на извору, то јест у млађој интелигенцији, народ не ће моћи за дуго одољевати потоку умне и моралне кварежи, који ће одозго на-њ јурити.

Ми се надамо да ће и влада и народна скупштина на све ове злокобне појаве отворити очи, и наћи средства, којима да им се пресудно на пут стане, те да наше тихо али сигурно путовање к народној срећној будућности на стази поштене и животворне слободе не буде спречавано црним догађајима, који будућност неких западних народа почињу озбиљно доводити у сумњу. Ту свету дужност не ће јамачно обићи они који са земљом управљају, ни непосредни посланици које народ бира, да му сходним законима заклоне храм вере, огњиште домаће, грађанско поприште, и државну зграду.

И влада и публика француска занимају се много о средствима којим да се за свагда предупреди повратак грозних догађаја које је Париз на себи искусио, и да се раденичком савезу утре корен. На ту је цел Јил Фавро писао свима француским заступницима на страни, да му о савезу доставе све податке, које сваки од њих у своме обиму може прибрати; позвао је европске владе, да се Француској придруже, на општим мерама да савез буде уништен, и најпосле образовао је нарочиту комисију, која ће подробно испитати све што се савеза и начина, да га паралишу, тиче. Већ су се неке владе француском министру с пуно готовости одазвале; многи француски заступници, по гласу новина, купили су о савезу нових још до тад не познатих факта, а комисија у великој ради. Нема сумње да, кад сав тај рад буде прибран и обнародован, пашће на савез још тамнија али подпуна светлост, која ће га у његовом најистинитијем ужасном виду показати, ако се могу надмашити ужаси, који су нам већ познати.

Међутим многи публицисти истражују средства за која мисле да би за постижење горепоменуте цели најуспешнија била. Међу осталима предложена су и та: да се народна војска заведе у свој Француској и да се средством нижих школа више распростре просвета у пуку. Пошто је разузданост штампе, којој највише иде на руку неограничена за свакога слобода у издавању јавних листова, много допринела ширењу демагогских мисли, то је опет заведена кауција за новине. Увидило се да журналистика, која је постала у наше доба права и то врло пробитачна спекулација, не може бити једина привилегирана у земљи, но мора подлежати општим теретима, као и све друге спекулације.

Ове су мере добре; народном војском привикавају се духови дисциплини, а већом пучком просветом, само ако су ниже школе добро уређене, одузимају се демагозима мах, који је онде већи где је већа и умна простота; кауцијом пак умни пролетаријат доводи се у немогућност да издаје новине. Али оваке мере код све добротне њине виде нам се ипак више спомоћне него корените; оне ће моћи дејствовати на доцније нараштаје, но не могу држати у шкрипцу садашње, који су већ покварени, а то је најпреча потреба. По нашем мишљењу ваљало би савез стегнути на пољу свију политичких установа, које му дозвољавају да шири крила, и обстанку којих он се радује и теши за своју будућност, код свега у Паризу претрпљеног пораза. Ту би нужна била солидарност свију европских влада. У смотрењу новинарске штампе ваљало би строго захтевати од редактора такве политичке моралне и умне услове, који могу јемчити друштву да против његовог обстанка и поредка неће се чинити ни посредно ни непосредно злочини покушаји. Новинари нису ништа друго него политички учитељи народа; па кад од школских учитеља захтевамо способност, поштење и солидност мишљења, зашто да се то не захтева и од учитеља политичких? Али сва ова средства неће опет савезу подкопати темељ, док се не употреби коренити лек, а тај је, да капитал дели у правичној саразмерности добитак са радом. Капиталиста на уложену главницу мора вући свој извештан интерес, раденик за свој труд мора имати извесну надницу; а што год преко ових разхода од добитка претече, то се у одређеним роковима мора сразмерно делити између капиталисте, као награда за његов предузимачки дух, и између раденика, као награда за њину рукоделну вештину.

На тај начин опстали би капитали, а раденичка судба била би дотерана до оне тачке, коју правда означава, и преко које прелази се у отимање, и варварско насиље. Што у нас често правичне и разумне газде узимљу у ортаклук добре, искушане момке, који оком разумности немају ништа, томе се појаву можемо само радовати, и желити да се што више у Српству распростре.

Јединство, бр. 125, 126, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 136 и 138, од 17, 20, 23, 24, 26. и 27. VI и 2, 3, 4. и 7. VII 1871.

[ЛИСТ „РУЖА“ О „РАДЕНИКУ“ И КОМУНЦИМА]

У БЕОГРАДУ, 19. ЈУНА

„... Уједно част ми је позвати г. заједничког министра за спољашње послове, нека, имајући на уму шта се о последњем устанку у Паризу починило, у споразумљењу с владама других држава поради са свом енергијом око тога, да се агитацијама друштва „интернационале“ учини крај. Јер бадава ћемо стати на пут омањим политичким опасностима, ако не предупредимо оне, које друштву прете смрћу и пропашћу“.

Ове је речи потпредседник угарске делегације, г. Трефорт, 17. ов. м. изговорио при општем одобравању дома и свих поштених, здравих органа јавног мишљења у Бечу и у Пешти. И ми ћемо с неколико речи ову изјаву Трефортовоу пропратити.

Људско друштво није такве природе, да се икад промењивати не може. Променљивост је напротив, стабилан закон у животу човечанства. Застој је негација живота, застајање је противност покрета. Човек с разумом хоће покрет тј. хоће да стање, које постоји, промени бољим, које треба да постоји. Напредак није ћеф једног лица, једне странке, или једног народа, напредак је вера и љубав готово свих цивилизованих страна света. Разлика између једних и других народа састоји се само у томе, што једни траже бржи, а други лакши покрет, тј. напредак. Ко хоће да увери себе и друге да има људи, који баш никакву промену не ће, који стоје само за то, да се стање одржи, које постоји, тај је варалица или идиота, тај је или за тамницу или за луду кућу. *Нико не може хйеиши, шћо се хйеиши никако не може*, што је против закона природе и разума.

Сви хоћемо да се наше установе, да се слободе наше развијају, да се сви одношаји у држави унапреде у духу веће и шире слободе умне, друштвене, политичке и народне. Ми сви хоћемо да владе буду само бранитељке слободе, која свакоме држављанину припада; ми сви хоћемо да се појам „отачанствених влада“ преобрати у појам „правних влада“; апсолутизам је готово свим паметним људма непријатељ. Ми сви тражимо *преображаје*.

То је истина.

Али не мања је истина и то, да ми не ћемо да збришемо свако начело ауторитета; ми не ћемо да поцепамо свезе, које људе везивају за веру и небо; ми не ћемо да оборимо морални темељ, на коме садашње друштво стоји; ми не ћемо да подигнемо храм себичности на место онога, који је подигнут поштењу и наравствености; ми не ћемо да страстима дамо оно место, које припада разуму. *Ми не ћемо да унишћимо ишћо ѓог љосћоји.*

То је разлика међу тако названим социјалистичким републиканцима и људма од начела о здравом напретку; *они хоће да сруше ишћо ѓог љосћоји, а ми хоћемо да љреобразимо, да љриродно корачајући најпрег изведемо свећу у бољи љоложај.*

У томе је и опасност за садашњи свет, а овој опасности треба пре свега на пут стати.

Трефорт је с правом рекао: бадава ће се радити да се мале опасности отклоне, док највећа опасност постоји – у своме корену. Друштва „интернационале“ треба да нестане. Оно је не само несрећа, већ и срамота за свет, као све што је абнормно. Помисли само, драги читаоче, каква је то абнормност, кад неколицина странаца у Лондону шаљу своје људе у Париз и заповедају да се устане противу закона и вере. Боли ли онога странца, онога Маркса на пример, срце кад би се француска крв пролила? Шта је њима стало хоће ли Париз пропасти? Шта значи за њих француски интерес? Шта будућност и положај француског народа? Сад, молим те драги читаоче, кажи ми, како би теби било кад би туђин послао неког разбојника да твоју кућу запали, да твоју децу поубија, да твоје имање опљачка? А како мора на срцу и души бити народима, кад им се то хоће да учини? Каквим гњевом морају се они испунити, видећи где се њима из туђе земље, туђим рукама спрема народна смрт, пропаст отаџбине, просвете, вере, породице и свега моралног живота човечанског? Немају ли народи права да од својих влада траже, да као законите и природне заштитнице опшћих интереса устану заједнички противу оних, који хоће народима не нешто, већ све да одузму, свега да их лише, што је за народе дика, и сладост и дужност, и уживање и јемство живота? Кад се у неразумној природи води борба за самоодржавање, зар да разумни свет изостане иза неразумног у вршењу вечне потребе – потребе самоодржања?

Заиста, који на пример као Србин има одважности да брани признате и проглашене сврхе „интернационале“, тај је може бити добар космополита, али за српство је пропао; јер тај не може имати срца за српску народност, не може имати љубави према вери својих отаца, не може идејал свог народа слободу и велику будућност, носити у својој души: тај је – за што да не дамо истини израза? – отпадник народног организма. А како ћете поступати с људима, који би стојали у служби неких странаца у далеком туђем свету, па радили противу свега, за што се српско осећање загрева, за што српско срце куца?²⁶²

Ми заједно с Трефортом (а то је исто рекао неки дан и Јулије Фавро, републиканац и либералац од чисте боје) велимо, да великој опасности, која погибијом прети свим народима, треба стати на пут заједничким средствима, као што и „интернационала“ заједничком снагом хоће свет да поруши.

Видовдан, бр 132, од 20. VI 1871.

ШТА РАДИ „РАДЕНИК“?

„Раденик“ издаје лепе предлоге са горким талогом.
 „Раденик“ оглашује задаћу: обећање лудом радовање.
 „Раденик“ прописа гомилу речи, а речи су – ветар.
 „Раденик“ износи наочаре кроз које Француска гаришта красота изгледају.
 „Раденик“ радо говори о меницама које не пролазе.
 „Раденик“ звони да присталице прилажу.
 „Раденик“ износи само статистичне шкрботине на јавност.
 „Раденик“ зида по ваздуху, а по земљи чичак сеје.
 „Раденик“ гуши јавно мњење које о нама постоје.
 „Раденик“ *иѓра улоѓу љајаца, кои на ишћранѓи сћои да љрибере свећину ља да љо коју љарицу скућу.*

[КО БРАНИ КОМУНУ]

Ко год брани комуну нема сумње да тај не жели буну. Неки веле да у Швајцарској на врло смешан начин одвраћају људе од комуне па и саме буне. Притворе га три дана, па га онда ране пресланом рибом; али му воде никако не даду. За то време покаже које су га себичне мисли на комуну па и саму буну руководиле и према њој тако оладни, да му више никада на ум ни једно ни друго не пада.

Ружа, бр. 23, од 26. VI 1871.

„РАДЕНИК“ У ТРЕЋЕМ БРОЈУ СВОМ...

„Раденик“ у III. броју свом пребацује туђаво „Видов-дану“ што јавља као важне вести и то: кои се краљ оженио и чија се жена породила. А он одма у IV. броју упаде и сам у блато, па јави да је и на Цетињу црногорска књагиња породила се; а у V. броју одма ту новост оглашава да је ошибком из перета испала; ако сви знаду да то није ошибком перета било, пошто је брат главниј сарадник питао неке хоће ли то крупним словима ставити.²⁶³

Но ако је баш тако било као што „Раденик“ каже, зар су и уредник,²⁶⁴ па и његови сурадници тако кратке памети да незнаду шта су јуче у свом листу говорили? У осталом пајаци остају пајаци и мило је „Ружи“ што и публика увиђа да „Раденик“ недоноси ништа друго – до којекакве шепртљаније.

ШТА ЈЕ КОД НАС У МОДИ

Код нас је у моди појавити се као основач поједини дружина, да нам име по листовима великим словима звечи.

Код нас је у моди сазивати свет на састанке поједини завести се имајући дружина, али на скупштину недолазити.

Код нас је сада у моди друштва оснивати, али мени се чини да ако не сви а оно да сваки трећи човек има другу бубу у глави рад чега је тог друштва основач. Да не кажем да сваком трећем човеку није омиљена она немачка реч: „Hintergedanken“.

Код нас је у моди заводити дружине на штету свога суседа, а не на штету страног суседа кои нам новац из земље извлачи.²⁶⁵

Код нас је много којешта ушло у моду, али је срећа да моде дуго не трају; па ће публика кад се конци заплету све изгустирати и опет остати при старом.

Код нас је сада сушта мода да се опет држи оне изреке: *ко се љод најзаг смеје ѿтај се најслађе смеје.*

Ружа, бр. 24, од 3. VII 1871.

У БЕОГРАДУ, 3. ЈУЛА

Пишу нам из унутрашњости, да је тамо, и то по круговима, где просвета, родољубље и поштење заузимају видно место, нова система неких наших журналистичких другара изазвала врло непријатно осећање и произвела са свим мучан утисак.²⁶⁶

Ми нашим многобројним поштованим пријатељима кажемо, да их не само разумемо, већ и њихово суђење потпуно одобравамо.

Ми знамо врло добро, да сваки народ влада извесним начелима и назорима, у које не да да му се дира; ми знамо да сваки народ има права, да од својих писаца тражи да оно, што је за народну свест и народно осећање свето, поштују, а ако већ тога бити не може, да бар то оставе изван својих већином једностраних суђења, која не могу свагда уздићи се изнад страсти и заузетости.

Наш народ још није дошао до те с поља сјајне, а изнутра труле просвете, која налази славу и тријумф у томе, да веру и њене свете обреде малоуважава и као стару крпу ногама гази и с презирањем на страну баца. Ова нова врста просвете изрод је људских мисли, и жив доказ моралног опадања. С моралним назатком увек су оваке просветне нагрде бивале скопчане, као што је с ноћу скопчан мрак. Српски народ, хвала Богу, још је далеко од те тачке: он се труди да унапреди свој умни живот, али у исто време увек је на стражи да се са пшеницом не унесе и кукољ у његову кућу, у његову породицу, тако исто државну, као и општинску и кућевну.

Вера отаца његових њему је још и сада као и пре више стотина година предмет благоговеног поштовања. Народ наш не може престати да у вери својој гледа ону силу, која му је живота и наде уливала у црним данима његове политичке полусмрти, његове народне несреће; он не може престати да у њој гледа ону чудесну снагу, која га је оживљавала и храбрила у часу борбе, у тренутку великог али тешког препорођаја. Србин има права да веру своју љуби с нежношћу детета, њом спасеног, с поштовањем човека, који њој има да захвали своју повраћену слободу.

Природно је да наш народ с мучним осећањем мора пратити појаве у журналистици нашој, који су с овим његовим назорима у дијаметралном противословљу. Ово подражавање западу мора изазвати протест у кругу наших грађана, који друге просвете не ће,

осим оне, која веру ојачати, а не ослабити може. Наше многопоштовано и свесно грађанство има права, да своје застрашене раднике на новинарском пољу пита: „Кад хоћете да мисли и назоре западне пренесете у наш живот, за што онда не чините то с племенитим мислима и са сваке похвале достојним назорима? Наш свет каже, као што је оно Крилов, извесни руски песник, рекао о једном списатељу руском: „Овај господин врло је разуман човек, али несрећа је то, што на наше земљиште пресађује само западне будалаштине.“ Србин прима напредне мисли, ма од куд долазиле, али одбацује оне, које су у стању његова најмилија осећања порушити, ма та система била и мода на хваљеном западу.

Ако нам је слободно нашим новинарским другарима савета дати, то бисмо се усудили са свом скромношћу представити има да се овог пута клоне, јер – одбачен народом – он може само к несрећи и штети, а никад к срећи и користи општој привести. Најпростија логика јамачно ће свакога уверити, да кад би неки од српских журналиста свој рад, који стоји с општим начелима и осећањима у противословљу, и даље терали, једна последица би морала сигурно искрснути, а та је: *приморавање да народ сипуа њуијем реакције*. Молимо своје читаоце нека узму у призрење пример, о коме ћемо говорити. Петар Велики заиста је био један од најмудријих и најзаслужнијих владалаца руских, и то не само у дому Романова, већ и Рурика. Он је мртву масу задахнуо животном стихијом, он је азијском карактеру своје државе задао самртан ударац, он је створио Русију будућности, он је ударио темељ величју, које још није достигло највишу точку свог развитака. Али он је имао велику махну: није хтео да се обазре на дух народни, на унутрашњи живац народне свести, на начела, назоре и симпатије, које је народ носио у својим прсима. Он је хтео, као оно Бог, да нов живот да народу, док човек може само живот, на *сипарој* основи, реформисати. Шта би? Неки разреди пошли су новим путем, а маса народна путем реакције: *руски раскол њредсипавља оличени њројесџ њројиву Пејирових њежња*. Народ руски беја поцепан у два стана, у два дела: Русија и руски народ постали су различити појмови. Да је тиме Русија изгубила много, одвећ много, то већ сви сада признају. Цар Александар II. морао се вратити на староруске колосеке. Русија би сада представљала са свим другу силу, да се ова несрећна епизода није у њеној историји догодила. Зар и ми хоћемо да народ приморамо да пође другим путовима, него којима иде народна интелигенција? За оном системом, која се покреће у колосеку нихилизма и комунизма, за системом нападања на веру, цркву и црквене одреде и служитеље, не ће наш народ поћи: то је несумњив факт. Он ће се дакле покренути другим путем, путем реакције. Али пошто је он код нас и законодавац, то ће и законодавство за собом повући, и ми ћемо пасти у таласе реакције, коју ни ми одобрити не можемо, али је разумети можемо. И ова наша претпоставка више је него обична претпо-

ставка: из писама, која смо из унутрашњости добили, изилази јасно, да се народ спрема да на скупштини потражи лека противу нове системе једног дела наше периодичне штампе. Народ је у своје праву: али боље би било да нико од нас не да повода, да он к овом свом праву прибегне. *Немојмо заборавији, да кад се једном реакција ојвори, онда јој је њешко границе њосџавији...*²⁶⁷

Нашим велештованим пријатељима по унутрашњости велимо: ми разумемо да се они морају наћи дубоко увређени понашањем неких журналиста, који мисле да могу стубове вере код нас разљуљати; али им светујемо нека не прибегавају к *ultima ratio* законодавства: још можемо надати се, да ће боља увиђавност одушевити оне, који нападају на оно, што Србин држи за светињу.

Виговдан, бр. 142, од 4. VII 1871.

ГЛАВНО ВЕЋЕ „ИНТЕРНАСИОНАЛЕ“

Под насловом „Грађански рат у Француској“²⁶⁸ главно је веће „интернасионале“ у Лондону издало посланицу на раденике, у којој се опширно разлажу начела поменутог друштва и уједно се правда шта је „интернасионала“, као и нарочито париска комуна починила. Ту се казује да је сваки народан рат чисто владалачко разметање, којим хоће да развуку борбу међу разредима; догађаји у Француској од 23. Авг. пр. год. па до пожара париских само су последица завере, која је организована тога ради, да се револуција удужи под покровитељством туђинског напаштвеника; комуна је сушта влада радничког разреда, производ борбе оних разреда, који продукују, противу оног, који продукт присваја себи, на кратко пронађена једном политичка форма, посредством које ће се доћи до народнопривредне еманципације раденика.

По гласу посланице на овај су начин париски раденици учинили витешко дело, кад су Париз попалили; таоце је Тјер предао смрти, и његова је влада починила злочинства, каква се само замислити могу. Посланица вели: „Од духовских празника 1871. амо међу париским раденицима и онима, који производе њиног рада узапћују, нит је мир нити примирје више могућно. Гвоздена рука продате солдатеске може ова два разреда кроз неко време држати под заједничким јармом, али борба ће се без прекида све већма понављати и конач јој не може бити сумњив, јер врло мала мањина и врло велика већина стоје једна противу друге: баштиници и раднички разред“.

Владе и народи подједнако имају узрока да ово изјашњење не губе испред очију, где главари „интернасионале“ тако отворено откривају своје планове.

Занимљиво је пак видети како посланица представља раденицима догађаје, који су се од 23. Авг. пр. год. амо у Француској збили.

У првој глави описује се револуција од 23. Авг. и како је „париским раденицима“ република проглашена. За владу народне обране каже се да је „влада народног издајства“. Први посао „служболовцима, који су заузели општинску кућу“, беше што су Тјера оправили к европским дворовима, „да их моли да посредују па ће републику заменити краљем.“ „Генерал Трошија је још од 23. Авг. држао да Паризу није могућно бранити се; Тјер и Фавро ту су само

изговора нашли да своје лично честољубље задовоље, а не Прусе, већ раденички разред да победе. Најпосле предаја Париза завршила је поворку ових издајства. Људи од владе желели су да збришу доказе свога издајства, ма Париз претворили у гомилу развалина, која плива у локви крви.“ За овим на пет пуних страна иду грдње противу Тјера и неколиких чланова владе.

Друга глава после приповеда који су догађаји проузроковали те је дошло до грађанског рата, у ком се „интернасионала“ наравно представља као са свим невина. Да би се изговор грађанском рату нашао, Тјер је казивао да је артилерија народне гарде сопственост народна. Али је он хтео само да Париз и раденике, који су направили револуцију од 23. Авг., разоружа. Поред свега његовог изазивања главни се одбор држао у обрани, док најпосле 6. Марта не диже се версаљска војска да им топове узме. Генерал Климентије Томас и Леконт заслужили су што су убијени. Одбор, који није желео грађанског рата, погрешио је што није онда одмах ишао на Версаљ, који беше без обране, па с места наредио да се приступи к изборима. Није право радио што се према људма, који су предузели били да њега униште, показао помирљив.

У трећој глави уверава се, да се Париз 6. Марта дигао под громовитим узвиком: „Живела комуна!“ За тим се каже од речи до речи: „Пролетарци у Паризу, вели главни одбор у своје манифесту од 6. Марта, усред су издајства са стране разреда, који владају, појмили, да је за њих дошао час да спасу положај, узевши управу јавних послова у своје руке. Појмили су да им је прека дужност и апсолутно право да удес свој узму у руке и тријумф његов обезбриже, преотевши власт себи.“ Али раденици су тражили социјалну републику, а комуна је њен поситиван облик.

За тим се причају благослови, што ће човечанству потећи из социјалне републике, па се потврђује, да је 6-сти Март дан прве револуције, која је тај последник имала, да се раднички разред припознао као једини, који је способан за социјалну иницијативу.

Четврта глава брани комуни што је давала убијати и палити, чиме је – по потврђивању посланице – човечанству услуга учињена. Напротив чланови владе у Версаљу жигосу се као недостојни злочинци. „Тјер и његови крвожедни разбојници подсећају нас на времена Суле и обојих тријумвирата.“

Посланица ова, пуна непосредне претње Енглеској и Немачкој, показује, да је „интернасионала“ направила 6-сти Март и да вођи њени свом жељом својом изазивају грађански рат, који им има да помогне да се власти дочепају.

Виговдан, бр. 144, од 7. VII 1871.

У БЕОГРАДУ, 7. ЈУЛА

Друштво „интернационала“, поред свих оних гадних црта, које на себи носи, има без икакве сумње једно својство, које му не можемо не одобрити, а то је његова отвореност, којом своје намере износи свету на видик.

Не може се заиста одрећи, да главно веће „интернационале“ у својој посланици, коју смо јуче у главним њеним цртама саопштили нашим читаоцима,²⁶⁹ није своју праву боју показало. Истина је да ако је главна управа мислила да ће свет овом изјавом изненадити, то се у томе јако преварила. Комунизам, који је тако сродан нихилизму, појавио се као епидемичка душевна болест, још пре више хиљада година на обалама Гангеса, као што др. Полеј у својој најновијој књизи показа и доказа; људи беху у први мах изгубили умну и моралну равнотежу, а за тим преовлада она чудесна, непобедљива снага, која је свима народима својствена и која је позната под скромним називом: „здрави разум“. Епоха комунизма прошла је за индијске народе као сан, на који се људи сећају обично с полувеселим, полутужним осмехом. Што је јужна Азија, или у опште исток наше планете могао савладати, то ће и запад бити за цело у стању да учини.

Дакле, онај ефект, оно дејство, што га „славно“ веће „интернационале“ хтеде својим „узвишеним откривењима“ произвести у народа, није се дало постићи, али тим не мање Европа може бити г. Марксу захвална за онај цинизам, којим своју мефистофелску души и њене „божанствене“ тајне отвара и људма показује.

Програм је овог чудовишног друштва врло прост и јасан: посредством пролетаријата срушити садашњи склоп друштвени, па онда, кад мрак Европу обузме, подићи нов престо нових начела која гласе: „Ми, сиротиња умна, материјална, морална, морамо господарити на развалинама света!“ Целј је чисто обележена, а путови су јасно означени: они су достојни оне! Рат садашњем човечанству за благо потоњег, које не ће више бити створено по божјем облику истине, морала и разума, већ по облику Пијата, Маркса и других најновијих богова на комунском небу – то је тај рад, на који посланица „раденике“ позива. Господа комунски пророци – то им морамо признати – ако и одбацују сву прошлост људску, опет се служе искуством прошлости: као сви нови пророци гледају они пре свега

да своје господарство оснују на неразвитости маса. Та то је већ и Конфуције учинио, а за њим сви апостоли нових наука – чак до Мухамеда! Али ипак рачун ће испасти – друкчије.

Европске ће владе пре свега интересе и рачуне „интернационале“ одвојити од оних раденика. Ми не сумњамо да ће се законодавства, свуд посветити изучавању питања радничког, и да ће им озбиљна воља и поштење показати пут, који ће к правичном решењу овог питања одвести. Раденицима ће се без сумње стање поправити, учешће у предузећима осигурати, време рада до разумних граница одредити, подела интереса изједначити у потребној мери. Ми већ видимо да су сами фабриканти о томе почели мислити: у Бечу је један предузимач пошао овим путем – и његови радници не само да су са свим задовољни, већ су и изразили да ће овака средства рад и капитал са свим темељито измирити и опет их у ону хармонију довести, која је отпре међу њима постојала и која постојати мора.

Али и онда ће на ред доћи да се рачуни склопе и с „интернационалом“. Свако законодавно тело у слози с владом и јавним мишљењем јамачно ће бити у положају да овом опасном друштву шчупа корен у земљи. Свакојако не би било паметно да се с тим послом оклева, већ свуда ће морати сетити се оних мудрих речи једног великог списатеља: „Што бити мора нека буде час пре“. Дипломатска довијања и маневрисања не ће ту никако бити на своме месту. А ако би неки „дипломати“ хтели да своју вештину и овом приликом покажу, то ће бити по свој прилици чињеница у сваком народу да ту жељу осујете и да владе к одсудноме поступању одведу. С радницима треба тражити измирења, с „интернационалом“ нема измирења: она отвара рат друштву, њу друштво мора са свом снагом оборити. Ту је могућна или потпуна победа или потпун пораз: ко не ће да буде побеђен, мора победити, а победа припада ономе, који ради с већом снагом, с енергијом и одрешитошћу.

Главно веће показује јасно да не ће зауставити се ни пред којим средствима, да је решило да свуд изазива грађански рат – ко још после овога не избере свој положај према „интернационали“ и не отвори акцију противу ње, тај је – да кажемо без околишења – кукавица, и мора се са свог места уклонити да другима да могућност, да овај свети интерес обезбрижи, који он сачувати није у стању.

То је природно закључење, на које нас „интернационалина“ посланица упућује.

Виговдан, бр. 145, од 8. VII 1871.

А за њанчевчева „Раденика“ и „Враџолана“ с' њога велим да иј неїреба чийаїи, иїїо су они іїуђи филијали, иїїо своју кућу чистіе, да іїуђина дочекају, у корисїї своје намењене іїоїрошње.

СРЕЗОЈЕ И „РАДЕНИК“

Срезоје. Еј море рођо, како ли те зову! Куда ћеш тамо? Оћеш ваљда у трње? Та тамо нема прокрчене стазе.

Раденик. А шта се тебе тиче, оћу ли ја у трње или на другу страну?

Срезоје. Та знаш видим на тебе читаве плундре, па ми је жао, што ће бити извотане. Ти си залуїао.

Раденик. Зар овај пут не иде од артиљеријске школе?

Срезоје. До некле јесте; али си іїи іїосле осїавио іїу школу на лево, па ударио страпутицом, а та је стаза обрасла самим трњем и претрпана врљикама. Туда дакле неможеш проћи ван да скрхаш врат.

Раденик. Гледај ти свога посла а за мене се не брини.

Срезоје. Море не будали кајаћеш се! том стазом јошт нису инцинири прошли, па, Бога ми, нећеш ни ти.

Раденик. Ако ће.

Срезоје. А! ти се јамачно уздаш у твоју дебелу кожу. Ајд, ајд, тако право! Али запамти, да ни најдебља кожа не помаже, кад стане бости најоштрије трње – савест! – С'оне стране тога луга, ако читав до ње доћеш, чекају на те (тако ми живога Бога!) змије и јакрепи; чекају те неописане муке отровом рањене душе. – *Иди!* – ја іїе сузним очима іїраїїим.

ШТА БИ „РУЖА“ ЖЕЛЕЛА ЗНАТИ

Зашто варошани опет не помоле прст одпадницима, па не сврше с'њима рачуне, кад ће то пре или после морати учинити?

Зашто потрошарина не покаже једаред правог бакалина свога на среду, да знамо издаје ли и она какав лист?²⁷¹

Зашто „Панчевац“ и кумпанија све саме ђаволе по Србији цртају, а не цртају и анђеле?

Зашто силом отпадници траже да иј варошани свале као дивљаке па да леже док не омекну?

Зашто ни покојне напредњаци на миру не остављају да историја света не буде светски суд.

[„РУЖА“ О ДРУГИМ ЛИСТОВИМА]

ФАЛА БОГУ ДА НИКАКВЕ НОВИНЕ НЕ ЧИТАМ.

Овако говоре неки људи у Београду и по осталим варошима Србије.

Ја сам мислио о стању оних људи који новине никако не читају и незнају шта се по свету збива и нађе, да је то стање по готову враћати се у прастариј век. Човек који ваљане новине не чита, ограђује се хинезким зидом и живи у средини покретајућег се света као на каквом острову. Несмемо више казати да ни тежак ни чита никакве новине, то већ није истина; јер у данашње време и он почиње да чита и који не чита, тај иде по панађурима, по саборима код цркве и у општинске зборове, па се у место новина са светом разговара.

Никакве новине не читати шта значи?

Значи, фришку чесменску воду просипати па пити бару.

Значи, ићи по улицама као голи дервиш и носити записке на име лека.

Значи, очи везати а притом мислити, кад ја ништа невидим, да и други мене не виде.

Значи, видети човека у прастаром стању, да је смоквовом границом стид покрио.

Значи, у небо гледати, па о камење на земљи запињати.

И само „Православље“ кад би запитао, шта је образованост сигурно би одговорило: да образованост долази до образа, али не омладинскога и ко за образованошћу іїежи мора на ориџиналну слику іїравога Сїаса, а не іїсевдосїасаца мислиїи.

Но и овај одговор „Православља“ на тако постављено питање било би тек с'поља; с'тога ја који нас добро познајем, одговорио би овако:

Образованост значи способност душе и срца нужниј правац дати.

Може ли дакле онај који ваљане новине не чита (не увршћујући у ове никако панчевачке филијале²⁷⁰ „Раденика“ и „Враџолана“) образованости имати?

Човек може бити врло смирен, врло моралан, шта више и врло учен, али не и образован.

[ЧИТАЈУЋИ „РАДЕНИКА“]

Читајући „Раденика“ сваки види да му се баш сви послови у Србији не допадају, а чује се већ ако би и прву столицу у министарству финансија заузео да би одма и с новим предлогом о умножењу порезе изишао. До душе и вреди новаца кад замислимо, да ће у његовом предлогу стајати: да се порез месечно разрезује. Ко плаћа 30 талира годишње, да плаћа месечно по 60 г., а година да се на 15 месеци повиси. На тај начин порез би се на 1/4 повисио и струка финансијска унапредила и не би имала узрока после „званичне исправке“ уреднику „Раденика“ давати, да иј у своме листу и без воље, али по сили закона печата.²⁷²

[ЧУЈЕМО]

Чујемо да ће на идућој народној скупштини „Панчевац“ изићи са особитим предлогом, по коме да убудуће г. Радивој не прати књаза кад у шетњу иде, него да га прати бив. кмет карловачки Радвановић,²⁷³ а на место досадањи гардиста да иду за књазем Срета Анђелковић, „Решетар“²⁷⁴, Живко Бангар, Драгиша,²⁷⁵ Каменко,²⁷⁶ Панчевац, Алимпије Савић и пр. дружина. Шта више предложиће и ађутанти садањи да се промену, па да на место њи дође: цар Тангузовић,²⁷⁷ Др Суботић, Раденик, Др Милан,²⁷⁸ и „Млада Србија“ да буде „Форрајшера“.²⁷⁹

ШТА ИМАМО УГРЕЈАНИМ ГЛАВАМА БЛАГОДАРИТИ.

Шта су нам „Застава“, „Народ“, „Панчевац“ и „Раденик“ у земљу донели? Научише ли нас да будемо умерени или задовољни? Улише ли нам поштовање *през законом*? Јесу ли прибавили поштовање *седмој зајоведи Божијој*?²⁸⁰ Чувају ли народњи *усиав* и *бору ли се* за обстанак *посијеће сјања*? Дејствују ли за *јаван ред*? Јесу ли осим невредеће потрошачке дружине подигли у земљи какву *радиноси* и *вештинину*? Проповедају ли осим *комуне* и *раздора* јошт шта, што би *племенићо изгледало*? Подигоше ли обште *блажосијање*? Утврђују ли нас у *вери*? Дају ли нам пример о *чистиоји* и *нравсivenessи*? Пробуђују ли у нама жеље да се свађа угуши, те да сложки прионемо на рад да се *сипрагајућим Бошњацима* у *помоћ приијече*?

Нишића од свега поља, осим шито служе хошмице нашим непријатељима као средство да се и два ока заведе у глави.

[НИ „ЗАСТАВА“...]

Ни „Застава“, ни „Панчевац“, ни „Народ“, ни „Раденик“ нису противу данашњег стања у Србији. Они само иду на то, да ово стање у црно завију.

Ружа, бр. 25, од 10. VII 1871.

У БЕОГРАДУ, 10. ЈУЛА.

Свака важна ствар није само важна сама по себи, већ и по оним одношајима, у којима стоји према другим важнијим стварима.

Сазивање законодавне народне скупштине јесте акт од замашне важности, али овај акт треба да буде схваћен и уважен не само по оном значају, што га по својој суштини има, већ и по ономе, што њему даје прилике, у којима се догађа.

Кад погледамо строго на карактер и садржину садашњег тренутка, ми ћемо се, по нашем схватању, моћи да уверимо, да ће наша скупштина имати као велику дужност да се чува двају праваца:

а.) оног, који би, у последној анализи, добро дошао ствари комунизма; и

б.) оног, који би владу терао на воденицу реакције.

Не треба се варати, код нас имају стихије, које, буди ма из каквих узрока и разлога, раде да се у нашу земљу унесе семење комунизма, семење, које би нам тако извесно убило сву будућност, дакле нашу општу наду за уједињење и ослобођење народно, као што је извесно да кад отровна змија уједе кога, она га тиме предаје смрти у наручја. Скупштина треба да буде састављена од онаких лица, за која се зна да су свима идејама комунизма тако исто недоступна, као што је Бог недоступан сваком злу.²⁸¹

Али с друге стране ми полагамо нашим пријатељима и читаоцима на срце, да свог гласа не поклоне људма, који би склонили били сву средотечну точку својих захтевања и жеља тражити и налазити у прошлости, у „доброј старој“ прошлости. Реакција, ма како да је различита од комунизма, опет има једну црту заједничку с њим; а то је, што би и она као и овај били потпуно кадри да наш добро измерени напредак доведу у опасност.

У скупштину, од чијег рада земља очекује много, одвећ много – а нико не ће потврђивати да су ова очекивања неправична сама по себи – треба да уђу као народни посланици људи *пошћени, самосиљални и увиђавни*, који би тако исто далеко били од начела комунизма, као и од похлепа за реакцијом. Ми не ћемо да код нас преотму мах начела деструктивна, начела, која су само оруђе рушења, која могу ићи само у корист онима, који не ће да виде где се на истоку дижу јаке државе. Али тако исто нисмо ради ни да на повр-

шину нашег државног живота испливају назадњачке идеје, да се духови, који ново светло доба европске повеснице не могу да појме и за то се противу њега боре, шире по скупштини у виду злих анђела народа нашег.

Избор наш треба да падне на поштене, слободоумне, и ваљане грађане, који са свом лојалношћу хоће да се и даље иде путем здравог напретка. Избор наш треба да падне на људе, којима је општи интерес у *самој ствари*, а не тек на *језику* светиња, у коју нико дирнути не сме. Избор наш треба да падне на људе, који су срцем и душом за поштену слободу, за поштен развитак наших установа, за озбиљно раширење правих слободоумних начела у законодавству нашем, за ред и поредак у земљи нашој. Ми признајемо да на форму, на облик ствари мало шта, или баш ништа не полагамо; што бисмо ми ради, то је, да ствар, да суштина буде као што ваља. За то је потреба да се на скупштину пошљу људи, којима би ствар била милија од форме, која се не би заносила сјајноћом спољашње форме, под којом би се труло или и отровно језгро сакривало, већ који би морили да ствар, да језгро буде чисто и здраво. Ми тражимо поштење, разборитост у суђењу, и то на свима пољима државног живота, ми тражимо да се у законодавству свуда опажава чврст напредак, који би одговарајући изискивањима времена и потребама народним, извео нас на чистину модерне цивилизације и у сваком нас смислу направио чланом европске државне породице, с којим се рачунати мора.

Оваки посланици не ће тражити за себе лаворика у пустој борби, у страсној опозицији, у систематичној супротивности; не, оваки заступници народни служиће се својим правом на пољу законитости, они ће радити за општу ствар поштено, мирно, тихо, разборито. Где устреба, они ће моћи и своје мишљењу дати достојанствена израза, а где устреба знаће своју мисао сложити с онима, које истина нису њихове, али које су општем благу намењене.

Ми држимо да ће оваким *рогољубивим* заступницима отаџбина наша бити најбоље послужена. Па за то оваке и бирати треба.

Видовдан, бр. 148, од 11. VII 1871.

[КАРЛ МАРКС]

ГРАЂАНСКИ РАТ У ФРАНЦУСКОЈ.

АДРЕСА ГЛАВНОГ ИНТЕРНАСИЈОНАЛНОГ САВЕТА
СВИМА ЧЛАНОВИМА У ЈЕВРОПИ И У САВЕЗНИМ
ДРЖАВАМА²⁸²

I.

Када париски раденици прогласише републику Септембра 4. 1870,²⁸³ коју је истог магновења васцела Француска ван сваког даљег поговора са раширеним рукама примила – тада се докопа чета грамзивих и подлих правобранилаца, са мудрим дипломатом и преплетеним државним лажовом Тјером и Трошијем као врховним ђенералом, општинске куће. Ова господа беху тада занета неким фанатизмом – у позив Париза, коме спадаше у дужност да у свима епохама историчне кризе заступа целу Француску, они, да оправдају своје узурпирано достојанство, као регенти Француске, узеше да је и то доста, ако покажу свету своје пропале и ништаве посланичке мандате. Вам је познато за време овог ратовања, ко су и каква су то господа. Па ипак је трпео Париз ове наметнуте државнике за времена првог и општег устанка, трпео их је поред своих правих радничких вођа, од којих неки боравише још у наполеоновским тамницама, па и тада, када се Пруси већ одлучно са свом силом кренуше пут Париза; али под тим условом, да ће ова влада бити једино „влада народне обране“. Париз не беше могуће одбранили, а да се ненаоружа радничка класа, ваљало је дакле раднике пустити у ратничке редове. Али оружан Париз беше за господу бранитеље нешто ужасно, страшно – значило би наоружану револуцију. Победа париска над пруском војском била би уједно победа француских радника над француским капиталистима и државним паразитима. У овој двојби, између дужности према народу и сталешких интереса влада народне обране нехте чекати дуже – она се претвори у издајничку владу земље и народа.

Прво, што је учинила беше Тјерово путовање по јевропским дворovima, просјачење за посредовање и подло и издајничко продавање републике. После четири месечне опсаде дође време, да се поведе прва реч о предаји, и тада рече Трошије, у присуству Жил-Фавра и осталих чланова владе, скупљеним градоначелницима париских округа ово:

„Прво питање, које ми предложише моји другови истог вечера (Септембра), беше ово: може ли Париз издржати опсаду пруске силе? Ја се још тада несам ни најмање устезао рећи: да је ово немогуће. Другови моји могу вам осведочити истинитост ових мојих речи и непопустљивост у овом мишљењу. Ја вам кажем поново, како бар сад ствари стоје, да би сваки покушај био крајња будалаштина, којим би се смерало одржати или ослободити Париз од опсаде. Ван сваке сумње, велим вам, да би то била јуначка будалаштина; но с тим би и наша ствар била свршена... Догађаји (које је он сам руководио и стварао) сведоче да моје мишљење не беше лажно.“

Овај кратки ал' разговетни говор Трошијев дочује мало касније г. Корбан од једног градоначелника.

Дакле још исте вечери, када је република проглашена; беше Трошијевим колегама позната „издајничка намера“. Да беше народна песма мало јаснија, но прости заклон саможивости Тјер-Фаврове кумпаније – то би наша владајућа господа од 4 Септембра већ петог морала захвалити на ревносној служби, да беху грађани Париза посвећени у зликовачке тајне намере г. ђенерала, то би они сами у своје сопствене руке узели своју судбину. У место тога закључише подле издајнице, да предуготове Париз глађу, безуспешним излетањем, нуждом и сваком несрећом на предају, а међу тим дирнуше у највећу светињу – они се титраше са вољом, одушељењем и поштењем париско-француских грађана – једном речју лажним прокламацијама лагаше народ и земљу, разбацавање њихово огледа се у овим измишљеним и голим фразама као: „Трошије, гувернер Париза, неће никад ни помислити на предају!“ Жил-Фавро, спољни министар, слага пред целим светом као изасланик лажне владе, да неће уступити ни једну стопу земље и ни један камен наших градова непријатељу.

У писму које је писао Гамбети признаде ова кукавица и харамџа, да његова борба не беше ни управљена против земаљског непријатеља, но против *париских раденика*. За време опсаде бонапартовске протуве, које је Фавро понамештаво републиканској војсци за вође, писаше својим пријатељима са најбезобразнијим вицевицама о ујдурисаној намери народних бранитеља. За доказ овоме узмимо на пр. писмо Алфонза Симона Жиота, врховног заповедника париске артиљерије, сва ова писма предата су јавности за време комунине управе. Једва 16. Јануара 1871 спаде маска лажне обране. Ова јуначна влада показа при предаји Париза ванредно јуначни дух, дух подлог самопонижења, она изађе на средину као влада Француске, коју

је Бизмарк заробио – бранитељи, представници републике узеше на се тако срамну, жалосну и гадну улогу, од које је и сам Луј Наполеон у Седану уздрктао. По 18 Марту, кад господа одбегоше срамно из Париза у Версаљ, остаде Паризу, да прегледа ручна писма те да издаје са истинитим и необоривим доказима пред француски народ, да му покаже прстом кога ће жигосати срамним издајством земље, слободе и народа. Ови људи од којих је и сен поштења, искрености и милосрђа нестао ради ових факта наумише разорити Париз! Комуна у једном свом прогласу на окружија француска вели: „Зар се неће ови људи ужаснути са својих нечовечних бездеља; – зар ради свога одржања Париз да се разруши; зар због зликовачких недела њивих наново да потече између једнокрвне браће море крви.“

Али, да се оствари овај нечовечни намишљај, имаћаху неки чланови народне обране и приватних узрока.

Укратко по закљученом примирију обелодани Милијер, посланик париски у народној скупштини, који је на заповест Ж. Фавра убијен, читав низ истинитих и званичних аката, да се је Ж. Фавро, живећи у браколоству са женом алжирског заточеника, дрским и лажним наводима докопао у име ванбрачног детета грдног имања; и да је у процесу о овом грабежном наслеђству кога је подигла ограбљена породица, само тако избегао од казни и јавности, што га је помагао суд неполеоновски. Против ових судских сухопарних, ал' истинитих аката, која је Милијер у „Ванжеру“ штампао, немога Ж. Фавро ништа, он мораде сада први пут у свом веку оћутати, он је ћутао и није хтео ни једне речи рећи Милијеру – али је зликовац гајио у недрима ужасну мисао – чекао је када ће букнути грађански рат, те да се зликовачким беснилом освети париским радницима, да јавно удари на поредак, породицу и религију. Ова лажа тек што се дотакну владе 4 Септембра, одмах ослободи двојицу себи равне лаже и зликоваца Пика и Телјефе-а, он их је пустио, а влада Наполеонова због лажи и преваре осудила их је на затвор. Један од ове двоце, Телјефе, јамачно по наговору лоша господара усуди се и за време комуне ући у Париз, али га тада одмах уапсише. Честити Ж. Фавро подиже се са министарске столице, разјапи вилице те пође лармати, да париска комуна ослобођава све робове, који њу признају па ма то и највећи зликовци били.

Ернст Пикард, који је сам себе у влади народне обране прогласио за министра унутарњих дела, за чим је он тежио још док царевина беше – брат је рођени неког Артура Пикарда кога због преваре, лоповлука и лажи избацише из париске берзе (извештај париско-полицајске управе од 13 Јула 1867) и по своме сопственом исказу и признању спроведен је у затвор као лопов једне суме од 300.000 франака, крађу ову учинио је као директор једног филијалног бироа дружине „Société générale“, Rue Palestro бр. 5 (извештај полицајске управе 11 Децембра 1868). Овога Артура Пикарда наи-

менова Ернст Пикард уредником новина „L'Electeur libre“. Цела трговинска радња ове браће допаде комуни у руке.

Ж. Фери-а, сиромашни адвокатић, скоро без леба пре 4. Септембра, угњезди се за кмета париског и за време опсаде, кад је највећа глад по народу беснила, знаде он стећи лепо имање. Дан кад буде позват на одговор, биће уједно и дан осуде.

Људи ови нађоше слободе и мира тек у развалинама Париза; они су управо људи које Бизмарк требаше да изврши своје планове. Гомила дакле лажа, лопова – и Тјер кои је до скоро био тајни члан ове владе, показа се сада као глава лоповско-министарске чете – кривица је позната а изглед њихова живота и будућности зависи од праведне осуде народног гњева.

Тијер, наказаста протува, љубимац је француске буржоазије више од 50 година, он је најсавршенија и најподпунија слика њиве сталешке покварености. Још пре но што је постао државником, показао је своју лажовску вештину као историк. Кроника његова јавна живота, уједно је и историја француске несреће. Као приврженик републиканске странке, пре 1830, докопа се министарске наслоњаче под Луј-Филипом, пошто је издао свога протектора Лафита. Касапљење републиканаца у улици Транснонена његово је дело, септембарски закони против штампе и удружења беху такође његова дела. Као председник министарства 1840, упрепасти васцелу Француску својим планом – утврђењем Париза. Републиканцима, који у овом плану гледаху подмуклу заверу против слободе, одговорио је он у заступничком дому ово:

„Шта? ви мислите, да ће ови градићи некад бити од опасности по слободу? Пре свега с презрењем осудимо таку владу, ако узмете у предпоставку, да ће она икад покушати, да се бомбардовањем одржи против Париза... Таква влада била би и по њеној победи још у сто пути слабија но пре тога.“ Заиста ни једна влада није нити би била тако дрска, да Париз бомбардује са ових градића, осем владе, која је исте градиће издала Прусима.

На покушај краља Бомбе у Палерми, подиже се Тијер поново у заступничком дому, само што сада не беше министар. „Вама је познато г. шта се догодило у Палерми. Ви се сви грозите од страха (парламентарски израз) на глас, да је једна велика варош 48 сахати бомбардана – од кога? Од спољашњег непријатеља по употреби ратничког права? Не, господо, није, но од своје земаљске владе. Па зашто? Зато што је ова несретна варош захтевала своја права. Па рад праведног захтева 48 сахата бомбардана... Дозволите ми да се јавно позовем на суд јевропског мишљења. Каже се да је човечанству учињена услуга, ако се против оваких недела проговори неколико речи и то можда са највеће трибине јевропске (е, да речи!). Кад је регент Еспартеро, који је заиста учинио својој земљи услугу, намеравао бомбардовати Барселону да угуши устанак, тада се подиже против њега сва јевропска штампа.“

После овог на осамнајест месеци бранио је Тијер са највећом енергијом бомбардање Рима. По Тјеру, и његовом променљивом мишљењу и раду, види се да је краљ Бомба само у толико погрешно, што је скупио своје бомбардање на 48 сахати.

Тјер пред фебруарском револуцијом налажаше се јако скучен, лишен високог звања – односно и диктаторско интригантског уплива, а бура народне освете беше већ на прагу, то мудри дипломата знађаше да га у овако несигурном положају несме затећи револуција и зато се подиже јуначна лажа у народној скупштини, те изговори ово неколико лажних речи:

„Ја сам члан револуционарске странке али не само ове у Француској него и у Јевропи. Моја је жеља, да на владу револуционарске странке дођу мало умеренији људи; ...али допадне ли ова влада у руке снажнијих и жешћих људи, радикалаца, ја ћу ипак остати веран члан ове странке. Ја једном речи, догод ме буде трајало, припадам странци револуцијонарској.“

Дође и фебруарска револуција. Првог дана по победи, претаја се овај верни члан револуцијонарске странке, сметнувши с ума, да њега баш раденичко презирање чува од њиве освете. При свем том клонио се је он сваке јавности, докле год не прође јунска сеча. Тада се показа и он као вођ „умерене странке“ и њихове парламентарне републике. Ова форма владе може се с правом назвати анархија, јер ту се незна ни ко пије ни ко плаћа, па ипак се све владајуће странке слажу у главном – у тлачењу народне слободе, а гложе се о туђем зноју која ће странка победити и усрећити земљу и народ миропозазаном главом. Тијер је тада као и данас викао на републиканце, као да су они главна сметња што „он“ неможе да учврсти републику у Француској; он је тада као и данас говорио републиканцима, баш као целат Дон-Карлу: „Ја ћу те убити, али само ради твога добра.“ Сада пак мораће исто онако као и пре узвикнути: „L' Empire est fait“ – царевина је готова. При свој његовој проповеди о „нужној слободи“ и личној мржњи против Луј-Бонапарте, који га је знао за своје интересе употребити а у исто време уништити парламентаризам; при свем том беше Тијерова рука помешана у сваку зликовачку радњу наполеонске владе; од опсаде Рима па све до данашњег рата беше он најжешћи противник немачког уједињења – но немојте мислити да је он у тој противности бранио немачку слободу против пруског деспотизма, не, он је само зато био противан, што је и он један од оних наслеђених политичара францеских, којима не мирише немачко јединство. Његова кепецка ручица радо размахује по Јевропи мачем Наполеона I. коме је он као исторично мазало служио, и његова спољна политика владала је, на срамоту Француске, од лондонског уговора (1841) па до париске предаје (1871) и данашњег грађанског рата, у ком је он, по одобрењу Бизмарковом подбадао заробљенике седанске против праведно захтевајућих париских грађана. При овој својој дарежљивости и превртљивости

основ је његова живота, најпреплетенија лаж. Са овим је појмњиво што су у њему задржане тајне дубљине модерног друштва: али њему се немилише ни најкорисније промене на друштвеној површини. И због тог он и не беше никад миран, нападао је на сваке новије и корисније проналаске – укратко све оно, што се одмиче од застареле Француске системе. Као министар Луј-Филипа покушавао је да уништи план о грађењу жељезнице; у опозицији против Луј-Наполеона беше најжешћи противник новом уређењу француске војске. Тијер је једино веран својој грамзивој жељи за богатством, и мржњи против оних људи који га у нечем претераше. У министарству под Луј-Филипом дође сиромашан баш као убоги Јов, а изађе као милионар. Када га његово последње министарство под истим краљем (1840 г. 1 Марта) оптужи јавно у скупштини због преваре, задовољи се он и тиме, што је могао неблагодарној светини са сузним очима, скрушеним срцем ал с пуни шпагови у обрану своју неколико речи рећи.

Један стари Тијеров друг још из скупштине од 1830, истина капиталиста, – али му то ни најмање не сметаше а да не буде члан париске комуне – г. Беслај, рече Тијеру пре кратког времена ово: „Тлачење рада и подјармљивање раденичке снаге капиталом беше увек главни стожер ваше политике, а од кад видесте заступљену републиканску општинску кућу париским раденицима, непрестадосте викати баш као суманут: „У помоћ! Гледајте чету дивљих разбојника“. – Препредени државни лажов, виртуоз у кривоклетству и издајству, одлично ћаче у свима ниским ратничким лукавствима, подмукло-зловна варалица и проста невера и лажа при борби партајској; ако је истеран из државне службе, то је са највећим одушевљењем спреман на ма коју му било револуцију, испита је, то ће се окупан крвљу њеном преко мртвих лешина опет попети до државног звања; у место идеја код њега су сталешки интереси; у место срца код њега је таштина, његов је приватан живот тако сраман као што је јавни лажан – он сада неможе никуд, при свем том што игра улогу француског Суле, јер гадна дела своја не подиже више ни једним кораком трагичке – сатиричке великодушности.

Капитулација Париза захтеваше мало подужи рок да се изведу на чисто издајничко шпијунска дела и зато они и почеше свој план одма по прогласу републике – ваљало се дакле из петини жила упети јер овде не беше погодба само о Паризу но и о целој Француској. Да лакше изведу свој план отпочеше с друге стране грађански рат, завојштише помоћу Пруса против републике и Париза. У самој речи капитулација беше спремна замка Паризу односно републици. Пре но што извршише предају беше више од једне трећине францеског земљишта у непријатељским рукама, престолница беше затворена, а сви саобраћаји у највећем нереду. У таком положају питамо ми да ли је могуће изабрати праве заступнике, дали је било довољно гаранције у људима које народ знађаше као готоване,

дембеле и изелице? Зато управо и беше капитулација, њоме се смерало на октроисану скупштину, која се мораде за 8 дана скупити, а у тако кратком времену једва стигоше позиви по неким окрузима на сам дан избора. Даље, скупштини спадаше у делокруг по једном извесном чланку капитулације да решава о рату и миру а указао се прилика, да закључи и саме преговоре мира. Народ у оваким приликама мораде признати, да је немогуће даље рат водити и да дође једном до мира, кога му Бизмарк из милости и сажалења нуђаше, мислио је да ће најбоље бити ако избере оне које му нуде. Тијеру пак изгледаше ова ујдурисана ствар још несигурна и зато се он крену пре но што и знађаше Париз о капитулацији у провинције, да својом дипломатском личношћу покрене већ полумртве легитимисте, који ће се са Орлеанцима бар за време заступити редове пропалих бонапартоваца. Но сад је питање ко даде навода реакцији – вели се – модерној влади Францеске не беше ово могуће али ми тврдимо да нико други и није томе крив, но она странка која се основа на Тијеровим речима (народна скупштина 1833 г. 5. Јануара) и његовим тројним основом: „спољашњи нападај, грађански рат и анархија“. Е па да видимо, да ли их послужи срећа у овим њиховим жељама, непријатељски нападај прегази три четвртине Францеске; анархија владаше јер Луј Бонапарта беше заробљен; на послетку изнудише грађански рат. Точак светски догађаја очевидно је кренуо натраг у доба (славних јункера) од 1816 г. У републиканским скупштинама од 1848–1851 беху они заступљени високо-наученим парламентарним вођима; сада пак истакоше се просте баке овој странци за вође.

Чим се отвори скупштина (мамелучке већине) у Бордо-у, рече Тијер: да се уговори мира безусловно морају примити – та наравно – јер вам иначе неби допустио Бизмарк да завојштите против републике и Париза. Контра револуција у овакој прилици нехтеде оклевати. Наполеонова влада удвојила је државне дугове и веће вароши беху притиснуте јаким месним дуговима. Ратом овим маса народа оптерећена је порезом, прирезом и другим наметима тако, да је свакој новчаној помоћи био затворен пут. Но да се сасвим упропасти држава и народ требаше још нешто, ваљало је дакле обвезати се на издржање: по милијона пруско-немачке војске, платити ратну оштету од 5 милијарда и камату на не уплаћену суму по 5 процената. Ко ће да плати овај рачун? Пропаст републике, јер виновницима рата, несреће и пропасти Францеске неостаде ништа друго но да збришу са земље сваку заштиту народа, слободе и земље, требало је мачем тајне завере (од 4 Септембра) ударити у срце републиканском животу. Зликовци ови ослоњени с једне стране на долазећи благодетни мир, а с друге на помоћ Бизмаркову потписаше уговоре мира, а за дуготрајност благодетног мира, захтеваху интереси лоповско-министарске чете да још десетина иљада францеских синова оду другом крају света, да бујицом републиканске

крви застраше и дете у колевци – те да у Француској сиђе благослов на робље господарских ђефова!

Овој завери сметаше врло голема препрека – Париз. Париз разоружати беше први посао ове завере. Заиста Париз буде од Тијер-Фаврове кумпаније позват, да положи оружје. Затим почеше изазивати Париз: глумом антирепубликанском демонстрацијом и Тијеровим двојаким говором о правом опстанку републике; претњом да ће Париз за непослушност бити кажњен и уништен као престоница Француске; наименовањем орлеанских заступника; Дифоровим законом о пропалим шеницама, којим се спремаше извесна пропаст париској трговини и индустрији; Пијер-Кертеровим прирезом на сваки штампани екземплар по два центима; смртном пресудом над Бланкијем и Флураном притискивањем републиканских листова; продужењем народне скупштине у Версаљу; поновљеним опсадним стањем кога је Паликао прогласио, а влада народне обране 4 Септембра уништила; наименовањем децембарског јунака Вино-а за гувернера, наполеонског жандарицу Валентина за управитеља полиције, језуитског ђенерала Ауреља де Паладина за главног заповедника париске народне гарде.

А сада имали би ми још нешто да запитамо господу Тијера и чланове народне обране.

Позната је ствар, да је Тијер искао зајам од 2 милијона од министра финансије Пијера и то одма да се исплати. Да ли је истина или не:

1. да сте ви господин Тијере, Жил Фавре, Пикарде, Пијере и Жил Симоне ћарили у вашој трговини неколико стотина милијона, и
2. да сте закључили да донде неплатите ратну оштету, докле год неприморате Париз на мир и изравнање.

По свој прилици мора да је та ствар врло журна била, јер Тјер-Фаврова кумпанија потрча ван свакога стида и срама у име скупштине бордовске Прусима са ватреном молбом да поново поседну својим четама Париз. Али ово непође Бизмарку у рачун и он је са највећим подсмехом јавно при повратку свом приповедао зачућеним франкфуртским филистрима. овај ванредни позив, ову нечувену заузетост народних бранитеља о срећи и миру јадног и несретног француског народа.

II.

Париз беше дакле једина озбиљна сметња контра-револуционарској завери. Париз је требало разоружати. Скупштина у Бордо-у беше оличена истина ових зликовачких намишљаја. Дивља вика ђифтинских делија, као и Тијерово наметање његовог славног триумвирата – децембарског крвника Вино-а. Валентина жандарице бонапартовског и Ауреља језуитског ђенерала – прекиде једном за свагда сваки покушај изравнењу и измирењу. Али пошто заверени-

ци версаљски важност разоружавања (по њиховим речима) изне-соше на видик на најбезобразнији начин, захтеваху да Париз преда своје оружје и то под најнечувенијим лажовским изговорима. Оружје народне гарде, рече Тијер, државно је и по том долази опет натраг у државу. Но ево како је цела ствар текла: од дана предаје, када Бизмарк поврати натраг наполеоновске заробљенике, које Тијер одреди да поврати Паризу парламентарну слободу – од тога дана стајао је Париз спреман и чекао је мучке нападаје. Народна гарда учини ново устројство и предаде главну команду централном одбору, који беше изабрат општим гласањем. Пре једног вечера пошто ће пруска војска ући у Париз пренео је централни одбор све заостале топове и митреље у градове Мон Март, Бел-Вил и Ла Виле. Ово оружје припада са правом народној гарди, јер она га је и набавила скупљеним прилозима. А да је ово оружје заиста својина народне гарде види се из званичног признања при капитулацији од 28 Јануара, у којој је све оружје што је носило име „државно“ дошло у руке победиоцу. Али пред Тијером није ово имало никакве вредности, њему је требало узрока, повода, да се зарати са Паризом, другог узрока немога нигде наћи до у својој лажној измишљотини: оружје народне гарде државна је својина.

Захтевање оружја беше тек као нека предигра општем разоружавању Париза а тиме и коначном паду револуције од 4 Септембра. Али револуцију ову усвојила је цела Францеска као стање законито. Република, коју је револуција створила, призната је при предаји Париза и од самог победиоца. По предаји признаше је све стране силе; у име њено сазвана је и ова скупштина. Да не беше раденичке револуције народна би скупштина морала с места, предати извршну власт законодавном телу, које је изабрано 1869 год. општим гласањем под владом Наполеона а уништено револуцијом. Тјер и његови другови морали би у овом случају ступити у преговоре са Луј Бонапартом само да избегну пут у Кајену. Народна скупштина, са влашћу, да мир закључи, беше само огранак париске револуције, а право тело и заштита беше оружани Париз; Париз, који је створио револуцију, и рад ње издржао пето-месечну опсаду и који је у пркос Трошијевим „плановима“ изазвао у провинцијама обранбени рат. Париз мораде сад или положити оружје по заповести издајничке владе у Бордо-у и признати, да је његова револуција од 4 Септембра прелазни мост државне власти са Луј Наполеона на разне и многобројне такмаце краљевског достојанства – или изаћи на браник као једини борац Француске, његов спас и прерођај беше са свим немогући, ван ако би револуционари збрисали једним снажним ударом све политичне и друштвене услове, који су створили другу царевину и који под заштитом ове окужише већину францеског земљишта. Париз изнурен још од пето-месечне опсаде нехтеде губити времена. Он закључи да јуначки издржи све

опасности овог устанка против францеских издајца, при свем том што су још пруски топови са отворени чељусти претили вароши.

Тијер одпоче грађански рат, пошто је отпратио Вино-а са четом жандарица и једном региментом пешака да мучки и разбојнички нападну на Монмартр, и да обезоружа париску народну гарду. Познато је како је овај покушај прошао, и како се збратише војници и народ. Орел де Паладин дао [је] још у напред штампати своје победоносне извештаје, а Тијер држаше већ спремљене прогласе на кметове, који би његову умерену државну управу прогласили. Но ово се обоје мораде заменити Тијеровом прокламацијом, у којој он објављује његове великодушне одлуке, да се народној гарди остави оружје; он не сумња – вели у свом позиву – да се народна гарда неће подићи против усташа у интересу земаљске владе.

Од 300.000 народни гардаша једва се 300 приљубише Тјеру и његовом позиву. Раденичка револуција 18 Марта заузе Париз; централни одбор беше јој привремена влада.

Од 18 Марта па све до год непродреше версаљске трупе у Париз, беше револуција пролетаријата чиста као сунце од свакога насиља, а зна се да су скоро све преминуле револуције па и саме контра револуције „вишег сталежа“ пуне оваких насиља бесне светине; надутост Тијерове кумпаније немога никакво веће зло натоварити усташима, но то, што су они поубијали ђенерале Лекомта и Тома и што је уништила онако славни исторични споменик на вандомској пијаци. Бонапартов официр, који је при ноћном нападају на градић Монмартр играо улогу ђенерала, заповедао је четир пута 81 регименти да пуца на једну ненаоружану гомилу на пијаци Пигал; војници нехтеше пуцати на гомилу ненаоружани људи међу којима беше жена и деце, то их он као бесно псето поче ружити и грдити. Војници раздражени овим нечовечним поступањем оставише жене и децу а извршише команду над самим заповедником – Лекомтом.

Клеман Тома „ђенерал“ истерани наредник, у последње време Луј Филипа неки пришипетља републиканског листа „Насијонал“, где је он у једно и исто време вршио службу као заменик одговорног уредника при каквој осуди на затвор, а због мањих личних увреда ишао је на двојој. Кад дођоше по фебруарској револуцији на владу људи – „народњаци“, онда и мосије Тома постаде ђенерал. Његово аванзовање десило се баш у очи јулијанске сече, у којој је он играо једну најгрознију улогу – вешача. По овоме нестале за дуго овога славног ђенерала и тек 1. Новембра 1870 изађе овај делија опет као ђенерал на средину. На један дан пре париске револуције зададоше чланови народне обране у варошкој кући свечану реч Бланкију, Флурану и другим заступницима реденичке странке, да ће приграбљену власт предати у руке слободно изабраној париској комуни. У место да одрже задану реч они послаше Трошија за гувернера француског и наименоваше скоро саме бонапартовце за вође и главне чиновнике. Једини ђенерал Тамисије не хтеде окаљати поштена

имена са овом издајничком намером па се одрече главног заповедништва народне гарде. На његово место наименоваше Тому. За време његовог заповедништва водио је рат, не против Пруске, но против париске народне гарде. Противио се је општем оружању, подбадао је батаљоне буржоаске против раденичких, избацавао је официре, који се видеше противни Трошијевим плановима. Клеман Тома поносио се својим јулијанским звањем, јер је доживео да поново покаже своју мржњу противу пролетаријата. На неколико дана пред осамнајстим Мартом предложио је он министру војном Лефлу свој план, о истребљењу главних вођа париских раденика. Централни одбор и париски раденици исто су тако одговорни за смрт ове две вуци-батине, као год што је принцеза од Валеса при уласку њеном у Лондон одговорна за погажену светину.

„Људи од поретка“ реакционари париски дрхташе од победе 18. Марта. Њима беше ово први знак народне освете. Духови од њихове руке и по њиховој заповести уморених жртава од јулијанске сече 1848 до 22 Јануара 1871 год. лебдеше непрестано пред њиховим очима. Њихов страх беше им једина казна. И сами полицајни чиновници, у место, као што би баш и приличило, да су разоружани и затворени, одоше мирно из Париза у Версаљ. Шта више и самим приврженицима поретка неучинише никаквих насиља, но им допустише слободне скупове и састанке на најопаснијим местима у Паризу. Ова трпеливост и великодушност средишног одбора изгледаше овим подлацима као слабост и бојазан. Због тога латише се другог плана, наумише да учине демонстрацијом оно што Вино-а немогаше да учини силом оружја. Марта 22. подиже се једна гомила „благородне госпде“ – сами дембели, готовани, кицоши и изелице, а на челу ове славне чете истакосе се верне слуге пропале царевине.

Под лажним рухом пријатељске демонстрације, крену се ова чета, наоружана крвничким намерама, главном стану народне гарде. Разоружавала је и злостављала омање страже народне гарде, а улазећи из Руе-де-ла-Пе у Вандомску пијацу, покуша она да виком: „Доле са средишним одбором!“ „Доле с убицама!“ „Живела народна скупштина!“ продре кроз постављену стражу те да тако узбуни главни стан народне гарде. Као одговор на њихову паљбу из револвера, беху по закону војничком позвани на мир и предају; пошто они не хтеше ни чути овај позив, то заповеди ђенерал народне гарде да пуцају. Једна паљба па се господа фићфирићи распрскаше куд који. Јадници! Они мислише да ће њихово господско друштво учинити такав утисак за париску револуцију баш као свирка Јозујина на зидове Јериконске!

Са стране комунине осташе двоје мртвих и деветоро рањених (међу којима и један члан средишног одбора), а господа демоштранти заборавише на бојноме пољу сва сведочанства њихове „ненаоружане“ и „мирољубиве“ демонстрације. Када је париска народна

гарда 13 Јуна 1849 год. у истини учинила мирну демонстрацију, и јавно протествовала против лоповског нападаја француских чета на Рим – тада назва Шангарњеа, народна скупштина а на име Тијер спаситељем поретка и друштва; због тога што је он своје чете напустио као бесне псе на неоружане грађане, да их потуку, исеку и прегазе. Тада прогласише у Паризу опсадно стање; Дифор предлагаше у скупштини нове законе о тиранисању; нова затварања, нова прогонства, једном речи беше наступила нова влада тероризма (страшила). Али нижа класа не беше тако издашна, она незнаде награђивати своје противнике истом мером. Средишни одбор од 1871 допустио је излазак јунацима ненаоружане демонстрације тако, да су они из благодарности одма трећи дан са својим дичним вођом посетили Париз, па при свем том допустила им је народна гарда мирну сеобу у Версаљ. Али при оном мучком нападају на Мон-Мартр, учини комуна грдно – одсудну – погрешку у томе, што одма не пође на Версаљ, те да још у клици сатари Тијер-Фаврове планове. У место тога, париски грађани допустише „људима од поретка“ да још једном покушају јуначку срећу, и то баш на дан када је комуна (26. Марта) проглашена.

После победе улагиваше се ови људи од поретка грађанима, као да су вољни мира са великодушним победиоцима, али у срцу гаише – освету над дрским пролетаријатом.

Сад започиње ера, у којој се по милости Тијер-Фаврове кумпаније верни награђиваху клеветушама! Тијер одпоче своју другу експедицију с почетком Априла. Прва колона париских заробљеника беше на најгори начин злостављена у Версаљу, а Ернст Пикар, као министар унутарњи гледаше овај покор са скрштеним рукама и подмуклим смејом; милостиве госпође Тијера и Фавра, са чашћу (?) удостојеним погледом одобраваху ова нечовечна дела. Заробљеници редовне војске беху просто пушкарани; храбри ђенерал и верни пријатељ Дивал, стрељан је без икакве законске формалности. Галифет, човек гори и од простог убице хвалио се у једној прокламацији, како је изненада заробљене гардисте заједно са часницима потукао. Вино-а, бегунац, обдарен је великим крстом почасне легије ради сурове заповести, у којој налаже, да се сваки заробљени редов комунин стреља без испита и без суда. Демаре, жандар, награђен је орденом, што је издајнички и целатски исекао на комаде племени-тог и јуначког Флурана, који је 1870 год. 31. Октобра спасио живот свима члановима народне обране. Живљу слику о грозној смрти овога племенитог борца испричао је Тијер са највећим задовољством у народној скупштини. Надувени вођ парламентарне странке узео улогу Тамерланову, јер не нађе за вредно са грађанима Париза водити цивилизовани рат, шта више у својој свирепости нехтеде штетети ни саме болнице. Ништа на овом свету нема гаднијег од овог мајмуна, који нема срца ни за републику ни за краљевину, већ само за новац.

Комуна издаде најзад проглас (декретом од 7. Априла) да ће истом мером враћати зајам којом се и задужује и пошто је за свету дужност изјавила, „да ће Париз до последње капи крви бранити против версаљског нападаја и да ће захтевати око за око, главу за главу“ – ипак не хтеде Тијер обуставити варварска мучења над париским заробљеницима; но их стаде поново вређати својим извештајима; „до данас још недоживеше недостојне личности искварене демократије овакове жалосне и тужне погледе поштени људи“ – јамачно тако поштени људи као што сте ви г. Тијеру и ваша компанија. Но при свем том бесу обуставише пушкарање ал не за дуго. Тек што дочуше Тијер и његови децембарски ђенерали, да је онај комунин проглас проста претња и да су уваћени али помиловани њихови жандари, који су под именом народни гардиста вукоше по Паризу; а тако исто њихови шпицлови, и најмљене душе којима беше дужност подпалити варош пожарним бомбама – то они одма одпочеше изнова али гомилама утамањивати комунине војнике. Све куће у којима се само сумњало да су скривени комунини војници, беху од Тијерових жандарица запаљене петролеумом (дакле г. умерњаци послужеше се први овом ватром). Народне гардисте који се предадоше 25. Априла код Бељ Епина коњаничким стрелцима, беху из милосрђа један по један стрелани по налогу Галифетовим. Један од ових, за кога држаху версаљци да је мртав, привуче се првим стражама париске комуне те ту пред члановима комуне исприча овај грозни и нечовечни поступак версаљске владе. Министар војени Толен по извештају овом интерпелова версаљску владу, али глас његов беше глас вапијућег у пустињи, јер Лефлу министру војном забрани горда буржуазија и једне речице у име одговора послати. Господи Њифтинској изгледаше ово са свим испод достојанства а особито где је говор о делима јуначне војске. Тијеров извештај о поразу над заспалим гардистима код Мулин Сакета и о грозној сечи код Кламарта, дирнуо је у срце и самога „Тајмса“ за кога се зна да баш није тако осетљив. Али ово би било доста смешно, набрајати у појединости сва злочинства, која починише ове хаветиње под заштитом земаљског непријатеља. Но усред овог јадног и чемерног стања, заборавио је Тијер и на саме парламентске лагарије о грдној одговорности, што морају његова кепецка плећа да снесу – те се пофали да (скупштина може у највећем миру продужити свој рад), а ово је он заиста и осведочио његовом расположеношћу и прохтевом и то тако, да га ни најмање неузмимираваху разни гости као децембарски ђенерали и њемачки принчеви – шта више њега неженираху ни ове две вуцибатине Лекомта и Клеман Тома.

Пред зору 18 Марта 1871, беше Париз пробуђен громовитим усклицима: „Живела комуна!“ Шта је комуна, јел то хаждаја, кад тако страховито застраши буржоазију?

„Париски пролетаријат“, вели средишни одбор у своје манифесту од 18 Марта, „у средини између пораза и издаје владајуће класе, разабрао је да је већ куцнуо час, који му налаже да се дигне ради сопственог положаја, и да сам својом руком прихвати јавне послове... Он разумеде, да је његова најсветлија дужност и управо апсолутно право, да он сам једном управља собом.“ – Али радничка класа није могла употребити ову готову државну машинерију, јер од ње нема она баш никакве вајде.

Усредсређена државна власт, са свим својим пра-садањим органима – стајаћом војском, полицијом, бирократијом, свећенством, правосудством – постала је од апсолутне владе, ова државна форма беше главни наслон буржоазе у борби против феудализма. Па ипак беше развитак ове државне форме разним средовечним заоставштинама спречиват, властелинским и племићским правима, месним привилеђијама, варошким и опћинским монополима и покрајинским законима. Француска револуција осамнајестог века очисти једном за свагда сав средовечни трулеж, који сметаше друштву и модерној државној згради. Ова модерна форма учврсти се као што ваља за времена прве царевине, а главни творац ове, беше савезни рат старе полу-феудалне Јевропе против модерне Францеске. У овој државној системи постојала је и нека парламентарна контрола, а то је толико, као под директну контролу владајуће класе. Ова државна форма напредовала је с једне стране у толико, што је знала правити дугове, ударати намет на вилајет и што је г. модерне владе учинише „киселом јабуком“ ма каквој фракцији – с друге стране измену јој се њен политични карактер у једно и исто доба када се измену друштвени и економни. У истој мери, као год што је напредак индустрије оделио радника од капиталисте, тако је исто држава приграбила мало по мало карактер јавног насиља против рада и радничке снаге. После сваке револуције, која је била намењена радничком напретку, изађе влада са најоштријим мерама против дрскости радничке. Револуција 1830 пренесе владу са спахија на капиталисте а тиме створи директног противника радничких тежња.

Буржоаски републиканци, који се у име фебруарске револуције докопаше државне власти, и који спремише јунску сечу, покаже радницима, да „социјална“ република не значи ништа друго, но њихово социјално тлачење, а мало више занету масу за краљевством обрлатише они, да су за сада најсигурнији републиканци буржоаски. По овом њиховом једва једним јуначким делом неостаде буржоазији опет ништа друго, но да се ради сопственог спасења повуче из првог у последњи ред „странке од поредка“ – савез састављен из разних фракција и факција са посебним тежњама, наједан пут доби једне и исте жеље. Умерена форма њихове савезне владавине беше парламентарна република са председником Луј Бонапартом; влада која је себи јавно поставила за задатак сталешки тероризам. Тијер узносећи ову форму владе вели, да се у њој све странке владајуће

морају слагати, али то је баш главно, јер онда између раденика и те ваше владе не само да је разлика, но без дна, која се никад при свим нужним условима друштвеног тела неможе измирити. Узроци системе неспоразумљења између ових разних странака падоше овим савезним интересима. Стра од праведног захтевања раденичког натера све параситске сталеже на уједињење и на непопустљиву борбу између капитала и рада. Али непрекидно бдење и крстарење против произвођачке масе натера их не само, да створе извршну силу против пролетаријата, но их примора да и последњу сенку од управе предаду истој извршној власти. Лују Бонапарти концентроваше они извршну власт против једне класе – а он истом силом мало по мало свима извуче столице у њиховом модерном парламенту. Најприснији насљедник републике и „мирољубиво савезне странке“ беше друга царевина.

Царевина, дете неке ван природне силе, учврсти свој престо на сељачкој маси, која недолази непосредно у борбу између капитала и рада. Она узме за задатак да спасе раденичку класу, пошто је парламентаризам уништила а са њиме и подчињеност владе господарећим сталежима. Она узме за задатак, да спасе господареће класе одржањем њихове економске узвишености над раденицима; напослетку она узме за задатак, да се сви сталежи уједине лажном сликом народне славе. У време оно беше ова влада једина, која би могла управљати Францеском, јер буржоазија изгуби такат за управу, а пролетаријат не беше је још ни задобио. Цео свет повика тада Луј Бонапарта изабавитељ је друштва. За владе његове достигла је буржоаза, одклоњена од управе државне, доста приличан напредак! Њена индустрија, њена трговина овладаше целим светом, она је светковала над гомилама својега блага; а на другој страни (т.ј. код раденика) јад и беда била је на много већем степену него ли њен раскош. Влада чинила се као да лебди над срећом друштва али она беше у друштву ђубре над ђубретом и легло свију трулежа. Њено трулење и трулење спасеног друштва уништише тек пруски бајонети. Царевина је најсрамнији и последњи облик државне управе; она је позвала у живот тадање друштво али само као оруђе против феудализма и она је потпуно развијену буржуазију употребила опет као оруђе да потчини раденике њеним капиталима.

Комуна је сушта противност царевини. Кад је францески пролетаријат са ускликом „Живела социјална република“ подигао фебруарску револуцију (1848 г.) он је нејасно изрекао да жели неку републику, која би уклонила не само монархичну форму владе једног сталежа над другим, но која би уништила саму сталешку владавину. Комуна је била одређени облик такве републике.

Париз, престолница старе монархичне владавине и у једно друштвено средиште францеских раденика, подиже се оружаном руком против Тијерових планова. Париз је могао устати на одпор, јер по предаји његовој распуштена је војска, а на место ове задр-

жана је народна гарда која је скоро из самих раденика. Комуна по своје начелу несмеде натраг, она мораде ову наредбу претворити једном за свагда као стално важеће правило. Први декрет комунин управљен је против стајаће војске а у корист народње. Сви извршиоци закона у комуни бирају се општим народним гласањем по разним париским окрузима. Они су били одговорни и у свако доба ради најмање погрешке могу се сменити. Њена већина састојала се од раденика или од признати раденички заступника. Комуна је била не парламентарно, већ радеће тело, законодавно и извршно у исто време. Полиција, оружје владино, беше одељена од свију политични услуга и преобраћена у одговорно и сменљиво оруђе општинске управе. Тако исто и сви чиновници разних струка почев од чланова комуне па све овамо на ниже, мораху одправљати јавну службу по истој цени колико и један раденик зарађује. Комуна је уништила господлук, она је уништила оне огромне издатке а тиме и високе достојанственике и достојанства. Она укиде трговину са јавним звањем те рашчисти рачуне измеђ приватних и народних доходака. Комуна није само узела у своје руке управу варошку, но и сву до селе простирући се државну власт.

Комуна укинув стајаћу војску и полицију, пође истим правцем и даље она удари на поповштину; поврати их из њиховог достојанства у приватан живот, те да се, по примеру њихових преодника, апостола, приближе вером истине и науке народу. Многи други просветни заводи отворише се широм народу, а тиме беше одклоњено свако мешање државе и цркве. Овим кораком не само да је била школа сваком отворена, но уједно ослободише се и саме науке сталешки и државни окова.

Судски чиновници изгубише лажну независност, која је само на то служила, да прекрију њихову подчињеност разним променљивим владама, којима су сви задавали заклетву на верност а после газили. Као сви остали служитељи, нека се и они бирају, нека одговарају и нека се по заслуги награђују или казне.

Париска комуна разуме се, да би била образац свима средишњим (раденичким) градовима у Францеској. Чим би се комуна увела и учврстила у Паризу и другим градовима, то би стара централистичка владавина морала уступити и саме провинције народној самоуправи. У једном кратком предлогу о народњем устројству, кога комуна не мога због краткоће времена ни довршити, вели се: комуна је политична форма и за најмање сеоце, стајаћу војску ваља што пре уништити а на њено место завести „народну војску“. Окружне општине вршиће своје опште ствари на скупштини окружној (својим изасланицима), а окружне скупштине бирају посланике у народну скупштину која ће се држати у Паризу, посланици могу се у свако доба неповереницом сменути и морају се чврсто предржавати њихових општинских налога. Још некоја али важна обављања, која изгледаху као да морају остати под централном формом, не ће бити

као што се лажни пронесе глас укинута, него на против биће пренешена на комуналне т.ј. строго одговорне чиновнике. Јединство народње нехтеде се уништити него на против хтело се још чвршће спојити комуналистичним уставом: она је хтела то озбиљски да изведе и зато је уништила стару и модерну државну управу, која се увек језиком хвалисаше о народњем јединству а међу тим радила је све народње ствари ван народа, вршила је своје ђефове у име народње воље, једном речи она је била на народњем телу паразита. Да се до оваког истинског јединства дође, ваљало је пре свега избацити све сорте готована – слуге бивше модерне владе – те на њихово место поставити људе који ће народу за свако његово дело одговорити. Даље, у место једанпут у три или шест година што се бирају сталешки заступници на скупштини, нека буде опште народње гласање и нека оно по комуналном уставу и своје сопственом убеђењу бира заступнике које хоће и докле их хоће.

Обична је судбина сваког новог историчког створа, да се примени на стари и преживели друштвени живот, а особито још ако у нечем налице на ове. Тако је исто и ова нова комуна, која је стару владавину уништила, узета као поновљена стара средовечна комуна која је оној модерној влади била претеча а затим и основ – устав комунин сматран је као покушај, да се установи савез од мали државица, као што су Монтекије и Жиронди сневали, али ипак велимо да је се могао овај план још онда па макар и насиљем извести то би данас та установа била много ближа комуналном начелу но модерна владавина.

Уставом комуниним хтело се друштвеном телу да поврати сва снага, која му је прошлом владавином истрошена. Овим делом започео би се препорођај Францеске. Средњи сталежи мишљаху, да ће комуна поновити старо варошко господство, које је за време Луј Филипа држано целом Францеском а под Луј Бонапартом беше оно замењено тако званом земаљском управом. Оно је истина да би комуна свела окружја поједина под средишњу варошку управу, али би им тамо у варошким раденицима осигурала праве заступнике њихових интереса. Разуме се да би комуна само ради свога опстанка у неколико извела местну (варошку) управу, али не ни на близу ове данашње излишне „државне силе“. Само је Бизмарку доликовало да париској комуни подмете жељу за уставом од 1791. г. – а то због тог, што је овај копија или ориџинал пруски уређења о варошима, у којима су варошки чиновници просто оруђе полицајско. Комуна је њеним закључком о укидању најштетнији издатака на војску стајаћу и прекомерно чиновништво била смрт пред очима. Њени главни услови за дуготрајни опстанак то и за монархију пропаст – Јевропа без монархије пред очима дипломатским неби ништа вредила, јер куд би са јевропском равнотежњом, а поглавито са великом сталешком владавином. Комуна је прибавила републици право демократски женов. Али она нехтеде ни паразитску владавину а још

мање сталешку републику; почем је у начелу изрекла друштвени преображај.

Разнолика тумачења о комуни и разнолични интереси који су у њој изражени, беху најјачи докази да је комуна свом искром ваљана политична установа, јер све до ње владавине беху жигосане сталешким тлачењем. Комуна имађаше само једну тајну а то је: она је била *влада раденичког сџалежа* резултат борбе између раденика и капиталиста, и једини политични облик у коме се могаше извести економско ослобођење рада.

Без ових последњи услова била би комуна немогућност и права обмана. А и политична владавина раденичка неможе никад бити у једном друштву са овако вечним друштвеним ропством. Комуна би била полуа²⁸³ да се обори економска основа на којој постоје сталежи и сталешка владавина. Кад се рад једном ослободи онда ће сваки човек бити радник, а производни рад неће бити својина једне класе.

У пркос говору и непрекидном писању за ових последњих шездесет година о еманципацији рада – немогаху раденици нигде остварити своју самоуправу, почну ли где год само на остварењу њихове ствари радити, одма се подигне читава хајка против раденичког питања а у корист садањег друштвеног стања и ту вам се одма удара са разним подметањем на само начело комунистичко, јер они веле да раденици хоће деобу, хоће корист а са туђег капитала – капиталисте говоре баш као да је у њима престављен идејал поштења, као да свет незна њихове угњетачке тежње и њихову лажну исповест. Они веле – у својим нападајима – комуна хоће, да уништи својину, основ васцеле светске изображености! Јесте господо ви погађате, комуна хтеде уништити својину али сталешку, која је саранила у неколицини богаташа толиких милијуна рад. Она хтеде да лична својина постоји истински, почем је хтела да оруђа за производњу, земљу и капитал што су сад средство за гњављење и тлачење²⁸⁴ рада преобрати у проста оруђа слободном и здруженом раду. – Али ово је комунизам „немогући“ комунизам!²⁸⁵ Но они људи из владајуће класе, који су довољно паметни те увиђају, да је садањи начин производње немогућно продужавати за дуго – а таквих људи има много – постали су најревностнији и најчистији апостоли здружене производње. Али кад здружена производња неостане празна маска и обмана, кад она прогна капиталистичну производњу, кад укупне задруге стану уређивати по једном општем плану народну производњу, кад је сведу под своју контролу, кад се прекирати непрекидна анархија и непрестани потреси, који се постојано повторавају у капиталистичној производњи – шта ће тада бити, моја господо, него комунизам, „могући“ комунизам.

Раденичка класа није захтевала никаква чуда од комуне. Она наимаде да уведе у народ народним закључком никакве утврђене и готове утопије. Она зна, да како за раденичко ослобођење тако и за савршеније, друштвене форме, којима данашње друштво само тежи,

да за све то раденичка класа мора да издржи дугу борбу, да прође дуги пут историјског развитка, у коме ће се и људи и околности са свим изменути.

Она нема никакве идејале да увађа у живот; њојзи је дужност да ослободи просто елементе друштвене, који се одавна развише у крилу потрвене буржоазије. Свесна своје позиву и својим јуначким одлукама, може се раденичка класа задовољити простим смејом, против свих оних грдња лакајски новинара, и против заносне буржоазне победоносне клике.

Када париска комуна поче управљати републиком: када се прости раденици први пут у свом жићу усудише, дотаћи привилегија њихових „по божијој милости господара“, када комуна одпоче свој рад у најгорем и најцрњем времену мирно, савесно и крепко – тада спопаде старудију грчевити бес јер угледа на општинској кући црвену заставу, символ републике и рада. Они неустадоше из убеђења и начела против „социјалне републике“ но зато што се у овој владавини (комуни) иште озбиљан поштен рад а са ценом мањом но што има један секретар парламентарне владе – иште се рад у место господства и власти.

Па при свом њиховом бесу беше ово прва револуција, у којој је раденички сталеж признат као једини који је способан да поправи друштвено стање. Признање ово а у једно и подпору показа најјасније средњи сталеж, који је на основу толиких и толиких превара од стране централизма, деспотизма и парламентаризма једва једном дошао до свести, те да се побрине сам о себи и својој срећи. Сталеж овај беше у непрекидној борби због неког животног питања – комуна, избави га својим закључком од ове запетости она ублажи справедљивим законом одношаје између дужника и поверитеља. Иста класа не хтеде устати (1848) са раденицима против деспотизма централистичке владавине; па при свем том предаде је народна скупштина поверитељима на милост и немилост. Али немојте мислити, да је ово једини узрок што је средњи сталеж прешао раденичкој класи. Средњи сталеж памтећ горку прошлост а гледајући варљиву будућност знаћаше да још остаје само један једити избор: комуну или царевину. Овај је сталеж освету тражио над царевином, која га је њеном економијом и лоповском централизацијом капитала упропастила. Политично гњављење, друштвено деморалисање и срамно касапљење у овом последњем издајничком рату изазвало је једнодушну осуду – пропаст царевине и свакој по истом калупу владавини. Заиста по срамном бегству високе бонапартовске и капиталистичне циганске багре изађе ова странка са начелом „савезне републике“ и пође отворено под заставом комунином против Тијера и његових пришипетља. Да ли ће ова грдна маса средњег сталежа остати верна своје убеђењу и издржати горка искушења, видећемо!

Комуна није ни ту погрешила што је рекла истину сељацима: „Наша победа једина је ваша нада!“ Од свију лажу, што их скова

версаљска ковница а раструби шарлатанска штампа, најгрђа је она у којој се вели, да је скупштинска већина израз францески сељака. Преставите себи само какво мора бити поверење између сељака и ових данашњи изелица кад вам кажемо шта су све претрпели јадни сељаци од њиховог искреног заузимања: францески сељаци морадоше платити после године 1815 једну милијарду ратне оштете! По 1848 години ударила је буржоазија прирез на ораћу земљу и то на сваки франак по 45 центима; сада пак изазвала је грађански рат, само да лакше натовари сељацима ови пет милијарда ратне оштете.

Комуна би укинула сељацима грдне порезе, створила би им управу, која би их одваћ мало коштала, она би им садање каишаре, бележнике, адвокате, извршитеље и друге праве вампире, што им пију крв памуком, преобратила у чиновнике, који би само комуни служили, а које би они (сељаци) бирали и којима би они плаћали. Она би их ослободила од жандара и којекекви префеката; она би им на место мрака и глупости, што је распростиру попови, дала светлости и науке, и коју би учитељи народни распростирали по народу. Али Француз је при том и човек, који уме рачунати своје расходе. Он би најпосле нашао да је много паметније, да се поповима не даје обавезна плата уз порезу, него да се остави побожности самих њихових парохијана, да их они са својим својеволјним прилозима издржавају. То су велика и непосредна добра, које би владавина комуни – и само она – дала француским сељацима. Сувишно би било излагати још друга исто тако животно питања, која је комуна само могла решити у корист сељака – хипотекарни дугови (дугови на непокретну сопственост) као сињи гром тиште сељаке француске, који с дана на дан пропадају и прелазе у сеоски пролетаријат тим више, што вештина обрађивања њива и конкуренција капиталиста одузимају му и оно мало могућности да живи као самосталан човек.

Француски сељаци избраше Луја Наполеона за председника републике, али партија „поретка“ створи другу царевину. Француски су сељани још 1849 и 50 године изнели на видик своје потребе, јер су још тада свуда поставили своје кметове на место владиних префеката, своје учитеље на место владиних попова, а сами су заузели место владиних жандара. Сви закони, што их странка „од поретка“ издаде у Јануару 1850 год. беху само везе и окови за сељаке. Сељак постаде бунапартовац, јер све користи велике револуције, за самога њега, беху усредсређене у Наполеону. Ова обмана, која под другом царевином нагло пропаде (а беше по својој природи јункерско-непријатељска), ова осуда прошлости зар би могла постојати према позиву комуне за животне интересе и прве потребе сељака?

Јункери знадоше, да ако Париз буде за три месеца у слободном додиру са провинцијама, да ће букнути општи сељачки устанак. Па с тога и потрчаше онако нагло да опколе Париз, под изговором, да хоће да спрече распростирање говеђе куге.

Када је дакле комуна била прави заступник свију здрави елемената францеског друштва, и потом истинита народна влада, то беше она у исто време, као раденичка влада, као смели борац за ослобођење рада, у најпотпунијем смислу влада „међународна“. Пруска је војска присајединила Њемачкој две францеске провинције, комуна би сјединила целог света раденике уз Француску.

Царевина друга беше светковина космополитичне преваре, на њен позив покуљаше са свију страна светске изелице, да буду учесници принародњем харању. Шта више и у овом тренутку беше Тијеру десна рука Ганеско, нека влашка вуцибатина, а лева Марговски, руски шпион.

Комуна је примала све странце који дођоше бранити ово бесмртно дело. Буржоазија да покаже своје родољубље организова читаве хајке полицијске против Њемаца у Француској. Комуна напротив изабра себи за министра Њемца.

Тијер, буржоазија и друга царевина, са најтоплијим обећањима заваркиваху пољске емигранте, и недадоше им никад учествовати и у најмањој јавној ствари. На против, комуна је поставила пољске јунаке за вође својој војсци. И на послетку да би збрисала старе историчке успомене, срушила је комуна вандомски стуб, тај дивски символ ратничке славе, на очиглед победоносне пруске војске и храбре (!) бонапартовске војске.

Уређење велико социјалне комуне беше основ њеном опстанку који је чврсто свезан на преустројству раденика. Њена ванредна уређења могаху тек правац означити, у коме ће влада народња са народом кретати. Комуна је забранила пекарима ноћу да раде; укинула је строгим налогом казни, које су са свим обичне постале; забранила смањивање наднице и новчане глобе, макар за буд какве узроке. Другом уредбом издала је комуна раденицима, све позатваране радионице и фабрике, негледајући је ли капиталиста у месту или не, али само са правом да се свака штета надокнади.

Верзаљска влада ојачав мало боље, употребила је најгрознија средства против париске комуне; она је по целој Француској угушила јавно мњење, шта више забранила је и самим посланицима јавне скупове; она је Верзаљ и сву осталу Француску препунила своим шпијунима и то грђе но што беше под другом царевином; она је спаљивала све комунистичне новине па и сама писма; она је забранила народној скупштини и једне једине речи прозборити у корист париске комуне, скупштина народна изгледаше гора и црња, него она од 1816 год.; она, колико је год свирепо и крвнички поступала са спољашњим ратовањем, толико је срамно подбадала грађане издајству и непослушности. – Зар од комуне не би била најсрамнија издаја, да је скрштеним рукама гледала насиље и злостављања верзаљских либералаца? Да је нешто влада комуне сродна оној верзаљској, то би тако исто у Паризу сви листови од поретка били уништени, као што су комунини у Верзаљу.

Гиџтинска странка нађе се мало у забуни, јер баш у то исто доба, када проповедаше повратак католичкој цркви и када прогласи да јединство и спас Француске зависи једино од тврдог веровања у католицизам, тада расколничка комуна откри најгрозније тајне светих отаца и смиренних сестара. Но ово тек беше највећа сатира, Тијер обасипаше наполеоновске ђенерале орденима, јамачно ради изгубљених битака, капитулација и срамног робовања; комуна на против смањивала је и затварала своје ђенерале за најмању небрежљивост, комуна избаци и затвори једнога од своји чланова, који је под лажним именом ушао у Париз, а сва кривица његова беше у томе, што је у Лиону шест дана био затворен ради банкротирања, – није ли ово пример верзаљским јункерима а уједно и хотимична увреда подметачу, лажи и издајци Жил Фавру, који је тада отпављао министарство спољашњих послова, који је продавао Француску Бизмарку и који је заповедао млитавој белгијској влади? Заиста комуна се није ни разбацивала чак у непогрешљивост као већином ове садање старе владе. Она је износила јавности сав свој рад, она је, па и своја несавршена дела, казивала грађанима.

Нема револуције а да се у њу не увуку поред ђравих чланова и друге којекакве пришипетље. Ту ћете видети чланове преживелих револуција, које су срасле са овима; они и непознавајући важност садањег покрета, ипак су својим карактером и својом храброшћу од врло велике важности по масу народну, или су просто познати по имену својих предака. Други пак познати су као просте сокачке лармације, и са њиховом грдњом на постојећи облик државни или боље на лица, која владају, рачунају се у странку револуционара. Ови људи, после револуције 18 Марта показаше се у повећој гомили на свакој позорници, и за дивно чудо докопаше се неки од њих и важнијих места. Колико им год снага допушташе одупираху се они раденичкој класи исто онако, као год што до сада сметаху сваком озбиљнијем револуционарном покрету. Ово су вам праве стенице, које би ваљало што пре потаманити; али баш ово кратко и бурно време не даде комуни да се разрачуни са овим букачима.

Заиста чудновато изгледаше Париз са комунином управом! Ни једног спомена ниси могао видети од оног раскошног Париза друге царевине. Париз не беше више станиште британске властеле, америчких бивших трговаца са робљем, руских спахија и влашких бољара. Не беше више ноћне ларме па ни крађе; од фебруарских дана 1848. год. једва су једном биле париске улице мирне и сигурне и то ван полицијског надзора. „Ми“, вели један члан комуне, „не чујемо сада ништа о каквоме убиству, крађи или ма каквој повреди мирних грађана; изгледа ми као да је полиција одвела са собом своје назадњачке пријатеље.“

На место кокета дођоше жене – јуначне, великодушне и пуне пожртвовања баш оне старог доба. Париз радећи, мислећи, борећи се и крвећи о новом друштвеном животу, беше скоро и заборавио да

су канибаловци пред зидинама његовим, а опојен тврдом вером у истинитост својих начела немога ни мислити да има још и таквих створења који ће озбиљно подићи руку против слободе, живота и братске једнакости.

III.

И сада на супрот овом новом свету у Паризу, види стари свет у Верзаљу – разнолики бодљикасти ђул од легитимиста, орлеаниста, бонапартоваца и умерено парламентарних републиканаца – кои је жељан народње крви а овамо под именом мира и поретка гласаше сви ови шаренкапићи за назив „република“ али се уједно постараше за своју самосталност те изабраше старог политичког – лакрдијаша за председника, вођу и за све што је нужно једној шепртљанској влади. Ето то је скупштина у Верзаљу. Заступница свега изумрлог и преживелог она је снажна јер јој је ослонац право јачега, али је и духа пуна баш као Луј Бонапартови ђенерали. Париз је сушта истина, Верзаљ је гола лаж, а ова лаж потекла је из уста Тијерови.

Тијер рече једној депутацији оаског и сенског округа: „Верујте мојим речима, јер их ја до данас никад ни сам погазио!“ Скупштини рече, „да је најлибералнија скупштина свију дојакошњих француских скупштина“, својој шаровитој војсци рече: да је „раброшћу својом удивила свет и да је најлепше од свију што их је Француска дотле имала“; окружјама прича лубардање Париза као неку гатку: ако су нека топовска ђулад и пала у Париз, то ипак није кривица наша, но неки усташа, који се хвастају да се бију, а овамо несме нигда ни живи да се покажу“. Даље вели окружјама: „Артиљерија верзаљска не лубардује Париз но само пуца на њ.“ Он јавља Паризу да је све ово само зато, „да га ослободи од гнусне тираније, која га гњави“, а за комуноу париску вели, да није ништа друго „до гомила простих разбојника“.

Париз по Тијеру не беше онакав као у суштини Париз „гомиле неваљалих и покварених“, него фантастички – Париз, Париз буљевара, богати, капиталистички, златни, лењи Париз, који сада са својим лакајима, благородницима, са својом литерарном циганском багром и кокетама шета по Верзаљу, Ст. Денису, Рујењу, Ст. Жермену; за ове париске беше грађански рат тек пријатна забава; они га посматраху ладно увеличавајућим стакладима; они имађаху времена бројати поједине топовске метке и заиста по њиховој деморалисаној части и креатурској увиђавности беше ова сцена много живља но у позоришту Порт-Сент-Мартин. Боиште беше у истини мртвим покривено, јаук и писак рањених не беше глумачка вештина и на послетку од каквог је историчког значаја ова цела ствар!

Ово је Париз г. Тијера, вође буржоазије и представника парламентарне републике.

IV.

Први покушај Тијер-Фаврове кумпаније да Париз подчине, разби се о Бизмарково двоумлење. Други покушај 18. Марта, сврши се поразом францеске војске и бегством владе у Верзаљ, за којом нагна цела њена машинерија. За цело време преговарања о миру, спремаше се Тијер против Париза. Али камо војска? Остатци стајаће војске беху врло малени а доста и несигурни. Његови хитни позиви управљени на провинције, верзаљску народну гарду и својеволце наиђоше на јавно негодовање. Само бретањски округ посла своје војнике, који се борише под белом заставом, на прсима са знаком Христовим и са убојним ускликом: Vive le Roi! (Живео краљ!) Тијер мораде сада све родове војничке повући, он позва матрозе, војнике са ратних лађа, папске зуаве, Валентинове жандаре, Пијетрове стражаре и шпиуне, но ова би војска била при свој Тијеровој енерџији слаба, да не беше наполеоновски заробљеника, које је Бизмарк слао ради потпоре Верзаљцима а с друге стране да одржи Верзаљ у потчињености. Како је ова војска одушевљена била види се најбоље из тога, што су верзаљску народну гарду и у самом боју пратили жандари. Градићи који падоше, не беху освојени, но крвљу откупљени. Раброст комунаца показа најјасније Тијеру да би сва његова стратегичка вештина и скрпљена војска била ништава спрам одушевљена отпора.

Баш у то исто доба беше положај Тијеров спрам провинција врло рђав. Ни једне једите адресе поверења немога Тијер и његова компанија добити. Но на против, депутације и адресе врвеше са свију страна и захтеваху са достојанством као грађани француске републике, да се Париз поштеди на основу једногласног усвајања републике, даље захтеваху потврду комуналне слободе и разлаз скупштински пошто је истекао рок мандатима. Оваке жеље из провинција долажаху гомилама тако, да је Дифор, Тијеров министар правде, заповедио свима властима окружницом од 23. Априла, „да се жеље о штедљивом поступању спрам париске комуне сматрају као проста злочинства“. Тијер при свем рђавом напредовању његове војске, закључи, да промене правац и обзнани, да се по свој Француској обаве избори на дан 30 Априла и то на основу нових скупштинских закључака о општинском устројству. Које интригама својих префеката а које шпјунским бурџијашењем очекиваше Тијер са свим извесну победу, он се надаше моралној помоћи, а тако исто и материјалној снази, те да што пре угуши париски устанак.

Његовом харамијском ратовању против Париза и покушају његових министара да се уведе у Францеској нова „страшило влада“, беше потребна мирољубива политика, која ће више но једну корист допринети. Овој мирољубивој политици задатак је, да завара провинције, средње сталезе да намами а пре свега тога, да се даде zgodна прилика републиканцима у скупштини, како би сакрили

своје издајничке намере за непоколебљиво веровање у Тијерова дела. Марта 21 још док не имаде никакве војске, говорио је скупштини: „Ја не мислим ратовати с Паризом.“ Марта 7 подиже се опет: „Ја сам примио републику и заклињем се поштеним именом да ћу је одржати.“ И заиста Тијер угуши устанак у Лиону и Марсељу у име републике а његова њифтинска чета неће ни имена да јој чује у Верзаљу. После ове јуначке победе беше његова истинита претпоставка свршени резултат. Принчеве орлеанске у име закона отпрати он из Бордо-а у Дро-а одакле почеше са највећим мерама кортешовати по народу. Тијер при састанку са изасланицима париским и окружним обично је овако свршавао свој говор: „Освета моја распростире се само над неколицином зликоваца, који су помешани у убијству ђенерала Лекомпте и Клемана Томе“, а његова попустљивост допираше само до ових граница: „Мир ће бити али нека ми Париз а и цела Францеска безусловно призна, да сам ја одржао мир и сачувао најсавршенију форму републиканску, баш онако као што је радио 1830 г. са Луј Филипом. Поред своје вештине имађаше овај лажов сигурну скупштину, застрашене провинције и верне слуге у министарству између којих се најбоље одликоваше Дифор. Дифор, стари орлеанистички правозаступник, беше свагда при опсадном стању министар, као и сада 1871 под Тијером, тако 1839, под Луј Филипом и 1849 под Луј Бонапартовим председништвом. Он се је обогатио бранећи париске капиталисте а за интерес нападао је и на оне законе, које је баш он сам за време свога министровања увео. Сада пак незадовољан окорелим скупштинским законима, у којима нема ни искре од слободних републиканских закона, издаде закон о прогонству јер му се војнички суд учини и сувише спор. Револуција од 1848 која је уништила над политичким кривцима смртну казну, заменила је ову прогонством.

Луј Наполеон који је дошао на ту мисао да уведе поново гилотину, при свој сили и снази не смеде изаћи са тим грозним предлогом на јавност.

Јункерска скупштина, која није ни толико смела, да париски устанак јавно „жигеше простим разбојништвом“, мораде се задовољити и Дифоровим законом о прогонству. Но при свим овим околностима неби Тијер могао дуже опстати са својом помирљиво-лажовском политиком, да није ова захватила чврста корена код беснећих јункера, који су тако глупи да незнађаху ништа ни о своме положају а камо ли о узроку овог издајства, неверства и убиства.

У очи општинских избора 29. Априла устаде Тијер у народној скупштини и показа отворено своје зликовачке намере: „Једина завера против републике јесте Париз, он нас гони да пролијемо братинску крв. Ја велим још једном, одузмимо оружје из руку оних, који су виновници ове несреће и казна ће бити истог магновења задржана и ублажена изузимајући мали број простих злочинаца.“ Бурном упадању у реч са стране јункерске одговорио је Тијер:

„Кажите ми ви господо, неговорим ли ја истину? Хоће ли вам одиста бити жао, ако речем истину, да су ови преступници тек једна шака људи? Зар ово није срећа у овој нашој грдној несрећи, што су ови људи који беху кадри да пролију крв ђенерала Клемани Томе и Лекомте само ретки изузетци.“

Француска при свем том и беше глува и слепа за Тијера и његове речи, она се нехте освртати на његову парламентарну песму. Од 700.000 општинских савета од који испале Француској слободни за избор само 35.000 општина па и од њих 35.000 једва продреше, легитимисте, орлеанци и бунапартовци у 8000 општина. Поновљени избори испадеше још много горе. Народна скупштина не само да није добила од окружија материјалну силу, но је овом приликом изгубила и саму моралну важност: као израз француског јавног мњења. А да би овај пораз добио озбиљнији вид, запретише ново изабрани општински савети свију француских вароши, да ће се овој незаконитој верзаљској скупштини ставити другу у Бордо-у.

Овим кораком учини се Бизмарку да је већ време дошло да се и он јавно и одсудно умеша у француске ствари. Он заповеди Тијеру господарским гласом, да пошље с места пуномоћенике у Франкфурт ради одгођени коначни закључака о миру. Са снисходителном понизношћу према господару, и добротину свом отпрати Тијер Ж. Фавра и Пујер Кертира. Пујер Кертир „чувени“ рујански фабричар памука, ватрени и ропски приврженик друге царевине није у оваким приликама никад штету допринео својим рођеним интересима, ван при трговачком уговору са Енглеском. Овај човек који хтеде контра револуциом да смањи надницу раденицима, а уступањем француских провинција мишљаше он својој роби цену повисити – не беше ли већ по првом кораку свом достојан друг Ж. Фавра?

Када дођоше сви пуномоћници у Франкфурт, Бизмарк их одма предусрете овим: или повратите царевину или примите моје услове мира! Бизмарк је при овом уговарању смањено рок исплате и уједно закључио да пруска војска све донде остане у париским градићима, докле год он не буде са стањем ствари у Француској задовољан – овим кораком призната је Пруска као врховни судија, при решавању унутарњи ствари. Бизмарк из захвалности према Тијеровој служности обећа вратити Бунапартове заробљенике а по нужди даће и саму пруску војску само да се што пре угуши устанак у Паризу.

Бизмарк пак да би показао у неколико и поштења, одредио је да се прва рата ратне оштете плати тек по предаји Париза. Удицу ову прогуташе Тијер и његови компаниони са највећим прохтевом. Они подписаше уговор 10 Маја а 18 Маја донеше већ и потврду народне скупштине.

У времену између коначни закључака о миру и бунапартових повратку заробљеника, сматраше Тијер још за већу обавезност, да се изнова лати своје пријатељско-лажовске политике, њему беше нужна завеса иза које ће спремити крваву париску сцену а у једно

иза које ће прекрити „либералце“ да бар очима не гледе оно, што устима изрекоше. Још 8. Маја одговорио је он депутацији средњег сталежа ово: „Чим се усташа одлучно изразе за предају, онда ваља капије да буду још на осам дана пре отворене свима и свакоме, изузев убице ђенерала Клемана Томе и Лекомте.“

На неколико дана доцније нападну на Тијера жестоко јункери због овог говора, он је истина и овом приликом избегао свако обавештење, али је ипак дао миг овим речима: „Међу вама има много нестрпеливи, који и сувише хитају. Ви морате још осам дана чекати; после ових осам дана неће бити више никакве опасности и задаћа држим да ће бити решена достојно вашој храбрости и способности.“ Чим је Мак Махон јавио да ће за кратко време бити у Паризу, одма је и Тијер изашао пред скупштину са овим речима: „Ја ћу са законом у руци ући у Париз и искаћу рачуна од оних зликоваца, који толико живота утаманише и толике историчке споменике уништише.“ Када се већ дан победе приближи рече Тијер: „Ја немам милосрђа.“; Паризу, „твоја је судбина већ решена“; бунапартовској војсци, „осветите се како вам је срцу воља“. Једва једном, пошто се је ђенерал Дуе докопао 21 Маја париски капија издајом, устаде и Тијер 22 Маја те откри „мету“ његове помирљиво-лажовске политике, коју глупи јункери не могаху схватити. „Ја сам вам пре неколико дана казао, ми се приближујемо нашој мети; данас вам велим – мета је постигнута. Једва једном је задобивена победа поредка, справедљивости и цивилизације.“

И то беше он. Цивилизација и справедљивост буржоаског поредка покаже се одма у свој својој истинитој боји, чим се подигне робље против својих господара и наметнутог поредка. Тада се појављује ова цивилизација и справедљивост као необузвано беснило и крвничка освета. Свака новија криза у сталешкој борби показује све јасније ову речену истину. И сама гнусна дела буржоазе од 1848 губе се спрам овог данашњег нечувеног покора. Самопрегоревајући дух париског народа – људи, жена и деце – који га је рабрио у осмодневној битци по улазку Верзаљаца у Париз, осветљује тако исто узвишеност њихове радње, као год што паклена дела солдатеске потамњују једнородни дух оне цивилизације, којој они служе као најамници и осветници. И заиста ово је славна цивилизација, јер она пронађе начин, како ће се лакше уништити гомиле лешина, које је она потукла!

Да нађемо слична примера Тијеровим неделима и његовим целатима, морамо се винуту ћа у доба Суле и оба римска триумвирата. Исто оно ладнокрвно јатомично касапљење; исто презрење, при убијању не гледајући било старо или младо, мушко или женско; исти начин мучења над заробљеницима; исто гоњење, али с том разликом што је ово намењено једном целом сталежу; исти дивљи лов над прекритим вођима, како ни један да немакне; исто шпијунисање како политички тако и приватни непријатеља; истоветна равноду-

шност над невиним жртвама. Али само ово је разлика, што римљани нису имали митрелеза, то не моглоше своје противнике гомилама отправљати и што они нису ишли „у руци са законом“ а на језику са „цивилизацијом“.

А сада после ових срамни дела, погледајте мало и другу страну ове буржоаске цивилизације, коју је њихова сама штампа обиљежила.

„Париски дописник пише некоме лондонском листу (Torgblattas) докле још по неки топ загрми из даљине, и докле рањеници без икакве неге гомилама умиру, докле 600 устаника очајнички се боре на живот и смрт и губе се по подземним каналима и катакомбама, и докле их несрећнике по улицама гоне да их онако у гомили из митрелеза збришу са света – дотле су кафане дупком пуне, у њима се пије, игра се билијара, домина; дотле се на буљеварима сиротне, бесправне женскиње продају за комад хлеба, и овде онде из приватних кућа разлежу се раскалашне блудничке песме и прекидају ноћну тишину.“ Едуард Херве пише у „Журнал де Пари“, у листу верзаљском, кад је био под притиском комуне: „Начин на који париско становништво (!) јуче показа своје задовољење, беше у ствари више него сујетно, и бојимо се да ће с временом бити и горе. Париз сада изгледа као у каквој свечаности, што неби требало, и ако не ћемо да се назовемо Парижани пропалог Париза, онда томе треба учинити крај.“ Па за тим наводи места из Тацита, где вели: „И одма сутра, после жестоке битке, па још пре но што је са свим извојевана, ниски и покварени Рим почне тонуту на ново у блату ракоштва и блуда, који му тело његово руши а душу каља – овде крв и бој, тамо купатила и уживања.“ – Господин Херве заборавља само, да то париско становништво, о коме он говори, да су то Тијерове Паризлије, да су то његови „фран-фиљер-и“ што се гомилама враћају из Сен-Дениса, Реља и Сен-Жермена. То су ти грађани „пропалог Париза“.

У сваком њиховом крвавом триумфу што га одрже над каквим борцем, који се жртвовао и борио за ново и боље друштво, срамна цивилизација њихова, што је основана на ропству рада, прећуткује и загушује вику њихових жртава гадним опадањем, које се после на далеко разлеже. Овај врсни раднички Париз комунин под владом крвавог „поретка“ претвори се брзо у некакав „Пандемонијум“. Па шта значи пред очима буржоазije свију земаља оно нагло преобраћање? Ништа, осим само то, да се комуна подигла противу цивилизације! Париско се становништво с одушевљењем жртвовало за комуно; ни у једној битци није пало толико мртвих, као за комуно. Шта значи то? Ништа, осим то, да комуна није народу омиљена управа, него да је то надмоћије гомиле разбојника! Жене су браниле барикаде и гинуле на њима. Шта значи то? Ништа, до само то, да их је демон претворио у Мегаре и Хекате. Умереност комуне за два месеца њене непрекидне владе равна је само јуначкоме духу њени бранилаца. Шта значи то? Ништа до само то, да је комуна два месе-

ца под маском умерености и човечанства брижљиво сакривала своју сатанску крвожедну вољу да је пусти у часу свога самртног борења.

Париски раденици у очајничкој борби запалише здања и споменике претворише све у пламен што би пркосило пропасти њиховој. Када су буржоазисте знале живе раднике најгрознијим мукама мучити, онда је са свим природно, што у победоносном триумфу не нађоше неповређене зидине својих величанствених палата.

Верзаљска влада виче: Паљевина! и разасла и у најкрања села Француске своје скутоноше, да подигну хајку на све њене непријатеље тако зване пали-куће.

Кад влада изда својим ратним флотама налог „да убијају, пале и руше“, није ли то онда јавно упутство на паљевину? Када англиске чете спалише капито[л] у Вашингтону и летњу палату краља кинеског, не беше ли и то паљевина? Када је Тијер лубардао 6 недеља Париз под изговором да је хтео само оне куће упалити, у којима је мислио да су разбојници и убице, беше ли и ово паљевина? У рату је ватра са свим нужно зло или достојно оруђе.

Зграда, поседнута непријатељем, лубарда се зато само, да је запале. Увидел нападајућу нужду таку да се не могу више одржати на тој позицији, онда је обично пале, да се неби нападач могао учврстити. Ово је узаконени обичај свију редовних војника. Али у борби радника против капиталиста, једином у историји праведном ратовању, не сме ова паљевина бити! Комуна је употребила ватру, као обранбено средство. Она је употребила ватру, како би Верзаљцима затворила оне дугачке и праве улице; она је употребила да покрије своје повлачење, управо као што су Верзаљци при продирању употребили своју ђулад, која порушише толико исто зграда баш колико и комуна са својом паљевином. Још и сада се води распра, које су зграде спаљене ђуладима а које комунином паљевином. Париски раденици притекоше паљевини тек онда, пошто су верзаљске чете већ у велико гомилама убијали заробљенике. – У осталом комуна је још у напред јавно рекла, да, ако дође до крајности, да ће се тек мртва под развалинама Париза предати, и да ће од Париза да учини другу Москву, баш тако исто рече и влада верзаљска за времена опсаде париске, али наравно ово беше тек неки застор иза кога се могаху извршити издајничка дела. Управо ради паљевине набавио је Трошије петролеум. Комуна је знала, да се њених противника нетиче ни најмање живот париских радника, но зграде париске.

И Тијер у име своје казао је, да ће његова освета бити неумољива. Пошто се је с једне стране осигурао са својом војском, а с друге стране Пруси затворише излазак, рече тада Тијер: „Ја ћу без милосрђа бити! Казн[а] за грехе биће подпуно савршена, а закон строг.“ Ако су дела париске комуне и била вандализам, била су вандализам очајне борбе против непријатеља, а не вандализам у триумфу, као што је био вандализам хришћана према неоцењеним

уметничким производима незнабожачког века; па и сам овај вандализам оправдан је од историка као неопходно нуждан и сразмерно незнатан моменат у дивској борби напредујућег са преживелим друштвом. Још мање је био то вандализам Хосманов који је историјски Париз порушио да начини у њему места беспосличарима.

Али стрељање 64 таоца и на челу им архијепскопа париског, што учини комуна! – Буржоазија и војска јој увели су у Јуну 1848 год. још давно у војничком свету заборављен обичај – убијање своих ма на милост јој, остављених заробљеника. Овај гадан обичај употребљаван је од то доба више или мање при сваком угушењу каквог народног устанка, чиме је доказано, да је то заиста „корак напред у цивилизацији“ био! А друго и Пруси су овај обичај у Француској опет поновили, да узимају таоце невинне људе који својим животом за туђу радњу одговараху. Кад је Тијер, као што видесмо, још у почетку борбе започео врло худан обичај – убијање комунистичких заробљеника, не остаде комуни ништа друго но да брани живот својим члановима, да као Пруси узима таоце. Но живот тих таоца био је – још једном велимо – изгубљен непрестаним стрељањем комунских чланова од Верзаљаца. Како ли су се могли штедити после потока крви, којим се Мак-Махонови преторијанци хвастаху. Зар да и последње средство против буржоаских влада – уапшење талаца – остане само за подсмех? Прави убица архијепскопа Дарбоа био је Тјер. Комуна је толико пута Тјеру владику Дарбоа и пуно попова у промену за ухваћеног Бланкија нудила. Но Тјер је то тврдоглаво одбијао. Он знађаше да би са Бланкијем комуна ваљану главу добила, до чим би за његове цели, Дарбоа владика, био као мртвац. Тјер се у овоме на Кавењака угледао. Колику су ужасну вику Кавењак и његова солдатека против устанка подигли кад су их ови као убице владике Афра оптужили. Па ипак се добро знађаше да су војници „реда“ истог владика погубили. Жакљет, главни заступник владичин, посведочио му је то баш после самог дела.

Цео овај клеветнички лик, који партија „реда“ никад није пропустила да напери против својих жртава, доказује само да се данашњи буржоа издаје за правног наследника негдашњих спахија, који су свако оружје у својој руци за праведно против плебејаца држали а до чим је ма које оружје у руци плебејца још у напред као злочинство важило.

Завера владајуће класе за угушење револуције под заштитом страног освајача чије смо трагове ми од Септембра до уласка Мак-Махонових преторијанаца кроз Сен-клюдску капију – пазили достигла беше свој вршак у крвавим потоцима по Паризу. Бизмарк гледа задовољно на развалине париске, у којима је можда „прву рату“ оног општег разорења свију великих вароша видео, коју је зажелио још као прост писар у Прусској *Chambre introuvable* 1849. Он гледа задовољно лешине париског пролетаријата. За њега није то само истребљење револуције, него у једно и протест Француске, која

је у истини као мува без главе са свом својом владом. Са политиком ума свог, која се опажа код свих „искусних“ државника, види он само површину свог необичног политичког догађаја. – Да ли се још која прилика од историје налази, где је победитељ своју победу тиме крунисао, што је не само жандармом него и потплаћеним целатом побеђене владе постао? Између Пруса и париске комуне није било рата. Напротив комуна је привремени уговор мира примила и Пруска се је за неутралну изјавила. Пруска дакле није била ратујућа странка. Она је вршила дужност целатову; посао подкупљеног целата, јер је у напред изјавила да потражује исплату своје крвине од 500 мил. тек после пада комуниног. И тако је једва прави карактер оног рата на видело изашао, рата, кога је провиђење наредило, да казни безбожну и раскалашну Француску богобојазном и примерном Немачком. И ово нечувено огрешење против народног права, које су и сами стари правници разумевали у место да „цивилизоване“ владе јевропске натера да овој Прусској што свако право гази која је просто оруђе петроградског кабинета била, у њеним освојачким плановима на пут стане – натуђује им још ту мисао на памет; да ли је доста крви двогубом опсадом Париза потекло и би ли требало још ове жртве верзальском целату у руке дати!

Да се после најужаснијег рата новијег доба и побеђена и победитељска војска саједине да пролетаријат искасапе – тако нечувен догађај, не показује, како Бизмарк мисли, пропаст напредујућег новог друштва, него смрвљеност старог буржоаског друштва. Највеће уздигнуће верзальског старог друштва могао је бити народни рат, и овај се сад као чиста народна обмана показао, који никакву другу цель није имао него да борбу појединих класа обустави и који одма престане чим се борба класа у грађански рат претвори.

После духова 1871 нема више мира ни примирја између радника француског и отимача њиховог радничког труда. Гвоздена рука поткупљене солдатеке моћи ће обе класе, за неко време у заједничкој стези одржати. Али борба се мора ипак изродити, са једнако растућим обимом и не може се посумњати ко ће на послетку победити – мало отимача или грдно велики раднички сталез. А француски радници стоје на предстражи целог модерног пролетаријата.

Док су јевропске владе тако, пред Паризом, поново извојевале интернационални карактер сталешке владавине, дотле су у исто време из свег грла на интернационалну радничку социјацију – интернационална опет против организације рада и против светске завере капиталиста – као на главни извор свију ових несрећа.

Тијер је оптужио и назвао све оне који се заузимају око ослобођења њиховог, као деспоте рада. Пикар је заповедио, да се свака свеза прекине између францеске интернационале и стране; проф. Жобер, стари брат Тијера, још од 1835, изнео је као главну задаћу свима владама, да утамањују интернационалу. Јункери народне ску-

пштине урличу против ње, а укупна јевропска штампа удешава својим кевчањем њихов кор. Неки поштени чувени францески писац, који је овом нашем савезу са свим стран, вели ово о интернационали: „чланови главног одбора народне гарде, и већи део чланова комуне, јесу највредније, најувиђавније и најенергичније главе интернационалне радничке асоцијације... Људи, једном речи поштени, научени, пуни пожртвовања, свесни – и храбри.“ Полицијском и буржоаском мозгу изгледа наравно интернационална радничка асоцијација као неки тајни клуб, а одбор ове имао би ту дужност да од времена на време диже устанке по разним крајевима. Наша је асоцијација у правом смислу међународна свеза, којој је дужност да уједини и збратими раднике по разним деловима цивилизована света. Ма где, и у ма каквом виду, и под ма каквим условима борба сталешка све већма јача и добија озбиљнији и похвалнији вид, и онда је са свим природно да су чланови наше асоцијације већ сада загазили у чаркање. Земљиште на коме ниче она, јесте само ово данашње модерно друштво. Она не може никад бити покошена па ма се још толико крви пролило. Да њу утамане морале би владе пре свега уништити силецијску владу капитала над радом – дакле услов њиховог сопственог опстанка.

Париз раднички са својом комуном славиће се вечно као претеча новог друштва. Мученичке жртве урезане су у свако живо радничко срце. Историја света обиљежила је начин по коме је комуна уништена јер сада међу најгрозније и најстидније преживеле догађаје, ублажити овог неумитног судију, нису cadre ни све молитве свију на свету попова.

Главни савет:

М. Т. Бун, Фрид. Бредник, Г. Х. Батри. Кехил. Уиљем Хелс, Колб, Фрид. Леснер, Г. Милнер, Томас Мотрсед, Шарле Муреј, Пфендер, Родј, Рил, Седлер, Кауљ, Степнеји, Анф. Темплор, В. Таусенд.

Дописујући секретари:

Евжен Дипон, за Францеску. – Карл Маркс, за Немачку и Холандску. – Фридрих Енгелс, за Белђију и Шпанију. – Херман Јунг, за Швајцарску. – П. Гиовоћини, за Италију. – Зев. Мориц, за Мађарску. – Антон Забики, за Пољску. – Ј. Којен, за Данску. – Ј. Г. Екартис, за Сједињене државе.

Херман Јунг, председник. – Џон Вестон, благајник. – Г. Херис, финанс. секретар. – Џон Хелц, главни секретар.

Лондон 30. Маја 1871.

Раденик, бр. 19, 20, 21, 22, 23. и 24, од 13, 15, 17, 22, 23. и 24. VII; 32, 33, 35, 36, 37. и 38, од 17, 19, 24, 26, 28. и 31. VIII и бр. 39, од 2. IX 1871.

УРЕДНИКУ „ВИДОВА ДАНА“

Драги господине!

Ако ниси прочитао у 17. и 18. броју „Раденика“ оригинални чланак „Бели Терор“, а хоћеш да се изненадиш па слатко насмејеш, упућујем те да га прочиташ. Чланци, који су у „Јединству“ и у „Видов Дану“ штампани противу „Интернасионале“, морали су најживље у срце погодити „Раденика“, кад му је онако крв на очи на села, те правом несвестицом очајања удара на тебе, на мене, на Ружића, на целу публику нашу, – изврнувши карактер дотичних улога – нама подмеће своју, а себи без сваке етикете присваја наше. Од како су се демагошке тежње, које су рана на телу западног друштва, појавиле и у нашем млађаном животу, ми смо са свима свесним људма одсудно на њих устали, и обарамо их савесним оружјем доказивања и обавешћивања. Што је више наше семе клијало у благодарној земљи, то су жешће наши противници на нас настртали, не разлозима, но лажју, клеветом и грдњом, јер су увиђали да ако овако продужимо, они ће бој изгубити. Надали су се ваљда да ће нас својим оружјем уплашити те да поље напустимо малодушно. Али су се сиромаси преварили. Ми остајемо, и остаћемо до смрти на мегдану, увек следствени, чврсти, непоколебљиви, не обазујући се на њина гадна средства, бранећи поступни развитак поштене слободе у поретку, а војујући енергично али достојанствено противу свих покушаја антидржавних и антисоцијалних, који, кад би успели, осујетили би задатак нашега народа на истоку. Помисао о овој дугој борби за чисте народне интересе мени ће, мислим, ублажити и мој последњи час, те ћу заклопити очи с утехом да сам се као писац моме народу одужио колико сам год могао.

Па опет ми који овако мислимо и радимо, ми смо до сад били нашим златним демагозима продане душе, натражњаци, мрачњаци; а сад ето чуда – на један пут постадосмо им нешто са свим противно, то јест демагози! Кажи ми, молим те, нису ли ти људи на путу у луду кућу, и могу ли се горе бламирати него овако? Они бране лупеже, паликуће и убојице комунске, а ми их с целом изображеном Европом жигошемо, и опет они су поштени, невини слободњаци, а ми смо језујити, који народ деморалишемо! Па могу ли нам комунци

већу похвалу и не хтејући одати пред свесним и поштеним светом? Што ме је пак највише изненадило, то је признање „Раденика“ да смо им избали оружје из руку и сву публику к себи привукли! Ту је дакле чвор! – Али како се то слаже што су до јуче о нама писали, да смо најнепопуларнији људи у Србији, а сад на један пут признају да сва публика пристаје уз наша начела! Јединствено је пак што „Раденик“ грди и саму публику, као глупу и неваљалу! Па шта ћеш више? Неваљао је цео изображени свет, неваљао народ у кнежевини, па како бисмо захтевати да нас једне „Раденик“ поштеди? Он нас подсећа чак и на наш породични живот! Сиромас човек! Не зна да ме подсећа на благослов, који су ми оставили моји родитељи, на љубав моје браће, на тридесет и једну годину мога мирног и задовољног супружаског живота, на моју децу, којом се могу поносити, као год и честитим људма, којима сам их дао. А тебе не подсећа ли на брижљиво васпитовање твоје деце, на твоју синовљу љубав и на ону, поноса пуну утеху, коју ти даје твој чувени и општепоштовани брат, који је дика словенске науке?²⁸⁶ Али наравно то ништа не вреди у очима комунаца, а нама баш ни стало није до њихове оцене.

Не знам шта ти мислиш, али ја сам тог убеђења, да одговарати оваким билмезима и протувама књижевним било би показати им одвише части. Њима ваља плаћати само оним новцем, којим им плаћа цело поштено друштво, – то јест мучким презирањем, које више значи него најбоље оповргавање. Довољно је што оповргавају сваки дан сами себе, показујући да им је сиротан ум, колико год и душа ниска.

Буди ми дакле весео, па продужи спокојно твој пут, не осврћући се ни на десно ни на лево, но идући право к оној мети, коју нам патриотска дужност означава. Победа је наша и то задобивена поштеним средствима и на достојан начин. До виђења.

У Београду 11. Јула 1871.

Маишија Бан

Видовдан, бр. 150 и 151, од 15. VII 1871.

БЕОГРАД²⁸⁷

Да би се потребитим тежацима, занатлијама и трговцима дала могућност, да лакше и јефтиније набављају нужне им новчане капитале, и уједно да се отвори прилика свакоме да може што од новаца уштедети и на сигурно место оставити, – па то интересом мало по мало и умножити дознали смо да је министар финансије спремио предлог који ће влада идућој скупштини на одобрење поднети, да се за сваки округ у Србији установи позајмни фонд, под именом „окружна штедионица“. Ове окружне штедионице постојаће при окружним начелствима као самостална одељења; имаће своју касу и рачуноводство за себе под надзором министра финансије.

У ове окружне штедионице долазе из целог округа на руковање сви новци општински, црквени, манастирски; даље сви пупилски новци оних пупила из округа који не износе више од 1000 дук. ц.; прирез болнички и сви остали ванредни прирези док се не употребе на цел на коју су намењени. И депозитни новци који код окружних судова и полицајских власти стоје а који се за неко време не би могли из ма каквих му драго узрока предати коме припадају – слаће се такође на руковање „окружној штедионици“. Приватна лица из округа могу давати своје новце „окружној штедионици“ под интерес. Но од једног приватног лица неће се у штедионицу примити, ни мање од 10 ни више од 12.000 гр. чар.

О важности оваке установе не треба ни говорити и ми држимо да ће је народна скупштина од срца пригрлити, јер је ово једно од првих средстава да се каишарима и зеленашима стане на пут и народ од њихове пљачке сачува. Само код оваких установа још је важније да се зна: на који ће се начин и коме издавати новац; са каквом гаранцијом, и поглавито да ли ће се давати и на лично јемство што је једно од првих услова за потпомагање сиромашније класе. А како се чини да се овим иде на то, да се садања управа фондова преобрази, то би веома важно и од општег интереса било, да се пре скупштине изнесе овај предлог у свој опширности, како би се јавном речи свестрано претресати могао.

Међу тим ми се радујемо што ће се овака установа код нас подићи која је од неоцењене користи за народ.

Рагеник, I, бр. 21, од 17. Јула 1871.

САН БОСАНСКОГ ВАЛИЈЕ.

Валија босански пошто је завирео у сваки кутак свога вилајета, беше легао да се одмори, па заспао и уснио сладак сан. У сну му се учинило, што год је видео у Босни да то бива у Србији, те дозвоа свога ћату, који пише Сарајевски Цветник.²⁸⁸ и казао му: море ћато, ова раја бежи од среће коју сам јој прибавио и склања се у Србију, ваља јој ту варварску земљу огадити; дедер пиши што сам о њој снιο. И ћата седне, и узме писати Валијине речи.“ *Србски се народ већ деморалисао; убијсџва, крађе и осџвала зла умножавају се, а узроци овоџ оџадања не џраже се наравно за џо шџо и беоџрадска џосџога и џрађансџво већ је џокварено... Шџо се џак доџађа у унуџрашњосџи, о чему србске новине ни речи не џоворе, џо Боџ зна; али су џоџе најбољџ доказ џамнице, које су џуне“.* И најџсле Валија је кроз комунске наочаре „Рагеника“ видио, да је србски народ дошао до џросјачкоџ сџања, а каса да се набављањем неџџребних сџвари изџразнила.²⁸⁹

Кад је ћата прочитао Валији његов сан, Валија удари радостан дланом о длан, и кликне; валах, ћато, овим сам нашој „раји“ отворио очи. И доиста раја прочитавши тај број „Цветника“, очи је отворила, и увидела, да је њен валија после масне и добро наквашене вечере сањао, те верниј лик срећног босанског стања видио и амо преко Дрине. Раја јошт и сад незна да реши, јели то била оптичка илузија пушеће се главе, или самоиздаја немирне савести.

И ако „Ружа“ држи валију за врло паметна човека, ипак ће му на његов сан нешто приметити.

„Крађе и убиства, то су људска зла приступна целоме свету, па и узорноме вилајету босанском, с’ том само разликом, што их у другом обичном свету чине хрђави људи, а у изредном вилајету чести-тога валије чине их баш они, који су својом дужношћу познати, да их предупреду, или казне. Има свуг у свету и покварености, а то у појединим случајевима; али тежко таке кака царствује у кући доброг валије, јер ту поквареност долази управо с’ главе. Што се наших тамница тиче; те су баш прилично празне, па би у њима било комотна места за све валијине у вилајету ревносне слуге; а ако у нашим тамницама и има људи, ти су јамачно што год скривили; но би ли вилајетски господари пристали да заједнички извидимо, колико је у нашим, а колико у вилајетским тамницама правих људи?“

„А о нашој просјачкој торби, честити валио не бери бригу. Она је ипак толико пуна, да из ње све војничке потребе (које као да вас здраво жуље) измирујемо, а опет нам толико претиче, да можемо куйиши и бурмуши, од кога ће иће ијако јако кинуиши, да ће се чуиши од Брода до Требиња. Да, у ишу нашу просјачку ишорбу ишјаце би евройске биле зоишове сунуиши ио који милиончић само ио 6/00, а за вашу иуишу ишорбу ви не можеише наћи ни ио 20/00, макар да јоиши и сйварне залoге дајише.

Оволико „Ружа“ зна сад приметити на твој сан честити валио, па се нада да ако у будуће и усниваш, неће ти пасти на ум да своје снове причаш раи у Цветнику. Раја је ироницъива, иа види где иће боле чим зинеш.

Растајући се са босанским валијом „Ружа“ мора честитати и нашем „Раденику“ (који је једини у свету опазео неку просјачку србску торбу),²⁹⁰ што је нашао тако брзог и срдчног одзива, код моралишућих Турака. Његов је утицај проналазак лепо прихваћен; срећан му турски патент! Њим се барем може тешити због свога неуспевања у Србији. Ако зло служи свој народ добар је слуга Турчину, коме згодно ђубри њиву. Али ће та нананити нашу босанску браћу! Па сад ко да рекне да немамо честийиших Срб-ишириши.

ПАРИЗКИ ЖИВОТ.

Извесно је, да је царство велику важност полагало на првљење Макадама (новог насипа) у Паризу, и то сваки зна из који основа. Садањем префекту Сене, господину Сају не допада се тај начин класичног калдрмисања, ма да нема они основа коих се царство плашило. О овој калдрми у стању смо једну интересантну причу причати: Кад је у Паризу закључено било, да се енглески начин калдрмисања улица усвои, позову и самог господина Мак Адама, који је ову калдрму пронашао и која његово име носи, у Париз. Он им објасни све што су од њега тражили, али уједно настави: знате ли зашто је моја система калдрмисања усвојена? Само зато, што Лондон нема као Париз камене мајдане пред носом. – Господину Мак Адаму Паризлије благодаре на његовој некористолубивој искрености, али одма и се већом ревношћу навале, да макадамузирају. Политика се немогаше са калдрмом од камена опријетелити.

И „Раденик“ се усуђује код нас Мак Адам препоручивати²⁹¹, а незна да се он само онде прави, где нема камена, као што га је код нас пред носом.

О Радениче! зар не видиш да ниси знао шта си говорио, и зар незнаш бар с’ политичне стране, какву корист имају метежници (које ти радо заступаш) од камења са калдрме?²⁹²

Право људи веле, ти и незнаш шта пишеш.

Ружа, бр. 27, од 20. VII 1871.

Број 27.

У Београду 25 Јула 1871.

Година VII.

Малази: 48 пута на годину.

Цена е годишн 48 гроша чарп
На пола године 24
Четврт год 12
За Аустроја годишн 5 аон
На пола године 2
Четврт године 1

РУЖА

Предлаже се шалџ Уреднику од
кога, или се може наћи у овој ку-
зи на Брачару. ДЖ 48.

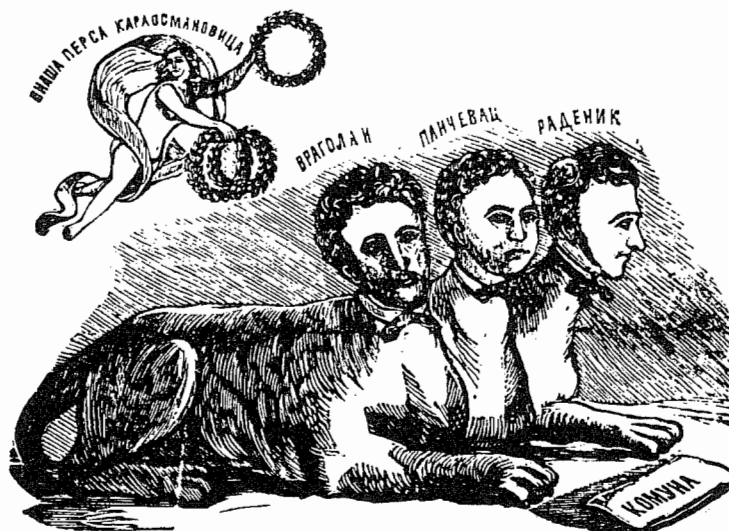
Немањена ишта не иримае се ни
одом.

Ружа не иримае се.

ШАЛЖИВО САТИРИЧНИИ ЗАБАВНИИ ЛИСТЪ.

Одговорни Уредникъ и издавацъ: Мичило Б. Величкинъ.

РЕЖЕИИ КЕРВЕРЪ

и не служимъ мѡтъ,
Алѣ служимъ другомъ.

Санѣ босанскогъ валиѣ.

Валиѣ босански пошто е загрео у сваки кутацъ свѡгъ вилаета, боше легао да се одмори, па заспао у усноу ста-
длѣѣ санѣ. У сну му се учинило, што годѣ е видео у
Босни да то бивае у Србии, те дозвоа свога хату, кои пише
Сараевски Цветникъ, и казао му: море хато, ова раѣ бжи
одѣ среће кою самѣ иѡй прибавио в сѣлани се у Србии;
валиѣ иѡй ту варварску азмлю огадати; дедерѣ пиши ит-
самѣ о вѡѡй снѡ. И хата седне, в узме писати Валиѣне
речи. „Србски се народѣ велѣ демаралисоо; убиѣста
краѣ и остала гла умножаван се, а уроци овогъ
опадни не траже се наравно за то што и београдска
господа и грађанство велѣ в покерено. . . . . Што се
павѣ догаѣ у умутрашности, о чему србске воѡне
ни речи не говоре, то Богѣ зна; али су томе найбо-
льи доказаѣ галинице, ков су пуне. И найпосле Валиѣ

в крозѣ комѡнске плочере „Раденика“ видѡ. Да е срб-
ски народѣ допѡ до просјачкогъ стаѡа, а часа да се
набавалиѣмъ непогрѣбниѣхъ воѡничкиѣхъ ствари из-
празнили

Кадѣ е хата прочитао Валиѣ вѣговѣ санѣ, Валиѣ удари
радѡстанѣмъ дланѡвѣмъ о дланѣ, и кљвѣне; валахѣ, хато,
овимѣ самѣ нашоѣ „рав“ отворио очи. И догѡта раѣ
прочѣтавши таѣ броѣ „Цветникѣ“, очи е отворио, и увидѣла,
да е вѡѡй валиѣ после масѡе а добро ѡкаѡашѡне вечерѣ
савѡно, те верѡниѣмъ ликѣмъ срећногъ босанскогъ стаѡа видѡ
в аѡо преко Дрѡне. Раѣ иѡштѣ в садѣ неѡада решѣ, аѣ
то боѣа опѡткача плувиѣ пушеће се главе, или самѡваѣла
вѡварно савѡсти

И аѡо „Ружѣ“ дрѡи валиѡ за врѡло памѣтна човека,
ипакѣ не му на вѣговѣ санѣ вѣшто приметѣти.

Ружа, бр. 27, од 25. јула 1871. године, са карикатуром о Раденику (лик Светозара Марковића), Панчевцу (Јован Павловић) и Враголану (Михаило Никетић)²⁹³

ШТА БИ „РУЖА“ СВЕ ЖЕЛЕЛА.

1. Да се „Раденик“ у интересу радени људи забрани.
2. Да се чиновницима до 400 талира бар са 50 талира плата повиси.
3. Да се пензионери кои могу јошт служити, а нису шарени,²⁹⁴ поставе за економе по срезовима.
4. Да се школа глумачка установи.
5. Да обштински судови сваком дају по тужби задовољење и да сваку парницу свршавају, а не као неокончане да затрпане у архиви леже.
6. Да се гостионичари сете да је ценовник јела одвећ скуп, а порције према цени са свим мале.
7. Да новинари полагају кауцију и да се властима остави на неограничени располагај према човеку коме ће дозвољавати да новине издаје.²⁹⁵
8. Газдама кои куће под кирију дају, да страним поданицима, тек онда кућу под кирију уступе, кад напред ону три месеца плате.
9. Кирацијама здраве и велике квартире и добре газде без да повишавају сваки час кирију.
10. Занатлијама доста посла, а заслуга да им се одма плаћа, па да за један рачун не морају по триста пута шегрта шиљати.
11. На Врачару мало више фењера.
12. Касапи да боље месо муштеријама секу, од оног што је обешено на вратима, или бар онако.
13. Потрошачкој дружини да бакали доживе да јој кажу „срећан пут“²⁹⁶
14. Нашим чизмарима, бољу памет, него што је у „Пријатељског“ била, и напоследку.
15. Њеним предплатницима да Бог усели мисао да „Ружу“ треба већ платити.

ОБШТЕ МИШЉЕЊЕ.

Кад би свет и новинаре тек сад Бог створио и само јошт човек фалио.

И новинари (као што и јесу) сретнима се осећали што немају над собом господара, јер стои написано: *над новинарима нека човек ѓосџодари.*

И као такви, закључили да иду и да самом Богу благодаре, за преимућства која им је творац даровао.

Они би онда морали ићи један за другим пред творца, да Господу овако благодаре:

Уредник „Засџаве“ рекао би: Боже, фала ти што си ме створио, да се моме народу могу на гребен попети.

Уредник „Народа“ рекао би: Боже фала ти, да си ме према моме народу у лисицу претворио.

Уредник „Видов-дана“ рекао би: Боже фала ти што си ме смерна створио.

Уредник „Јегинсџива“ рекао би: Боже фала ти што си ме сретна поставио.

Уредник „Панчевца“ рекао би: Боже фала ти што си ме тако без образна према Србији створио.

Уредник „Руже“ рекао би: Боже фала ти што си ми силу дао да на далеко видим.

Уредник „Раденика“ рекао би: Боже фала ти што си ме шарена створио, и велике рогове дао.

Уредник „Србскоџ народа“ рекао би: Боже фала ти што сам се сретно везао за обшгту ствар.

Уредник „Србски новина“ рекао би: Боже фала ти, што све туђе а никад моје имање не продајем.

Уредник „Школе“ рекао би: Боже фала ти, што си ме нешколована сам школовао.

Уредник „Трџовачкоџ ѓласника“ рекао би: Боже фала ти, што си ми и толика крила поклонио.

Напоследку кад би и уредник „*Враџолана*“ пред Бога стао: он би се загледао, око себе погледао, па на једаред шта би друго рекао до:

Фала ићи Боже на велике уши.

[МИЛОЈЕ И СРЕЗОЈЕ]

Милоје. Е па сад нека ми ко одрече, од како „Раденик“ уста да сав Србски народ просвети, да се код нас и села око Саве и Дунава на врат на нос не подижу?

Срезоје. Па ја сам првиј кои то одричем.

Милоје. Шта зар ти?

Срезоје. Јест ја, ја!

Милоје. Е па кад си ти чекај да ти докажем: *Не џодиџоше ли браћа у Осџиружници сџовариџиџе дувана; у Жаркову сџовариџиџе саџуна; а у Великом селу сџовариџиџе броџира.*

Срезоје. Е Бога ми ти Милоје кажем, да за прва два стоваришта нисам ни чуо; али за треће знам и то је већ батаљено – *џоџиџо су оне*

брошуре које су у Велико село од Панчевца биле сѝиѝгле одма онога дана најѝраѝ у Панчево враћене, ѝа ѝѝамо и сѝаљене.²⁹⁷

Милоје. Е па немам ли онда право што велим, да се код нас и села дижу од како Раденик ради да код нас све подигне.

ВРАГОЛАН И РАДЕНИК

Враѝолан. Ја газда одо на омладинску скупштину, а ти остани здрав, па се бактај са званичним исправкама.

Раденик. Срећан ти пут! али знај да ме остављаш невесела због ти исправки, јер ми оне већ досадише.

Враѝолан. Како радиш и горе ћеш проћи; ја тек сад видим да смо обоица на погрешном путу и да нико не пушта пилацију у сламу.

Раденик. Како Бог да! али за цело ако те званичне исправке и даље узтрају мој ће лист публика огласити као недоношче, па сам онда пропао.

Враѝолан. Како год рекнеш; али за дуги живот нисмо, а и скупштина ће нам се на врат попети, па смо онда пропали.

Раденик. Море од скупштине ја не зедем као од ти званични исправки. Оне ми не даду стати и ако ми верујеш, кад ми се на стол таква једна прући, тако ми загрди, као да ћу се за жеравицу или гују прихватити.

Враѝолан. Да је тежко тежко, али и ми забивимо трн у здраву ногу – па како сејемо онако ћемо и проћи.

Раденик. Враголану кажи Панчевцу: да му мисо ѝоѝинуѝи мора.

НАШ „РАДЕНИК“

Кад би „Раденик“ био у стању да све оне недостатке нашег државног живота, које је у свом листу више пута набрајао, исправи; он би био бољи и од самог параанђела. Али пошто он тек на другом сламку види, а своје брвно невиди, него само говори као и сваки други који слабо мисли кад говори, па ради, без да зна шта ради; то би га „Ружа“ световала да прво за себе ма шта, али на поштен начин заради, па ѝ... и она онда за право „Раденика“ признати. Јер док он седи у туђој кући, без да свог легала има: „Ружа“ га другче не може сматрати већ као и роду, која над оцаком седи и гледа како туђ тим иде, без да зна кад би он у својој кући ватре имао, како би ѝегов дим, да ли право или криво ишао.

Ружа, бр. 30, од 20. VIII 1871.

[СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ]

„ИСКРЕНО И ОТВОРЕНО“

[...] И „Раденик“ је имао чланак у два броја о омладини. Како на разном становишту стојимо, мало ћемо на неке ѝегове назоре приметити. На стоји да је већина лањске омладинске скупштине *осакѝила* предлоге садањи радиња „*Раденика*“²⁹⁸ него их је *ѝрочисѝила*, из простог узрока, јер већина није била *комунистѝичка*. Млада Италија имала је једну веру и једна начела, али та нису била *комунистѝичка*, или социјално-демократска, републиканска, и Мацини јој је био на челу, онај, кога комунисти за свог највећег противника држе. И сам Мацини имао је толико патријотизма, родољубља да није хтео републиканства ради компромитовати јединство Италије, ма се оно засад и под монархизмом свршило, јер је видео да је мисао јединства већма се раширила била него мисао републиканства, те он обе мисли негујући није хтео остварење прве мисли другом укрстити, него је обрађујући поље уједињења и сејући на ѝему саме републиканске слободе причекао на жетву плода ове друге мисли. Гарибалди, републиканац, овај узор ѝудске племенитости, и пожртвовања не само за свој народ, него и за човечанство, није се устручавао мач и живот свој отаѝбини и народу ма и под монархизмом, и успркос и самог Аспромонта посветити. Али наравно: шта су Мацини, шта ли Гарибалди спрам Пијата, Раул-Ригоа, Фереа, итд. итд. ко није комуниста – тај је ништа, или бар ѝифта. Херцен је „површан политик“, јер није био комуниста.

Ми са странком „Раденика“ нећемо водити борбу, још мање распру о начелима ѝеним, једно зато што они нису противници с којима *ми* треба да мегдан делимо, друго, што се не разилазимо у свему, и то је уопште слобода проповедништва стожер општег напретка; и напослетку што имамо многи другачији и то заједнички противника; није додуше *комоѝно*, али није ни *некорисно* водити борбу са разноврсним „жандарима, пандурима, шпијунима и ѝиним заповедницима“; бадава је само сејање семена у народу, ако у исто доба не заклонимо ѝиву од птичурина које семе позобају, или га још из кошњака отму. Но ако наша браћа „Раденици“ узму тон „бага-

телисања“, и нечега чему сад нећемо да дамо име, и уопште тон који је под Наполеоном и Бизмарком у име обарања „буржоазије“ где хотимице где нехотимице више деспотизму, него народу, па и самој социјално-демократској странци служио, онда ћемо и ми знати, шта нам и с те стране радити ваља.²⁹⁹

Заси́ава, бр. 99, од 25. VIII 1871.

[„РАДЕНИК“ О ОМЛАДИНСКОЈ СКУПШТИНИ]

Београдски „Раденик“ доноси извештај о омладинској скупштини, на који смо дужни одговором и објашњајем: Замера се, што се прве седнице нису изабрали часници и прочитали телеграми. Колико је нама познато, телеграми су тек доцније почели стизати, а избор се није могао предузети, што је онај брат, кога је одбор наумио после Маше Врбице предложити за председника, у очи седнице изјавио да се не може примити. Те тако је настала изненадна празнина у програму тога дана, коју је можда могао председник испунити каквом китњасто-фразовитом уводителном; а што то није учињено, томе најмање може замерити – „Раденик“. – Крупније је, што се замера одбору, што је бајаги удешавао неке тајне конференције, у које су се поједини изабрани „дошаптавали“. На то имамо ово да приметимо: Одборске седнице нису никад јавне биле, нити је то досад ико захтевао; а одбор је властан у своје састанке звати, кога му драго. Као што смо извештени, звали су одборници у те састанке неке једномишљенике „Раденикове“; један *не хйеде* доћи,³⁰⁰ а други – сам уредник – не може због слабости.³⁰¹ Па је ли то „тајно дошаптавање“? – Више искати звало би се тиранисати слободу говора.

Заси́ава, бр. 100, од 27. VIII 1871, 2.

У БЕОГРАДУ, 6. СЕПТЕМБРА.

Овдашњи лист „Раденик“, који се од неког времена посветио претресању „закона и предлога прошло-годишње скупштине“³⁰² узео је на се да обавештава скупштинаре и грађане о држави и њеним потребама и у броју 38. каже на једном месту о претресању буџета ово: „да би скупштина могла већати о државној организацији у опште или о устројству појединих органа државе мора имати предлог од владе; иначе не може скупштина никад решити да се неке установе измену или са свим укину како би се у државним издатцима нешто уштедело“.

У колико је ово обавештавање „Радениково“ истинито види се најбоље из члана 58. устава, који о предлозима законским говори ово: „предлог, да се какав закон изда или постојећи измени, допуни или протумачи, може Књаз скупштине, а тако исто и скупштина Књазу учинити. Но формални пројекти произлазе само од Књаза.“

„Раденик“ сигурно мисли из тога, што формални пројекти од владе произлазе, да скупштина не може никад решити о измени или укинућу неке установе, од чега би зависила уштеда у државним издатцима. Но „Раденик“ би требао да зна, да су по уставу влада и скупштина две половине, које сачињавају једно законодавно тело, и да једно без другога ништа у законодавству не може решавати.

Кад пак, што се тиче потреба државних, скупштина нађе, да се може ова или она установа изменити или укинути, и да се тим начином може уштеда у државним издатцима учинити: онда она може по члану 58. устава учинити о томе предлог влади, да ова састави формалан пројект. То је јасно за свакога.

А „Раденик“ ако мисли да би скупштина требала формалне пројекте да доноси, ваљало би да нам каже, која је то још држава у Европи, у којој скупштина може формалне пројекте правити. Ми баш питамо: који је то устав у ма којој европској држави, који оставља скупштини право формалних пројекта?

„Раденик“ даље каже о нашим скупштинарима ово: „на жалост наши скупштинари већином су људи неуки, који о држави и њеним потребама немају никаквог свог мишљења.“

Не ће нас ништа изненадити што чујемо и овакве речи о нашим скупштинарима од „Раденика“. Јер он пратећи својим начином наше

ствари слабо се обзире на наше домаће интересе већ често иде на руку интересима страним па и интересу саме Турске, тако, да се његови цитати у извесним приликама прештампавају у сарајевском „Цветнику“, који је орган босанскога валије.

Нашли смо за нужно да учинимо ове примедбе на посматрања „Раденикова“ те да читаоци овога листа сазнају право стање ствари.

Јегинсџиво, бр. 187, од 8. IX 1871.

V

БЕЛЕШКЕ ПРИРЕЂИВАЧА

¹ Светозар Марковић мисли на свој чланак *Рагничко њиџање* (књига IV).

² Спахијска система, у ширем значењу исто што и феудално друштво. Светозар употребљава термин спахија јер је ближи тадашњој српској публици.

³ Мисли се на први наставак овог чланка који је изашао у петом броју *Рагеника*, јер овде почиње други наставак истог чланка. Тиме Марковић подсећа на тај напис јер је настао прекид у објављивању наставка од пуних шеснаест дана.

⁴ Марковић ово опширније образлаже у IX књизи овог издања (*Начела народне економије*, стр. 155 и даље).

⁵ Трећа реченица другог пасуса овог рада.

⁶ Овде Марковић мисли на велику француску буржоаску револуцију 1789, француску револуцију 1848. и Париску комуни 1871. године.

⁷ Наполеон III.

⁸ G. Fr. Kolb, *Handbuch der vergleichenden Statistik – der Völkerzustands – und Staatenkunde*. – Fünfte ungearbeitete Auflage, Leipzig 1868, S. 269. Тачан износ француског буџета за 1868. годину.

⁹ Мисли се на угушење Париске комуне.

¹⁰ Ово Марковић није стигао да приреди у листу *Рагеник*.

¹¹ Овај Марковићев рад има 8 наставка. Поглавља су, међутим, неуједначено означена бројевима од I до VII, с тим, што је испуштен број III и што их некада прате, а некада не, и одговарајући поднаслови. Први наставак нема поднаслов, други има поднаслов: *Произвођачке дружине*, трећи и четврти наставак, у бројевима 10 и 11 *Рагеника*, немају ни бројчане ознаке ни поднаслове, пети наставак има ознаку IV и поднаслов: *Пољопривредне дружине*, шести наставак има ознаку V и поднаслов: *Акционарске кумџаније*, а седми и осми наставак само ознаке VI и VII. Ако се анализира садржај, произлази да је арапска нумерација у реду (од I до VII), а да је из неког, нама непознатог разлога испуштено слагање и поднасловâ. Како Марковић, по обичају (видети VIII и XI књигу) исписује поднаслове на маргини рукописа, то је могуће и да је словослагач направио превид. Према садржају, поглавља би се могла реконструисати на следећи начин:

I [*О удруживању*],

II [*Произвођачке дружине*],

III [*Организација произвођачких дружина*],

IV [*Пољопривредне дружине*],

V [*Акционарске кумџаније*],

VI [*Наше кредитне дружине*], и

VII [*Значај дружина у нашој народној привреди*].

Ми смо, дакако, придржавајући се усвојених правила за ово издање оставили текст онако како се он појавио у *Рагенику*. (У великим заградама означили смо реконструисане наслове извучене из Марковићевог текста).

¹² Видети *Програм* (стр. 133, књ. IV).

¹³ Овде Светозар Марковић опет говори у множини због више наставака овог чланка (видети белешку 3 и 18 ове књиге).

¹⁴ Прва београдска заједница основана је као акционарско друштво у првој половини 1871. године ради снабдевања Београда месом. Имала је своју кланицу, а од 1. маја 1872. проширивши делокруг рада, и парни млин, који је производио разне врсте белог брашна.

¹⁵ Железничко друштво у Пожаревцу основано је у првој половини 1871. године, а 22. августа исте године основана је Пожаревачка банка, чији је задатак био да подржи иницијативу за грађење железнице од Дубравице до Пожаревца. Железничко друштво обратило се Народној скупштини због концесије. *Рагеник* је био против изградње железнице у Србији тада, јер је сматрао да сва средства треба усмерити ка припреми ослободилачког рата, па стога и против изградње Пожаревачке железнице, посебно пак без изградње железничке пруге до Београда као главног тржишта Србије.

¹⁶ Прва српска банка основана је 1869. године као акционарско друштво. У једно допису *Рагенику* бр. 32 од 17. VIII 1871: – *У Босанској крајини на реци Уни*, вероватно из пера Стојана Унића (Косте Угринића), њени оснивачи критиковани су што нису, после лиценације босанске шуме у Бањалуци, зарад од око 10 000 форинти, употребити, ако не цео износ а оно бар половину за куповину оружја за помоћ устанку, или да су бар половину дали бањалучкој школи или уопште за просветне циљеве српског народа у Босни, већ су новац поделили између себе. *Рагеник* је ипак штампао њене огласе. „И поред државне подршке она је убрзо пропала. Године 1870. основан је Београдски кредитни завод“ (Др Младен Вукомановић, *Рагничка класа Србије у другој половини XIX века*, Рад, Београд, 1972, стр. 16).

Смедеревска банка основана је почетком јуна 1871. а за првог њеног директора изабран је Ђока Павловић, бивши професор Велике школе.

¹⁷ О „Потрошњи“, „Потрошарини“, „Потрошачкој дружини“ видети напомене 73–76 IV књиге. Она је изазвала велики отпор београдских бакала; о њиховој тужби и потрошачкој дружини расправљала је и Народна скупштина: Услед неспоразума, суревњивости и недостатка стручних људи, она је завршила свој рад са губитком од 600 дуката, али треба додати да ни власти нису биле без учешћа у томе, јер се тиме компромитовао задружни покрет који се развијао под утицајем Светозара Марковића и његових истомишљеника. „Потрошачка дружина“ била је стална мета напада реакционарног хумористичког листа *Ружа*.

¹⁸ Позивање на претходни напис и најављивање следећег чланка, односно онога о чему ће писати, постало је Светозарев манир, што је омогућило приређивачима да идентификују неке његове радове који су раније остали незапажени.

¹⁹ Марковић их не набраја, јер је то учинио у чланку *Дружине у Београду* (видети IV књигу), као што се види из првог пасуса овог поглавља.

²⁰ Видети чл. 1. *Сјанјућа Сјоларско-браварске дружине* (IV књига).

²¹ Прокопсати (грч.) – добро проћи, имати успеха.

²² Како *Наше удруживање* није објављивано из броја у број, Марковић се овде позива на први наставак свог чланка у *Рагенику* (бр. 7, од 15. VI 1871, стр. 25–27; видети стр. 11 ове књиге.)

²³ О овоме Марковић говори опширније у чланку *Дружине у Београду* (стр. — IV књиге).

²⁴ О овом, првом, штрајку абаџијских калфи у Београду и Србији немамо других података (Др Младен Вукомановић, *Рагничка класа Србије у другој половини XIX века*, Београд, 1972, стр. 280).

²⁵ *Blau Montag* – плави, тј. мамурни понедељак.

²⁶ Ова дозвола министра просвете Димитрија Матића није ни добијена. Јован Скерлић о томе пише следеће: „Полиција је чинила сметње овим ‘комунским’ установама и министар просвете није допустио да једна од тих дружина оснује школе за шегрте“ (Ј. Скерлић, *Светозар Марковић – његов животи, рад и идеје*, Београд, 1922, стр. 64–65).

²⁷ Види белешку 31.

²⁸ Упоредити са чланком *Појрошачка дружина у Београду* (IV књига).

²⁹ Више о овоме Светозар Марковић је писао у чланку *Закони и предлози прошло-годишње скупштинине*, где наводи и овај став (видети стр. 119–135 ове књиге).

³⁰ О полемици у *Трговачком гласнику* видети белешку 269 IV књиге; реч је о жалби Бакалског еснафа у Београду и одговору Светозара Марковића или његових истомишљеника. Како лист није сачуван, не може се ништа више рећи о томе.

³¹ Штампани у *Србији* (бр. 127, од 10/22. IX 1870; видети IV књигу).

³² Чланови Управног одбора Дружине за потрошњу били су и Светозар Марковић („као неки директор“), Михаило Ј. Никетић, деловођа, Ђура Љочић, члан одбора (више у IV књизи).

³³ Карактеристично је како др Владан Ђорђевић пише о томе Марковићу: „Па ти си био не само одборник, него продавач, ти си сам припасивао кеџелу у твоме комунистичком заносу“ (Вл. Ђорђевић, *Ојворено писмо Г. Светозару Марковићу, Јединство*, бр. 89–90, од 26. и 27. IV 1872; видети VII књигу овог издања).

³⁴ Да ће о томе писати, Марковић најављује у чланку *Дружине у Београду* (књига IV).

³⁵ Фабрикант Штрузберг предузео је, без довољно капитала, изградњу железничких пруга у Немачкој, Аустро-Угарској и Румунији. Плаћао је предузимаче и лиферанте акцијама, али због губитака у изградњи железнице у Румунији избила је велика афера и крах његовог предузећа; 1875. проглашен је инсолвентним дужником.

³⁶ „Вађевина“ је била дружина за узајамно материјално помагање, нека врста савремене касе узајамне помоћи.

³⁷ Марковићев рад *Наше економски најпрегак* почео је да излази после чланка *Наше удруживање*, али је пре завршен, тако да су читаоци *Рагеника* могли да га прочитају још док је чланак *Наше удруживање* излазило, па је тако и Светозар Марковић могао овде да га наведе. Поштујући начело хронологије почетка излагања, ми најпре доносимо чланак *Наше удруживање* а потом *Наше економски најпрегак*.

³⁸ Окружне штедионице основане су 1871. године, о чему је писао Павле Паја Михаиловић у *Рагенику* (бр. 21, од 17. VII 1871: – Београд). Како је Марковић тражио реформу целокупног система, тражио је и оснивање ових штедионица, али и окружних скупштина (видети *Ојей сеоски гућани*, VI књига).

³⁹ Светозар Марковић овде мисли на допис Атанасија Вучковића из Зајечара о Дружини за потпомагање индустрије, основане 1871. у Београду (*Рагеник*, бр. 1, од 1. VI 1871; видети IV књигу).

⁴⁰ Видети белешку 38 ове књиге. Министар финансија у намесничкој влади био је Панта Поповић. *Предлоз министра финансија за оснивање окружних штедионица Рагеник* је објавио у 32. броју од 17. августа 1871 (видети стр. 188–189 ове књиге).

⁴¹ Овом питању Светозар Марковић ће се поново вратити у чланку *Народна скупштинина* (видети VI књигу овог издања).

⁴² У неким издањима ова реч је написана *хорге*, што не стоји у оригиналу Марковићевог текста (Светозар Марковић, *Сабрани списи*, II, Београд, 1965, 231, 418 – напомена 10).

⁴³ Овај рад Марковић наводи у свом чланку *Наше удруживање* (видети белешку 37).

⁴⁴ Марковић се позива на свој коментар о тешком економском стању у београдском и смедеревском округу (*Рагеник*, бр. 2, од 3. VI 1871; видети IV том стр. 3 овог издања.).

⁴⁵ То је вероватно Светозар Спасић, трговац из Смедерева, који је скупљао претплате на *Рагеник*, а касније на *Јавносћ* и *Ослобођење*.

^{45a} Мисли се на камату – 120 процената годишње.

⁴⁶ *Државојис Србије*, 1871, 36.

⁴⁷ Видети белешке 37, 43. Цео став јасно потврђује да је Светозар Марковић аутор поменутог коментара уз допис о стању у београдском и смедеревском округу.

⁴⁸ У наредном, 8. броју '*Рагеника*', од 17. маја 1871. године, изашла је следећа *Исправка*: У прош. броју '*Рагеника*' поткрале су се 2 штампарске погрешке: 1. Вредност грађевина у Србији износи 4 милијона гроша а остале непокретнине 16 м, а тамо је стављено 20 мил. и 80 мил. Видети први стубац 8 и 9-и ред одоздо. 2. У 16 реду одозго у трећем ступцу стоји, да на једну породицу долази 3.787 дин. непокретног имања а треба да стоји 37,87.“ Аутор исправке свакако је Светозар Марковић, који је то учинио пре него што је стигао одговор Владимира Јакшића, а потом је дао и шире образложење за своје тврдње у чланку *Наши економски најпредак* (видети одговор Владимира Јакшића, стр. 52–53 ове књиге).

^{48a} Видети претходну белешку.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Несклад у неким цифрама и сумама потиче од рачунских грешака *Државне статаистике*, Светозара или слагача. На пример, у *Државојиси Србије* (свеска IV, Београд, 1870, стр. 104–107, 113–114) пише да је укупан број говеда у Србији 1866. године износио 741 425, што се провером на рачунару показује тачним, али сума од 802 692 укупне количине грла говеда у 1859. показује се натачно јер рачунар показује суму од 801 296 грла, тј. за 1 396 мању, што Светозар није рачуном проверио, као што је то иначе чинио (видети белешке 48 и 180), тако да то није ни уочио, већ је ту грешку у овом случају пренео у свој текст. У сваком случају, тачна разлика у броју говеда у Србији од 1859. до 1866. износи минус 59 871. Код Светозара стоји да је „мањак 161 267“, што је веома увећана цифра. Остале Светозареве цифре су приближно изведене и могу се узети као тачне (он сам каже да је у неким случајевима, као код пара, на пример, изостављао делове, и наводио само целе бројеве); по њему, тако, број бикова спао на пола, тачна цифра је: 18 551 (35 883 минус 17 332); по њему, број волова смањило се за скоро 9 000, а тачна цифра је 8 875 (298 556 минус 289 681); по Светозару број јалових крава смањило се од 115 000 на 70 000, а тачна цифра је: од 115 472 на 70 792 (тј. 45 380); по Светозару, 1866. има више него 1859.: крава музара за 7 000 (тачна цифра је: 7 204); јунади 3 000 (тачна цифра је 2 799) и телад за 2 000 (тачна цифра је: 2 232).

Текстови које Светозар наводи (понегде их незнатно стилски мењајући) јесу на стр. 111–112 *Државојиса Србије*, свеска IV.

⁵¹ Ову *Званичну исправку*, дајемо у *Прилозима IV* књиге овог издања.

⁵² Мисли се на претходна три наставка овог текста у *Рагенику*.

⁵³ Мисли се на претходни наставак овог чланка у *Рагенику*.

⁵⁴ Видети белешку 51. Скоро цела два претходна пасуса пренела је *Млада Србадија* (бр. 14, 20. јун 1871, стр. 224: *Из њивредног свејта*).

⁵⁵ Видети белешку 51.

^{55a} Светозар Марковић вероватно мисли на своју студију *Србија на Истоку*.

⁵⁶ По свим особеностима (језик, стил, тема) овај текст може се сматрати Марковићевим. Он чини органску целину са његовим другим написима о Париској комуни и Интернационали: *Париска комуна и Интернационала*, књига IV, и „Раз-

личности“ (*Злочинства Жил-Фаврова*, стр. 63 ове књиге), „Различности“ (*Жил Фавр варалица*, стр. 92–93 ове књиге), „Различности (Зайварање чланова Комуна, стр. 94–95 ове књиге). Сем тога, он је очигледна реплика *Видовдану* на чланак *Још није умрла комуна Драгић Качаревић, Светозар Марковић, преводилац нашег првог превода Марковог дела „Грађански рай у Француској.“ Прилози за историју социјализма*, 6, 1969, 97 такође прихвата ауторство Светозара Марковића.)

⁵⁷ О Жил Фавру видети три Марковићева написа у овој књизи: „Различности“ (*Интернационала је озбиљно поилашила Европу*), „Различности“ (*Злочинства Жил-Фаврова*) и „Различности“ (*Жил Фавр варалица*).

⁵⁸ Овај став из чланка Светозара Марковића пренела је *Школа* Милана Ђ. Милићевића (бр. 18, од 20. јуна 1871, стр. 288).

⁵⁹ Односи се на Марковићев чланак *Наши економски најпредак* (видети текст стр. 35–46 и белешке 48–50 ове књиге).

⁶⁰ Владимир Јакшић мисли на дописника, тј. писца чланка *Наши економски најпредак* Светозара Марковића, и Ђуру Љочића, одговорног уредника и издавача листа.

⁶¹ Овом напоменом Светозар Марковић опет потврђује ауторство својих написа у *Рагенику* у рубрици „Наше домаће ствари“ (видети белешку 166 IV ове књиге).

⁶² О Марковићевом ауторству овог текста видети белешке 56. и 65. За наслов смо узели прву реченицу, јер у рубрици „Различности“ штампано је више кратких написа без наслова.

⁶³ Марковић је текст о Жилу Фавру пренео у целини из листа *Der Volksstaat*. Вудфорд Маклелан је уочио да се овај напад на Жила Фавра десно случајно истог дана кад је орган централне секције Интернационале у Женеви *L'Egalité* објавио следећу вест: „Србија. У Београду се организује социјалистичка партија. Она је основала недељни лист 'Рагеник'. Још једна земља у којој је Интернационала побила своју заставу. Жил Фавр ће то казати Великом Турчину“ (*Woodford D. McClellan, Serbia and social democracy 1870–1878, International review of social History*, XI, 1, Assen, 1966, стр. 54). Та подударност јесте случајна, међутим, она је могла бити разлог што је Марковић посебно обраћао пажњу на став Интернационале према Жилу Фавру и што је критички писао о њему у више наврата, посебно „Различности“ (*Злочинства Жил-Фаврова*), стр. 63 ове књиге и „Различности“ (*Жил Фавр варалица*), стр. 92–93 ове књиге.

⁶⁴ Видети у *Прилозима: Рагнички међународни савез (интернационала)*, с обзиром на српски народ (стр. 190–206 ове књиге).

⁶⁵ Овај део Марковић наводи и у свом чланку *Бели њерор*, што потврђује његово ауторство и овог текста.

⁶⁶ Ова измишљена имена Марковић наводи и у раду *Париска комуна и Интернационала*; то је још један, посредни, доказ да је и овај рад његов. Драгић Качаревић у поменутом раду (видети белешку 56 ове књиге) такође сматра да је овај напис Светозарев (видети и радове: *Живи ли још комуна? Злочинства Жил Фаврова и Жил Фавр варалица*, стр. 48–50, 63 и 92–93 ове књиге).

⁶⁷ Текст превода *Манифестна Комунистичке партије* дајемо у *Прилозима IV* књиге.

⁶⁸ Светозар Марковић се овде позива на свој чланак „*Словенска Аустрија*“ (*Рагеник* бр. 3, од 5. јуна 1871, стр. 8, видети IV књигу), чиме се открива као његов аутор. Божидар Ковачевић у свом раду *Марковићеве стисе који нису ушли у његова „Целокућна дела“ (Наша књижевност, год. 1, 1946, књ. 3, бр. 9, стр. 156–157)* први је уврстио овај текст у Марковићеве радове. Перо Дамјановић и Драгић Качаревић (*Социјалистички програм из „Рагеника“ из 1871. године. Необјављена писма Све-*

Ћозара Марковића, Прилози за историју социјализма, 2. 1965, стр. 311) такође прихватају Светозарево ауторство прилога *Београд*, 25. Јуна.

⁶⁹ Застава, бр. 71. 20. јуна 1871, стр. 2: *Са Белога Дунава, на Видовдан* (текст видети у Прилозима IV књиге).

⁷⁰ Дописник *Заставе* није идентификован, јер се ознаком *Са Белога Дунава* служило неколико њених дописника.

⁷¹ Дописник *Заставе* погрешно тврди да је став о омладини и „о старини“ изнет у *Рагенику* бр. 3 („Словенска Аустрија“); међутим, реч је о допису Васе Пелагића из Брчког са коментаром Светозара Марковића у *Рагенику* бр. 2 (видети књигу IV).

⁷² Марковић овде алудира на Јовановићев став у књизи *Les Serbes et la mission de la Serbie dans d'Europe d'Orient*, Paris 1870. и истовремено најављује своју велику студију *Србија на Истоку*, коју је почео објављивати у *Рагенику* 1872 (више у књизи VIII).

⁷³ Светозар Марковић је овај текст написао као увод (предговор) књизи *Појчињеност женскиња* Цона Стјуарта Мила. Књигу су превели Илија Душманић, Раша Милошевић и Стојан Протић 1870, а штампана је 1871. године у Државној штампарији у Београду. Први наговештај о изласку ове књиге дала је *Млада Србадија* (бр. 9, од 15. децембра 1870), дајући и шест страница превода под насловом *Жене, науке и вештине* (преводио је потписан са V, могуће Владимир Јовановић). Оглас о изласку књиге донео је *Панчевац* (бр. 25 и 27, од 25. марта и 1. априла 1871), уз напомену да је превод „тројица београдских ђака“. *Млада Србадија* (бр. 9, од 30. априла 1871) оглашава излазак књиге, наводећи и преводиоца. Најтачнију информацију даје *Рагеник*. Први оглас објављен је у бр. 2 од 3. јуна 1871, а затим је поновљен неколико пута од бр. 4 па надаље. У броју 10 од 22. јуна каже се: „У штампи су последњи табаци“, а у броју 13 од 28. јуна 1871. године: „Готова је књига 'Потчињеност женскиња'. Може се добити код уредништва 'Раденика', код преводиоца и у књижари Велимира Валожића. скупљачима послаће се одма. *Преводиоци*." *Панчевац* (бр. 58, од 18. јула 1871) обавестио је читаоце да је дело изишло „пре неку недељу“. *Млада Србадија* о томе обавештава своје читаоце тек у бр. 30 од 30. новембра 1871. Како на корицама књиге тако и у свим огласима из 1871. године наводи се да је предговор написао Светозар Марковић; наслов је дао: *Ослобођење женскиња*.

⁷⁴ *Млада Србадија* (бр. 30, од 30. новембра 1871, стр. 464) препоручујући Милово дело цитира овај део Марковићевог предговора, подвлачећи Марковићеве речи да је „установа породице“ – *основа друштвеног уређења*.

⁷⁵ Светозар Марковић позива се на свој прилог у истој рубрици (*Рагеник*, I, 12, 26. јун 1871, 46; видети стр. 54 овог тома); тиме се потврђује да је он аутор и овог написа. Као наслов узели смо део његове прве реченице. Др Хенрик Писарек (*Библиографија рукописа, сјиса и кореспонденције Светозара Марковића и рукописа и сјиса о њему. Дијалектика*, 3/1972, стр. 144) такође сматра да је овај текст Марковићев.

⁷⁶ *Дејли Њуз* (*The Daily News – Dnevne novosti*) био је дневни лист који је од 1846. до 1930. године излазио у Лондону као либерално оријентисани орган индустријске буржоазије.

⁷⁷ *Die Presse*, аустријски конзервативни дневни лист, излазио у Бечу (1848–1869); *Die Neue Freie Presse*, аустријски либерални лист (1864–1939); основала га група новинара која је напустила редакцију листа *Die Presse*; такође излазио у Бечу.

⁷⁸ Бројни су написи у *Рагенику* о поплавама до којих је дошло јуна 1871. године. Најпре је у броју 10, од 22. јуна у рубрици „*Наше домаће ствари*“ јављено из Ваљева да је киша „чуда починила. Небројена стока са пет села поплавена је. Усеви су пропали“, а потом су се ређали дописи у истој рубрици у свим наредним бројевима и „са свију страна“, како то каже Марковић у овом чланку. У 14. броју од 1. јула, у

напису: *Београд*, 1. Јула, јављено је да влада шаље три саветника и три економа да испитају поплавена подручја. У 15. броју, од 3. јула, поред низа вести о поплавама, изашао је и посебан напис на првој страни *Ојей ѿплава*, потписан: *Са Мораве*, аутора Анте Алексића, дописника *Рагеника* из Карановца (Краљева), а потом се на ово питање осврће и сам Марковић.

⁷⁹ О овоме је лист *Панчевац* донео посебан текст у два наставка *Земљоделска изложба у Крагујевцу* (бр. 82 и 83, 8. и 15. новембар 1870. године); мада је Светозар Марковић у то време био у Крагујевцу због подизања споменика родитељима у Доњој Сабанти (видети IV књигу) нема поузданих података да је он писац текстова у *Панчевцу* о овој изложби у Крагујевцу, посебно због потписа X.

⁸⁰ Реч је о допису – *Лозница*, 20. јуна, са потписом M (дописе из Лознице слао је Милош Вићентијевић: *Рагеник*, I, 15, 3. јул 1871, стр. 54).

⁸¹ Ово Марковић наводи и у чланку *Наш економски најредак*, а Анте Алексић, писац чланка *Ојей ѿплава* наводи и бројчане показатеље.

⁸² Било је више написа у рубрици „Наше домаће ствари“ о поплавама у Јагодини; ови подаци које наводи Марковић дати су у допису – *Лагодина 21. о.м.* (*Рагеник*, I, 12, 26. јун 1871, 44).

⁸³ *Трговачки гласник* није сачуван сем броја 36 од 26. маја 1871. тако да није могуће установити на који напис се позива Светозар Марковић и ко је његов аутор. Овај лист излазио је 1871–1872. године у Београду под уредништвом Чедомиља П. Маринковића, личног пријатеља Светозара Марковића, али не и истомишљеника.

⁸⁴ Светозар Марковић мисли на Анту Алексића и његове написе о водопривредним проблемима још у Каљевићевом листу *Србија*.

⁸⁵ И ово позивање на тај чланак указује да је Светозар Марковић аутор написа *Како да се сачувамо од ѿплава*.

⁸⁶ На свој уобичајени начин Светозар Марковић наговештава тему свог наредног чланка, који почиње већ у следећем броју *Рагеника* (више о ауторству написа видети: др Ђорђе Игњатовић, *Сарајници и дописници „Радника“ Светозара Марковића, Зборник за историју МС*, број 26, 1982, 70–71).

⁸⁷ *Пројоколи Народне скујишине*. Београд, 1870, стр. 388.

⁸⁸ *Пројоколи Народне скујишине*, 1870, стр. 388.

⁸⁹ *Пројоколи Народне скујишине*, 1870, стр. 392.

⁹⁰ *Пројоколи Народне скујишине*, 1870, стр. 393, предлог бр. 70 и 71.

⁹¹ *Пројоколи Народне скујишине*, 1870, стр. 392.

⁹² *Пројоколи Народне скујишине*, 1870, стр. 392.

⁹³ *Рагеник*, бр. 8, 17. VI 1871, 30: Св. Марковић, *Наш економски најредак* (видети овај том, стр. 36–47).

⁹⁴ *Рагеник*, бр. 16, 6. VII 1871, 59: Св. Марковић, *Како да се сачувамо од ѿплава* (видети овај том, стр. 64–67).

⁹⁵ И овде се Светозар Марковић на уобичајени начин позива на своје већ објављене написе.

⁹⁶ Ванцамент – ванцамен (а) т (итал. avanzamento), нар. аванзман – унапређење.

⁹⁷ Овде се Светозар Марковић позива на свој чланак *Погибија Париске комуне* (*Рагеник*, бр. 1, 1, VI 1871 2–5; видети IV књигу овог издања).

⁹⁸ Светозар Марковић има у виду уводни чланак у *Видовдану* (бр. 199, 5. VI/1871: *У Београду*, 4. јуна).

⁹⁹ Светозар Марковић има у виду низ уводних чланака и других написа у *Видовдану* (бр. 115, 1, VI 1871), 1: *У Београду*, 31. маја; бр. 117, 3. VI 1871; 2: *Ојей Индустријскона*; бр. 119, 5. VI 1871, 1: *У Београду*, 4. јуна; бр. 125 и 126, 13. VI 1871, 1: *У Београду*, 12. јуна; 145, 8. VII. 1871, 1: *У Београду*, 7. јула; бр. 148, 11, VII 1871, 1: *У*

Београду, 10. јула), у којима се погромашким речеником позива на обрачун са српским „комуницима“, а Париска комуна и Интернационала клеветују „аргументима“ европске реакције, наводећи чак и тобожњу намеру Интернационале да „*Хоће брачне слободе између брајћа и сестіре, ојца и кћери, мајере и сина...*“, и то још подвучено у *Јединству!*

¹⁰⁰ *Јединство*, бр. 136, од 4. VII 1871; видети стр. 195 и белешку 259 ове књиге.

¹⁰¹ *Видовдан*, бр. 132, 20. VI 1871, 1: У *Београду, 19. јуна*. У цитату је учињена једна омашка: уместо „па радили против свега, за што се српско *осећање* загрева, за што српско срце куца?“ Светозар Марковић је написао: „зашто се српско *срце* загрева, за што српско срце куца?“

¹⁰² Датум убиства кнеза Михаила у Кошутњаку.

¹⁰³ Михаило Розен Ружић био је Јеврејин; Светозар Марковић чини алузију да он „брани“ туђу веру, тј. православну, односно да нема морално право, као друговеца, да то чини.

¹⁰⁴ *Јединство* је такође донело неколико уводних чланака и других написа из европске реакционарне штампе против Париске комуне и Интернационале и њихових присталица у Србији (бр. 114–115, 4–5. VI 1871, бр. 140, 143; *Фавров распис о узроку устанка*; бр. 114, 4. VI 1871, 141; *Париз, 22. маја*; бр. 116, 6. VI 1871, 145; У *Београду, 4. јуна*; бр. 127, 22. VI 1871, 167; У *Београду, 20. јуна*) је више посвећивало пажњу дописима у којима се одговарало дописницима *Рагеника* из унутрашњости, а највише полемисало са ставовима Светозара Марковића и других сарадника о појединим питањима друштвеног и политичког живота Србије.

¹⁰⁵ М. М. Максимовић, професор у Смедереву, аутор чланка *Какве имамо „ајосјоле“ слободе а какви нам шребају* (*Видовдан*, бр. 138–143, 29. VI – 6. VII 1871), као и других написа против српских „комунаца“; Ђура Јакшић га је исмејао у хуморесци *Мајстор Лексин син* (у *Врађолану*).

¹⁰⁶ Светозар Марковић цитира уводни чланак *Видовдана* (бр. 142, 4. VII 1871, 1: У *Београду, 3. јула*).

¹⁰⁷ Светозар Марковић овде цитира чланак у *Јединству: Рагенички међународни савез (интернационала) с обзиром на српски народ* (бр. 136, 4. VII 1871, 1; видети стр. 205 ове књиге).

¹⁰⁸ Марковић овде мисли на *Предлоз* (петнаесторице) за *омладинску скупшину* (*Народни пријатељ*, бр. 9, 1. IX 1870, 1–2; види IV. књ. овог издања), поднет Петој скупштини УОС, одржаној крајем августа 1870. године у Новом Саду.

¹⁰⁹ Светозар Марковић се на свој уобичајени начин идентификује пред читаоцима *Рагеника* тиме што се позива на ранији напис како би поткрепио своје казивање; он скоро увек говори у првом лицу множине и кад потписује своје чланке и кад их не потписује.

¹¹⁰ *Рагеник*, угледни број, 17. IV 1871, 3; Св. Марковић, *Париска комуна* (*Писање о лебу и самоујрави*), видети IV књигу.

¹¹¹ Овај Марковићев цитат стилски, а местимице и суштински, разликује се од панчевачког превода из 1871. године (стр. 51–52) – нпр. код Марковића постоји и реченица: „Творци ових система и ако су били у многоме револуционари, њихове присталице састављају увек назадњачке секте“ – које у панчевачком преводу нема али је има у издању *Манифеста* које је коришћено за српскохрватски превод у Марк-Енгелсовим *Делима* (књ. 7, Београд, 1974, стр. 403). На основу тога можемо закључити да је неко од тих издања користио и Марковић а не панчевачки превод из 1871. године (видети и белешке 115–127).

¹¹² Видети Марковићев рад *Радничко писање* (том IV, овог издања).

¹¹³ Марковић мисли на претходни наставак овог чланка.

¹¹⁴ Светозар Марковић алудира на следећи став у *Јединству* (бр. 138, 7. VII 1871, 189: *Рагенички међународни савез (интернационала) с обзиром на српски народ* (видети стр. 206 ове књиге), којим полузванични лист, под притиском Париске комуне и борбе радничке класе у западноевропским земљама, демагошки покушава да помири интересе радника и капиталиста (па и радника и сеоске сиротиње у Србији): „Капиталиста на уложену главницу мора вући свој извешан интерес, радник за свој труд мора имати извесну надницу; а што год преко ових расхода од добитка претече, то се у одређеним роковима мора сразмерно делити између капиталисте, као награда за његов предузимачки дух, и између радника, као награда за њихову рукоделачку вештину.“ У сличном духу писао је и *Видовдан* (бр. 145, 8. VII 1871, 1: У *Београду, 7. јула*; видети стр. 216 – 217 ове књиге).

¹¹⁵ Реч је о познатом делу Карла Маркса *Грађански рай у Француској*, које је објављено у *Рагенику* (видети стр. 224–225 ове књиге). Драгић Качаревић (*Светозар Марковић, преводилац нашег првог превода Марксовог дела Грађански рай у Француској, Прилози за историју социјализма*, 6, Београд, 1969, 93 – 112) претпоставља да је С. Марковић преводилац *Агресе*. Његова аргументација није убедљива. Напротив, и језичка и стилска анализа неоспорно показује да су радила два преводиоца, да су текст међусобно поделила како би га брже превели и да су њихови делови превода наизменично излазили, најпре једног па другог и тако до краја. Овај Марковићев навод из *Грађанског раја у Француској* (видети у *Прилозима* ове књиге, стр. 238)

¹¹⁶ Видети на истом месту стр. 241 ове књиге. У *Агреси...* је реч „полуга“ сложена као „понуца“.

¹¹⁷ Овај термин у *Агреси...* преведен је са *пљачење*, а не *пљачкање* (видети стр. 241 ове књиге).

¹¹⁸ Подвлачење Марковићево (видети стр. 241 ове књиге).

¹¹⁹ Ова реченица у *Агреси...* гласи: „Али ово је комунизам 'немогући' комунизам!“ (видети стр. 241 ове књиге).

¹²⁰ Ова реченица у *Агреси...* гласи: „Она неимаде да уведе у народ народним закључком никакве утврђене и готове утопије“; цео овај навод из *Агресе...* видети на стр. 241 ове књиге, видети и белешку 111).

¹²¹ Светозар Марковић овде пре свега мисли на полемику са Владимиром Јовановићем који је први изнео тезу да радничко питање у Србији не постоји јер не постоји ни радничка класа.

¹²² Овде Светозар Марковић мисли на свој рад *Различности (Интернационала је озбиљно поилашила Европу)*, (видети стр. 54 ове књиге).

¹²³ Светозар Марковић овим очито жели да подсети на своје залагање за равноправност жене са мушкарцем. (*Је ли жена способна да буде равноправна с човеком?*, књига II, стр. 63 – 71. овог издања; *Ослобођење женскиња*, стр. 59 ове књиге). Када овде говори о захтеву за образовање жена и правно санкционисање да „заузме у друштву и као *привредна* и као *правна* личност једнак положај“ (подвлачења Марковићева) мисли на фелтон нама непознатог аутора (ауторке) који је почео да излази у једном броју пре почетка излажења чланка *Бели терор* (видети: *Рагеник*, бр. 16, 17. и 18, од 6, 8. и 10. VI 1871: *Нешто о женском образовању*). Тамо овај текст гласи: Сваки увиђа да личност која би била кадра да заради свој леб у друштву независно од човека, не би хтела да буде више просто оруђе човеково, већ би хтела да буде личност да има *права* као и човек“. Овај део текста изашао је у броју пре почетка излажења чланка. *Бели терор*, а закључни део чланка *Нешто о женском образовању* гласи: „*Нашем министри просвете дужности је да на народној скупштини појражи и напише да се и женском полу дају она исти права на образовање, каква имају и мушки*“ (подвучено у оригиналу), који је такође изашао пре овог

Марковићевог осврта и подршке таквом предлогу (последњи наставак тексту: *Нешто о женском образовању* изашао је у бр. 18, од 10. јула, а наставак *Белој шперо-ра*, који пратимо овом напоменом, у бр. 21, од 17. јула).

¹²⁴ *Манифест Комунистичке партије*, Панчево, 1871, стр. 30 – 31.

¹²⁵ Исто.

¹²⁶ Цитат из *Јединства* (бр. 130, 26. VI 1871, 173; *Рагенички међународни савез (интернационала) с обзиром на српски народ*) (видети стр. 197 ове књиге).

¹²⁷ Цитат из *Јединства* (бр. 130, 26. VI 1871, 1: *Рагенички међународни савез (интернационала) с обзиром на српски народ*).

¹²⁸ У чланку *Главна веће Интернационале (Видовдан, бр. 144, 7. VII 1871)*, између осталог пише и следеће: „С радницима треба тражити измирење, а 'интернационалом' нема измирења; она оштра рађује, њу друштво мора са свом снагом оборити...“ Такође се тражи и „уклањање кукавица“ које ништа не предузимају против Интернационале и слично: ово је део ратоборне, немилосрдне кампање против Интернационале и њених следбеника у свету, па и у Србији (видети *Интернационалију* у Народној скупштини, дописе страних конзула и друго, VI књига).

¹²⁹ Светозар Марковић има на уму чланак у *Јединству: Прошлости, садашњости и будућности радника* (бр. 88 – 92, 30. IV – 5. V 1871, 185, 187, 189, 193 – изводи из написа реформисте Вислицеца).

¹³⁰ *Јединство*, бр. 130, 26. VI 1871, 173.

¹³¹ На Карабурму су стрељани 1868. учесници у атентату на кнеза Михаила осуђени на смрт (првобитни назив је био *Каја-бурма*, као што пише и сам Светозар и други савременици: касније је почело да се говори и пише *Карабурма*) (црна бурма, тј. венчања са смрћу, вероватно под утицајем поменутих догађаја).

¹³² Поред низа написа у *Видовдану* и *Јединству*, Светозар Марковић алудира на чињеницу да су главни сарадници *Видовдана* дошљаци у Србији – М. Бан из Дубровника, М. Поповић „пречанин“, а М. Розен-Ружић немачки Јеврејин. *Дошљацима* их је назвао још Живојин Жујовић. Изненађен слободом написа Светозара Марковића у *Белом шперору*, Матија Бан је између осталог написао и следеће: „... нису ли ти људи на путу за луду кућу...“

¹³³ Овај текст објављен је у рубрици „Различности“. Наслов није издвојен, већ је дат у истом реду са почетком написа, како је то често било уобичајено у овој рубрици; у њој у истом броју *Рагеника* има и других информација, али само Марковићев текст има наслов.

^{133a} У оригиналу (у *Рагенику*) овако је написано – ћирилицом; Изворно је: *Der Volksstaat*.

¹³⁴ О овоме је Марковић обавештавао читаоце *Рагеника* у више наврата (видети стр. 63 ове књиге). По стилским и другим особеностима написа извесно је да га је за *Рагеник* припремио сам Марковић. О његовом превођењу с немачког видети белешку 282 ове књиге. *Der Volksstaat*, одакле је пренет овај текст, изашао је 8. јула 1871. године (по новом календару: *Der Fälscher Jules Favre*; видети и текстове у бр. 50 и 76, од 21. VI и 20. IX 1870). Драгић Качаревић (нав. д.с. 104) такође сматра овај текст Светозаревим.

¹³⁵ *Ванжер (La Vengeur – Освећеник)*, леви републикански дневни лист; почео је да излази 3. II 1871. у Паризу, али је већ марта месеца забрањен; после Париске комуне обновљен је 30. III 1871. и излазио је до 24. V 1871; бранио је Комуни и доносио њена званична документа.

¹³⁶ *Инивер (L'Univers, 1833 – 1914)*, католички језуитски дневни лист, бранилац интереса цркве и Свете столице.

¹³⁷ Принц Плон-Плон – подругљиви надимак Наполеона III.

¹³⁸ Доносимо ове две вести из рубрике „Различности“ (*Рагеник*, бр. 24, 27. VII 71) за које се, по свему што је о ове две теме писано у овом листу, може извесно тврдити да је припремио сам Светозар Марковић.

¹³⁹ *Рагеник* и Светозар Марковић нису могли, по свој прилици због цензуре, да прате суђење позатвараним члановима Париске комуне, али је ипак објављено неколико краћих написа о појединим истакнутим њеним члановима.

¹⁴⁰ О Нечајеву видети Марковићев текст на стр. 119 ове књиге.

¹⁴¹ Овде Светозар Марковић се позива на свој чланак „Словенска Аустрија“ (*Рагеник*, бр. 3, 5. VI 1871, 8; видети IV. књигу).

^{141a} Мисли се на аустро-италијански рат 1859. године (1860. донета је тзв. Октобарска диплома којом се укида апсолутизам и започиње парламентарни живот у тадашњим аустријским земљама).

¹⁴² У *Рагенику* погрешно је одштампано бр. 2 уместо бр. 3 (видети претходну напомену).

^{142a} Видети белешку 108.

¹⁴³ *Црногорац* (бр. 31, 21. VIII 1871, 122 – 123; *Из нашијех и странијех новина*) пренео је поједине делове овог Светозаревог чланка.

¹⁴⁴ Видети напомену бр. 67 IV књиге.

¹⁴⁵ На ово се посебно осврнуло уредништво *Заставе* (видети стр. 265 ове књиге).

¹⁴⁶ *Матица* (1866 – 1868), књижевни лист, излазио у Београду под уредништвом Стојана Новаковића. *Даница* (1860 – 1872), лист за забаву и књижевност, излазио у Новом Саду под уредништвом Ђорђа Поповића-Даничара.

¹⁴⁷ *Млада Србадија* је пренела из *Рагеника* најбитније ставове Светозаревог чланка, са напоменом да се понавља лањски предлог (петнаесторице; видети IV књигу).

¹⁴⁸ Видети и Марковићеве чланке *Са омладинске скупштинине* и *Шестиа омладинска скупштина* (стр. 136 ове књиге).

¹⁴⁹ Скоро сва тадашња штампа донела је вести о хапшењу Нечајева. Марковић и сам даје вест о томе (видети стр. 94 – 95 ове књиге), а овде, као лични познатик Нечајева (видети белешку 89 I књиге) износи ток догађаја и оцену о њему.

^{149a} Кримски рат (1853 – 1856) водила је Русија против Турске, којој су помогле Француска, Енглеска и Сардинија. Завршен је поразом Русије и Париским миром (1856). Овај пораз натерао је цара Александра II да укине кметство (1861).

¹⁵⁰ *Колокол – Звоно* (1857 – 1867) револуционарни часопис који су издавали Херцен и Огарјов у Лондону и Женеви. Илегално је протуран у Русију, а био је веома популаран и међу Србима.

¹⁵¹ *Савременик (Современник)*, књижевни, друштвенополитички лист, Петроград 1836 – 1866; забрањен после атентата на цара Александра II.

¹⁵² Лига је настала у Бакуњиновом кругу. Овај део текста код Марковића, највероватније је дао повода Матији Бану да онако пише о Комуни и Интернационали (видети белешке 99 и 132 ове књиге).

¹⁵³ Реч је о неуспелом атентату московског студента Димитрија Каракозова на цара Александра II, 4. априла 1866. године (видети: Ђорђе Игњатовић, *Свјетозар Марковић и „Српска оштина“ у Пејтрограду, Историјски часопис*, XXII, Београд, 1975, 115).

¹⁵⁴ Карбонари („угљари“), чланови тајног удружења италијанских либералних националиста који су се почетком XIX века борили за ослобођење и уједињење Италије; дизали устанке 182 – 21. и 1831. али без успеха.

Фенијани, припадници илегалног ирског покрета за независност: основао га је Д. Стефендс, после неуспелог устанка 1848. с циљем да се оружаним устанком збаци енглеско господство и прогласи независна Ирска република; покушај устанка 1867. такође је био угушен.

¹⁵⁵ С обзиром на то – да се Светозар Марковић кретао у најужем кругу руских револуционара у Русији и Швајцарској, он је морао добро познавати и ове детаље.

¹⁵⁶ Видети бројеве 22, 26, 28, 35 и 39, од 16. и 30. марта, 6. и 30. априла и 14. маја 1870, листа *Der Volksstaat*.

¹⁵⁷ „Народна расправа“ – часопис који је уређивао С. Г. Нечајев (1870), публикација друштва „Народни суд“. По тумачењу Маркса и Енгелса (*Дела*, књ. 29, Београд, 1974, стр. 330): „Бакуњин и Нечајев преводје увијек: *Народна љавда*, али руска ријеч *расправа* не значи: правда већ осуда, или још точније – освета (обрачун)“.

¹⁵⁸ Светозар Марковић је, по свему судећи (видети његову напомену уз чланак *Са скујишћине*, VI књигу), желео да напише серију написа о Народној скупштини, њеном раду и значају, под насловом *Наша народна скујишћина* (слично написима *Наш економски најредак* и *Наше удруживање*, белешка 11 ове књиге). Како је то спречено од „наше полицајне цензуре“, он је неке чланке објавио у *Рагенику* а неке у *Панчевцу*. Према расположивим подацима и хронологији која се може реконструисати, требало је да ти текстови излазе следећим редом:

1. *Наша народна скујишћина*, објављен у *Панчевцу*, бр. 78 – 79, од 26. и 30. IX 1871, под насловом „*Народна скујишћина*“ (*Пред изборе народних њосланика*) (видети VI књигу);

2. *Последњи скујишћински избори у Србији*, објављен такође у *Панчевцу*, бр. 70 – 71, 29. VIII и 2. IX 1871 (VI књига);

3. *Закони и љредлози љрошло-љодишње скујишћине*, тј. овај који коментаришемо, објављен у *Рагенику*, бр. 31 – 33, 36, 38 – 40, 14, 17, 19, 26. и 31. VIII и 21. IX 1871. године;

4. *Са скујишћине*, објављен у *Панчевцу* бр. 77, од 23. IX 1871. године. Како је цензура учинила своје, а Марковић текстове није објављивао у континуитету, ми смо их дали као и остале његове радове – према хронолошком реду објављивања а не настанка – у овој (V) и следећој (VI) књизи (видети и белешке 173, 181 и 227).

¹⁵⁹ Скупштина је почела да ради у Крагујевцу 5. септембра 1871.

¹⁶⁰ Као што се види из овог пасуса, Марковић ублажава своју критику и углавном наводи уставне одредбе, како и овај чланак не би доживео судбину раније написаних чланака, који су били забрањени за објављивање у *Рагенику* (видети белешку 158).

¹⁶¹ Пун наслов гласи: *Пројџоколи Народне скујишћине која је држана у Крајујевцу 1870. љод.*, Београд, 1870.

¹⁶² XXI састанак, 13. октобра 1870. *Пројџоколи*, стр. 207 и даље; Арса Лукић, посланик из Београда, заступао је ово и у скупштинском Одбору, па и на XXIII састанку, 15. октобра. *Пројџоколи*, стр. 232, одакле Марковић узима овај навод, који у оригиналу гласи: „... предлаже сад за ову годину да се повиси плата свим учитељима по 25. талира“. Даљи Марковићев навод је дослован.

¹⁶³ Према овим детаљима могло би се закључити да је Марковић лично присуствовао седницама Скупштине, што није искључено.

¹⁶⁴ О овоме је Марковић објавио и посебан чланак *Ојетџ сеоски гућани* (*Рагеник*, бр. 41 – 42, 7. и 9. IX 1871, VI књига).

¹⁶⁵ XXVII и XXVIII састанак Народне скупштине, одржани 19. и 20. октобра 1870 (*Пројџоколи*, стр. 82 – 310).

¹⁶⁶ Ово је предложио Цоловић на ССVII састанку Народне скупштине, 19. X 1870 (*Пројџоколи*, стр. 294 – 295).

^{166a} Овај део наводи *Јегинсџиво* у полемици са Марковићем.

¹⁶⁷ Из ова два последња пасуса, па и нешто даље, и посебно из чланка *Својина земље* (видети VI књигу) може се закључити да се Марковић већ у ово време исцрпио бави проблематиком политичке економије (IX и X књига овог издања).

¹⁶⁸ Овај део цитиран је у полемици Марковића са *Јегинсџивом* (видети, *У Беољраду, 30 Ављустџа, Ојетџ сеоски гућани*, VI књига).

¹⁶⁹ Видети Марковићев чланак *Наше удруживање*, стр. 11 ове књиге.

^{169a} Ову реченицу Марковић скоро у целини цитира у полемици са *Јегинсџивом* (стр. 26 VI књиге).

¹⁷⁰ Расправљано на XXV састанку Народне скупштине, 17. X 1870 (*Пројџоколи*, стр. 252 – 268).

¹⁷¹ *Пројџоколи*, стр. 267 – 268.

¹⁷² XXV састанак Народне скупштине (*Пројџоколи*, стр. 270 – 273). Предлог да се продају „правитељствена добра“ дао је Јован Бошковић. У складу са становиштем да се „правитељства не могу бавити привредном делатношћу“ добра су распродата. Неки посланици били су за задржавање економски исплативих воденица, погодних плацева за фабрике и слично, али је то одбачено.

¹⁷³ Ово је за историчаре крупно питање. Многи подаци изношени пред Скупштину нису уношени у *Пројџоколе*, па како су се акти углавном изгубили, њима се и не располаже; слично је и са „пашквилом“ која је колала у скупштинским кулоарима.

¹⁷⁴ *Пројџоколи*, стр. 272.

¹⁷⁵ Исто.

¹⁷⁶ Навод је дослован, исто, стр. 272.

¹⁷⁷ Највероватније да текст *о буцеџу*, који овде следи, Марковић даје и у посебној књижици *Чланци из „Рагеника“* (више о томе видети уз чланак *Ојетџ сеоски гућани*, VI књига).

¹⁷⁸ Ову реченицу Марковић даје и у чланку *Мудросџ „Јегинсџива“*, које је критиковало овај Марковићев став (*Јегинсџиво*, III, 187, 8. IX 1871: *У Беољраду, 6. септџембра*; видети стр. 268 ове књиге).

¹⁷⁹ XXI састанак Народне скупштине, 13. X 1870 (*Пројџоколи*, стр. 208 и даље).

¹⁸⁰ Ово је тачно; видети и белешку 50.

¹⁸¹ Ова напомена је унета очито из разлога што су предходни текстови о Народној скупштини забрањени (видети белешку 158 ове књиге).

¹⁸² Ову вест за *Рагеник* шаље, извесно, Светозар Марковић који је присуствовао VI омладинској скупштини у Вршцу; телеграм (или податке из писма) за штампу приредио је Паја Михаиловић, који своје прилоге означава знаком = (једнакости), како то и овде стоји на почетку ове вести.

¹⁸³ Председник Годишњег омладинског одбора био је песник Лаза Костић.

¹⁸⁴ О члановима Годишњег одбора за Србију, коме је секретар био до подношења оставке Светозар Марковић, видети белешке IV књиге.

¹⁸⁵ Грешка у имену, није Љуба, већ Бранко Рајић, ђакон и професор из Панчева.

¹⁸⁶ Треба Сп., тј. Спира Ковачевић.

¹⁸⁷ Из списка имена испуштено је у овом Марковићевом тексту име Милана Јовановића Морског, који је такође био изабран за члана одбора. На III седници, на предлог Васе Пелагића, у овај одбор изабран је и Коста Угринић (Стојан Унић) из Градишке.

¹⁸⁸ О овоме видети писмо Светозара Марковића и Ђуре Љочића (IV књига).

¹⁸⁹ На III седници ове омладинске скупштине говорило се овим редом: М. Кујунџић Абердар, Л. Костић, А. Сандић, В. Јовановић, С. Милосављевић, М. Никетић, В. Љотић, С. Марковић, Владан Ђорђевић и други. Велико узбуђење које је владало на скупштини због интервенције власти као да је утицало и на прецизно вођење записника. У Кујунџићевом извештају са скупштине, између осталог, пише и следеће: „Св. Марковић додаје да је баш добро што влада гони омладину, јер ће тако бар побећи са мејдана сав коукољ омладински“ (*Млада Србагија*, бр. 21, 30. VIII 1871, 319). Марковић то овде не помиње, као што не помиње ни своје предавање које је држао „о комунизму“.

Према *Гласу народа*, на скупштини је било 200 делегата, а осталог света (публике) „до две илјаде“ (1871, стр. 156).

¹⁹⁰ За период који обухвата грађа ове (V) књиге (10. јун – крај августа 1871. године) нисмо нашли друга писма сем овог. Међутим, ни ово писмо Светозара Марковића није сачувано у оригиналу. Овде га дајемо према Скерлићу, који га делимично цитира а делимично препричава, а не наводи којој је од две сестре Нинковић упућено. Међутим, може се прихватити да је упућено Милици, пошто је била старија па је могла да схвати Марковићеву оцену Маркса.

¹⁹¹ Овај застарели израз „класински“ јасно указује на то да је Скерлић даље препричавао поменуто писмо. Делове које је Скерлић препричао доносимо у великим заградама и курзивом.

¹⁹² Овај став према Чернишевском и руском социјализму Светозар Марковић је изнео и у неким својим радовима.

^{192a} Намесник Јован Ристић имао је неколико личних обавештајаца, које је плаћао лично, или из тајних владиних фондова, а неки су му добровољно служили због родбинских или других веза. Иако су то данас потпуно анонимне личности, идентификовали смо две – Тому Павловића и Тодора Поповића. Павловић је, због неких службених веза с руским консулатом и представљања као слободоумног човека, уживао поверење полиције тако да је лако наводио опозиционаре на поверавање, па је веома редовно јављао свом послодавцу о догађајима у Београду, а одлазио је и у Панчево, Нови Сад и Беч са посебним поверљивим задацима. Иако се у начелу не можемо уздати у сличне изворе, ипак се извештаји Томе Павловића могу прихватити са доста поуздања, бар што се тиче чињеница (политичке оцене у њима су ређе). Највећи део његових извештаја чува се у Архиву Историјског института у Београду (АИИ), у заоставштини Јована Ристића (ЗЈР) под сигнатуром III/19. О Томи Павловићу и садржини појединих докумената видети: Ђорђе Игњатовић, *Српска јавност и Марковићев „Рагеник“*, *Токови револуције*, X – XI, Београд, 1974 – 1975, 27 – 101.

¹⁹³ Оглас о покретању *Врађолана* објављиван је више пута, а његов факсимил објавио је и др Андрија Раденић (*Социјалистички листови и часописи у Србији, 1871–1895*, Београд, 1977; *Врађолан 1871 – 1872*, стр. 103 – 129).

¹⁹⁴ Познато је да је песник и сликар Ђура Јакшић био један од активних сарадника *Врађолана*. Из ове доставе намеснику Јовану Ристићу произилази да је он био сарадник и *Рагеника*. Ево тог текста из *Рагеника*, који је предмет тајне полицијске доставе:

„ = *Јагодина 15 Јуна*. И овде је долазио изасланик из министар. просвете да осматра предавања у основним школама. У колико смо поуздано дознали могли од присутних лица на испитима, г. изасланик слабо је тражио и испитивао децу о оним знањима која им требају, него се више забављао којекаквим проповедима које не долазе у делокруг његовог осматрачког позива, и које више доликују каквом оцу Севастијану, него ли њему – човеку који носи посланије педагошког znalца! Ту вам

се говорило и тумачило тројство, божаштво у три лица и шта ти ту није било које се стидимо и изнети на јавност. Очекујемо да присутни на испиту јавно кажу: колико је г. осматрач одговорио своје задатку.

Ако г. осматрач буде заређивао питања о божаштву и о политичким заслугама ови или они људи, онда ће требати и мало зрелији мозгови да се замуте а камо ли деца која тешко мисле и о најобичнијим предметима које сваки час виђају. Желели би да осматрачи донста буду онаки као што треба да су, а не овакви, као што је овај који је, као што се види, куд и камо способнији и вештији за „*неке друђе ствари*“ (*Рагеник*, I, 10, 22. VI 1871, 38); видети више о томе: др Михаило Бјелица, *Политичка штићамца у Србији 1834 – 1872*, Београд, 1975; др Ђорђе Игњатовић, *Сарадници и дописници „Рагеника“ Светозара Марковића, Зборник за историју*, МС, бр. 26, 1982, 80 – 81).

¹⁹⁵ Танасије Весовић, један од „седам апостола“ (како су називали Светозара Марковића и његове школске другове из Београдске гимназије Косту Рашића, Љубомира Белимарковића, Васу Филиповића, Бугарина Ивана Герцикова и Пају Михаиловића).

¹⁹⁶ Документ је овде оштећен и нисмо могли прочитати име ове личности.

¹⁹⁷ У ствари неки турски марш као поруга уреднику *Руже* Михаилу Ђ. Ђелешевићу због реакционарности његовог листа.

Сличан извештај намеснику Јовану Ристићу исти достављач послао је и 26. јуна:

„[...] Ноћас у кафани код „Руског цара“ пијанчили су и веселили се Абердар, Никетић, Паја Михаиловић, Пеливановић, Никола Радовановић, Милан Филиповић и још пет-шест чиновника изнутрености који ми нису познати. Земунски Цигани музиканти задовољавали су ји са својом музиком свирајући им Марселез“ (Оригинал, АИИ, ЗЈП, III/19, III/796). Исти су плаћали свираче да има свира „Марселез“ и у Коларчевој пивници, како достављач обавештава намесника Ристића 19. јула. (Оригинал, АИИ, ЗЈП, III/19, 3/807).

¹⁹⁸ Реч је о Гргуру Миловановићу, судији Окружног суда у Књажевцу.

¹⁹⁹ Јованче Стефанов, Бугарин из Самокова, живео доста дуго у Београду, седамдесетих година имао је кројачку радњу у Кнез-Михаиловој улици.

²⁰⁰ Архимандрит студеничке лавре Севастијан умро је 1871. године (видети: *Рагеник*, бр. 8, 17. VI 1871, 31; = *Стијугеница*). Говорило се да је покојник сматрао манастирско имање као своју сопственост и да је оставио иза себе више од 2 000 дуката (калуђери су приликом смрти нашли нешто више од 500 дуката). У *Рагенику* се о покојном архимандриту и студеничким калуђерима говори веома критички. Аутор је Анте Алексић, дописник листа из Карановца (Краљева).

²⁰¹ Милош Зечевић, професор.

²⁰² Из овог става јасно се види да је Светозар Марковић имао неку дужност у Потрошачкој дружини („као неки директор“, како се изразио Ристићев обавештајац).

²⁰³ Тихомиљ Николић, ађутант кнеза Милана.

²⁰⁴ Капетан Антоније М. Богићевић.

²⁰⁵ Видети извештај о томе од 23. јула (160 страна ове књиге).

²⁰⁶ Реч је о књизи *Покушаји за народно и лично унапређење*, Београд, 1871.

²⁰⁷ Милан М. Максимовић, професор из Чачка.

²⁰⁸ Мисли се на либерално крило УОС у Новом Саду око Милетића и на одвајање Панте Поповића и његових присталица око Гласа Народа (1871–1876).

²⁰⁹ Администратор Патријаршије у Сремским Карловцима био је патријарх Герман Анђелић.

²¹⁰ Митрополит Михаило.

²¹¹ Реч је о покушају Уједињене омладине српске 1871–1872. године да дигне устанак у јужнословенским крајевима за ослобођење од турског ропства (видети: Никола Петровић, *О њокушају устјанка УОС 1871–1872, Лейојис МС*, 1966, 5, 471–488; Васо Војводић, *Уједињена омладина срјска и ѿришремање устјанка на Балкану 1871–1872. године*, зборник радова МС *Уједињена омладина срјска*, Нови Сад, 1968, 305–315; Ђорђе Игњатовић, *Свјетозар Милејић, Љубен Каравелов и бузарски националноослободилачки ѡкрееи 1867–1878, Исѿираживања II*, Нови Сад, 1973, 84–95; (исти, *Васа Пелагић и Свјетозар Марковић*, зборник радова *Васа Пелагић и његово доба* Института за историју у Бањалуци у штампи).

²¹² *Млада Србадија* се на критику Пелагићевог рада *Покушаји за народно и лично унашређење у Православљу* освртала два пута (бр. 26 и 29, од 20. X и 20. XI 1871, стр. 414–415, 448), не знајући ко је њен писац. Овим поверљивим извештајем Намесништву се то открива (видети и белешку 218).

²¹³ Управитељ вароши Београда био је Јаков Туцаковић.

^{213а} Приватне штампарије у Београду почеле су да раде од 60-их година. Прва је била Александра Андрића и у њој је штампан *Свјетовиг* (1860), а друга Николе Стефановића и дружине (1861).

²¹⁴ Реч је о Томи Вучићу-Перишићу.

²¹⁵ О писању сарајевског *Цвјетника* видети белешку 288 стр. 259 ове књиге. Овде је реч о преношењу писања *Раденика*, односно Светозара Марковића (бр. 2, 3. VI 1871, 5–6; видети IV књигу) о стању у Београдском и Смедеревском округу.

²¹⁶ Арса Лукић, народни посланик за Београд; Коста Антула, београдски трговац. Браћа Крсмановићи, београдски трговци. Овде није јасно на кога се од двојице браће односе ове речи.

²¹⁷ Реч је о броју 82 *Засјаве*, од 16. јула 1871. године, и чланку *Да ли је „обрѿ“ ѡлојшѿке у Београду*. Лист није могао бити забрањен јер је штампан у суседној Аустро-Угарској, али су неки бројеви задржавани и претплатници су се у Србији жалили да их не добијају.

²¹⁸ У 17. броју *Млада Србадија* је донела на уводном месту следећи текст: „Шеснаести број „Младе Србадије“ није угледао светлост белог света. Њега је узаптила полицијна власт. По закону тек ће суд одлучити хоће ли овај запт остати или не. Одлуку ову јавићемо. И надокнадићемо читаоцима сваки мањак...“ Даље наводе да је и 17. број закаснио јер се на одобрење 16. броја чекало три недеље. Чекање је било узалудно, 16. број, који је требало да изађе 10. јула, није никада пуштен у штампу (*Млада Србадија*, бр. 17, 20. јул 1871).

²¹⁹ Реч је о Димитрију Матићу, министру просвете.

²²⁰ Уредник *Јегинсѿва* 1871. године био је Вукашин Ј. Петровић; споменути сарадник био је Михаило Розен Ружић, сарадник званичног Пресбирова, који је био јеврејског порекла (видети и белешке 103 и 132).

²²¹ Извештај Радивоја Милојковића Намесништву од 19. јула 1871. (видети стр. 160 ове књиге).

²²² Светозар Милетић налазио се у мађарском затвору у Вацу, осуђен због „преске“ (штампарске) кривице. Повод за осуду био је његов чланак *Тирилица у Заѿребачком ѡлојшѿчком херберѿу (Засјава*, бр. 118, 5. X 1869), у коме је оштро напао деспотски режим хрватског бана Левина Рауха.

²²³ Видети напомену 218. У ствари, цела ова игра – штампар, полиција – сводила се на то да непожељни лист буде забрањен, али без судског процеса, што би требало да буде по Закону о печатњи, тј. да се избегне јавност уколико би се ишло на судску забрану.

²²⁴ Реч је о раскнезу Александру Карађорђевићу и његовом образложењу после пуштања из мађарског затвора у којем је провео неко време због оптужбе да је био један од учесника атентата на кнеза Михаила.

²²⁵ Реч је о брошури Драгише Станојевића *Династѿијашѿма* (Земун, 1870; видети о томе: Андрија Раденић, *Драгиша Стјанојевић – живојѿ, рад и идеје, Исѿиоријски часојис*, VII, Београд, 1957, 173).

²²⁶ Овај закључак уопште није тачан. Пре би се могло рећи да су Светозар Марковић и *Раденик* допринели да Станојевић касније јасније одреди своје политичке погледе.

²²⁷ Није јасно да ли је реч о неком Марковићевом тексту или тексту неког другог из уредништва *Раденика*. Хронолошки, Марковић је написао предговор за своју књигу *Неколико чланака* пре овог телеграма (11. маја 1871), а и сама књига је изишла из штампе пре њега (јуна исте године; видети IV књигу). Друга књижица са чланцима из *Раденика* није могла у ово време бити припремљена за штампу (видети белешку 20 VI књиге).

²²⁸ Штампарија Каменка Јовановића и Јована Павловића.

²²⁹ Ово је препис оригинала телеграма који је уручен Светозару Марковићу. Препис је достављен намеснику Јовану Ристићу у чијој оставини има више таквих преписа телеграма упућених појединим личностима а достављених Ристићу како би могао да прати њихов рад и кретање.

²³⁰ Реч је о Живку Карабиберовићу, народном посланику и председнику Народне скупштине 1871.

²³¹ Реч је о Милораду Медаковићу, на служби у руском конзулату у Београду.

²³² Ђорђе Вишњић, аутор пакосних, реакционарних чланака и пасквила против српских либерала и социјалиста, сарадник *Свјетовига*.

²³³ Први намесник био је Миливоје Блазнавац.

²³⁴ Због брзоплетог објављивања неког текста Михаила Барловца у *Врађолану*, који је довео до узапћивања листа, Ђелешеве га је назвао у *Ружи* „брзоплетим“, што овде користи Ристићев обавештајац.

²³⁵ Прота Рајевски, свештеник руског конзулата у Бечу.

²³⁶ Бивша кнегиња Персида Карађорђевић.

²³⁷ Јован Мариновић.

²³⁸ Браћа Барловци – Јовица и Михаило.

²³⁹ Гаврош је личност из романа Виктора Игоа *Јагници*; иначе значи париско мангупче.

²⁴⁰ Светозар Марковић је одмах, већ сутрадан, одговорио на овај клеветнички чланак својим написом „Из страног света“ (*Живи ли још комуна?*), Раденик, бр. 6, од 12. VI 1871 (видети стр. 48 ове књиге).

²⁴¹ Алузија на допис Васе Пелагића из Брчког и пропратни коментар Светозара Марковића (видети IV књигу).

²⁴² Побратими су намесници Миливоје Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић.

²⁴³ Мисли се на пораз војске Карла Алберта у рату против Аустрије код Кустоце и Новаре.

²⁴⁴ Ово се очигледно односи на коментар Светозара Марковића уз Пелагићев допис (видети IV књигу) о улози Србије на Истоку.

²⁴⁵ Ову обавезу узели су на себе намесници кад су били изабрани на ту дужност 1868. године.

²⁴⁶ „Бела лађа“ – чувена новосадска кафана, стециште напредних људи Војводине.

²⁴⁷ Цео текст, а посебно овај закључни део, имао је за циљ да компромитује акцију Уједињене омладине српске у вези са устанком у јужнословенским областима под турском влашћу 1871–1872. године (видети напомену 211).

²⁴⁸ *Реиешто* је излазило кратко време у Београду (фебруара–априла 1871, бр. 1–8) под уредништвом Љубомира Даниловића. Својим оштрим написима, у којима су чињене алузије и на рачун кнеза Милана, оно је стекло велики број претплатника, али и неколико оптужби против уредника, који је осуђен на дугогодишњу робију, због чега је и добио надимак „Решетар“. Лист, сем једног јединог броја (Историјски архив Београда, Управа вароши Београда, ф. 1340, 1871) није сачуван. Овде је реч без сумње о претњи да ће и *Рагеник* проћи као уредник *Реиешта*, а позивају се исте друштвене снаге да то учине.

²⁴⁹ Ово је очигледна алузија на написе Светозара Марковића о Париској комуни у *Рагенику*.

²⁵⁰ У стилу *Видовгана* и *Јединствена* и *Ружа* прети „комунцима“ у Србији да ће се обрачунати с њима.

²⁵¹ Алузија на Светозарев чланак *Поџибија Париске комуне* (видети IV књигу).

²⁵² *Видовдан* овим непосредно позива на обрачун са српским комунцима.

²⁵³ Овај вест и коментар о предлогу министра финансија за оснивање окружних штедионица донети су у рубрици „Наше домаће ствари“. У коликој мери је посвећивана пажња овој рубрици, види се и из овог примера када је њој уступљена цела прва страна и део друге. Према стилу рекло би се да је текст на брзину састављан. Ознака испред написа (=) упућује на закључак да је проистекао из пера Паје Михаиловића. Како је овај текст најављен у Марковићевом раду *Наше удруживање*, (видети стр. 29 ове књиге), ми га доносимо у овом поглављу прилога. Наслов смо дали на основу садржаја текста.

²⁵⁴ Пупила (лат. pupilla) – сироче, под својче; дете под старатељством (овде у смислу порез на наследство).

²⁵⁵ Градац – словенско име Граца (Аустрија)

²⁵⁶ „Општи штатути“, тј. *Стајити* Прве интернационале, као и *Правилник*, потврђени су на I конгресу у Женеви, одржаном од 3. до 8. IX 1866. године. Веома је занимљиво да је први помен „комуниста“ у српској јавности донео подлистак званичних владиних *Српских новина* (*Подунавка*, 14. II 1847; *Комунисте*; више о томе: Др Ђорђе Игњатовић, *Карл Маркс, Светозар Марковић и њихови социјалистичко-јокрејши у Србији, Марксистичке теме*, VII, 1983, 3. стр. 206), као што је и први превод *Стајити* и *Правилника* Прве интернационале донео незванични орган кнежевског Намесништва – лист *Јединство*; у оба случаја, дакако, са циљем да руши њихов углед. Овај први превод најзваничнијих аката Интернационале, зачудо, остао је до данас непримећен од истраживача и ово је њихово прво објављивање после превода из 1871. године (о првим социјалистичким преводима видети посебно радове др Сергија Димитријевића, *Српска социјалистичка преводна лијтература*, Рад, Београд, 1958 и поменуте радове Ђорђа Игњатовића и Ђорђа Митровића).

²⁵⁷ Оџер Џорџ.

²⁵⁸ Јохан-Георг Екаријус.

²⁵⁹ Док је анонимни аутор правила и Статут Интернационале углавном коректно интерпретирао, јер би био најлакше ухваћен у њиховом фалсификовању, овде он већ почиње да измишља. Везиније, Мерсије, Пелевес и Ракен су непостојеће личности Интернационале, којима се приписују лажне изјаве о њеним начелима и циљевима.

²⁶⁰ Овај став наводи Светозар Марковић у чланку *Бели ѿерор* (видети стр. 77 и напомену 100 ове књиге).

²⁶¹ Алузија на *Рагеника* и писање Светозара Марковића у њему.

²⁶² Светозар Марковић наводи овај став у *Белом ѿерору* (стр. 77 и белешка 101 ове књиге).

²⁶³ Из овога се може закључити да Светозар Марковић није био у Београду кад је телеграм о рођењу црногорског престолонаследника био објављен у *Рагенику*, јер „главни сарадник“ овде циља на Пају Михаиловића или Ђуру Љочића, пошто се знало да је стварни уредник листа Светозар Марковић.

²⁶⁴ Ово се односи на изјаву да поменутом телеграму није никако било места у *Рагенику*, што је несумњиво учињено на захтев Светозара Марковића из начелних разлога, а и због тога што су династије Карађорђевића и Петровића служиле намењеном режиму за обрачун са својим политичким противницима без обзира на то да ли су појединци заиста били присталице тих династија. Овде се оштрица ове „шале“ усмерава и на самог Светозара Марковића.

²⁶⁵ Све ове „шале“ уперене су против занатлијских дружина, које су основали Ђура Љочић и Светозар Марковић, па и против Потрошачке дружине, која штети суседима (бакалском еснафу), а не страним суседима (тј. трговцима изван Србије).

²⁶⁶ Као што пише сам Светозар Марковић (*Бели ѿерор*, стр. 79 ове књиге), „најјадније је у целом том недостојном нападању, што нико од њих („белосветске кумпаније“) не смеде да именује онога кога управо напада, да именује „Раденика“ – или кога му драго против којих је ударац био управљен.“ То је био заједнички став режимице штампле – полемисати са ставовима „комунаца“, али не помињати ниједног поименце као недостојне за лични обрачун, а и да не стварају макар и негативну популарност код читалаца.

²⁶⁷ И овај став Светозар Марковић наводи у истом чланку.

²⁶⁸ Може се претпоставити да је овај чланак са нетачним приказом и злонамерним коментаром Марксовог *Грађанског рајта* у *Француској* убрзао почетак објављивања његовог превода у *Рагенику* само шест дана касније, што се може закључити и по томе што су на њему радила два преводиоца (видети белешку 282 ове књиге).

²⁶⁹ Овај уводник *Видовгана* је наставак пристрасног приказивања *Грађанског рајта* у *Француској*, што је аргумент више за претпоставку у претходној белешци.

²⁷⁰ Овде се чини алузија да су *Рагеник* и *Врађољан* наводно филијале *Панчевца*, али истовремено и органи Карађорђевића и Интернационале.

²⁷¹ Ово је алузија на мишљење да је *Рагеник*, у ствари, лист Прве потрошачке дружине, јер је у њему она објављивала своје извештаје и позиве на скупштине; такво мишљење изнео је и лични Ристићев обавештајац.

²⁷² Алузија на *Званичну исправку* поводом Светозаревог коментара о стању у Београдском и Смедеревском округу (видети IV књигу).

²⁷³ Александар Шандор Радовановић: опширније видети: Павле Штрасер, *Боравак Светозара Марковића у Сремским Карловцима и њихови развоја социјалистичке мисли*, саопштење са научног скупа: *Светозар Марковић и Марксова Интернационала*, САНУ, 3. и 4. XI 1983. (у штампи).

²⁷⁴ Видети белешку 248. ове књиге.

²⁷⁵ Драгиша Станојевић.

²⁷⁶ Каменко Јовановић.

²⁷⁷ Др Тантузовић је подругљиво име за др Светозара Милетића, због „златица“ које су израђене њему у част.

²⁷⁸ Др Милан вероватно је др Милан Јовановић Морски.

²⁷⁹ Алузија на Младу Србадију „да буде Форрајтер“ (*Der Vorreiter* – јахач на једном од упрегнутих коња, тј. предводник).

²⁸⁰ Седма Божја заповест гласи: „Не чини прељубе“.

²⁸¹ У предизборној кампањи, *Видовдан* се демагошки изјашњава и против комунизма и против реакције, чинећи при том провидне алузије на оне који стихично раде да се у Србију унесе семе комунизма. Али, истовремено, *Видовдан* наговештава шта се очекује од новоизабране Народне скупштине и ко треба у њу да уђе. Наравно, ниједан комунац, па ће тако влада пошто-пото онемогућити избор Јеврема Марковића у Јагодини.

²⁸² Прву вест у српској јавности о усвајању ове *Адресе* донео је лист *Панчевац* (бр. 48, од 13. јуна 1871, стр. 4). Због јасних индиција да се већ радило на њеном превознању дајемо ту вест у целини:

„– ‘Интернационала’ у Лондону издала је опширно адресу свима својим члановима, у којој се претресају догађаји париски од 4. Септембра 1870 па до пада комуне. Ту се необоривим доказима сва кривица сваљује на версаљску владу. Међу осталим вели се ту: ‘Наш савез у истину ништа друго није него међународни савез напреднијих радника по разним земљама образованог света. Земљиште, из ког тај савез ниче, то је само данашње друштво. Њега не може никакво проливање крви истребити, она треба најпре да истреби деспотизам капитала над радом – услов своје сопствене паразитне егзистенције.“

Драгић Качаревић (*Светозар Марковић, преводилац нашег јрвог јрвода Марксовог дела „Грађански рати у Француској“, Прилози за историју социјализма*, 6, Београд, 1969, 93–112 наводи да је ово први превод једног Марксовог дела на српски и, уопште, на језике једног од јужнословенских народа и претпоставио је да га је урадио сам Марковић или да је бар коаутор тог превода. Качаревићеве аргументи нису убедљиви. Пре свега, из језичке и стилске анализе јасно се уочавају две руке. Марковић у *Белом ѿерору* цитира неке делове из овог Марксовог дела, али из анализе тих цитата произилази да се он није користио овим преводом, већ је, највероватније, користио неки од оригинала Марксовог рада (упоредити белешке 115–120 и 284–285).

²⁸³ Начин како је написан датум проглашења републике – Септембар 4. 1870 – тако типичан за енглески језик и правопис (и данас у употреби) сведочи да су преводиоци махијално пренели датум како је написан у оригиналу, што значи да је превод начињен, према мишљењу Качаревића, са другог енглеског издања, а Светозар Марковић је тек касније почео да учи тај језик. С обзиром на тадашње саобраћајне и поштанске прилике и на чињеницу да је намесничка полиција хватала писма „подозривих“ лица, а ђумрук непожељне књиге, дакле оваква књига могла је само конспиративно да се унесе у Србију преко Војводине (Панчева или Земун), претпостављамо да је у питању прво енглеско издање *Грађанског рата у Француској*, које је изишло из штампе 1/13. јуна 1871 (*The Civil War in France. Address of the General Council of the International Working Men's Association* (London 1870)). У сваком случају, ово је један од првих превода овога дела уопште (више о томе видети: Карл Маркс/Фридрих Енгелс, *Дела*, том 28, Београд, 1977, стр. 253–293, 575–585).

^{283a} Видети белешку 116.

²⁸⁴ Марковић у *Белом ѿерору* ову реч преводи са *љачкање а не ѿлачење*, а завршетак реченице подвлачи и са извесном модификацијом: *слободном, здруженом раду* (видети стр. 85).

²⁸⁵ Ова реченица код Марковића гласи: „Али то је комунизам, ‘немогући’ комунизам?“ Речи: *слободни, здружени* рад из претходне реченице код Марковића су подвучене, што указује на то да Марковић, највероватније, као и код *Манифестна Комунистичке партије* (видети белешку 111 ове књиге), користи изворно ове текстове а не из већ припремљених превода (*Бели ѿерор*, стр. 83 ове књиге).

²⁸⁶ „Чувени и општепознати брат“ Милоша Поповића, уредника *Видовдана*, јесте Ђура (Поповић) Даничић, саборац Вука Караџића у борби за народни језик и правопис. Светозар Марковић није изнео у *Белом ѿерору* конкретне замерке на морални лик Милоша Поповића, јер је то било познато савременицима. Матија Бан, у ствари, покушава да побије Светозареве алузије на рачун уредника *Видовдана* и свог истомишљеника позивањем на заслуге Ђуре Даничића на пољу словенске филологије.

²⁸⁷ У рубрици „Наше домаће ствари“ листа *Рагеник* било је више дописа са ознаком „= *Београд*“ (први је био у броју 9, од 19. јуна, затим следе у бројевима, 12, 13, 14, па и овај у бр. 21). За текст у бр. 13: *Београд 25. Јуна*, утврђено је да је потекао од Светозара Марковића (видети стр. 256 ове књиге). Остале, по нашем мишљењу, пише Ђура Љочић, па је највероватније и овај текст потекао из његовог пера. Ми овај текст овде дајемо стога што знатно допуњава чињенице о окружним штедионицама о којима је Марковић писао, па се и сам на овај текст позивао (видите белешке 38 и 40 ове књиге).

²⁸⁸ *Сарајевски цвјетник* (1869–1873), званични орган турске вилајетске управе, излазио на турском и српском језику.

²⁸⁹ Алузија на писање Светозара Марковића о стању у београдском и смедеревском округу (видети напомене у IV књизи).

²⁹⁰ Такође алузија на Светозарев коментар о стању у београдском и смедеревском округу у *Рагенику* (видети претходну белешку).

²⁹¹ Полемика са чланком *Калдрма у Београду* (*Рагеник*, бр. 19, од 13. VII 1871, стр. 70–71) у коме неидентификовани аутор (вероватно Ђура Љочић) препоручује овај начин уређења београдских улица.

²⁹² Овде се инсинуира да *Рагеник* предлаже макадам због користи коју метезници могу имати од камења са калдрме.

²⁹³ Ова карикатура, колико се зна досада, јесте прва антикомунистичка карикатура у српској штампи. *Ружа* назива раскнеза Александра Карађорђевића Караосмановићем као алузија на чињеницу да је он, када су га свргли са престола, нашао уточиште у Калемегданском граду код турског везира, а после тога прешао у Аустро-Угарску.

„Снаша Перса Караосмановића“ је раскнегиња Персида Карађорђевић; то је алузија да су *Враголан*, *Панчевац* и *Рагеник* и органи Интернационале и Париске комуне у исто време, и органи Карађорђевића, односно да су плаћеници ове династије.

²⁹⁴ Шарени, тј. либерали или социјалисти.

²⁹⁵ Алузија на расправу у Народној скупштини о Закону о печатњи (штампи), у којој су неки посланици предлагали завођење кауције за уреднике и издаваче листа као начин да се то омогући само имућним људима који не припадају социјалистичком покрету Светозара Марковића.

²⁹⁶ Подршка Београдском бакалском еснафу у његовој борби против Прве потрошачке дружине, односно за забрану њеног рада.

²⁹⁷ Тешко је одговорити на питање о којој је брошури реч. Опозиција је често користила штампање брошура политичке садржине у Војводини (Панчеву и Земуну) и њихово илегално пребацавање у Србију.

²⁹⁸ Мисли се на Марковићев чланак *Прег омладинску скупштинину*, *Рагеник*, бр. 27 и 28, од 3. и 7. VIII 1871 (видети стр. 102 ове књиге).

²⁹⁹ Аутор овог чланка, у коме се прво одговара на писање *Панчевца* а потом *Рагеника* поводом VI скупштине Уједињене омладине српске у Вршцу, јесте Светозар Милетић, главна личност Српске народне слободоумне странке, односно либералног крила УОС (Коста Милутиновић, *Први сукоб Светозара Марковића и Све-*

Ћозара Милејића, *Зборник за друштвене науке*, Матица српска, св. 13–14, Нови Сад, 1956, стр. 225 – 234).

³⁰⁰ Радеников једномишљеник који није хтео да дође на састанак Главног одбора УОС јесте Михаило Ј. Никетић, уредник *Враголана* и током 1871. године прени сарадник Светозара Марковића, с којим се Марковић 1872. разишао због „трпања“ свих либерала у „један кош“, па и песника Јована Јовановића Змаја (видети Марковићев чланак *Нова социјална начела*, VI књига овог издања).

³⁰¹ Реч је очевидно о Светозару Марковићу који је стварно био уредник Раденика.

³⁰² Иако *Јединство* не помиње аутора, реч је о Марковићевом чланку *Закони и предлози прошлогодишње скупштинне* (видети стр. 130 ове књиге). Светозар Марковић је реплицирао на овај напис (*Мудрости „Јединства“*, *Раденик*, бр. 43, од 11. IX 1871), на што се *Јединство* наново огласило (бр. 194, од 18. IX 1871; видети VI књигу овог издања).

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

	Страна
Светозар Марковић из времена издавања листа <i>Раденик</i>	XI
<i>Раденик</i> , бр. 7, од 16. јуна 1871. године са Марковићевим чланцима <i>Наш економски најредак</i> и <i>Наше удруживање</i>	34
Насловна страна књиге Ц. С. Мила <i>Пошчињеност женскиња</i> , Београд, 1871.	58
Џон Стјуарт Мил, портрет из личне оставштине Николе Марковића (из збирке Историјског музеја Србије)	61
Анта Алексић, дописник <i>Раденика</i> из Карановца (Краљева)	65
<i>Раденик</i> , бр. 21, од 17. јула 1871. године, са наставком Марковићевог чланка <i>Бели ѿгерор</i> и преводом Марксовог <i>Грађанског рајѿа у Француској</i>	74
Ђура Јакшић, песник и сликар, сарадник <i>Раденика</i> и <i>Враголана</i>	148
Почетни део извештаја председника владе Радивоја Милојковића намеснику Јовану Ристићу о кретању Светозара Марковића, Београд, 19. јул 1871.	154
Телеграм штампарије из Панчева Светозару Марковићу	164
Михаило Никетић, уредник <i>Враголана</i>	176
<i>Ружа</i> , бр. 27, од 25. јула 1871. године, са карикатуром о <i>Раденику</i> , <i>Панчевцу</i> и <i>Враголану</i>	261

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

А

Авоан, 201
Адам (библ.), 187
Адијо, 92
Артур принц, 50
Александар II, руски цар, 212, 283
Александар Карађорђевић, кнез, 161, 289, 293
Алексић Анта, 65, 279, 287
Андрић Александар, 288
Анђелић Герман, патријарх, 288
Анђелковић Срета, 220
Антула Коста, 159, 288
Арнолд, 94
Аси(ја), 94, 201
Аурел де Паладин, генерал, 231
Афр Дени Огист (Affre Denis Auguste), 253

Б

Бакуњин Михаил Александрович, 283
Бан Матија, 77, 79, 257, 282, 293
Барловац Јовица, 289
Барловац Михаило, 147, 289
Бачковић Зорица, VII
Бетри Г. Х., 255
Баштар Живко, 220
Бекић Тома, 138
Беле, 49

Белимарковић Љубомир, 287
Бертран, 201
Беслај, 229
Бигон Леон, 94
Бизмарк Ото, 50, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 240, 245, 247, 249, 253, 254, 266
Бисон, генерал, 94
Бјелетић др Добросав, III, VI, VII
Бјелица др Михаило, 287
Блазнавац Миливоје, 289
Блан Јуј, 50
Бланки Луј-Огист, 231, 233, 253
Богићевић М. Антоније, 151, 287
Божић Пера, 149
Бокшан К., 138
Бомбе, краљ, 227, 228
Бонапарта видети Наполеон I
Бонапарта
Борић, 162
Бошковић Јован, 70, 285
Брајт, 62
Бредник Фред., 255
Бун М. Т., 255

В

Валентин, 231, 247
Валожич Велибор, 278
Васиљевић Алимпије, 70
Везиније, 55, 195, 291
Вермеш, 201
Верморел, 201
Весовић Танасије, 149, 165

Вестон Џон, 255
 Вијар, 201
 Вино, 231, 232, 233, 234
 Вислицех, 282
 Вићентијевић Милош, 289
 Вишњић Ђорђе, 166, 235, 289
 Влајковић Ђока, 149, 165
 Војводић др Васо, 288
 Врбица Маша, 138, 267
 Вујичић Марко, 150
 Вукомановић др Младен, 274
 Вучетић Илија, 138
 Вучић Перишић Тома, 158, 288
 Вучковић Атанасије, 275

Г

Гавриловић Јован, 289
 Гавриловић Урош, 137
 Гаврош (књиж.), 289
 Галифет, 235, 236
 Гамбета Леон (Gambetta Léon), 49, 225
 Ганеско, 244
 Гарашанин Илија, 147
 Гарибалди Ђузепе, 265
 Гери, 92
 Герман Анђелић, патријарх, 288
 Герциков Иван, 287
 Гершић Гига, 140, 149
 Гиовоћини П., 255
 Гргур, 150
 Грудић, адвокат, 149
 Грусет, 201

Д

Дакиста, 201
 Дамјановић др Перо, III, VI, 277
 Даниловић Љубомир „Решетар“, 220, 290
 Даничић (Половић) Ђура, 293
 Делеклуз, 202

Демаре, жандарм, 235
 Депен, 201
 Дербо Жорж (Darboa, Darboy Georges), 253
 Дибук, 55
 Дивал, 235
 Димитријевић Миша, 138, 139, 140
 Димитријевић др Сергије, III, VI, 290
 Дипон Евжен, 255
 Дифор, 231, 235, 247, 248
 Доброљубов Николај Александрович, 111, 112, 113
 Домбровски Јарослав, 200
 Дон-Карлу, целат, 228
 Драгашевић Градимир, VII
 Дубовац др Јован, III, VI
 Дуе, генерал, 250
 Душманић Илија, 278

Ђ

Ђермеков Душан, 138
 Ђорђевић др Владан, 138, 167, 275, 286
 Ђорђевић др Милан, 138
 Ђорђевић Младен, 150

Е

Екаријус Јохан Георг, 194, 255, 290
 Елдипин, типограф, 117
 Енгелс Фридрих, 83, 255, 280, 284, 292
 Еспартето, регент, 227

Ж

Жакљет (Jasqueument), 253
 Живковић Радомир, VII

Живковић Стојан, 138
 Жика, 159
 Жиот Алфонзо Симон, 225
 Жиронди, 240
 Жобер Иполит Франсоа (Jaubert Hippolyte François), 254
 Жујовић Живојин, 282

З

Забики Антон, 255
 Зеви Мориц, 255
 Зечевић Милош, 150, 287

И

Иванов, студент, 95, 117
 Игњатовић др Ђорђе, 279, 283, 286, 287, 288, 290
 Иго Виктор (Hugo Victor), 49, 50, 289

Ј

Јакоб, 201
 Јакшић Владимир, 276
 Јакшић Ђура, 147, 148, 150, 280, 286
 Јанковић Гаврило, 167
 Јов (библ.), 229
 Јовановић Владимир, 138, 139, 140, 278, 281, 286
 Јовановић Каменко, штампар, 220, 289, 292
 Јовановић Корнел, 138
 Јовановић др Милан Морски, 140, 220, 285, 292
 Јованче, снајдер, видети Стефанов Јованче
 Јунг Херман, 255

К

Кабе Етјен (Cabet Etienne), 54
 Кавењак Луј Ежен (Cavaignac Louis-Eugène), 253
 Каљевић Љубомир Љуба, 138, 279
 Каменко, видети Јовановић Каменко
 Карабиберовић Живко, 125, 128, 165, 289
 Каравелов Љубен, 288
 Карађорђевић, династија, 165, 291
 Карамарковић Мата, 147, 150
 Каракозов, 115, 283
 Караматић Јован, 70
 Караосмановић, видети Александар Карађорђевић кнез
 Карапеша Светозар, 138
 Карло Алберт, 389
 Катков, 389
 Кауљ, 255
 Качаревић Драгић, 277, 281, 282, 292
 Кертер, 231
 Кертир Пујер, 249
 Кехил, 255
 Клингер, угоститељ, 167
 Ковачевић Божидар, 277
 Ковачевић Ст., 138
 Којен Ј., 255
 Коларац-Милосављевић Илија, 150, 387
 Колб Георг Фридрих (Kolb Georg Friedrich), 8, 255
 Конфуције, 217
 Корбан, 225
 Костић др Лаза(р), 138, 285, 286
 Крилов Иван Андрејевич, 212
 Крсмановићи, браћа, 159, 288
 Кујунџић Милан Абердар, 138, 139, 140, 150, 160, 165, 286, 287
 Курбе, 201

- Л
- Лали(је), 92
 Лафит, Пјер, 227
 Лекомт (Леконт), генерал, 215, 233, 236, 248, 249, 250
 Леснер Фридрих, 255
 Лефл, министар војни, 234, 236
 Лорн, маркиз, 50
 Луј Блан, видети Блан Луј
 Луј Бонапарта, 228, 230, 232, 237, 238, 240, 246, 248
 Луј Наполеон, 226, 228, 243, 248
 Луј Филип, 227, 229, 233, 240, 248
 Лукић Арса, 70, 119, 125, 128, 165, 284, 288
 Лукић др Радомир, IV, V, VI
- М
- Мак Адам, 260
 Мак Махон, 250, 253
 Макклелан Вудворт Д., 277
 Максимовић М. Милан, 155, 280, 287
 Малтус Томас, 7
 Марговски, 244
 Маријан, 184
 Маринковић Чедомиљ, 279
 Мариновић Јован, 289
 Марковић Горица, VII
 Марковић Јеврем, 138, 151, 292
 Марковић Никола, 61
 Марковић Светозар, I, III, IV, IX, XI, 34, 52, 62, 74, 138, 139, 143, 149, 150, 151, 152, 153, 160, 163, 166, 261, 273–294.
 Маковић Стеван, 147
 Маркс Карл, 63, 74, 83, 143, 208, 216, 224–255, 277, 280, 281, 284, 291, 292
 Мاستиловић Милан, 152
 Матановић, поц, 149
 Матић Бранислав, VII
 Матић др Димитрије, 159, 275, 288
 Матић Душан, III
 Мацини Ђузепе, 265
 Мацура др Милош, V
 Медаковић Милорад, 166, 289
 Медић Данило, 153, 155
 Мелот, 200
 Мерсије (Mercier), 55, 195, 291
 Мијатовић Чедомиљ, 128
 Мил Џон Стјуарт (Mill John Stuart), IX, 58, 61, 62, 278
 Милан Обреновић, кнез, 290
 Милетић др Светозар, 138, 160, 220, 265, 288, 292, 294
 Милијер, посланик, 54, 92, 226
 Милићевић Ђ. Милан, 277
 Милнер М., 255
 Миловановић Гргур, 287
 Милоје, 183, 263
 Милојковић Радивоје, 151, 152, 153, 156, 157, 160, 161, 220, 288
 Милосављевић др С., 139, 140, 286
 Милош Обреновић, кнез, 68
 Милошев Ђорђе, 138
 Милошевић Раша, 278
 Милутин, мајор, 149
 Милутиновић др Коста, 294
 Мирковић Стеван, 166
 Митровић Ђорђе, III, VI, VII, 290
 Михаило, митрополит, 156, 157, 288
 Михаило Обреновић, кнез, 103, 280, 282, 287, 289
 Михаилов, 76
 Михаиловић (Мијајловић) Паја, 147, 149, 150, 275, 285, 287, 290, 291
 Миша Молер, 183
 Молтке, 51
 Монтескије Шарл, 240
 Морис, 201
 Мотрсед Томас, 255
 Мур, видети Мор Томас

Муравјов, 76
 Муреј Шарл, 255
 Мухамед, 217

Н

Наполеон I Бонапарта, 8, 49, 81, 200, 228, 233, 249, 266
 Наполеон III, 49, 76, 92, 226, 232, 247, 273, 283
 Недељковић др Душан, III
 Недељковић Никола, 152
 Недељковић Тоша, 138
 Ненадовић Љубомир, 151, 153, 160
 Несторовић Биљана, VII
 Нечајев С. Г., 94, 95, 109, 114, 116, 117, 118, 283, 284
 Никетић Ј. Михаило, IX, 138, 139, 140, 147, 150, 261, 275, 286, 287, 294
 Николић Тихомиљ, 287
 Нинковић Милица, 143, 286
 Новаковић Стојан, 283

О

Обрадовић Доситеј, 167
 Обреновићи, династија, 7, 20, 30, 50
 Овен Роберт (Owen Robert), 82, 84
 Огарјов Николај Платонович, 283
 Одгер, 194
 Оливије, министар, 8
 Орел де Паладин, 233
 Орлеанци, династија, 230, 231, 246, 248
 Орлов, 94
 Оџер Џорџ, 290

П

Павлов, 76
 Павловић Ђока, 147, 274
 Павловић Јован, 261, 289
 Павловић др Стеван, 36, 138
 Павловић Тома, 286
 Паланчанин, 166
 Паликао, 231
 Панчић др Јосиф, 64, 66
 Пелагић Васа Василије, 138, 149, 153, 156, 157, 278, 286, 288, 289, 290
 Пелевес, 291
 Пеливановић, 287
 Перса Караосмановића, видети Персида Карађорђевића, кнегиња
 Персида Карађорђевић, кнегиња, 289
 Петар Велики, 212
 Петровић Ј. Вукашин, 288
 Петровићи, династија, 291
 Пигаљ, 233
 Пијановић др Петар, VII
 Пијат, 216, 265
 Пијер, 231
 Пијетро, 247
 Пикард Артур, 226
 Пикард Ернест, 226, 227, 235, 254
 Пико, 226
 Пилав, 183
 Пилевес, 55, 195
 Писањук мр Михаило, VI
 Писарек др хаб. Хенрик, 278
 Плато(н), филозоф, 82
 Полеј др, 216
 Попов др Чедомир, III, VI
 Поповић Драгољуб, 138
 Поповић Ђорђе Даничар, 283
 Поповић Милош, 77, 78, 293
 Поповић Панта, 275, 288
 Поповић др Петар, III
 Поповић Сима, 138
 Поповић Стеван, 152

Поповић Тодор, 286
 Поповић Тома, 159
 Потјер, 201
 Принц Плон-Плон, видети Наполеон III
 Принцеза од Валеса, 234
 Протић Велимир, 138
 Протић Стојан, 278
 Пугачов Емељан Иванович, 114
 Пфендер, 255

Р

Раденић др Андрија, 286, 289
 Радивоје, видети Милојковић Радивоје
 Радовановић Александар Шандор, 291
 Радовановић Никола, 287
 Радовановић Паја, 152
 Радовановић, кмет, 220
 Разин Стјенка, 114
 Рајевски, прота, 289
 Рајић Љуба (треба: Бранко), 138, 285
 Ракен, 55, 195, 291
 Рамадановић Илија, 138
 Ранковић Драгутин, VII
 Ратковић Стево, 138
 Рашић Коста, 287
 Режер, 201
 Реџепагић др Јашар, III, VI
 „Решетар“, видети Даниловић Љубомир „Решетар“
 Решефор, 184
 Ригол Раул, 201, 265
 Ризнић Драгутин, 120
 Рил, 255
 Ристић др Јован, 147, 149, 150, 162, 165, 286, 287, 289, 291
 Робеспјер Максимилијан, 76
 Родј, 255
 Романови, династија, 212
 Росел, 201

Рош(е)фор, 76, 77, 200
 Рувидић Рајко, поп, 157
 Ружић Розен Михајло, 77, 79, 256, 280, 282, 288
 Рум, министар, 94
 Рурик, династија, 212

С

Савић Алимпије, 220
 Сај, 260
 Сандић А., 138, 139, 140, 286
 Свети Илија, 160
 Свети Сава, 186
 Севастијан, 150, 287
 Седлер, 255
 Сен-Симон Анри Клод, 82
 Симић Сима, 150
 Симон Жил, 231
 Скерлић др Јован, 143, 275, 286
 Спасић др Милован, 128
 Спасић Светозар, 276
 Срезоје (књиж.), 183, 219, 263
 Срећковић Панта, 128
 Станислав, 113
 Станојевић др Драгиша, 162, 220, 289, 292
 Степнејн, 255
 Стефанов Јованче, 150, 287
 Стефановић Никола, штампар, 157, 288
 Стефендс Д., 284
 Стојанчевић др Владимир, III, VI
 Стојковић др Андрија, III, VI
 Стојшић Касијан, 128
 Суботић др Јован, 155, 220
 Сула, 215, 229
 Сундечић Јован, 138

Т

Тамерлан, 235
 Тамискије, генерал, 233

Тантузовић, видети Милетић др Светозар
 Таусенд В., 255
 Тацит, 251
 Те(ј)лор, 50
 Телјефе, 226
 Темпфлор Анф., 255
 Тиашин, 55
 Тихомиљ, ађутант, 151
 Тјер Адолф (Thiers Louis Adolphe), 49, 50, 86, 184, 200, 214, 215, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253
 Ткачов, писац, 94
 Тодоровић др Драгоје, VI
 Токвил Алексис Клерел (Tocqueville Alexis Clérel), 158
 Толен Анри Луј (Toinain Henri Louis), 236
 Тома Клемон (Томас Климентије), 215, 233, 234, 236, 248, 249, 250
 Трефорт, 207, 208, 209
 Трифковић Коста, 167
 Тројански, конзул, 147
 Троши(је), генерал, 48, 200, 214, 224, 225, 232, 233, 234, 252
 Туцаковић Јаков, 288

Ђ

Ђелешевић Ђ. Михајло, 149, 287, 289

У

Узун-Мирковић Љубомир, 149
 Унић Стојан (Коста Угринић), 274, 286
 Урбан, 201

Ф

Фавр Жил (Favre Jules), 48, 54, 55, 63, 91, 93, 200, 203, 205, 209, 214, 225, 226, 231, 235, 245, 247, 249, 276–277, 280, 282
 Фере, 265
 Фери Жил, 227
 Филиповић Васа, 287
 Филиповић Милан, 149, 150, 287
 Флоке, 49
 Флуран, 231, 233, 235

Х

Хабзбурзи, династија, 98
 Хаџић Антоније Тона, 138
 Хегел Г. В. Ф., 143
 Хелс Уиљем, 255
 Хелц Џон, 255
 Хенце, новинар, 76
 Херве Едуард, 251
 Херис Г., 255
 Херцен Александар Иванович, 111, 113, 283
 Хиго видети Иго Виктор
 Хосман, 253
 Христос Исус, 89, 106, 186, 187, 247
 Хуберт, 201

Ц

Цоловић Никола, 121, 285

Ч

Charing-Cross, 195

Чернишевски Н. Г., 76, 111, 113, Ш
116, 143, 286

Чкребић инж. Душан, Ш, VI

Чобелић др Никола, V

Чумић Аћим, 147, 155, 156, 157,
159, 165

Шакић Милка, VII

Шангарње, 235

Шокорац Живко, 138

Штрусберг(зи), 27, 275

Штрасер Павле, 291

РЕГИСТАР ГЕОГРАФСКИХ ИМЕНА

А

Азија, 216

Алгир (Алжир), 9, 54, 226

Америка, 27, 88, 202

Аноним, 147, 149, 150, 165, 166

Аранђеловац, 126, 153, 156

Асен, 277

Аустрија, 4, 40, 45, 56, 57, 78, 96,
97, 98, 100, 182, 277, 278, 283,
289

Аустро-Угарска, 13, 99, 100, 275,
288, 293

Б

Баден, 37

Базел, 55

Бел-Вил, 232

Балкан(ско полуострво), 32, 100,
162

Банат, 103

Бањалука, 274, 288

Барселона, 227

Бачка, 103

Бела лађа, 183

Белгија, 38, 49, 245, 255

Белица, 64, 68

Бел Епин, 236

Београд, V, 13, 23, 24, 25, 27, 35,
41, 44, 46, 47, 56, 58, 62, 78, 103,
104, 108, 119, 122, 125, 126, 127,
139, 147, 149, 150, 151, 152, 153,

156, 157, 158, 160, 162, 163, 165,
166, 185, 188, 207, 211, 216, 218,
221, 258, 267, 268, 274, 279, 280,
283, 284, 288, 293

Берлин, 49, 100, 167

Беч, 98, 99, 100, 122, 155, 166, 183,
207, 217, 278, 286, 289

Бордо, 92, 230, 231, 232, 248, 249

Босанска крајина, 274

Босна, 57, 159, 182, 183, 220, 259,
274

Бретања, 247

Брисел, 55, 200, 201

Британија, 245

Брод, 260

Брчко, 289

Бугарска, 35, 45, 150, 287

В

Ваљево, 278

Вандом, 233, 234

Вац, 160, 288

Вашингтон, 252

Велико село, 263, 264

Версај, 92, 94, 215, 226, 231, 232,
233, 234, 235, 236, 243, 244, 245,
246, 247, 248, 250, 252

Византија, 112

Влашка, 38

Војводина, 103, 104, 290, 294

Врачар, 262

Вршац, 102, 136, 167, 294

- Г**
- Галиција, 98
Ганг(ес), 216
Германија, видети Немачка
Градац (Грац у Аустрији), 191, 290
Градишка, 285
Грчка (Хелада), 8, 38
- Д**
- Далмација, 38, 99, 100
Данска, 255
Доња сабанта, 279
Дорћол, 23, 24, 155, 159
Дрина, 259
Дро (Drôme), 248
Дубравица, 274
Дубровник, 282
Дунав, 44, 56, 77, 96, 103, 104, 278
- Е**
- Европа (Запад), 3, 7, 26, 30, 38, 45, 48, 54, 59, 63, 75, 77, 80, 86, 87, 88, 90, 96, 111, 115, 116, 118, 126, 128, 186, 191, 212, 216, 217, 223, 225, 227, 228, 237, 240, 244, 257, 277, 281
Енглеска, 4, 38, 50, 51, 63, 84, 111, 126, 215, 249, 252, 260, 283, 284, 292
- Ж**
- Жарково, 263
Ждраљица, 66
Женева, 117, 192, 283, 290
- З**
- Загреб, 99
Зајечар, 29, 275
Запад, видети Европа
Земун, 149, 163, 289, 292, 284
- И**
- Икарија (утоп.), 83
Ирска, 116, 284
Италија, 96, 97, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 116, 186, 265, 283
- Ј**
- Јагодина, 35, 66, 68, 147, 150, 279, 287, 292
Јасеница, 64, 66, 68
Јерихон (библ.), 234
Јарусалим, 83
- К**
- Казан, 117
Каја-бурма (Карабурма), 91, 282
Кајена, 232
Калемегдан, 147, 150, 293
Карановац (Краљево), 65, 279, 287
Кина, 252
Кладово, 44
Климарт, 236
Књажевац, 287
Кошутњак, 280
Крагујевац, 64, 66, 279, 284
Крезо, 94
Крим, 109, 283
Крит, 182
Крушевац, 35
Кустоца, 289

- Л**
- Ла-Виле, 232
Лајпциг, 117
Лакедемонија, видети Спарта
Лион, 201, 245, 248
Лозница, 64, 279
Лондон, 48, 50, 111, 193, 194, 214, 234, 278, 283, 292
Лепеница, 64, 68
Лугомир, 68
- М**
- Мађарска (Маџарска, Угарска), 38, 56, 96, 97, 98, 99, 103, 104, 108, 137, 139, 191, 255, 289
Марсељ, 248
Млава, 64
Монголија, 112
Мон Март, Монмартр, 232, 233, 235
Морава, 43, 67, 279
Москва, 94, 95, 115, 117, 118, 252, 283
Мулин Сакет, 236
- Н**
- Немачка, 29, 50, 56, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 114, 186, 200, 210, 215, 227, 230, 244, 254, 255, 275, 282, 288
Новара, 289
Нови Сад, 13, 104, 108, 155, 280, 283, 286, 288, 294
- Њ**
- Њу-Лерк, 84
- О**
- Остружница, 263
- П**
- Палермо, 227
Палилула, 159, 160
Панчево, 13, 153, 163, 220, 221, 261, 264, 279, 282, 284, 286, 291, 292, 294
Параћин, 127
Париз, 10, 48, 49, 81, 86, 87, 92, 93, 147, 184, 185, 190, 191, 195, 197, 199, 200, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 215, 224, 225, 227, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 253, 260, 273, 278, 279, 280, 281, 282
Петербург (Петроград), 94, 112, 115, 116, 117, 118, 283
Пешта, 99, 166, 185, 191, 207
Подриње, 64
Пожаревац, 12, 27, 40, 150, 274
Пољска, 98, 104, 244, 255
Поморавље, 67, 68, 69
Пруска (Прајска), 94, 182, 200, 215, 224, 227, 229, 230, 231, 233, 234, 238, 244, 249, 253, 254
- Р**
- Раваница, 68
Рим, 8, 228, 235, 251
Ру(ј)ан, 249
Рујењ, 246
Румунија, 27, 56, 275
Русија, 76, 94, 95, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 143, 149, 212, 283, 284, 286, 289

С

Сава, 44, 96, 103, 104, 152, 159
 Сарајево, 259, 288, 293
 Сардинија, 182, 283
 Седан, 226, 228
 Сена, 260
 Сен-Денис, 246, 251
 Сен-Жермен, 246, 251
 Сен-Клуд, 253
 Сибир, 111, 113, 115
 Сједињене Државе, 255
 Смедерево, 12, 27, 35, 36, 41, 42,
 274, 276, 288, 291, 293
 Србија, 13, 22, 25, 27, 30, 31, 32,
 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43,
 44, 45, 47, 52, 53, 54, 57, 61, 64,
 69, 72, 76, 77, 79, 84, 91, 96, 99,
 100, 101, 102, 103, 104, 105, 119,
 125, 126, 128, 131, 136, 137, 138,
 139, 156, 157, 160, 182, 183, 186,
 188, 190, 204, 206, 208, 211, 213,
 219, 220, 221, 258, 259, 260, 263,
 276, 282, 285, 288, 289, 292
 Срем, 103
 Сремски Карловци, 288, 291
 Стамбол, видети Цариград
 Стиг, 66
 Студеница, 287

Т

Теразије, 152
 Тимок, 66
 Требиње, 260
 Трнићева рупа, 90
 Турска, 4, 43, 57, 84, 96, 100, 101,
 104, 110, 156, 182, 191, 260, 269,
 277, 287, 290

У

Уна, 274

Ф

Франкфурт, 98, 231, 249
 Француска, 4, 5, 8, 10, 45, 48, 49,
 50, 51, 54, 63, 74, 81, 85, 92, 93,
 94, 97, 100, 118, 126, 158, 161,
 182, 186, 191, 199, 200, 205, 206,
 208, 209, 214, 224, 225, 227, 228,
 229, 230, 231, 232, 233, 235, 237,
 238, 239, 240, 243, 245, 246, 247,
 254, 273, 281, 283, 291

Х

Херцеговина, 100
 Холандија, 255
 Хрватска, 98, 99

Ц

Цариград, 100
 Цетиње, 210
 Црна Гора, 100, 101, 138, 156, 183,
 210, 283, 291

Ч

Чачак, 155, 287
 Чешка, 97, 98, 104
 Чумић, 152

Ш

Шабац, 157
 Швајцарска, 68, 97, 100, 114, 209,
 284
 Швапска видети Аустрија, Не-
 мачка
 Шпанија, 255
 Штиљанска река, 66
 Штира, 64
 Шумадија, 158

RÉSUMÉ

Ce V^e tome des *Oeuvres complètes de Svetozar Marković* contient ses écrits, provenant de la période à partir de la moitié du mois de juin jusqu'à la fin du mois d'août 1971 et ils ont été tous publiés dans le journal *Radenik*, à l'exception de l'article *Libération des fammas*.

I. ARTICLES

L'État contemporain – bourgeois: Marković démontre la thèse marxiste sur la connexion directe du pouvoir économique et du pouvoir politique – sur „la base de l'Etat philistin contemporain“ dans le quelle est en train la lutte des classes dans le domaine économique, aussi bien que dans la domaine politique: le but de l'État est de maintenir, au moyen du pouvoir politique des propriétaires des moyens de production, organisés comme classe régnante, le système capitaliste correspondant et de réaliser, au moyen de celui-ci, l'exploitation du prolétariat.

Notre association: Convaincu que la „purgatoire“ du capitalisme dans la Serbie agraire peut être évité, Marković proclame que „l'association de nos artisans en Serbie non seulement en coopératives de consommation, mais aussi en „associations ouvrières, de production“ seulement „comme voie qui nous mène à la production industrielle“ (et cela de production en gros)“ où les membres ont associé leur *capital* et leur *travail* afin de *travailler et produire en commun*; de cette façon on viendrait à la base matérielle de la société socialiste en Serbie en modernisant ses *zadrugas* (communautés de famille) patriarcales, en étendant les principes du démocratisme autogestionnaire, de l'électivité et de la relève des titulaires des fonctions sociales gratuites, de la justice démocratique, de l'armée populaire, etc.

Notre progrès économique, Marković n'évalue pas la pénétration du capitalisme dans l'économie naturelle de la Serbie, comme progrès social, car il ne s'effectue pas le développement adéquat des forces de production et de la production, mais le capital commercial entre les mains de la bourgeoisie commerciale, en réalisant le profit par l'augmentation des impôts cause la pauperisation du prolétariat rural et urbain. Marković ne se rend pas compte du fait que l'évolution capitaliste doit se produire inévitablement en Serbie aussi, en produisant un progrès lent et contradictoire qui mène aussi à la stratifica-

tion de la population, mais considère tout ce développement apparent au point de vue de progrès, et ne voit le chemin que doit suivre la Serbie dans son développement qu'en autonomie socialiste, dont il traite dans l'article suivant.

Du monde étranger. La Commune vit-elle encore? Après la chute de la Commune de Paris Marković mande „au monde civilisé“ de l'Europe de ne pas exulter, car „le Commune vit, elle agit à l'heure actuelle avec une vivacité plus grande qu'elle ne l'était jamais“ dans toute l'Europe, car l'Internationale „ne se retire pas“ devant les défaites temporaires.

Remarques sur „Državopis Srbije“: Marković mène une polémique argumentée avec le statisticien Vladimir Jakšić concernant l'interprétation de certaines données de la statistique d'État.

L'Internationale a fait sérieusement peur à l'Europe: Marković indique les „citations fausses“ et autres faux dont se servent Jules Favre et autres adversaires de la Commune et de l'Internationale.

Belgrade le 25. juin: Marković polémise avec le correspondant du journal de Novi Sad *Zastava* au sujet de quelques imprécisions dans ses correspondances de la Serbie.

Affranchissement des femmes est la préface de Marković à la traduction en langue serbe du livre de J. St. Mill *The Subjection of women* (1869) qu'Ilija Dušmanić, Raša Milošević et Stojan Protić avaient traduit en serbe et publié à Belgrade sous le titre *Potčinjenost ženskinja* (Soumission des femmes). Marković considérait l'affranchissement de la femme et la réalisation des rapports de famille nouveaux, basés sur l'égalité des droits entre les hommes et les femmes comme un point important de son programme émancipateur.

Les Crimes de Jules Favre: Marković indique que K. Marx, au nom de l'Internationale, avait informé le public mondial de ces crimes.

Comment nous préserver des inondations. Dans les rapports sur les inondations en Serbie et les dommages qu'elles causent, Marković écrit aussi de leur cause fondamentale – coupe des forêts, mais il trouve aussi les causes de cette cause, en premier lieu de nature économique.

Assemblées départementales. Au sujet des propositions correspondantes des députés dans l'Assemblée en 1870, Marković expose pour la première fois, d'une manière plus systématique et plus concrète, ses conceptions concernant l'autonomie politique en Serbie à partir des assemblées départementales, pour commencer plus tard à voir les bases de l'autonomie locale dans la commune et l'arrondissement. Marković qui, en ce temps-là, n'avait pas encore exposé d'une manière suffisamment concrète sa conception de la lutte des classes en Serbie, ne s'est pas rendu compte de la place réelle des Assemblées départementales dans le système de l'autonomie en Serbie pour lequel il combattait: d'après les modèles russes, il les considère en majeure partie comme tribune pour la formulation des besoins du peuple d'un territoire donné et les voies de leur réalisation et elles auraient aussi une fonction socio-éducative.

Terreur blanche. Dans cet article, assez long et assez important, Marković défend la Commune de la presse de droite serbe resp, des forces de droite, mais en même temps il popularise les idées politiques et sociales de la

Commune et arrive aussi aux problèmes généraux du mouvement socialiste (avec la critique de l'utopisme social et certaines autres vues socialistes, expose le programme positif des positions de la Commune et de l'Internationale et particulièrement du *Manifeste du parti communiste*).

Jules Favre – imposteur. Dans le journal *Radenik* Marković transmet des nouvelles récentes du journal *Volksstaat* „de l'adresse du conseil principal de l'Internationale“ sur les crimes nouveaux commis par le ministre des affaires étrangères de France Jules Favre.

Arrestation des membres de la Commune. Procès contre les nihilistes en Russie. Marković transmet deux nouvelles – nouvelles arrestations des communards de Paris et le procès aux conspirateurs russes avec Nétchaïev à la tête.

Autriche slave et unité serbe: Dans la suite de son article *Autriche slave* (voir livre IV de cette édition) Marković écrit dans son article nouveau de la situation nationale et politique en Autriche-Hongrie après l'Accommodement de l'année 1867, lorsque cet État devint une monarchie dualiste. Marković n'a point d'illusions sur la possibilité de trouver une solution pour les questions nationale et sociale, ainsi que pour la question religieuse des Slaves dans cet État-ci, car dans celui-ci deux nations dominantes ont la suprématie sur la population slave, parmi laquelle, à cause de cela (particulièrement chez les Serbes de l'Autriche) s'est de nouveau renforcée la lutte pour la fédéralisation de cette monarchie semi-féodale. Après avoir intensifié l'argumentation en faveur de ses thèses de l'article précédent, dans lequel il exprime sa conviction qu'il est impossible de réaliser les tendances de former une „Autriche slave“, non seulement à cause des droits dits historiques, mais aussi à cause de la suprématie économique de deux nations dominantes Marković écrit de la nécessité historique de démolir deux empires – Autriche-Hongrie et Turquie – et de l'union des Serbes dans leurs deux États indépendants – Serbie et Monténégro, pour que le peuple Serbe renforcé devienne prêt pour la réalisation de sa mission historique en Orient.

A la veille de l'assemblée de la jeunesse. A propos de la dernière (sixième) Assemblée de la Jeunesse Unie Serbe, Marković réitère sa demande pour ses déterminations idéologico-politiques (par l'énonciation des „convictions“ et „principes“ clairs). Pourtant, les autorités hongroises ont prohibé la suite de l'activité de la JUS, ce qui a fait que la demande de Marković reste sans effet.

Révolutionnaires russes et Nétchaïev. Marković désire présenter aux lecteurs serbes l'information précise sur l'événement défini dans le titre de l'article, dont notre presse a informé de différentes manières en dépendance de son orientation politique. Bien qu'il n'adopte pas, comme adhérent de l'Internationale, les méthodes terroristes de lutte de Nétchaïev (qu'il connaissait personnellement), Marković tend à expliquer les causes qui déterminaient les révolutionnaires russes à recourir à ces méthodes. Il les trouve dans les conditions de la Russie arriérée qui, après la Guerre de Crimée, fut obligée d'abolir le servage (1861) et d'introduire encore quelques réformes, mais cela ne fut fait qu'en adoucissant les espèces les plus graves d'exploitation, tout en maintenant l'état existant: Marković cite les persécutions de la jeunesse universi-

taire, des écrivains, des savants et autres hommes progressistes (auxquels appartenait aussi Nétchaev) qui exigeait les réformes radicales. Marković témoignait de compréhension et de sympathie pour leur idéologie (d'une manière analogue procédait plus tard aussi V.I. Lénine) bien qu'il fût adhérent de l'Internationale.

Lois et projets de l'assemblée de l'année passée. Cet article d'une ampleur assez grande suit, en majeure partie selon ses Protocoles, le travail de l'Assemblée dite législative, tenue à Kragujevac en 1870 en vue de légaliser les dispositions de la Constitution de l'année 1869. Pour éviter que la censure n'empêche pas de nouveau la publication de son journal, Marković ne fait pas du tout l'analyse d'une série de lois (procédure électorale, procédure du travail dans l'assemblée, loi sur la presse, sur la responsabilité ministérielle, etc.), mais donne un commentaire détaillé de l'activité économique de l'Assemblée c. à d. le budget. Même dans ce domaine-ci il n'a pas pu s'abstenir de manifester ses convictions socialistes (il s'employait pour la fondation des coopératives de consommation avec les magasins installés dans les villages, le maintien des biens d'États, de la terre communale, etc.), mais il ne critiquait point le montant du budget, orienté à l'entretien de l'appareil ramifié de l'administration d'État, c. à d. de la bureaucratie.

De l'assemblée de la jeunesse et Sixième assemblée de la jeunesse. Dans le premier texte – nouvelle Marković informe des obstacles que le gouvernement hongrois dresse à son travail, ne permettant pas „aux Serbes de l'étranger“ la participation et dans le second article il résume la travail de cette dernière assemblée des jeunes et informe de sa dissolution de la part du commissaire de l'autorité hongroise.

II. LETTRES

Ce tome ne contient que la partie d'une lettre de Svetozar Marković, écrite à Milica Ninković, du 12 juillet 1871, citée d'après un texte de Jovan Skerlić (l'original n'est pas conservé).

III. DOCUMENTS

Du contenu de 15 documents qu'on publie dans ce livre on peut se rendre compte de la Table des matières.

IV. CONTRIBUTIONS

Le contenu de 21 contributions peut être vu da la Table des matières de ce livre. Les contributions publiées portent la lumière dans les conditions difficiles de vie et d'activité de Svetozar Marković et de son mouvement dans

cette période aussi – filature permanente de la part des mouchards, diffamations dans la presse réactionnaire (*Vidovdan*, *Jedinstvo* et autres journaux) et la presse humoristique (*Ruža*, *Vragolan*), empêchement de la circulation des journaux socialistes, et surtout la fondation et l'activité des institutions socialistes (coopératives des artisans, des consommateurs, et surtout les coopératives de production, etc.).

Parmi les Contributions est publiée aussi la première traduction serbe (le nom du traducteur n'a pas pu être établi) de l'écrit de Marx *La Guerre civile en France*, publié dans le journal *Radenik* pour l'année 1871. Des contributions provenant du cercle de Marković, outre *La Proposition du ministre des finances pour la formation des caisses d'épargne départementales* nous publions aussi l'article *Belgrade*, par lequel le journal *Radenik* donne son appui à cette proposition. On y publie aussi deux textes provenant du journal de Novi Sad, *Zastava*.

V. NOTES DES RÉDACTEURS

En 302 notes ne sont données que des explications qui facilitent au lecteur la compréhension du texte, sans s'engager, pourtant, dans les explications de son contenu. (Telle est la conception de cette entière édition des oeuvres de Marković).

ILLUSTRATIONS

REGISTRES (des noms géographiques et propres)

La Table des Matières de ce tome est donnée également en français.

TABLE DES MATIÈRES

Notes sur ce livre	IX
<i>I. Articles</i>	
L'État contemporain – bourgeois	3
Notre association	11
Notre progrès économique	36
La Commune vit-elle encore?	48
Remarques sur „Državopis Srbije“	52
Internationala a fait sérieusement peur à l'Europe	54
Belgrade le 25 juin	56
Affranchissement des femmes	59
Crimes da Jules Favre	63
Comment nous préserver des inondations	64
Assemblées départementales	70
Terreur blanche	75
Jules Favre – imposteur	92
Arrestation des membres de la Commune. Procès contre les nihilistes	94
Autriche slave et unité serbe	96
A la veille de l'assemblée de la jeunesse	102
Révolutionnaires russes et Nétchaev	109
Lois et projets de l'assemblée de l'année passée	119
De l'assemblée de la jeunesse	136
Sixième assemblée de la jeunesse	136
<i>II. Lettres</i>	
Svetozar Marković – à Milica Ninković, le 12 juillet 1871	143
<i>III. Documents</i>	
Anonyme – à Jovan Ristić, Belgrade, le 24 juin 1871	147
Anonyme – à Jovan Ristić, Belgrade, le 28 juin 1871	149
Anonyme – à Jovan Ristić, Belgrade, le 17 juillet 1871	150
Radivoje Milojković – à la Régence, Belgrade, le 17 juillet 1871	151
Radivoje Milojković – à la Régence, Belgrade, le 18 juillet 1871	152
Radivoje Milojković – à la Régence, Belgrade, le 19 juillet 1871	153
Radivoje Milojković – à la Régence, Belgrade, le 20 juillet 1871	156
Radivoje Milojković – à la Régence, Belgrade, le 22 juillet 1871	157
Radivoje Milojković – à la Régence, Belgrade, le 23 juillet 1871	160
Borić – à Jovan Ristić, Belgrade, le 2 août 1871	162

Imprimerie – à Svetozar Marković, Pančevo, le 8 août 1871	163
Anonyme – à Jovan Ristić, Belgrade, le 8 août 1871	165
Anonyme – à Jovan Ristić, Belgrade, le 9 août 1871	166
Ce qui se passera pendant le VI ^e assemblée de la jeunesse, Vršac, le 10 août 1871.	167
Rapport du Comité annuel de l'JUS de la VI ^e assemblée, Vršac, le 15 août 1871.	168
Anonyme – à Jovan Ristić, Belgrade, le 14 août 1871	173
Anonyme – à Jovan Ristić, Belgrade, le 20 août 1871	174
Anonyme – à Jovan Ristić, Belgrade, le 23 août 1871	175
<i>IV. Contributions</i>	
La Commune n'est pas encore morte	179
Nous sommes une drôle espèce de tailleurs, Miloje et Srezoje.	181
Nos communs. Maître et élève. Il y a des hommes. Nous entendons	185
A Belgrade, le 12 juin	185
Proposition du Ministre des finances de fonder les caisses d'épargne	188
Union internationale des ouvriers (Internationale) en égard au peuple serbe ...	190
Que fait „Radenik“? Quiconque défend la Commune	207
A Belgrade, le 19 juin	210
A Belgrade, le 3 juillet	211
Conseil principal de „l'Internationale“	214
A Belgrade, le 7 juillet	216
Dieu merci, je ne lis aucun journal. Srezoje et „Radenik“. Qu'est-ce que la „Ruža“ voudrait savoir. En lisant „Radenik“. Nous entendons.	
Qu'avons-nous à remercier aux têtes échauffées. Ni „Zastava“ non plus.	218
A Belgrade, le 10 juillet	222
Karl Marx, La guerre civile en France	224
Matija Ban, Au rédacteur de „Vidov dan“	256
Belgrade.	257
Le rêve du vali de Bosnie.	259
La vie parisienne	260
Qu'est-ce que „Ruža“ désirerait.	262
Svetozar Miletić, „Franchement et ouvertement“	265
„Radenik“ sur l'assemblée de la jeunesse	267
A Belgrade, le 6 septembre	268
<i>V. Notes du rédacteur</i>	273
Liste des illustrations	295
Registre des noms propres	297
Registre des noms géographiques	305
Résumé	309
Table des matières	315

САДРЖАЈ

Напомене уз ову књигу	IX
<i>I. Чланци</i>	
Сувремена-буржуазна-држава	3
Наше удруживање	11
Наш економски напредак	36
Живи ли још Комуна?	48
Владимир Јакшић о примедбама у „Раденику“ на „Државопис Србије“ и одговор Светозара Марковића	52
Интернационала је озбиљно поплашила Европу	54
Београд 25. јуна	56
Ослобођење женскиња	59
Злочинства Жил-Фаврова	63
Како да се сачувамо од поплава	64
Окружне скупштине	70
Бели терор	75
Жил Фавр – варалица	92
Затварање чланова Комуна. Процес против нихилиста	94
Словенска Аустрија и српско јединство	96
Пред омладинску скупштину	102
Руски револуционари и Нечајев	109
Закони и предлози прошло-годишње скупштине	119
Са омладинске скупштине	136
Шеста омладинска скупштина	136
<i>II. Писма</i>	
Светозар Марковић – Милици Нинковић, 12. јула 1871. г.	143
<i>III. Документи</i>	
Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 24. јуна 1871.	147
Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 28. јуна 1871.	149
Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 17. јула 1871.	150
Радивоје Милојковић – Намесништву, Београд, 17. јула 1871	151
Радивоје Милојковић – Намесништву, Београд, 18. јула 1871	152
Радивоје Милојковић – Намесништву, Београд, 19. јула 1871	153
Радивоје Милојковић – Намесништву, Београд, 20. јула 1871	156
Радивоје Милојковић – Намесништву, Београд, 22. јула 1871	157
Радивоје Милојковић – Намесништву, Београд, 23. јула 1871	160

Борић – Јовану Ристићу, Београд, 2. августа 1871	162
Штампарија – Светозару Марковићу, Панчево, 8. августа 1871.	163
Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 8. августа 1871.	165
Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 9. августа 1871.	166
Шта ће бити за време VI омладинске скупштине у Вршцу	167
Извештај Годишњег одбора УОС шестој скупштини, УОС у Вршцу, 15. августа 1871.	168
Извештај о омладинској скупштини у Вршцу, која је била 15. августа 1871. год.	171
Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 14. августа 1871.	173
Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 20. августа 1871.	174
Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 23. августа 1871.	175
<i>IV. Прилози</i>	
Још није умрла Комуна.	179
Лист „Ружа“ о комунцима.	181
У Београду, 12. јуна	188
Предлог министра финансија за оснивање окружних штедионица . . .	190
Раденички међународни савез (Интернационала) с обзиром на српски народ	207
Лист „Ружа“ о „Раденику“ и комунцима.	207
„Раденик“ у трећем броју свом	210
У Београду, 3. Јула.	211
Главна вече „Интернасионале“	214
У Београду, 7. Јула.	216
„Ружа“ о другим листовима	218
У Београду, 10. Јула.	222
Карл Маркс, Грађански рат у Француској.	224
Матија Бан, Уреднику „Видова Дана“	256
Београд	257
Сан босанског валије.	259
Паризки живот.	260
Шта би „Ружа“ све желела	262
Светозар Милетић, „Искрено и отворено“	265
„Раденик“ о омладинској скупштини	267
У Београду, 6. Септембра.	268
<i>V. Белешке приређивача</i>	
Списак илустрација	271
Регистар личних имена	295
Регистар географских имена	297
Резиме	305
Résumé	309
Table des matieres	315
Садржај	317

Обим: 20 3/4 штампарских табака

Формат: 17 × 24 см

Тираж: 2000 примерака

Слоџ: АС, Савић

Штампа ДИГП „Просвета“ – Ниш

РАДЕНИК.

У Београду

17. Априла

1871.

П Р О Г Р А М.

Наша је цел да науком помажемо напредак српског народа.

Напредовање народа огледа се поглавито у ове три главне стране: материјалном благостању, образовању и слободи.

Човек, који је материјално осигуран да може својим радом поштено живети, који је образован као човек и као радник и члан друштва и који је слободан да располаже сасвим независно својом вољом и радом — такав је човек напредан. Напредовање народа није ништа друго већ напредовање свију чланова народа у истом смислу.

Наука и њена примена у животу веома је опширна и разнолика. Оне све скупа унливишу на народни развитак, али ми би узели на се сувишне теретан, управо немогућан посао кад би хтели да нашом радњом обухватимо све гране у науци и животу. У овом програму дужност нам је дакле да кажемо границе у науци и животу у којима ће се *поглавито* кретати наша радња. У исто време да обележимо правац наше радње.

1. Економски одношаји. Код нас су економски одношаји у многоме различити од економских одношаја код западних народа од којих ми преспемо „економску науку“ и економске установе.

цијације (наша породична задруга постоји још по негде по селима али се сваке године умањавља) за производњу, размену и кредит. Али ми не држимо да је асоцијација последњи ступањ економског развитка народа. На против: ми мислимо да је то тек први корак да се привредна снага појединца увелича; у исто време да се стане на пут жудњи појединца да грабе *tufty* зараду, већ да сваки добија према својој заради. Пре или после људи морају увидети да човек не треба да се обогати ради самог богатства, већ да су привреда и њен резултат — богатство — само средство човеку за виши, лични и друштвени развитак. Са изменом економских појмова мора доћи и економски преображај у животу. Људи неће *присвајати* — узимати у своју власт — средства за производњу, како би могли давити друге привреднике, већ ће радити да увеличају производност друштвене снаге па тиме да увеличају и своју властиту снагу.

Ми ћемо излагати начела економске науке са њеним крајњим резултатима, а остављајући да се у току времена *организација рада и размене* сами тако развију, да сав народ ступи у праву друштвену заједницу; — наш ће главни посао бити:

да изучавамо економски живот српског народа са свима његовим потребама и условима за раз-

гори зликовац) има изражена и вредна привредника.

Према томе: *Државне* ће изучавати данашње просветно стање у Србији у сваком погледу.

Излагати начела и нацрт (план) како да се организује система образовања, према изреченим начелима и према нашим условима и потребама, упознавати читаоце са свима просветним заводима који би се са користићу могли код нас увести;

праћити критички сваки нов појав у нашој књижевности; који би имао вредности по наше образовање.

испитивати све појаве у нашем друштвеном животу, које би имале утицаја на образовање јавног мњења и уопште на наш умни и морални развитак.

По могућству упознавати читаоце и са књижевношћу страном.

3. Држављански одношаји. Ми не поглавито границу између тако званих држављанских одношаја и других друштвених одношаја. У животу једног народа сви су одношаји појединца тесно везани једни с другима — једни се не могу развити и усавршити док се и други не развију и не усаврше. Напротив: економски одношаји у на-